

Микола Горбаль

ОДИН ІЗ ШІСТДЕСЯТИ

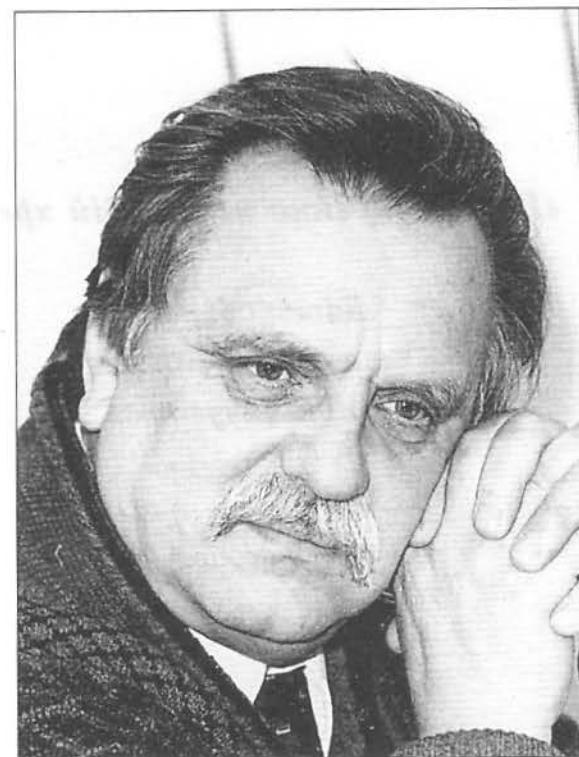


Микола ГОРБАЛЬ

Один із шістдесяти

«Вони смиренно несли свій хрест...»

*Батькові, мамі
та брату Богдану
присвячується*



N. Popov

Микола Горбаль

ОДИН
ІЗ ШІСТДЕСЯТИ

*Спогади
на тлі
ювілейного
рокау*

«АртЕк»
Київ 2001

Горбаль М. А.

Г67 Один із шістдесяти: Спогади на тлі ювіл. року. — К. :
АртЕк, 2001. — 400 с. : фот.
ISBN 966-505-077-X

Той, кого світ не зумів упіймати, виривається з часових обмежень і виборює собі право вільного по-водження з часом.

Завдячуючи випробуванням, що випали на долю автора, він, здається, домігся цього. Запропонована книжка — щоденник одного року життя — значно переростає ці часові рамки. Довільне ставлення до хронології дат лише посилює емоційну напругу твору.

Перебіг зображеннях подій загострює увагу на моральних принципах суспільства й особи і підводить читача до усвідомлення громадянської позиції та її сенсу у житті кожного.

«1 із 60» — вдалий приклад української модерної мемуаристики.

Друкується
в авторській редакції

Малюнок на обкладинці
Богдана Горбала
«Перед стіною»

Горбаль М. А.

Г67 Один із шістдесяти: Спогади на тлі ювіл. року. — К. :
АртЕк, 2001. — 400 с. : фот.
ISBN 966-505-077-X

Той, кого світ не зумів упіймати, виривається з часових обмежень і виборює собі право вільного по-водження з часом.

Завдячуючи випробуванням, що випали на долю автора, він, здається, домігся цього. Запропонована книжка — щоденник одного року життя — значно переростає ці часові рамки. Довільне ставлення до хронології дат лише посилює емоційну напругу твору.

Перебіг зображеніх подій загострює увагу на моральних принципах суспільства й особи і підводить читача до усвідомлення громадянської позиції та її сенсу у житті кожного.

«1 із 60» — вдалий приклад української модерної мемуаристики.

Похибки, що відразу втекли в текст:

ст. 109 (дев'ятий рядок зверту) слово “луку” слід читати “лукі”;
(сімнадцятий рядок зверту) слово “чека” слід читати “чекав”.

ст. 171 (дев'ятай рядок зверту) слова “обласних організацій” слід читати “обласних державних адміністрацій”.

ст. 288 (п'ятнадцятий рядок зверту) слова “вересень 1984” слід читати “вересень 1985”.

ст. 389 ліваголовок “18 травня 1966” слід читати “18 травня 1976”.

Анатолій ДНІСТРОВИЙ

ПОДОРОЖ У КАТАСТРОФУ

*Тільки заради тих,
хто без надії, нам надія дана*
Вальтер Беньямін

Пропонована читачам перша частина щоденника відомого українського поета, правозахисника, політичного діяча Миколи Горбала є болючим свідченням чисельних суспільно-політичних, духовно-культурних катаклізмів у нашій країні упродовж ХХ століття. Кожна сторінка цього документа сповнена невимовної туги й болю за ті поневіряння, що випали на долю України. Ми ще не скоро оговтаємося від отих методичних «ампутацій» української культури (репресії у 30-ті, 60–70-ті рр.), божевільних соціально-економічних, демографічно-міграційних експериментів із українським селом (колективізація, розкуркулення, голодомори), з окремими етнічними групами й народами (депортaciя), що насаджувалися з боку тоталітарного комбінату, механізм якого тотально нищив і «переробляв» долі мільйонів. Ми ще не скоро знайдемо відповідь на запитання: скільки ж генетичних «ланцюгів» українських поколінь було вкорочено, розщеплено, атрофовано, асимільовано?

Щоденник Миколи Горбала — це, по суті, приватний, фрагментарний виклад історії України ХХ століття, події якої фокусуються навколо долі автора, його родини, друзів і близьких, людей, перейнятих долею української культури, нації, держави. Твір дає можливість читачеві торкнутися власною тривогою до трьох надзвичайно суперечливих, важких і водночас

різних часових проміжків: 1 — дитинство автора після депортації лемків і тих поневірянь, які зазнала ця етнічна група, сюди ж можна віднести й трагедію українських греко-католиків (переслідування, цькування, каторга), сюди ж можна віднести проникнення в західноукраїнську побутову та обрядову культуру перших совєтських заморочок (боротьба з релігійними культами, заміна їх атеїстичними «опудалами»); 2 — період брежнєвсько-сусловського переслідування української інтелігенції (шістдесятництво, дисидентство, ув'язнення), фрагменти з життя дисидентів-побратимів Миколи Горбала; 3 — політична ситуація в Україні за час незалежності 1991-2000 рр., депутатство і громадська діяльність автора; до цього ж періоду належать ті негативні, девальваційні процеси, що відбуваються на наших очах: розгул корупції серед чиновництва, злочинні дії влади, матеріальне й духовне зубожіння тощо.

Але спершу, ніж вести мову про ці часові проміжки життєпису Миколи Горбала, варто бодай кількома штрихами показати панорамне бачення долі України, української культури, української людини автором.

ХХ століття, яке, здавалося, успадкувало від минулого помпезний корпус гуманістичних ідей, цілий материк етико-моральних учень, тисячі й тисячі книжок про суспільство, людину, духовність, віру, — породжує за своїм характером не менш дики, жорстокі методи нищення індивідуальної та суспільної свободи, ніж у середньовіччі. Голокости, репресії, масові розстріли, табори смерті, депортaciї етнічних груп, цілих народів, газові камери — це такі ж фанатичні «виплодки» минулого століття, як і інквізиторські походи проти катарів, вальденсів, поголовне нищення єреїків та релігійний екстремізм на зорі минулого тисячоліття.

Свого часу австрійський мислитель Вольфганг Краус зробив до болю тверезу й правдиву констатацію: «Коли на чимало тривожних явищ нашого часу поглянути під певним кутом зору, стає очевидною їхня за-

кономірність». Невблаганий злий фатум чатує над українською історією, яка, наче стрімка цівка, що просочується через всілякі перепони, деколи набуваючи ознак могутнього енергійного потоку, а деколи знову ледве зберігає риси динаміки. Чи бува не від цього в нашій культурі постійно жевріє загострене відчуття апокаліптики, що проникає у літературну, мистецьку, музичну, навіть наукову творчість, яка освячує болем минуле, повертаючи його в сучасність через переживання й катарсис? А й справді, чого нам тішитися? — від отих «декоративних» псевдонародних колективів-профанацій вітчизняної культури, яких з Україною та її духовною тяглістю пов'язує хіба-що концертна програма чи жалюгідний (хрестоматійний) репертуар? чи, може, від отого здеградованого, постсовкового суржикового гумору багатьох телепередач? чи, може, від «андерграундних» телефонних бесід нинішнього глави держави з іншими можновладцями? чи, може, від тотальної екологічної катастрофи, яку нам залишило тоталітарне пекло, упродовж 70-ти років методично виснажуючи землі, ґрунти, довкілля, водні та біологічні ресурси? чи може від того, що кагебістський адвокат Василя Стуса амбітно пхається в політичні лідери нації?

Історія наша щедра: її хід деколи нагадує отой абсурдний рух каменя Сізіфа в інтерпретації Альбера Камю.

Тим не менше, у круговерті подій, змальованих Миколою Горбалем, у тих синхронних зразках згаданих часових проміжків просочуються трепетні нотки християнської любові, спокою, віри. З легким, наче імпресіоністичним хистом автор створює незабутні пейзажі свого дитинства, ніби відкриває запону ще одного куточка України: південь Тернопільщини, його рідне село Летяче, де минули дитинство й юність після депортації лемківської родини Горбалів із Горлицчини. Адже кожна п'ядь української землі, кожна часточка національного материка є самобутньою: там — у цих «клітинах» національного організму — народжують-

ся, працюють, вмирають покоління, формуючи власну духовно-культурну «складову» вітчизняної культури. Микола Горбаль з досконалою художньою майстерністю показує «автономне», самобутнє життя цього подільського куточка, фіксує фрагменти із життя простих, невідомих людей, щомиттєву велич їхнього буденного існування: у праці, у молитві, у тривозі й радостях, у щасті й горі.

Не менш зворушливо автор відтворює *блаженне відчуття радості* у нелюдських умовах неволі, коли, здавалося, серед тотальної брутальності, принижень втрачається остання соломинка — останній порятунок для духу — можливість віри; однак навпаки! — вона від цього стає ще більш стійкішою, освяченою стражданням, освяченою тією тихою правдою, которую ув'язнена людина несе через несправедливість і цікування.

Але що вражає найбільше у щоденнику, який належить людині, яка пройшла через справжнісінське пекло совєцького режиму, — це те, що автор не озлобився на світ і навіть на своїх ворогів, а з достоїнством античного мислителя осмислює їхню «діалектичну місію» у своєму житті. Подив і захоплення викликає своєрідна амбівалентна вдача Миколи Горбала: емоційна, вибухова позиція у питаннях суспільно-політичного благоустрою України і, водночас, ота зріла, вистраждана мудрість, яка приходить на схилі віку. Ця здатність — виникає враження — супроводжує його все життя: і тоді, коли він «спілкувався» зі своїми «попечітелямі» (кагебісти, слідчі, судді, менти, конвой), і тоді, коли він спілкувався вже як нардеп зі своїми колегами з парламенту, і тоді, коли він про це пише — дивиться з позиції років...

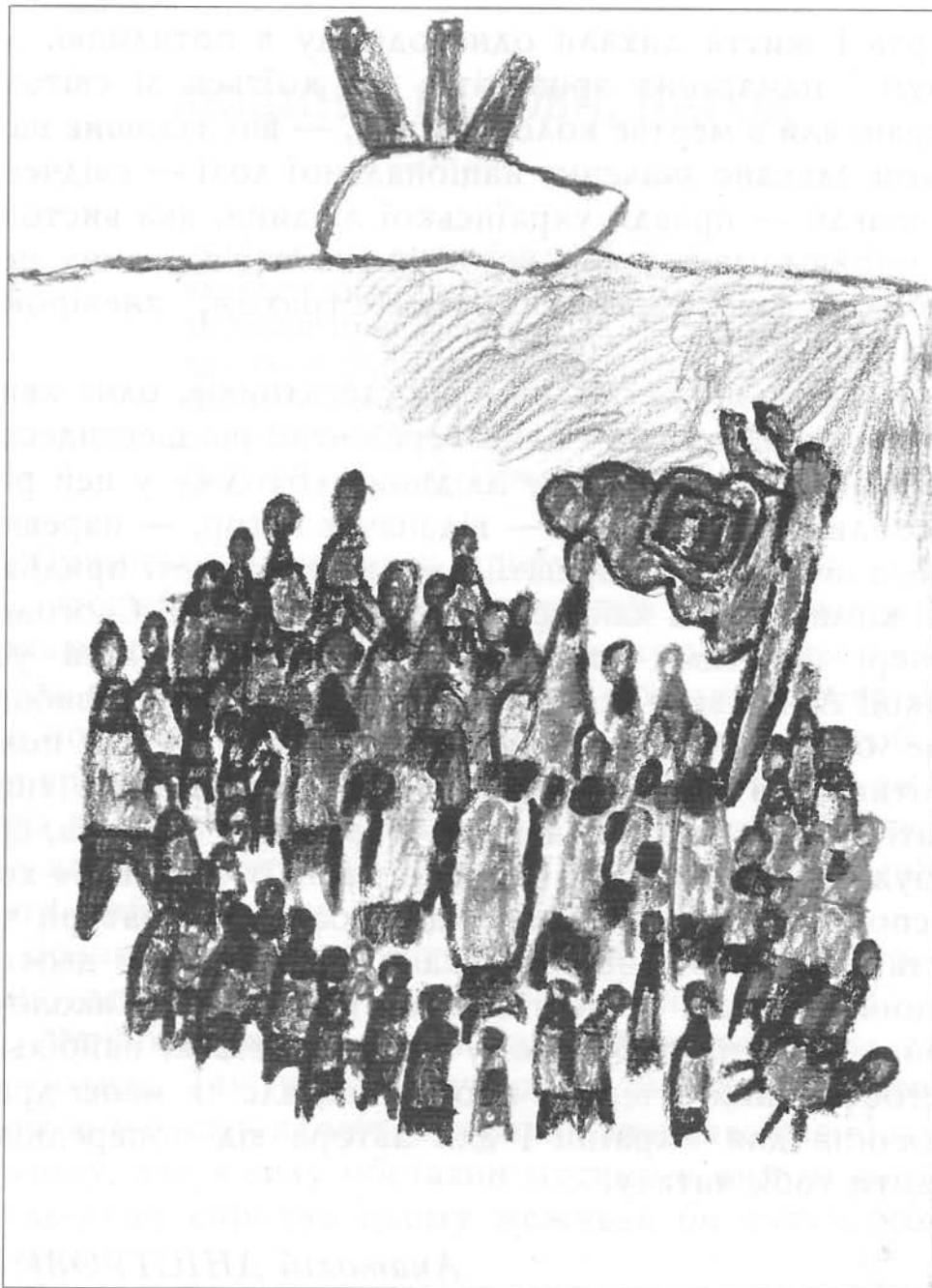
Ця біографія варта пошани. Насамперед, через «насичене» знання життя. Серед «мешканців» цього документально засвідченого світу, з якими перетиналися ниточки долі Миколи Горбала, бачимо подільських селян — людей, що все життя «дихають землею»; бачимо провінційну інтелігенцію і тих поодиноких велетів духу, що помножили пантеон національ-

них страдників у таборах і на засланні; бачимо звичайнісіньких зеків і політв'язнів, їхнє «буденне» (якщо так можна висловитися) існування в неволі; бачимо міліціонерів, які виконують «стандартну роботу» — шмон (серед них, як показує автор, також були достойні люди); бачимо, врешті, побратимів-дисидентів Миколи Горбала і тих, хто їх підтримував, — Євгена Сверстюка, Ігора Калинця, братів Горинів, Михайлину Коцюбинську, Валерія Марченка, Романа Корогодського, Анатолія Лупиноса, Івана Дзюбу, Левка Лук'яненка, Івана, Леоніду та Надійку Світличних, Олю та Павла Стокотельних, Опанаса Заливаху, Василя Стуса, Петра Григоренка, Семена Глузмана, Миколу Руденка і багато інших; бачимо священиків, які не відцуралися свого Божого призначення й на каторзі — через самопожертву виконуючи місію душпастирів, підтримуючи близніх; бачимо діячів української культури, письменників, художників, науковців, політиків, журналістів... Цей ряд можна продовжувати...

Але чи не най теплішими словами Микола Горбаль відзвивається про свого брата — унікального художника від Бога — Богдана Горбала. Сенсаційність цієї «танцюючої зірки» (Ніцше) українського мистецтва ще й досі приголомшує знавців і шанувальників. Приголомшує ота магічна *непричентність* до фізичної реальності, неможливість — через важку психічну недугу — перебувати у звичному вирі суспільного, художнього життя. Творчість Богдана Горбала, наче метеорит, проривається у нашу сучасність, освітлюючи неземним світлом невідомі грані дійсності. Доля цього унікального художника чимось нагадує важку життєву дорогу американської поетеси XIX століття Емілі Дікінсон, яка виявилася цілковитою несподіванкою для історії світової культури. Переконаний — ще не одне покоління «читатиме» у фантасмагорійних штрихах олівця Богдана Горбала таїну людини, якій судилося бачити невидиме — те, що непіддатне стереотипному уявленню про світ. Коли творчість як спонтанний (нерациональний) акт і — разом з тим — як без-

перервна тривалість переповнює відчуття людини, — саме тоді, гадаю, талант мистця здатен вибухнути нечуваними можливостями свого неспокою, отого позаособистісного (загально-антропологічного) переживання за світ, у якому життя і смерть, любов і ненависть, радість і страждання стають невід'ємними у блаженні художній молитві. Творчість тоді звільнюється від отієї звичної «естетики» — вона стає долею. І приклад Богдана Горбала — яскраве свідчення цьому.

Кажуть, що юристам — непримітні емоції. Читаючи щоденник, я намагався перелічити факти порушення прав людини (які банальні, на перший погляд, слова). На душі стало моторошно, бо документальне свідчення Миколи Горбала показує систематичну, перманентну роботу диявольської тоталітарної машини. Гадаю, в юриста мало б волосся стати дібки. Сьогодні, на жаль, стали абстракціями словосполучення «розстріляне відродження», «голодомор 30-х», «сталинські репресії», «післяхрущовські переслідування інтелігенції»... Коли ж заглибитися у *щомиттєве* розуміння подібних процесів, то зустрінемося з долями мільйонів, а «історичні згадки» про окремі імена — це тільки поверхня великої драми українства. Автор показує численні факти невідомих ситуацій (а насправді — «закономірних» для виконавців-опричників совєцького режиму). Можна згадати про побиття енкаведистськими посіпаками матері Миколи Горбала, і про «дуті», липові суди над українськими патріотами й правозахисниками, і про щоденне порушення прав людини у тюрмах, концтаборах, і про не менш ганебні порушення вже за доби державної незалежності 1991-2000 рр., коли «шатость малоросійська» (Маланюк), що опинилася сьогодні при владі, брутально говорить від імені української державності (!), коли всілякі інородці-вискочки намагаються презентувати українську естраду... Гірко, що вони не згадують з Біблії: «Господи, я недостойний»... Від того й маємо суцільну симулякрію: приміром — квазі-українську,



Богдан Горбаль. *Куди ведуть?..*

квазі-партию, квазі-соціал-демократичну, квазі-об'єднану...

Дивний факт: Лев Троцький, який першим винайшов концтабір як засіб поневолення, — таку собі «м'ясорубку» тоталітарної системи, сам же й від рук цієї системи загинув. Микола Горбаль не винайшов концтабору, натомість, будучи там — в умовах, де

смерть і життя дихали одне одному в потилицю, де розум і намагання зрозуміти, що кoїться зі світом, потрапляли в мертвe коло абсурду, — він залишив нам віками плекане **значення** національної долі — свідчення правди — правди української людини, яка вистояла, пройшла через вир брутального нав'язування несвободи, яка перемогла над страхом, зневірою, відчаєм.

«1 із 60», що це? Один з шістдесятників, одна хвилина з години часу чи один пережитий рік шестидесятилітньої, пенсійного віку людини? «Входжу у цей рік з особливою цікавістю, — відзначає автор, — нарешті я поза політикою, нарешті я вільний, нарешті придбав собі комп'ютер. І хай мені дадуть усі спокій! Сьогодні увечері писатиму етюди. І нехай дадуть мені усі спокій! А на свята ходитиму до церкви». Яке невибагливe бажання людини непростої долі: жити поза політикою, в спокої і мирі з Богом та займатись «нарешті» улюбленою справою — творчістю. Людина, що відбула три ув'язнення (16 років неволі) «нарешті» хоче спокою. Але чи вдасться це небайдужій натурі, чи дасть спокій власне покликання? Ювілейний-дводисячний — один з шестидесяти прожитих Миколою Горбалем — на побутовому рівні, здається, найбільш благополучний з череди пройдених, але чи менш драматичний для України і для автора від попередніх? Судити тобі, читачу.

Анатолій ДНІСТРОВИЙ

ЛЮДИНА, НАТОВП, НАРОД

Людино, куди біжиш?! Жодної дати тобі не вдалося обминути, але ні однієї з них ти не зможеш привласнити. Це — дароване тобі тло для ілюстрації на ньому енергії духу. І не більше! Хіба зможеш впхати у багетові рамки час і розвішати галереєю у світлиці? Врешті, — нашо тобі ця вистава? Продовжуєш сумніватися.

Приміська електричка прибуває на станцію метро «Святошин» о восьмій сорок ранку. Сотні людей висипаються з вагонів і спішать до метро. Підземний перехід перетворюється у суцільну людську лавину. Якщо потрапляєш у цю стихію, уже не належиш собі: ні випередити когось, ні відстати, ні зупинитися — ти частка потоку, ти маса. Не люблю цього стану, уникаю. Не завжди вдається — тож і мене, як частку спільноти, цей натовп ні-ні та й підхопить.

Зранку намагаюся встигнути на метро до того, як прибуде електричка. Сьогодні не встиг.

Мені байдуже — хто ці люди, куди поспішають, що їм болить. Так, як і їм, очевидно, байдуже — хто я. Кожен має свій клопіт. Ми зараз лише заважаємо один одному, але в силу обставин мусимо з цим миритися. Будь-який спротив цьому межував би тут з божевіллям.

Вслуховуюся в обривки фраз (то чи аж так байдуже мені, що їм болить?). Слухаю гамір — музику людських емоцій, мимохід виловлюючи з неї сольні пасажі тих, що з візочками, кошиками, торбами. Операторія натовпу...

Час від часу в свідомості засвічується, що кожен із них окремо у цьому різноголосі створений по образу і подобію Божому.

Так і підбиває запитати: «Всевишній, нашо Тобі це стовпотворіння?».

У релігійній телепередачі проповідник Коупленд сказав (з посиланням на Біблію), що коли Бог створив Адама і Єву — перших людей, то ангели здивовано запитали Його: «Хто вони такі, що вище від нас?». Оскільки це питання так і залишилось без відповіді, то проповідник розтлумачував це приблизно так, що людину, очевидно, було створено не лише зовнішньо богоподібною, але й з іншими якостями Божества. Проповідник Коупленд також не дав пояснення, нащо це потрібно Всевишньому.

Сам даю таке пояснення цьому: якщо Все-світ, з волі Творця, розширюється, виникають міріади нових галактик, то, можливо, призначенням людини було освоювати ці, Богом творені простори й виповнювати їх Божественною сутністю. Людині було дано для цього все, окрім знати сенс Божого промислу — «тільки з цього дерева не їжте плоду» (з дерева пізнання). Невідомо, чому Бог не дозволив знати людині найсокровенніше, але спокуса посягнути на це спричинилася до гріхопадіння, а, отже, і до втрати усвідомлення свого первісного Божественного призначення.

Зараз усі премося на метро: спішимо, усі маємо якісь свої мізерні земні клопоти.

У цю ж хвилю десь там, приміром на станції «Лісовій», натовп ще більший, як і на «Вокзальній», «Либідській» і на десятках інших у київському метро. Лавини людей. (А в Шанхаї, Нью-Йорку, Парижі?). Мільярди заклопотаних, збитих на маленькій нашій планеті у натовпи...

Нерозумно задавати Творцеві питання — «Нащо вони усі?». Яким би не видавався солодким плід пізнання Божого промислу, знаю — мені не дано його знати.

Зате Всевишній через Свого Посланника зобов'язав мене усіх із цього натовпу любити, усіх до одного. (І ось цього з торбою, що зараз щосили напирає на мене, і цього крикливого, з його безпардонним рускоязичним лихослів'ям).

«А коли любите тих, хто любить вас, — яка вам за те ласка? Люблять бо й грішники тих, хто їх любить. І коли добро чините тим, хто добро чинить вам, — яка вам за те ласка? Бо те саме й грішники роблять». Намагаюся не бути грішником. Однак цей натовп таки добряче випробовує мене — постійно стримуюся, щоб комусь не дорікнути...

У підземному переході виплутатися з натовпу неможливо. Будь-який протест чи опір цьому був би звичайнісінським божевіллям.

Знав одного дивака (таких у житті називають дураками, у кращому випадку — блаженними), що ніколи не був серед цих натовпів, ніколи їх не бачив, але постійно малював їх олівцями на папері. Мене завжди дивувало, як можна малювати те, чого ніколи не бачив. Дивним було й інше: нащо він це робить, коли не усвідомлює, що таке живопис, малювання? І, найголовніше, що його ніхто ніколи цього не вчив. Може, саме йому було дано Богом бачити те, що не дано усій решті — « нормальним»? У його малюнках натовпи людей опиняються то перед якоюсь глухою стіною, то вони вийшли над прірву, то ідуть кудись у безвість. А то й так, як ось зараз — людською масою забиті переходи підземних лабіринтів.

Цей Божий чоловік йшов по землі сам, людський натовп не прийняв його. (Напевно, тільки він і знав, куди прямує). Він був Людиною.

Станція метро «Святошин» — кінцева: коли вгадати на платформі місце навпроти дверей вагону, що зупиниться, є надія зайняти «сидяче» місце. Цю невеличку хитрість я уже непогано засвоїв, хоча таких мудрих, як я — немало. Сьогодні поталанило...

До Хрещатика їхати 20 хвилин. Часом щось читаю, але, здебільше, просто розглядаю людей. Вони таки створені «по образу й подобію Божому» і за ними таки цікаво спостерігати. Це постійно діюча вистава життя, театр.

Більшість людей у вагоні — з електрички. Селяни. Навпроти сидить чоловік у кролячій шапці з лагідними карими очима, трохи розгубленими, з відтінком смутку. Мені здається, що у нього вдома трійко діточок і білявенька дружина, що постійно має проблеми зі здоров'ям. Чомусь мені так здається. Він везе на ринок щось продати зі свого городу. Намагається дві свої сумки покласти одна на одну, щоб не заважали у проході. Дама, що стоїть поруч, в'їдливо робить докір: «Что ви с етімі сумкамі!...». «Звиняйте», — вибачається чоловік у кролячій шапці і притискає свої торби ближче до лавки. Пучки його пальців потріскані і може видатися, що він не міє рук, але я знаю, що так буває, коли постійно працюєш надворі, коло землі.

Пані також виросла у селі, десь тут під Києвом (так мені здається, у неї написано це на обличчі), але вона усім своїм видом намагається переконати, що вона «городская». Це — наймерзенніша категорія міщан. Мій приятель каже, що таких і міщанами назвати не можна, бо «міщани — це окрема культура, що має власне коріння». А це чортзна що. Вони своїх дітей посилають вчитися у російські школи з надією, що ніхто не здогадається про їхню селянську тутешність. Вони соромляться свого походження, рідних батька та матері.

Мабуть таки Богом задумано мовне розмаїття на планеті, щоб мати можливість випробовувати кожну людину на ницість.

Ця тема болить мені. Чи не тому так часто прислуховуюся до київського натовпу. (Яка може бути сповіданість перед Богом, коли цураєшся мовою ойкумені, у якій, волею Всешинього, тобі велено народитися. Говорити вже про якісь інші Богоугодні якості такої особи для мене відпадає потреба).

Важко змінити думку про цю категорію населення — життєвий досвід привів до переконання, що саме на таку безпринципну категорію людей покладає надію будь-яка імперія зла.

Нещодавно почув заяву президента Росії Путіна: «Мы мало обращаем внимания на русскоязычное население стран бывшего СССР». (Йому, бачте, мало проблем своєї Росії). Зауважмо, що він, Путін, збирається відстоювати не стільки інтереси росіян в інших країнах, що було б зрозуміло і виправдано, як здеморалізованих тубільців — «рускоязичное населеніє». Виявляється, ця категорія наших громадян має бути під захистом Кремля. А чому б і ні? Це їхній матеріал. Саме з таких будуються «п'яті колони». Саме з категорії таких людей формуються когорти яничар, що завжди вважались найвідданішими пануючому режимові.

Та чи винні діти, що безпринципні батьки зробили їх такими? Думаю, ні. Ale твердо знаю: виходити зі стану манкуртства — важко.

Аргумент — «Какая разница, как разговаривать — был бы человек хороший» — для мене сумнівний на рівні моралі та відповідальності перед Богом.

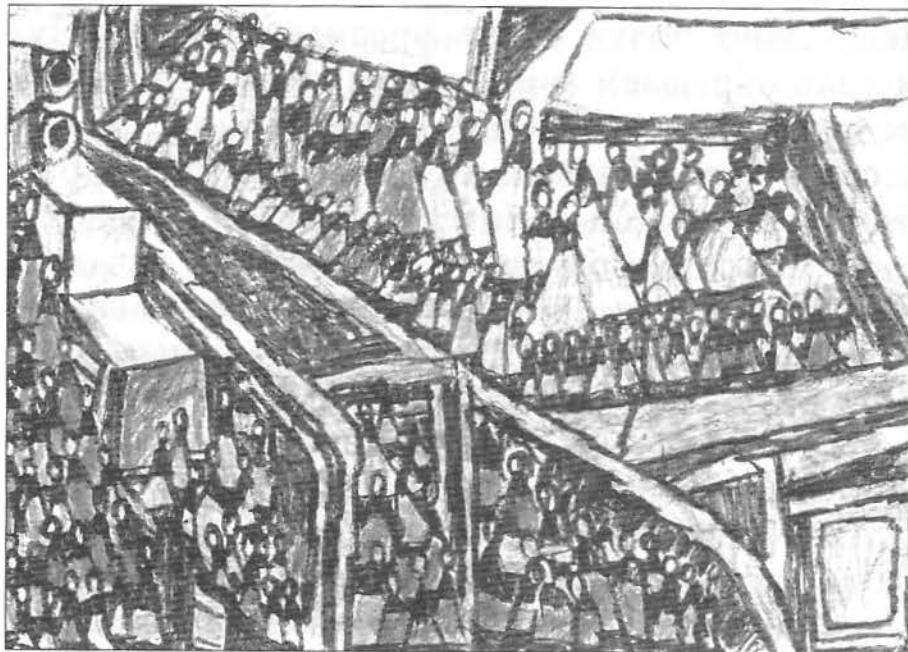
...З усієї її постави видно — вона таки узяла гріх на душу, і таки поробила зі своїх дітей манкуртів. Вона працює якоюсь чиновницею у ЖЕКУ (так мені здається), чи в іншій установі такого ж штибу. А спробуйте-но прийти до такої на прийом і побачите, яка це зарозуміла пиха. Вашу українську мову сприйматиме, як образу, або ж як докір.

Серед друзів у Києві маю й росіян (не багато, але є), котрі зі мною розмовляють українською, а своїх дітей посилають до української школи. (З поваги до народу, серед якого живуть, і до його культури). А це ось таке нещастя. Сума таких «нешасть» створює масу агресивної сірятини.

Здається, що загроза українській ідентичності йде не стільки від росіян в Україні (їх не так вже й багато), як від українського малоросійства.

Вони добровільно втрачають Твоє «подобіє», Господи. Це натовп.

В очах селянина в кролячій шапці справді є щось умиротворене — від «образу»... «У поті чола здобуватимеш хліб свій». Поможи йому, Боже. Цей чоловік



Богдан Горбаль. У переходах

не втратив гідності, якою Ти наділив його. З таких, власне, й формується народ.

Два парубчаки, обіпершися на двері з написом «Не притулятися», голосно торохтять про свої бізнесові справи — вдосконалення науки одурити ближнього, що мало б зробити їх багатими. Скидається, що вони навіть не піддають сумніву вибір шляху. Отже, скоро втратять людську подобу. А, може, Бог напоумить: «Легше верблюдові пройти у вушко голки, як багатому у царство небесне».

У цьому вагоні, очевидно, вони не одні, є ще кілька таких «верблюдів», що мають шанс пролізти у вушко голки. Ще мають. Ті, що не мають шансу, у метро не їздять — їх возять.

Дівчатко зліва постійно оглядає себе у віконній шибі вагона, як у дзеркалі. Вона миловидна і вона це знає. Йй важко приховати власну самозакоханість. Є небезпека, що у цій душі може не залишитися місця для інших. Вона студентка, на «Університетській» вийде. Так — виходить.

Юнак, що сидить поруч, заглиблено читає книжечку кишенькового формату. Мимоволі зауважую:

сторінка розділена на два стовпчики тексту — Біблія. На душі теплішає.

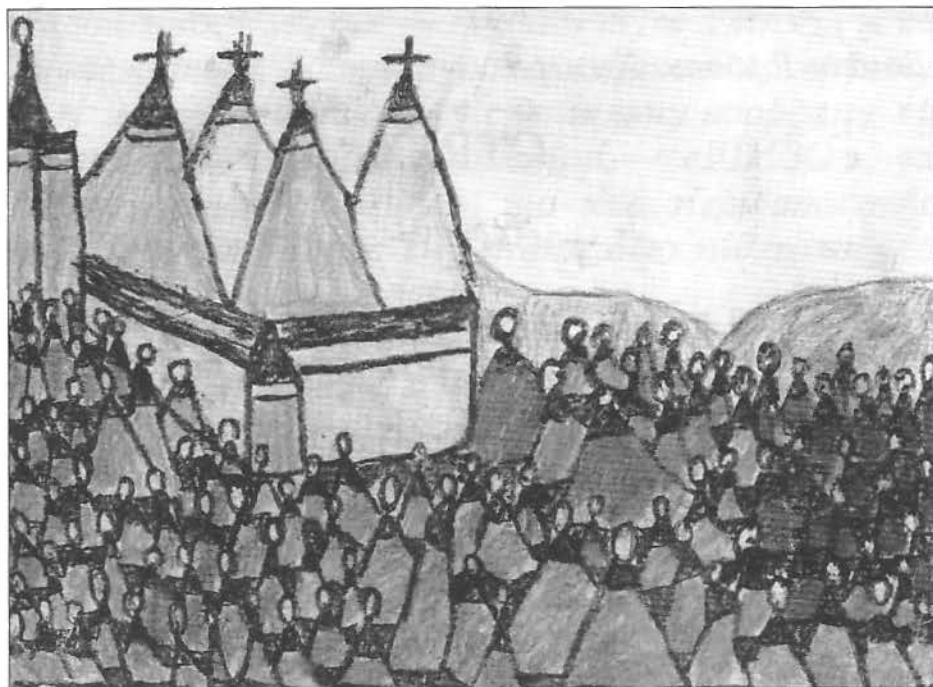
«Наступна станція — Хрещатик», — оголошує диктор. Встаю.

У Київському метрополітені усі оголошення українською мовою. Так було і в найгірші застійні часи тотальної русифікації. Тоді жартували, що у Києві українську мову загнали під землю. На жаль, і нині ця мова не наважується вийти з підземелля на вулиці. Виходжу.

Сьогодні перший робочий день 2000 року.

Виходжу у цей рік з особливою цікавістю: нарешті я поза політикою, нарешті я вільний, нарешті придбав собі комп'ютер. І хай мені дадуть усі спокій! Сьогодні ввечорі писатиму етюди. Очевидно, не музичні, — музиканта у собі я вже не реставрюю, — і не живописні. Думаю — прозові начерки.

І нехай дадуть мені усі спокій! А на свята ходитиму до церкви.



Богдан Горбаль. Прийми нас, Господи

«Надто багато часу витрачено на з'ясування різниці між «образом» і «подобієм» — замість того, щоб послідовно йти від «образу» до «подобія».

(зі сну)



Богдан Горбаль. Химера

СТРАХ

(етюд)

Глибоко за північ прокидаюся від болю голови. Поганий симптом. Почалася лиш третя доба, а ще попереду дев'ять.

Таблетка анальгіну зняла б спазми, але тут я ніде її не роздобуду.

Зіскочив з нар, почав розтирати скроні долонями, присідати, активно рухатися. Треба зігрітися. Я знаю свої слабості — голова часто починає боліти від холоду. Треба зігрітися, може перестане.

Дванадцять діб — менше як п'ятнадцять, але краще б п'ять — легше перебути.

Цікаво, чим керувався «дубіна» Вельмакін, виписавши 12, міг же і всіх 15. Гуманіст. Пожалів.

«Две лішніх книгі в тумбочке». По-перше, не «кнігі», а журнали. Але, що «дубіні» пояснювати... Знаю, що це лиш дурний привід для покарання, а причина — мій підпис під заявою протесту минулого тижня. Поступила кагебістська команда — «Наказати!». А цей — «рад стафатися».

«Две лішніх книгі в тумбочке»... Дубіна. (У зоні до кожного «менті» приkleюється якась «клікуха». До начальника режиму Вельмакіна — Дубіна. Себто, українською — ломака. Я часом до нього так і звертаюсь — «гражданін Ломакін». Він мене греично виправляє — Вель-ма-кін).

Боженьку, як добре б мати хоч одну таблетку анальгіну! Цікаво, хто винайшов цей порошок? Цей винахідник вартий Нобелівської премії. Премії дають хтозна за що: за атомні реактори, за рентгени, тільки не за анальгін. Міцно стискаю голову рушником. Потім думаю: може не варто міцно — кров погано циркулюватиме, леген'ко обмотати, щоб лише зберігав тепло. Рушник — єдиний тут «лік». (У карцері належиться мати рушник, тапочки, кружку і ложку. І ще переодягають у спеціальну тюремну «робу», з вписаним хлоркою на спині — «ШІЗО», «хебе» (хлопчато-бумажне), що має зігрівати твою плоть). Тапочки під час сну підкладаю під голову, вони мені зараз нічим не зарадяять.

Знімаю з голови рушник — ефекту ніякого, голова розколюється — краще зігрівати скроні й чоло долонями. На переднісі найхолодніше, як крижина: сонним вдихаю холодне повітря через ніс. Здається, краще вдихати ротом, а уже зігріте повітря з легень видихати носом, щоб у такий спосіб обігрівати коробку з мозком. Однак у сні контролювати дихання неможливо. Головний біль зараз узaleженюю виключно від охолодження мозку. Клятий холод!

Вдаюся до дихальних вправ, грію голову повільним теплим видихом через ніс.

Пригадую, як колись мій учень класу скрипки, восьмирічний Сашко, часто за мотивацію невивченого уроку мав — «мозок болів». Інші у таких випадках кажуть: «голова боліла». Сашко — оригінал: у нього, бач, болить не голова, а мозок(!). Мені здається, Сашуню, що і моя голова зараз розколюється також від охолодженого мозку. Як ото тріскають чавунні замерзлі радіатори батафей.

Грію долонями чоло, розтираю потилищю. Через якусь годину-півтори відчуваю полегшення.

Знову замотую голову рушником, падаю на дошку наф, скулююся і випадаю в забуття.

До тями приводить стукіт ключів об залізні двері кафець — «Падайом!».

Шоста година ранку. У зоні зараз на усю потужність з гучномовців звучить «Союз нєрушимий, республік свободних», це для кожного зека — команда підніматися. Здається, моторошніших акордів у музиці не існує. Це навіть не музика, а якесь прокляття, що має тобі гарантувати вічність і «нєрушимості» твого статусу зека.

Наглядачі відчиняють камеру. Один стоїть біля дверей, другий піднімає до стіни дошку наф і замикає на колодку. Наступних 16 годин зможеш хіба що присісти на стовпчик, на який вночі опускають нафу. Тепер це слугуватиме тобі стільчиком.

«Виносіте пафашу!» — це у кафеці незмінна франішня команда.

Тут «Параша» — це бачок, а радше — велика касетруля з кришкою. «Содерджимое» її треба вилити у туалет. Там же можна буде сполоснути її під краном, а також помити руки і обличчя. Беру з собою рушник, це дозволяється.

Наглядачі, як правило, до в'язнів звертаються на «ви» — «виносіте пафашу». Ми до них зобов'язані звертатися — «гражданін начальник». Будь це прaporщик за чином, чи генерал, а чи сам главнокомандуючий Брежнєв: «гражданін начальник» — і все. Наглядач-прaporщик, якщо б йому колись у житті ви-

пала така честь звернутись до Брежнєва, то це звучатиме — «товаріш главнокомандуючий...», бо вони собі, бачте, — товариші. Буцімто. Бо якби це була правда, то цьому наглядачеві можна б лише позаздрити — ще б пак: мати таких товаришів. А для мене і Генеральний секретаря всього лиши «гражданін начальник», такий як і цей ось проповіщик. І, як на мене, це більш справедливо. У моральному плані я себе почиваю краще, ніж він. Достойніше, нелукаво. Ось зараз я можу постукати кулаком у двері і попросити аркуш паперу і олівець (ручку «не положено»), бо хочу написати звернення до Генерального секретаря. Ось так мені раптом захотілося. Наглядач зобов'язаний виконати мое прохання.

Пишу: «Громадянине Генеральний секретаря. Як би ви не стафались тюрмами і терором задушити слово правди, усе надафемно. Уся ваша брехлива імперія рухне водночас і не поможет вам у цьому ні ракети, ні атомні бомби. Інститути брехні можуть служити вам опорою, але це не є аргументом для Бога». От щось у такому стилі.

Наглядач через годину забере заяву і передасть її начальнiku режиму. Той, у свою чергу, передасть представнику КГБ.

Через якийсь час мене знову чимось покарають і я буду абсолютно впевнений, що «незастольнута пуговіца» тут нідохого — іде «нормальний» процес «певівспітання». Я не боюся казати, а повинен боятися. («Я сказав» — за таких умов може видаватися зухвалиством, але страшно, якби зухвалиців у суспільстві забракло).

«Зухвалиці» у зонах були більш ніж переконані, що Брежнєв і «іже з ним», аналогічних заяв і в очі не бачитимуть; і писалося це не стільки для них, як для власного утвірдження.

Але чи можна собі уявити, щоб наглядач написав своєму товаришу щось подібне: «Товаришу Леоніде Іллічу! За завданням партії я уже п'ятнадцятий рік перевиховую ворогів народу і увесь цей час стою у

черзі на квартиру. У цьому забитому мордовському селі моя сім'я живе у гірших умовах, аніж зеки. Більшість часу я проводжу у тюрмі. То яка ж різниця між мною і ними? Мої діти виростають з поняттями «зона», «запретка», «воронок», «наручнікі», «етап» — і це їм більш зрозуміле, як «комунізм, світле майбутнє і слава КПСС». І якщо мені, товаришу головнокомандуючий, чекати ще десять років на квартиру, то мені таке світле майбутнє до одного місяця. Дозволяю собі так відверто сказати, бо ми з вами, як-не-як, — товариши по одній партії». Не напише — йому і подумати про це страшно. Він скоріше навалить у галіфе, ніж... Парадізуючий страх. Страх — найважливіша умова диспотії.

Саме ось тут, у камері, починаєш відчувати наскільки твоє місце тут є благороднішим від того, хтоходить там, за залізними дверима. Якщо ув'язнення виліковує від страху — наймерзеннішого із почуттів — то за тюрму не треба дорікати Богу.

—Кіняток! — грюкає ключами по дверях наглядач. Це означає, що треба приготувати «кружку» (півлітровий алюмінієвий банячок): зараз відчинять «кормушку» і розливатимуть окріп. Сьогодні «голодний день», дають тільки окріп і кусочек хліба. Баланда буде завтра, через день.

Певний час грію руки, обнявши «кружку», а потім съорбаю, щоб аж до ніг тепло пройняло. Богу дякувати, голова перестала боліти. Думки світлі і вдячні.

Згадую минуле. (Тюрма дає ідеальну можливість для узагальнень).

Я людина зі страху. Боягуз. Дітлахом боявся темноти і мерців. Пригадую, що в осінню темну ніч навіть вийти самому на двір до виходка завжди було моторошно. А якби довелося самому іти попри цвінтар — щось немислимое. (Був наслуханий усіяких жахів про покійників). Мені і вдень іти через кладовище було лячно. Але це було лиш блідим тлом для усіяких суспільних жахів. Боявся голови колгоспу, польового, бригадирів, лісничого, вчителів, «паланців»

і усякого іншого начальства. Тебе поставлено у такі умови, що ти від усіх їх мусиш щось приховувати, викручуватися, чутися винним.

У лісі, куди мама посылала за ріщцям, боявся лісничого. За пояс під сорочину ховав маленький топірець (тато у кузні зробив його із молотка): ним можна було відрубати якусь суху гіллячку, що було не дозволено і кафалося. Але, щоб принести додому палива, мусив наражатися на небезпеку.

Пастушком, — через відсутність громадських пасовищ і масу заборон, — постійний страх перед головою колгоспу, бригадиром, польовим та іншим соб. начальством. Пас корову завжди з оглядкою і страхом. На нашому кутку корів пасли тільки на прив'язі, на мотузку за роги. Якщо колгоспна городина чи озимина попри дорогу пошкоджена, то немає гарантії, що не спишуть це саме на тебе, власне на твою корову, а точніше — вирахують «потраву» з батькових трудоднів. Про такі наслідки було страшно й подумати.

Постійні попередження матусі «не ляпнути у школі щось протів влади» — вивезуть до Сибіру. Страх перед учителями, націлених пильнувати за нашою лояльністю. Приниження біdnістю, страх голоду, страх перед облавами гарнізонів НКВД.

Страх перед свавіллям влади і відчай безпорадності — невід'ємний гидотний стан ества. Стан пригнічення людського духу. Страх! ...

Якби мене хтось зараз запитав: «Миколо, хочеш вийти звідсіль і повернутися у своє дитинство?» Однозначно — ні! Ніколи! Я почиваю себе тут значно краще, ніж там. Я відчуваю, що саме тут стаю людиною. І це не патетика. Саме звідсіль я можу сказати генеральному усе, що я про нього і його зборище демонів думаю. Саме тут потроху вилазить з мене страх, десь аж з кісткового мозку: поволі звільняюся від цього гидотного стану. Визбуваюся його саме тут, у кафцері Мордовської зони.

Це аж ніяк не означає, що я перестаю взагалі усвого боятися. Це було б неправда. Я боюся, щоб на роботі рука не потрапила під ремінь поліфовочного верстата. Боюся ненафоком доторкнутися до скручених дротів трифазного струму, які біля моого верстата уже другий місяць начальник цеху ніяк не збереться заізолювати. Боюся тривалих болів голови, ще геть вибиває мене із колії. Але усе це страхи іншого порядку. Це, власне, на рівні інстинкту самозбереження, на рівні підсвідомого рефлексу, а не узагальнень свідомості. Думаю, що інстинкт самозбереження нічого й не підозрює про існування Духу. В його заування входить зберегти у цілості будову, вмістилище. А от — хто винайняв це вмістилище, його не обходить. Це не його компетенція. Він контролює биттям серця, диханням, функціонуванням кишечника, сечевиділення і таке інше. А хто користується цим «господарством» — не його клопіт.

Кажуть, що після вироку Нюрнбергського суду, коли якогось есесівського генерала вели до шибениці, то він наклав у штани...

Людина, що не раз дивилася смерті в очі, сама, очевидно, причетна до тисячі смертей і от на тобі...

Не думаю, що це пов'язано з тим, що йому з ранку не дали можливості сходити на «парашу» (чи як там у німців називається ця руска фрейлен?), а радше — із свідомості у підсвідомість пішов потужний сигнал, що усе це господарство (плоть) через якусь мить буде уже никому не потрібне. І роботу стимулюючих органів (за недоцільністю) було дещо передчасно припинено (чисто німецький раціоналізм). По-нашому це — «Не тратьте, куме, сили...». Найсвідоміша свідомість не завжди може впоратися з «мотиваціями» підсвідомості.

Плоть і Дух, чи є між ними залежність і яка? Кафцер дає ідеальну можливість для роздумів про сутність «невмотивованих мотивацій».

Залишив собі трохи окропу. О, водичка уже геть вистигла. Пожую хлібчика. Увечері знову буде «кружка кілятка».

Пригадую, як мій приятель оповідав про одного нашого краянина, котрому замінили смертний вирок на 25 років таборів.

Простий селянин, котрого більшовицька несправедливість привела до збройного опору. Добродушний, терплячий, дотепний. Їдуть разом етапом. От приятель його й питає: «Розкажіть, що відчули, коли вам зачитали смертний вирок?».

«Коли у зал суду на зачитання вироку зайшла рота автоматників,— розказує той,— я здогадався який буде вирок. Після слів «іменем советской соціалістической ... висшая мера — расстрел» усі автоматники одночасно клацнули затворами, загнавши патрон у патронник. Це неприємний звук. Але я знав, що зараз, тут вони стріляти мене не будуть. Ніхто не знав коли, де і як «пріводят в исполненіє». А сам подумав: слава Богу, що усе це закінчилося.

Коли мене ще впіймали, я віддався на волю Божу. Я боровся з сатанинською владою — і вона мене скопила, а з цих лабет лиш Бог може порятувати. Вони здатні лиш мучити, слава Богу, що усе це закінчилося, але над моєю душою вони не владні, я це знаю.

Потім завели у камеру. Сів, розглянувся. Скоро не буде ні цих осоружних наф, ні більшовиків, ні їхніх матюків. Слава Тобі, Боже!

Після передачі у мене ще залишився шматок ковбаси. Думаю: треба доїсти, щоб не пропала...».

Коли приятель, розповідаючи, дійшов до цього місця, я мимоволі розсміявся. Це ж треба, такий спокій. Тут життя пропадає, а він — «доїм ковбасу, щоб не пропала». Святий спокій.

У того німецького генерала, видно, лиш на пряжці було «*Got mit uns*»¹, а цей український селянин — у серці з Богом.

¹ «З нами Бог» (нім.) — напис, що був на пряжці у кожного німецького військового.

Надійшов рік 2000. Пригадую, як у дитинстві ця дата виглядала безкінечно далекою. Надійшла таки...

Наближається і моїх 60. Час — категорія філософська, але цілком інакше сприймається ця просторова «колба», коли пісочку залишається обмаль. Перспектива вужчає, також вужчає і простір для житейських узагальнень. Намагаєшся викинути весь непотріб, щоб вивільнити місце бодай для якихось ремінісценцій (про футурологію уже не йдеться — це межувало б з передріканням). Починаєш квапитися. Усе падає з рук, та ще й забудькуватість...

Якось, — у час певної суспільно-політичної дезорієнтації, — дав прочитати Ользі¹ автобіографічний нарис одного політика з надією зняти не зовсім виправдані упередження до нього: хотів переконати — чоловік він від землі, нашої культури і нашого середовища, зі здатністю відчувати реальність. Читала довго (вроджений цейтнот), переосмислень — ніяких (світ бачиться у двох кольорах — червоних і не червоних), але відповідь коротка:

«А у мене біографія цікавіша. Та й у тебе також».

Причому тут — цікавіша... Хіба ж так стояло питання?

Оглядаюся назад без жодного замилування: мрячно, незатишно, мерзлякувато. Невільничі роки — як одна сіра пляма, а запам'яталися хіба що густим запахом хлорки, сечі і махорки — отакий собі сопух минулого, дух замкненого простору, запах тоталітарної епохи, сморід диявольського торжества.

Так пахне тюрма.

(Це ж треба — минуло чверть століття, з якого віразно запам'ятаєшся лише той нудотний запах. Відчуття неприємне навіть при споминах).

І ще сни, що навідуютися час від часу з тамтешнь-

¹ Ольга Стокотельна — дружина автора (*ред.*).

ого мороку. Але це описати неможливо. Липке відчуття безвиході й приреченості заблудлого у темряві розвалених бараків і загижених нужників. То чи варто торкатися їх пером, прокинувшись? Тьфу...

А що перед тим? Писати про «босоноге дитинство» вперто не хочеться. (Цього чтива у нашому красному письменстві старшого покоління і так предостатньо. Воно розчулює, викликає співчуття, але...не захоплення). Не хочеться повернутись туди навіть подумки. Залишається виловлювати останні піщинки, що скапують на перехрестя матерії і духу. Скільки впіймаємо — стільки й буде. Розсортувати схоплене, дізнатись його вагу — якщо воно щось важитиме — щоб хоч якось осмислити пройдене.

«ОТЧЕ наш, що на Небі! Нехай святиться Ім'я Твое, нехай прийде Царство Твое, нехай буде воля Твоя і на Землі, так як на Небі». Отче, творче усього сущого, усього видимого і не видимого, владарю просвітлення душ, що єси втіленням вселенської любові, хочу щоб воля Твоя була абсолютною на планеті Земля, такою ж, як є вона в іншому просторі Всесвіту, що називаємо його Небом. Спфияй мені нині, Отче, у здійсненні задумів моїх. Бо нічого не варто починати без прохання до Тебе, Всешишній, спфияти. Щоб не суперечило діло єце промислу Твоєму, осягнути який розумом нам не завжди дано.

Учні Христові питали: «Учителю, навчи нас молитися?». І Він — без довгих роздумувань сказав їм коротеньке прохання з двох речень, що увібрало у себе увесь сенс земного буття. Воістину, так міг профекти лиш посланий Прovidінням.

Мама навчила мене з малечку цієї молитви. Кожний ранок після сну і кожен вечір перед сном ми, діти, мусили вклякати на коліна перед кіотом (а у нас завжди у кутку хати був невеличкий кіот. Чи був він і на Лемківщині — не пам'ятаю.) і профовляти «Отче наш, іже єси на небесі...». Батьки

навчили нас цієї молитви церковно-слов'янською (надто довго Україна ішла до усвідомлення, що її мила мова є також Богоугодною), і не завжди все було мені зрозуміле. Десь тільки під сорок збагнув, що фразу «Да буде воля Твоя яко на небесі і на землі» розумів не зовсім так — поняття «небо і земля» вважав за однофідні члени речення, а не як порівняння. Отже йдеться, щоб воля Його на Землі була такою ж, якою уже є на Небі. Тепер уже знаю, що Земля ще не визволена від впливу демонічних сил і тут точиться щоденна, потужна боротьба за кожну душу. Слово «земля» у цьому випадку пишу з великої літери, оскільки йдеться про планету у Всесвіті.

Часом брав сумнів, чи правильно перекладено з давньоєврейської чи грецької «не введи мене у спокусу»... Невже у спокусу може вводити Сам Всешишній? (У пустелі спокушав Христа антипод Богові). Може, замість «не введи» в оригіналі є — «відведи від мене спокусу»? Не знаю. Але й не маю права мінятися. Найголовніше те, що у молитву закладено нову християнську філософію для земного буття — «хліб наш насущний дай нам днесь», тобто, проситься не багатств, не розкоші, а мінімуму для прожиття, щоб тіло, що є вмістом душі, могло діяти (функціонувати) в ім'я Бога, в руслі Його промислу.

Оскільки земне життя — це не рай, а невеличкий період, визначений для вдосконалення душі, що дає їй можливість підніматися у вищі просвітлені сфери. І ще — «прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям своїм», де априорі закладено, що прощаєш кривдникам своїм. Інакше, нащо просити прощення для себе, коли сам не робиш цього що до винуватців своїх. Задля утвердження цієї істини було послано на Землю Христа. Прикладом власного життя Він стверджив цю істину. Вибачив своїм кривдникам навіть заподіяну Йому смерть, що стало перемогою нового вчення світобудови для людст-

ва. Освячена Його кров'ю шибениця, як знаряддя страждань за Божу істину, стала святістю Чесного Хреста. Нині цей знак пафалізує у Всесвіті потуги демонічних сил.

Усі переглянуті й переслухані новорічні програми опиралися на винятковість дати — 2000 (надто кругла). Правда, зрідка телеведучі (телебалакуни, телевязичники) часом згадували, що це літочислення іде від народження Христа, але якось так — між іншим, як невеличка рекламна заставка. А дальнє усе по земному — похіть, потреба розкоші, блазнювання.

04. 01. 2000. ---

Був у Верх.Раді... Гармидер. Суєта.

«Пособіє» не перерахували — якісь там комп'ютерні проблеми... Сумно. І не від того, що не отримав гроші, а загалом... Сьогодні День народження мами. Стражденною була земна дорога цієї жінки — чого тільки не натерпілася. Але яка смиренна і без вивихів дорога. Боже, як у неї було все мудро! (Як, врешті, і в батька, і в брата Богдана). Матуся — лагідне сонечко, були для мене завжди у центрі нашого родинного космосу. Хочеться вірити, що й десь там у садах райських, палацах небесних ці душі тримаються разом, як невеличка тепла галактика. Думав, що ж викарбувати на спільному їхньому пам'ятнику і не знайшовся на інше, як: «Вони смиренно несли свій хрест, хай воздається їм». Постійно жевріє думка написати нарис про маму. Навіть уявляю собі ті пастельні тони, якими мав би це робити, але глодже сумнів — чи зможу, чи вистачить уміння передати теплу осінню прозорість цього образу(?)

Трохи більше як рік тому виповнилося 6 татові 100. Про тата знаю менше. Просив рідних і батькових знайомих написати мені все, що знають про цю людину. Отримав кілька листів, але цього фактажу надто

мало, щоб зважився виписати з них образ хранителя богоугодних істин. Чуюся винним... Абсолютно переконаний, що без батькових житейських моральних принципів і його громадянської позиції, у родині панувала б інша атмосфера (суєтна і приземлена). Він ніколи не моралізував з нами на ці теми, але, очевидно, його життєвий приклад змушував нас, окрім хліба насущного, прагнути ще чогось. Часом мені здається, що при іншому чоловікові і моя мила матуся була б іншою, не такою просвітленою. Може, все-таки зберуся на силі оповісти про цього дивного українця з Лемківщини. Поки що тільки про брата Богдана трохи оповів світові. Маю на увазі опублікований у пресі нарис про нього та влаштування декількох виставок його малюнків. Немає Богдана, немає батьків — пройшли свій путь тихо, не заважаючи іншим.

ТАТО помер 16 травня 1961. (Недавно почув від когось, що 16 травня — винятковий день у році, день абсолютного сприяння небес).

Це для мене була перша смерть у нашій хаті — і вона приголомшила. Я став якимось спустошеним, розгубленим, закам'янілим.

Мої стосунки з батьком були різними. У 9-10 класах я геть запустив науку. У цей час я втратив усікий інтерес до школи. Відчуття фальші створювало внутрішній бунт, якому я не мав пояснення — і це робило мене роздратованим. Очевидно, це відбивалося й на стосунках з батьками. Батько чомусь уникав зі мною розмов на теми, що мене хвилювали, і я у цьому також вбачав нещирість. Криза лиши поглиблювалася. Я перечитав усього Гого, Бальзака, Лондона, Цвейга, Золя, Ремарка і все решта, що було зі світової літератури у нашій сільській бібліотеці, але так і не прочитав «Молодої гвардії» Фадєєва і «Тіхого Дона» Шолохова, що задавали у школі. Я перестав вірити школі. Не пригадую, з чого це почалося. Може до цього несприйняття йшлося поступово? Батько дорікав: «Понаносиш з бібліоте-

ки всякої непотребі, замість того, щоб читати те, що у школі задають».

— Поясніть мені, чому Ремарк — непотріб, а Фадєєв — потріб?

— На жаль, я знаю одне — ти мусиши його вчити!

— Чому?

— Ти таки заженеш мене до гробу своєю глупотою.

З горем пополам я закінчив десятий клас. У атестаті зафіксували трійками. З таким посвідченням знань в інститут я не наважився йти, тим паче я не був комсомольцем. Поніс документи у Чортківське педучилище. Тіточка, що приймала документи, поцікавилася чому я не у комсомолі. «Та хто тебе прийме учитись на радянського учителя? А ну нині ж біжи у своє Товсте¹ у райком комсомолу, нехай тебе приймають і завтра принесеш документи». Казала вона це так щиро, по-материнськи, що я послухався. На другий день був уже — як усі. Здав документи. Але на першому ж екзамені скопив двійку. Не зумів написати дурнуватого диктанта — щось там про Пашу Ангеліну. Повернувся у село з настроєм побитого пса. Можна було завербуватися на Донбас: біля кінтори висіло оголошення — «По комсомольській путьовці». І так мені зробилось соромно і жаль себе. Пішов до дому.

— О, вже здав? — з явним недорозумінням запитала мама.

— ...

— Нічого, синку, ще колись поступиш, — сказав спокійно батько. Несподівано спокійно.

Я, пригнічений і розчавлений, з відчущістю подивився на нього. (Я завжди знат, що мій тато добрий. Але ж...).

Через тиждень записався у колгосп, у дорожню бригаду. У кузні зробив собі спеціального молотка,

¹ Містечко Товсте до 1962 р. було районним центром

набив його на довгу черешневу ручку і щодня, як приганяв з пасовиська, ходив на «гостинець»¹ товкти камінь на щебінь.

На другий рік — не пройшов за конкурсом, але тепер було не так боляче — на мене чекали молоток, «гостинець» і камінь. Я попросив у тата, чи не міг би він забрати у Дмитра Шведа нашу скрипку — буду вчитися грати. (Тато ще колись на Лемківщині привіз собі з Америки скрипку, але зараз на ній грав по весілях наш краянин - лемко Дмитро Швед). Вже на другий день скрипка була вдома. Тато не дуже добре володів нею, але добре знав ноти.

1960 року поступаю на музичне відділення Чортківського педучилища. На Різдво приїхав додому. На Святвечір, після вечеरі тато дістас колядничок з нотами і ми співаємо у два голоси. Тато приємно здивуваний, що я за півроку так оволодів сольфеджіо. І я щасливий відчути себе кимось. Сидимо, розмовляємо, сміємось. І чи не вперше я у батькові побачив приятеля. Тато явно задоволений мною.

Других таких щасливих канікул я не дочекався — тата не стало.

Свідомість відмовлялася це сприйняти. Я стояв спустошеним, розгубленим, закам'янілим. Фатальність приголомшила своєю несправедливістю — мені ще так багато треба було у батька розпитати. Врешті, я мав сказати батькові, як він багато для мене значить...

Зранку на другий день я вийшов у сад, упав під яблуню і розридався. Не пригадую, щоб колись зі мною таке було — мене усього тіпало. Я не міг себе стирмати, прорвало якимось несамовитим болем.

Підвів голову і побачив: поруч, за три метри від мене, сидить білий голуб... Я замовк — це душа татова — зблиснула думка. (У церкві бачив ікону, де білий голуб символізує Духа Святого). Голуб сидить

¹ Гостинець — так у Галичині часто називають вимощену камнем дорогу, що веде із села.

і дивиться на мене. Тут поруч біля нас ніхто не три-має голубів. Часом буває, що пролетить зграйка... А цей — один, білий голуб. Боюся поворухнутися. Поволі піднімаюсь — голуб сидить. Шепчу йому: «Дя-кую, татусю» і поволі йду до хати, де на катафал-ку лежить тіло. Виходжу через півгодини — голуб си-дить. Виходжу сполудня — голуб сидить. Нікому нічого не кажу — хтозна-що подумають про мене. Зранку виходжу у сад — голуб сидить на стілці на-шої стодолки. Коли повернулись зі цвінтаря — голу-ба уже не було.

Рівно через десять років до мене у мордовський табір приїздить на побачення¹ сестра Марійка. Роз-говорились щось про тата і раптом вона каже: «Мо-же є добре, що батько не дожив твого суду, він би не витримав цього потрясіння, він такі надії на тебе покладав. А так відійшов на той світ з добрими надіями, без розчарувань».

05. 01. 2000

Сьогодні здавав до податкової інспекції річний звіт про діяльність благодійного фонду «Галерея Богдана». З дивною наполегливістю і, здається, з нічим не виправданою надією і оптимізмом домагався реєстрації цієї, самим же придуманої структури (Бла-годійний фонд), в Управлінні юстиції Києва, а тепер лише одні клопоти від неї. За рік, що минув, було три виставки Богданових малюнків (які цілком можна бу-ло зробити і без «Фонду») і хоч ні однієї гривні на ра-хунку — закон є закон: всі «бомажки», з порожніми прочерками, здав. І так щомісяця. Щось треба пожва-вити у цій ділянці, а то нащо було город городити? Різні обіцянки, як водиться, виявилися цяцянками.

¹ У совєтському концтаборі дозволялось одне на рік особисте побачення з рідними. Адміністрація користувалась правом позбав-лення цього привілею.

Напевно, треба запросити виконавчого директора Фонду на платню з тих залишків, що залишилися після ремонту помешкання (може вистачити на п'ять-шість місяців. А там, або «розкрутимося», або відмовлюся гратися у гру в фонди). Та вже якось воно буде.

З 18 години по 21 був на вечорі пам'яті Василя Симоненка. Ця постать для мене завжди зі знаком містичним. Особисто його не знав, тому цікаво побачити Василівих однокурсників, знайомих, друзів. Він став чимось більшим, аніж крапелькою крові на священному знамені, а вони, його друзі, дальнє усі в суєті та земних дріб'язкових турботах.

Йому в ці дні виповнилося б 65, а як давно його немає... Згадали про якусь фатальність цифри «28»: саме таким пішов із життя Й Богдан-Ігор Антонич. У повітрі зависло риторичне — що було б, якби?... Але Божий розрахунок є іншим ...

Головували на вечорі Володимир Коломієць та Микола Сом. Про першого й другого раніше був начуваним, можливо, десь і бачив, але ось так, відрекомендованих — вперше. До цього чув, що Сом є автором тексту колискової у дитячій вечірній телепередачі і що він цим дуже пишається. Це міг сказати з іронією якийсь жартівник, але саме у такій інтонації це мені запало у пам'яті. На вечорі Микола, між іншим, натякнув, що зараз дуже багато набиваються Василю Симоненку в друзі — «як ото кілька сот тих, що з Леніним колоду несли». Мені здалося, що це треба розуміти — «якщо хтось тут і є зі справжніх Симоненкових друзів, то це я із Володею Коломієцем». Не виключено, що помиляється, бо і Коломієць, і Сом намагалися присутніх у залі налаштувати доброзичливо. Микола, цитуючи маму Василя, дав зрозуміти, як вона завжди лагідно до нього зверталася — «Сомику». А й справді він такий... І ще Сомик сказав, що битва за Симоненка точиться ще й сьогодні — «он Борис Олійник через десять днів хоче провести у Фонді культури аналогічний вечір (яке зухвалство!), але нас з Євгеном Сверстюком там не

буде! ». У цій, дещо окличній і заполітизований Сомовій фразі відчувалася потреба оратора дистанціюватися від комуніста Б.Олійника і зблизитися зі Сверстюком, що, само-по-собі, мало б виглядати похвально, але чи потребує такої реклами Сверстюк? І вже абсолютно є неетичним наперед визначати для Сверстюка правила поведінки. Передчуття не підVELO мене — тільки-но вийшов Євген на сцену, як сказав приблизно так: «Ну, на вечір Олійника я все-таки, мабуть, піду. Василь Симоненко ще й не перед такою публікою виступав. І взагалі, я думаю, що коли ви маєте що сказати, то не треба боятися будь-якої аудиторії».

У своєму недовгому виступі Євген зробив грунтовний аналіз життєвого і творчого шляху В.Симоненка. (І шкода, коли б ніхто не записав цього виступу). Лейтмотив такий: Симоненко став для свого часу еталоном оновленої чесності у слові і житейським прикладом людської гідності та громадянської позиції.

Мене заінтригувала одна деталь з виступу: Євген ніяк не міг забагнути, чому під час його арешту в звинуваченнях КГБ значилося, що він «став на шлях боротьби з радянською владою у 1963 році» і з цього приводу каже: «Чому саме 63-го? Адже я був таким самим і 62-го, і 61-го. І моя діяльність була такою ж самою. І лиш згодом дійшов, що кагебістами за відлік «діяльності» узято наш з Іваном Світличним виступ у медінституті з приводу смерті Василя Симоненка».

Чи не знаменно?! — розрізnenі потуги інтелігенції на шляху до усвідомлення свого національного покликання — що потім буде названо «шістдесятництвом» — отримують обриси організованого несприйняття системи (за оцінками КГБ) зі смерті Василя Симоненка.

Коли на вечорі згадували, хто ж приїхав тоді у Черкаси на похорон Василя, подумалося: а чи не стала ця постать об'єднуючою і духовно визначальною на той час для України? І чи не потрібна була ця жертва для остаточного окреслення нового духовно-світоглядного явища — «шістдесятництво»? ...

Побутує думка, що шістдесятники, як продукт хрущовської відлиги, що почалася з розвінчання культу Сталіна, не виступали проти ленінізму як такого, а лише проти окремих його викривлень. Часом дорікають, що от, наприклад, Іван Дзюба у своїй книзі «Інтернаціоналізм чи русифікація» посилається на Леніна, мовляв він з національного питання говорив так-то, а насправді є цілком інше... і т. д.

Навіть не хочеться зайвий раз переконувати, що під ту пору в Україні інша форма спротиву загалом була неможлива, або надто неефективна, то чому б не використати хоч таку можливість. Так, у Росії й справді виникло на той час багато груп, що змагали за чистоту марксизму-ленінізму, але не в Україні. Чудову відповідь на це дає Сергій Білокінь у своїй книзі «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР», де він пише: «У Ленінградському університеті існувала група студентів-марксистів, що вивчали своїх класиків за передоверсами. Чи могла б подібна група згуртуватись у Києві довкола Івана Світличного? Думаю, що ні. Не уявляю, щоб і в помешканні Алли Горської хтось почав розводитись про світлі комуністичні ідеали, а потім зміг прийти до неї вдруге». Уточню, що Іван Дзюба був найближчим приятелем і Алли Горської, і Івана Світличного... Отже цілком відпадає будь-яке дорікання йому у симпатіях до російсько-імперського ленінізму. А що до властивої йому манери розвінчування тоталітарної системи, то, гадаю, що саме цей його твір може стати початком відліку українського правозахисного руху, а не десят'ма роками пізніше — середина сімдесятих — як це прийнято вважати. Уже Дзюба почав показувати Системі на порушення ними ж їхніх же законів — і у такий спосіб виставляти їх на осуд, виступив на захист прав людини і нації, що буцім-то були гарантовані «найдемократичнішою з конституцій».

Десь тут поруч (біля Василя із Черкас) був і цей Іван із Донецька — Іван Дзюба (А про Івана Світличного з Луганщини — окрема велика розмова). Навмис-

не уточнюю географію, щоб хоч якось спростувати аж надто упереджені приписування «виняткової національної свідомості» лишень «п'ємонту»-Галичині. (Останнім часом примітивна гординя аж ніяк не заважає галичанам, з абсолютними проявами холуйства і продажності, дати себе використати для масового ошуканства. Основне — залишити їм утіху, що вони «найсвідоміші українці». Демон знає, чим можна уле-стити і як «напустити туману» — щоб пішли за ним).

Згадаймо, у які роки і за яких обставин було сказано Василем з Черкас категоричне і позасумнівне: «Народ мій є! Народ мій завжди буде! Ніхто не перекреслить мій народ!». І це після десятиліть ворожих агресій і окупацій, голодоморів, депортаций, масових розстрілів, що просякли фатальним страхом у гени знекровленого етносу, коли здавалося, що все навіки перекреслено. Коли не було підстави хоч для якихось надій — приреченість... І раптом звідкись перед цим хлопцем з'явиться, як вогненний стовп, велика містична святість, у яку він беззастережно повірить, якою житиме і перед якою мусить стояти незаплямованим і просвітленим — Україна. («Україно, ти моя молитва, ти моя розпушка вікова...»). Він до неї молитиметься і їй сповідатиметься, промовляючи сокровенне: «Нехай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю». І ще він про неї пророчо скаже: «Гrimotить над світом люта битва за твоє життя, твої права...». Пророче. Бо тоді, коли він це сказав, ще не було для світу України як держави, була всепогли-наюча «раша», а от сьогодні, Василечку, — таки гри-мотить. Ой, як гримотить. (Поки що ніхто не скаже, скільки в Українську Службу безпеки залучено російських агентів, добре б, якби хоч не більше половини. Поки що ніхто не скаже — через кого, яким чином і скільки мільярдів передбачено у нью-йоркських банках для оволодіння матеріальними ресурсами України...). Гримотить, Василечку, гримотить.

Такі-от роздуми, спричинені вечором пам'яті Василя Симоненка.

ТАТО народився 10 березня 1898 у селі Воловець, Горлицького повіту (Лемківщина). Він був первшим у подружжі Гната і Юлії. Нафекли сина Андрієм. Гнат Горбаль походив з сусіднього села Бортне. (Це саме те село, звідкіль і знаменитий композитор Бортнянський). До Волівця Гнат прийшов «у прийми». Дівоче прізвище Юлії було Коваль. Ковалі вважались відносно заможною родиною у селі. (Волівець був досить бідним лемківським селом). Юлія отримала — за тамтешнimi мірками — непоганий наділ.

Знаю, що Гнат Горбаль, мій дід, був освіченим чоловіком. Саме він організував сільську громаду Волівця на будівництво власної школи. Запровадив сільську бібліотеку. Домігся створення дитячого садка. (Ще і я ходив у той садочок). Потім у молодого подружжя народяться ще син Петро та дочка Марія. Найстаршому синові було тільки 11 років, коли його батько фатально помер «на сухоти». Через якийсь час баба Юля виходить заміж вдруге. І народжує ще троє дітей. Класична історія: вітчим виявляється не дуже пріязнім до чужих дітей. Найбільший тягар падає на найстаршого — Андрія. Господарство велике і він мусить нарівні з вітчимом їздити в поле орати, косити, молотити, рубати у лісі. Розповідають такий випадок: взимку у боїську¹ молотить вітчим з Андрієм снопи. Хлопчина з необережності ударив вітчима ціпом. Вітчим жорстоко побив пасинка. Андрій серед зими утік із дому. Було йому тоді, вірогідно, років 13-14.

Цей період у житті батька для мене не зовсім з'ясований, але є усі підстави вважати, що він опинився аж у Перемишлі. Був там прислугою при Дяківському інституті та послушником при тамтешньому кафедральному соборі. Очевидно, звідтіль був забраний і до війська польського...

¹ Боїсько — так лемки називають велику стодолу, куди можна було зайджати возом, де складали снопи, реманент, а взимку молотили.

Сьогодні Святий вечір і День народження Марійки¹. Вона знає, що у цей день народився також Василь Стус і пишається цим. З роботи прийшла з оберемком квітів і подарунками. Щаслива — її там люблять.

Зранку ходив на ринок за продуктами, а потім готував вечерю, в результаті на столі з'явились: кутя, гриби смажені, оселедці, квасоля з часникою правою, капуста тушкована, вареники з капустою і з картоплею, узвар; та ще Оля принесла з собою голубці, капусту квашену та огірки квашені. А якщо зважити, що починали за лемківським звичаєм із часнику (щоб цілий рік не слабувати) та що на столі ще були хліб, яблука, помаранчі, вино та оковита, — традиційної норми страв дотримано. Перед вечерею ходив за джерельною водою. Марійка просила, щоб не затримувався і на шосту обов'язково був у дома. Не спізнився ... Пораємось з Олею на кухні і помічаємо, що десь Марійки нема. Заходжу у її кімнату, а вона сидить з фотографіями мами і плаче... Виявляється, що вона прийшла на світ рівно о шостій, а ми не надали цьому належного значення. Очевидно, якби була живою її матуся... Сентиментальне дитя. Але потім була дружня вечеря. Оскільки це свято для нас виявилося подвійним, то дами ще пригублювали вино, а я перехилив чарку оковитої.

Шкода, що телевізія відбирає колишню романтику колядувань після вечері.

ТАТО прийшов з двору розпашілий з охапкою нарубаних дров, впустивши з собою клуби холодної памфозі. Надворі сутеніє. Мама переставляє на плиті чавунні горщики, що теж бухкають пафою. Сьогодні в хаті палиться з самого ранку — і від цієї різниці

¹ Марійка — внучата небога автора, зараз заочно вчиться у Київському аграрному університеті (ред.).

теператур ф аж ріг хати мокрий — з нього великими краплями стікає на долівку «піт».

«Ану, козаки, збирайтесь, підем до стайні. А ти, мамо, зрихтуй худібці святу вечерю». Богдан повторив слово «козаки» і розсміявся. Не знаю, який зміст він вкладав у це звернення, але зрозумів, що це стосується його й мене. Тато при нас, дітях, завжди до мами звертався так як і ми — «мамо». А коли, бувало, хтось приходив до нас зі сторонніх, батько міг звернутися до мами — «Ну, що там, стара, маєш чим нас почастувати?». Мама свою відповідь завжди починала зі слів — «ти, диви, який молодий!...» (тато був старший від мами на 8 років). Тепер же матуся тільки кивнули головою на стіл:

— Та уже зрихтовано, он там на тарелі.

На тарелі було чотири рясно посолених окрайчики хліба і у кожен з них був устромлений зубок часнику — частування «худібці». Ми з Богданом чистили дров'яними вугликами мідний підсвічник і такий же хрест з розп'яттям. Ці дві реліквії, привезені ще з Лемківщини, постійно стояли у нас у кіоті. Але близку чистого золота ми надавали їм раз на рік — перед Святвечором. Сьогодні зранку я приїхав з Чорткова. Для батьків це було несподіванкою.

— «А як наука?» (так матуся називала шкільні заняття, лекції). Вона розуміла, що на такі свята додому не відпускають).

— Добре, матусю. Сьогодні ж Святий вечір.

Батько нічого не промовив, але злагіднів якоюсь дивно-теплою посмішкою. Потім вона часто стояла мені перед очима, ця його просвітленість на обличчі — ніби він несподівано знайшов щось безнадійно втрачене.

Я знов, що й сьогодні маю з Богданом чистити підсвічник і хрест.

— Ну, ходім, козаки.

Тато — спереду з частуванням, а ми за ним. Наша худібонька складалася з корівоньки (що була кривенькою, бо свого часу зламала ногу), двох кізочок і

поросятка. Кожному належало по гостинцю. Коли з ліхтарнею зайшли у стайню, корівка подивилась величими очима з таким здивуванням, аж перестала ремигати, очі кізок засвітилися допитливо-синіми вогниками. Здається, лиш у поросятка була реакція, як завжди: скопилося при нашій появлі й почало вимогливо рохкати. Гостинці роздавали ми з Богданом, а тато гладив кожну худібку. І ще ми знали, що у цю ніч худоба отримує здатність розмовляти між собою. Потім тато поліз на горище. Скинув звідти Богданові охапку сіна, а мені плахту соломи. Сіно буде розстелено під обфус на стіл, а солому розкидаєм по долівці. Таку «процедуру» в цей день ми робили кожного року. Коли ще сестри були не заміжні, вони залишались поратись з мамою біля вечеरі, а ми (чоловіки) ходили до стайні. Коли поверталися в хату, то вітались: «На щастя, на здоров'я у цій хаті!». Мама з сестрами відповідали: «Щоб дочекати на другий рік! Заходьте». Це вітання було тільки для цього вечора. Сьогодні цим вітанням зустрічала нас тільки мама, сестри мали уже свої сім'ї.

Посеред хати, на стільчику уже стояла мильниця з холодною водою, а на дні лежало кілька срібних monet (ці гроши, спеціально для такої оказії, мама тримала в перескінку у ладі¹). Перед вечерею ми усі вмивалися цією водою. Вода холоднюча. Тато казав: «Нічого, нічого. А як ми дома перед святою вечерею ходили всією родиною босі до потічка митися»... (Тато Лемкіщину називав — «дома»). Потім ми ставали усі за стіл і тато починав співати: «Рождество Твоє, Христе Боже наш, в осіяв мирів світ разума...». У тата був гарний голос.

(Потім у житті оце — «в осіяв мирів світ разума» стало для мене постійною спонукою пізнавати Його, нашого Спасителя). Вечеरю починали по-

¹ Лада — так лемки називають скриню, у якій тримають одяг, документи та інші коштовності.

лемківськи — з неочищеного зубочка часнику (щоб хвороби не чіплялися). Потім кутя і, як годиться, всі дванадцять страв.

Ложку з рук упродовж вечеरі чомусь не можна було випускати. Першу ложку кожної страви мама викидали у глечик на покуті — душам рідних.

Після вечеरі тато дістав колядничок з нотами, якого привіз ще з Лемківщини, і ми почали колядувати — «Во Вифлеємі нині новина», «Бог ся рождає», «Нова радість стала». Я уже міг співати будь-яку партію по нотах, ми мінялися голосами. Тато явно був задоволений мною. Потім прийшли до нас сестра Марійка з чоловіком і діточками Наталочкою та Михасиком. Це уже був хор. Дітки качалися на долівці по соломі, а ми колядували. І було нам ангельськи добре у цій маленькій хатинці, що колись була стайнєю.

07. 01. 2000.

РІЗДВО ХРИСТОВЕ

Дивне свято. Пригадую, ще хлопчиком, як учителі попереджали перед Різдвяними святами, щоб не дай Боже хтось не наважився піти колядувати, а ми уже місяць як збиралися на «проби» вертепу в Миколи Подобайла. Заучували напам'ять ролі з «кантички» (чомусь так називалася книжечка зі сценарієм різдвяної вистави) — тріє царі, ангели, пастушки, ірод, смерть, стрілець... Ламали собі голову з реквізитом: у що ж одягнути тріє царі. Очевидно, що усі вони мали бути у коронах. Корони ліпили з паперу, а щоб вони хоч трохи виглядали «коштовними» — збирали фольгу із цукерок і наклеювали на них. З цим також була проблема, оскільки тоді у фольгу обгортали тільки дуже дорогі цукерки, де ж їх було взяти... Царські корони були єдиною відзнакою у наших царів, бо все інше в одязі було звичним — кирзові чоботята, за правлені у них цайкові штанці і куфайочки. Найменше

було проблем зі смертю. Цю роль постійно виконував Михайло Швед. Він одягав поверх одягу довгу білу сорочку, на голову натягав противогаз і у руки — косу. Одеї й уся амуніція. Пастушки відрізнялися лише тим, що мали крислаті капелюхи, зліплені з паперу для шпалер. І досі не знаю, чому ті капелюхи ми ліпили з паперу, коли у селі була маса солом'яних брилів? І у підготовці до свята, і в колядуваннях було щось таке, що радісно лоскотало душу. Адже усе так зрозуміло: десь там, у далекому казковому Вифлеємі народився хлопчик, що потім стане нашим Спасителем. Вистава закінчувалася колядкою, віншуванням і спільним вигуком «Христос ся рождає!». У момент цього вітання я завжди відчував якусь особливо піднесену вроčистість.

На нинішнє ювілейне Різдво у столичному Києві ходили з Марійкою до церкви на Аскольдову Могилу. Людей на дворі удвічі більше, ніж зміг умістити цей невеличкий греко-католицький храм. Я все-таки якось впхався. Марійка не захотіла і відбула Службу на дворі. Змерзла. Щоб зігрітися, пішли пішки аж на Хрестатик — забагла сфотографуватися біля головної ялинки України. Зустріли під ялинкою святкового, у вишиванці Василя Овсієнка. Ішов зі своєї (автокефальної) церкви. Я часом також ходжу до їхньої церкви. Якоїсь конфесійної упередженості один до одного не маємо.

Василь сказав, що має запрошення на обід до Сверстюка. «Але, мабуть, не піду, що там робити: об'їдатися? Краще буду на Майдані вертепи дивитися», — навіть і в свято Василь вперто демонструє своє пуританство.

Ми пішли додому. Увечері по телевізору показували, що на Майдані й справді була цікава різдвяна феєрія.

Впродовж вечора кілька разів заходили діти й до нас — колядувати. Але це одна й та ж колядка (якщо її можна такою назвати) — «коляд, коляд, колядниця, добра з медом паляниця, а без меду не така — дайте,

дядьку, п'ятака. А п'ятак не важний, дайте руб бомажний!» — оце й усе, коротко й без всяких там...

Десь біля години 11 (вже й спати влігся) знову настирний дзвінок у двері. Гадаю — знову «дайте руб бомажний», вже й приготував... аж тут велика ватага парубків і дівчат. Зі звіздою і дзвониками, у народних одежах; та так голосисто і гарно співають, що мені аж сльози виступили. А колядки ж які: і господиню вітають, і господареві бажають, і щоб худоба велася... — що й не чув таких раніше. (А ви каєте — «дайте руб бомажний» — виявляється, ще не все пропало). І вся молодь мені не знайома, тільки одного парубка впізнав — здається, Лесика Обертаса приятель, колись позичав у мене відеокамеру. Очевидно, що прийшли бозна звідкіль спеціально до мене заколядувати, а я стою у халаті, розгублений, розчулений, зніяковілий.

Христос рождається! Славімо Його! (Дав міхоноші у торбу більше, як руб бомажний, але коли уже пішли, щось йокнуло — треба було дати ще стільки ж).

МАМА заходить до хати в сльозах, але якось дивно зворушена: «Миколю, Миколю, йди-но сюди, дитинко. Подивися, що я знайшла» — і показує мені купюру, п'ять новеньких рублів. У неї на очах сльози і вона постійно шепче: «Боже, дякую Тобі, Боже, дякую Тобі, Боже, дякую Тобі».

— Звідки це, матусю?

— Бог послав, Миколю, Бог нам послав. Біжи до церкви, до тата: нехай він у старшого брата¹ поміняє на чотири по рублю і один копійками, — і продовжує шептати, — Боже, дякую Тобі, Боже, дякую Тобі, Боже, дякую Тобі... Біжи, Миколю. Не загуби, заховай добре... Боже, дякую Тобі, вже буде що дати людям, як прийдуть з колядою.

Купюра новенъка, аж лопотить, ні разу не згинав

¹ Справами церкви керує церковне братство, що обирає з-поміж себе старшого, котрий розпоряджається церковною касою.

на. Ховаю за пазуху. Людей у церкві уже небагато. Святкова Різдвяна літургія уже закінчена, але відпра ва ще триває. Тамо стоїть за крилосом, співає. Підходжу, дістаю купюрку і шепчу:

— Мама просили, щоб ви поміняли один копійка ми, а чотири по рублю — колядникам.

— А звідки мама узяли? — питав тато пошепки.

— Кажуть, що Бог нам послав.

I по сьогоднішній день ця подія для мене не має іншого пояснення, як те, що мама сказала. Потім, впродовж життя, не раз перепитував у неї, як це сталося, і матуся завжди розповідала одну і ту ж історію: «Ще ніколи у нас не було так сутужно, як на ті свята (очевидно, це було року 51-52, я ходив десь у 4-5 клас) — згадує матуся, — прийшла' м з церкви, сіла на лавку та й плачу — колядники прийдуть, а в хаті ані грейцафа (матуся часто гроши, особливо ті, яких немає, називала —грейцафі), що я маю людям дати? (У селі ходили колядувати групами: господарі села — братство, старші жінки — сестриці, дівчата і парубки. Усі ці чотири ватаги отримували у церкві для цього дійства дзвіночок і скарбничку. Усі заколядовані гроши йшли на церкву. Ходили також колядувати діти та дитячі вертепи, але ті колядували для себе. Їм можна було дати горішок, яблучко, чи іншого гостинця. Але на церкву, як правило, давали гроши. Матуся не уявляла, як подивитися людям в очі — «в хаті ж ані грейцафа»). Прийшла' м з церкви і плачу: Боже, що я маю людям дати? Кажу: «Ісусе Христе, Ти народився у стайні, та й ми живемо у цій стайні¹, але ще так не було, щоб на Твое Різдво не було ані копійки колядникам дати». Вийшла' м на двір, думаю — загляну до худібки. Та, ніби, ще й зафаро було йти годувати, але

¹ З переїздом у с. Летяче 1947 р. вільних незруйнованих хат уже не було. Поселилися у господарче приміщення сім'ї поляків, що виїхали до Польщі. У одній частині зробили собі кімнатку, у якій жили, а решта так і використовувалася під стайню.

щось мене туди наче потягнуло. І дивлюся — коло стайні на гноївці, що замерзла, зверху на ожеледі лежать гроши (за півтора метри від дверей стайні була невеличка яма, куди викидали гній і стікала гноївка). Я подивилася навколо — ніде ані сліду, всюди сніг, як ковдра. Піднесла м' руки до неба і кажу: «Боже, дякую Тобі! ». Отак, Миколю, Бог нам послав гроши».

Для мами усе просто і поза сумнівом...

Але ж я, дісно, тримав ті гроши у руках. Нову, ні разу незгинану купюру. Наша хата буладалеченько від дороги і дуже сумнівно, щоб хтось мав потребу переходити туди. Тим паче, загубити на ожеледі замерзлої гноївки гроши. Врешті, це мало статися хвилина-две тому, бо інакше їх або здуло б вітром, або закидало снігом. А мама каже, що «ніде ані сліду, всюди сніг, як ковдра».

Коли у 1993 році мені вдалося у Києві придбати помешкання (це також невеличке чудо, бо випало мені майже як ті гроши на гноївку) і я забрав матусю з Богданом до Києва, то якось запитав у мами:

— Матусю, все ж таки, як то було з тими п'ятьма рублями на Різдво, пригадуєте, що на гноївці?

— Ой, Миколю, та я уже який раз тобі розказувала. Бог нам дав, бо звідки б інакше вони могли там взятися. І знову детально розповіла мені ту ж саму історію.

08. 01. 2000.

Другий день Різдвяних свят.

У Галичині усі Марії у цей день ще святкують і свої іменини. Там до приходу совєтів загалом не відзначали «день рождення», а святкували День ангела, тобто іменини. Але, оскільки, большевики сказали, що «Бога нет!», то які там ще ангели... Сусіднє село Ангелівка переіменували на Весняне — «чтоби і духа іх

здесь не било»... Що характерно: недалечко місто Чортків ніхто і наміру не мав переіменовувати. Дивна логіка, чи не так? (Це так, між іншим, до слова прийшлося).

Ходив і нині до церкви. Марійка не пішла, намірилася запекти гуся, якого я ще два місяці тому привіз із Летячого. (Будучи там, зауважив, що село Весняне переіменували знову на Ангелівку — «оказивається», ангели таки існують).

Після церкви поїхали з Олею на Солом'янку. Спочатку глянули, як там авто — чи ще стоїть (винайманий гараж на Батиєвій горі), а потім зателефонували тьоті Льолі, що прийдем колядувати. І хоч я по телефону відрекомендувався Миколою, котрий Горбаль, та вона — «який там Горбаль, як це Павло». Очевидно, йшлося про Стокотельного, а може ще якогось Павла мала на увазі. Так і не признала мене, поки не зайшли до хати. По дорозі захопили гостинця: пляшку червоного вина, «чеколяду», і «небезізвестні» ласощі — оливки. Тьотя Льоля виглядає добре, навіть бадьоро. З огляду на літньо-осінні слабування, відзначив — «так держать!».

«Та мушу «держать», — сказала тьотя Льоля, — он ще скільки роботи, — і показала на якусь папку з паперами,— і ще ніяк листи Іванові не можу знайти». Я їй повірив і навіть більше того — тут, здається, є проблемним будь-що знайти. Цю тему тьотя Льоля закрила безапеляційним — «Це Надійка¹ мені тут все поперекладала». (А так, очевидно, було б усе ОК). Аргумент наштовхує на філософські узагальнення, що гори книг, нагромадження паперів - це також порядок, який має свої закони, очевидно — закон збереження нагромаджень.

Довго у гостях не затримувалися, бо Марійка з гусаком чекала нас на 3-тю, а вже було по 4-ій.

Гусак був нічогенським.

¹ Надійка — Надія Світлична, братова Леоніди Світличної. Зараз проживає в США (ред.).

О 17 годині у Будинку Центральної Ради — вручення премії ім. Василя Стуса. Цього року її удостоїлися композитор Володимир Губа, поет Мойсей Фішбейн і за публіцистичні твори та подвижницько-просвітянську діяльність — Василь Овсієнко. Церемонія вручення тривала годину, проводив її Євген Сверстюк.

Першому вручали В.Губі. Серед названих творів запам'яталося лише, що ним озвучено кінофільм «Кам'яний хрест». Він також продемонстрував у аудіозапису частину свого нового симфонічного твору. Оригінально. Губа також озвучив свого часу деякі поезії М. Фішбейна, що останній не проминув можливості продемонструвати; також у запису, але звучало це досить вражаюче. Фішбейн зачитав також кілька своїх віршів. Мушу визнати, що він вміє себе подати. На цей раз даремно переживав за нього (бо він хоч добрий поет, та ще і геній набаламутити на голому місці) був лаконічним, виглядав благородно. Молодчина. Очевидно, долучився він і до організації заповнення зали: окрім постійних «засідателів» таких заходів, було й багато незнайомих людей. Прийшли і представники Ізраїльского посольства з особистими вітаннями лауреату.

Перед врученням премії Василеві Овсієнкові слово надали мені. Говорив щось приблизно таке: — Вітаю тих, кого вже оголошено лауреатами і того, кого ще зараз назвуть, — Василя Овсієнка, котрого знаю найкраще, бо так розпорядилася доля. Прикро, що до цього мало був обізнаний з творчістю Володимира Губи, але бачу, що ця премія не може знайти випадкових людей. З Мойсеєм випадок звів нас ще на початку 80-х у журналі «Сучасність»: там друкували його поезії і мої якісь матеріали. Правда, я тоді був в ув'язненні, а Мойсей на Заході. І ще — у цьому ж видавництві були готові до друку моя збірка поезій і його.

Переказують, що Мойсей сказав: «Спочатку Горбаль, а потім я — він у неволі, а я на свободі». Отакий він... Він тоді працював на радіо «Свобода». Коли я звільнився, заприятелиювали. Цей громадянин Ізраїлю живе Україною у Німеччині. Добре, що Україна має його, як добрий приклад для світу і як докір багатьом в Україні - і українцям, і не українцям. Часом листуємося - і він знає, як я шаную його дар слова і громадянську поставу.

Про Василя Овсієнка говорити легко — настільки подібними є наші долі. Вирости у селі, де не вельми грамотні матері передали нам ту нелукаву мудрість, що, гадаю, допомогла нам не схібити і встояти на обривистих дорогах. Потім, у 60-х, молоді учителі, хлипнувши самвидавського вільнодумства — пішли топтати ряст мордовських таборів. Після звільнення і він, і я включаємося до правозахисного руху, за що йому і мені «зварганяль» по кримінальній статті. Це було випробування не з легких. І мене, і його, так і не випустивши з цього ув'язнення, засудять втретє. І уже як особливо небезпечні державні злочинці—рецидивісти зустрінемось у сумнозвісному Кучино. Разом же й покидатимемо цю «юдоль». Щоправда, є одна суттєва відмінність у наших етапів, в якій я Василеві по-доброму заздрю, — перший і третій термін Овсієнкові поталанило відбувати разом з Василем Стусом. Це там, в ув'язненні, він заучував напам'ять його вірші, з надією, що хоч щось вдасться зберегти. І він сьогодні це виболене Стусове слово розносить, як знак людської гідності, по школах і інститутах. То хто ж мав би бути освячений цим іменем, як не Овсієнко?! Я вітаю Вас, друже!

(У своєму виступі Василь сказав, що присудження цієї премії накладає на нього вериги святості. І це при Василевім-то пуританстві!)

Під кінець свого виступу зачитав ще вірша-присвяту Фішбейну, яку свого часу надіслав йому в листі до Німеччини.

Щоб були зрозумілішими деякі пасажі із тексту вірша, уточнив між іншим, що під час моого другого ув'язнення той кар'єр рожевого граніту, куди мене запроторили на невільничу працю, був знаменитий хіба тим, що там свого часу замовляли бруківку для Красної площа, а також з цього матеріалу виготовлено Мавзолей. («Товариш», що бовваніє й досі навпроти Бессарабського ринку, також з цього ж матеріалу, добутого трудом невольничим.)

Мойсею Ф.

РЕМИНІСЦЕНЦІЯ

Здавалося б, такий блаженний край,
Де сам Господь віщав через пророків —
Іди, живи, люби і величай
Цю землю, це каміння і цей спокій.

А ти ідеш розхристаний по світу
З сінайською пустелею в очах —
Бач, не дає йому спокійно жити
Пекуче Слово в серці й на устах.

В цім старім світі все, як і було —
І торгаші і митники, й розпуста.
А ти до них зі Словом надійшов....
Боюся, друже, що не впустять.

Як не кидатимуть камінням,
Як то бува колись в пророків,
То лиш тому, що інше вміння
Освоїли всі ці пройдохи.

На пса їм Слово це здалось,
Якщо лиш соромом пече.
І ще — «ано українське, небось?»
Ну, «це жвообще!»..

О, як мені знайомо це,
Коли плюють тобі в лиці
Коли найменший спротив твій
Лиш їх роз»ятрює до дій —
Щоб бити тебе ногами

.....
І лиш
молитвою
до мами

ти
виживаєш.
Та пам'ять
про розп'ятого—
усе,
що маєш
перед душою,
перед очима,
запливших кров'ю;
Без тями—де я ?
І що зі мною.....
(.... який дово жежний через
Лету міст...)

Лиш чути з пітьми
кряче кагебіст :
— В кар-рєр-р єво, скатіну,
 у кар-рєр-р !!
Крячить із темені
 на роті з піною:
— Там он удавітся
 своєй Україною !

Ганьбою і приниженням
До брили довгих літ
Ми тут тебе прив'яжемо —
Гвалтуй оцей граніт !

Тобі немає прощення
За те, що ти не з нами.

Бруківку Красной площею
Ти гризтимеш зубами .

Товктиш головою
Об мовзолею стіни,
Щоб вибити з дурної
Любов до України.

А ж тут тобі буде не до Ней
У цьому «веселому раї»
Де щоночі хтось з розуму сходить,
А хтось самогубно конає.

Тут
кожен
день
буде пекельним
у вовчій
голодній
зграї,
де
за
кусник
сухарика —
горло
пере-
-гризають.

.....

О, як жадали,
щоб збожеволів
У к-а-м-е-н-е-д-р-о-б-и-л-ц-і
душ і тіл.

Що чудом вижив
і, що — на волі,
так, очевидно,
Бог хотів.

Путі Господні не ісповідимі —

чому продовжує нам дні.
..... ще, може, свідчити повинні
проти злодійства і брехні .. (?)
Може.....

О, святий Боже!
Он, серед паств на пустирі
Вже більше козлищ, як овець .
А пастухи, нехай їм грець,
Мамоні продались.
(як і колись —
за бариші)
А у святынях ?!.. —
міняйли
й торгаші.

Там крик
і гам.

Загидили
весь Божий храм.
(Як Україна —
престол Божий,
то чом на нього
пнеться кожен
з ногами ?..)

Скажи-но, милив,
простим нам:
хто вимете
Його осквернену оселю ?..
О, Мойсею!

(Київ. 3 грудня 1999 р.)

Процедура нагородження з усіма виступами тривала годину. А потім був майже двогодинний авторський сольний концерт музиканта (або, як зараз кажуть, — барда) Морозова. Усі його пісні — на слова Василя Стуса. Морозов цікавий музикант. Перед ви-

конанням дотепно прокоментовував написані ним пісні. Запам'яталося, що він, між іншим, сказав: «Так, поезія Василя Стуса незвична. Декому вона видається важкою, а як на мене — це поезія джазова». Цікава думка. У цьому щось є.

ТАТО пішов до церкви на маївку. Так називалися вечірні відправи впродовж травня — молитви до Матінки Божої. Дітлахами ми також любили ходити на маївки. Пригнав з пасовиська, помив ноги і гайда туди. Церква мала велике подвір'я, обгороджене кам'яним муром, з гарним, як килим, трав'яним газоном.

Тепленько, літають хрущі. Поки почнеться відправа, то ми ще так набігаємося, накачаємося по тій травичці — аж лоби спітніють. Коли починалася вечірня, хтось із старших виходив з церкви і гукав: «Дітлахи, ану не галасуйте, вечірня почалася!». Ми тихенько, гуськом один за одним заходимо до церкви, цілуючи при вході розп'яття.

Церква майже порожня — на вечірню збиралося не багато людей, здебільшого ті, хто співав у церковному хорі. Тамо керував цим хором, тому мав можливість потім провести тут ще й репетицію. Вікна у церкві високо, вони засклени кольоровими скельцями і через них на кам'яну долівкупадають червоні, жовті, сині, фіолетові промені пізахідного сонця. У переплетінні цих кольорів, спів хору видавався мені ангельським.

Раптом у світловому квадраті відчинених дверей являється постать і якимось приголомшуючо-зляканим голосом кричить: «Горбалъ горить!». На якусь мить впадаю у повне замішання — Горбалъ — це ж я? Глянув на тата... люди висипали з церкви.

Наша хата — на другому боці майдану, який у селі називають «містечко», над нею бухкало полум'я.

Тут уже бігали, метушилися зо два десятки людей. Хтось намагався витягнути з хати ліжко, але

боно не пролазило у двері, тріщало і ламалося; хтось несамовито кричав «Воду несіть! Воду!»; хтось виганяв зі стайні кіз і біля них бігав Богдан, розмахував руками і несамовито лементував незрозумілі слова. Дах з тріскотом горів. До хати уже не можливо було приступити.

Хата була з червоного каменю; з такого тут будують тільки стайні та, власне, це і була стайня, крита соломою. Коли зафоркані коні влетіли на подвір'я з бочкою води (у селі було кілька таких бочок на колесах), палаючі крокви уже падали. Їх почали стягати, а потім поливали зверху стелю водою, щоб бальки не перетліли і стеля не впала. (Вони таки трохи протліли. Там згоріло більшість татових нот і книг, а також усі евакуаційні документи, що пізніше послужить причиноюстати мені на 9 місяців молодшим).

Я, розгублений, за щось хапався, метушився, але підійшов якийсь чоловік, узяв за руку — «Миколю, не пхайся тут, дитинко». І відвів мене аж на дорогу під каштан.

Люди ще бігали, щось носили, кричали, але я уже не розумів нічого, а спостерігав це, як німе кіно.

Потім підійшла сестра Олена і повела мене до себе додому — вона була заміжня у Сороків. Дала повечеряти. Це було кілька вареників з картоплею, вони були з чорної, меленої на жорнах, муки. Я з'їв і через якусь хвилину мене почало рвати. До знемоги, до болю в кишках. Олена дала води вимити обличчя і поклала спати.

Досвітком ми пішли «на гору» (так називають цю частину села, де ми жили, або ще — «містечок»).

Там лежав серед двору на дошках з розбитого ліжка (виявляється, можна було його й не витягати — стіни і стеля залишились цілими) з перев'язаною рушником головою, накритий якимось рядном і курткою. Обличчя його було зчорнілим, очі запалися. Мама, Богдан і Марійка були також тут. Ми стали усі

мовчики над татом у повній безпорадності, не знаючи, що профекти. «Розходьтесь, діточки, кудись по світу, я вам уже не зможу дати ради» — це був голос знемоги і відчаю мужнього чоловіка.

За згорілою хатою шалено співали солов'ї.

Ця пожежа ще довгі роки рефлексувала в мене у пам'яті. Хто мав можливість читати збірку поетичних рефлексій «Деталі піщаного годинника», (вийшла 1983 року в США, видавництво «Сучасність»), могли й не запідозрити, що така-от химерна строфа є зовсім нехимерною:

«Ви знаєте, як гидко пахне згафище?

Тоді вперше почув,

як шалено співають над ранком солов'ї».

(с. 205)

Або:

«Якосъ знову згалабуздали солом'яний дах,
але хата стала ще старішою.

Бальок під стелею проплів і вигнувся.

Ми жартували, що колись він трісне
і усіх нас тут подушить».

(там же)

Того року сестра Марійка остаточно втратила надію отримати вищу освіту. (До цього вона мала закінчених на Лемківщині два курси Криницької вчительської семінарії і це надавало їй право бути зарахованою до університету). Побачивши сімейну безвихід, весни вона влаштувалася на роботу на цукроварню, за 40 км. від села.

14. 01. 2000.

Старий Новий рік. (Це ж треба - таке словосполучення). Коли ж нарешті Церква перейде на календар за яким офіційно живе, як і усе суспільство, а святкує за старим стилем. Будь-яка православна бабуся перевонана, що Різдво у 2000 році вона уже відсвяткувала 7 січня. Парадокс. Консерватизм традицій важко піддається змінам, але якщо ця традиція уже є алогічною? Марійка з цього приводу каже: «От я народилася на Святий вечір, а коли переведуть свята на новий стиль — це буде простий день». Не хоче змін. Ні, так ні! Отже — Старий Новий рік. Василія.

Ходив до церкви. Служба у новому храмі, що будується за проектом Лялі Скорик біля Львівської площі. Будова ще далека від завершення, але оскільки це храм монахів *Василіан*, а єпископ Києво-Вишгородський — *Василій*, вирішили саме у день Василія зробити вроочисті входини. Просторо. І після завершення робіт, очевидно, буде дуже гарно.

Після відправи відвідали з Олею на роботі Василя Овсієнка. Відзначав там (уже в ранзі лауреата) свої іменини. Купили по дорозі чаю і до чаю, бо оковиту він не визнає, але «зря» я так подумав, бо стіл був накритий з вином. «Та дорікають мені, що 50 не відзначав, то хоч зараз». Я нагадав цитоване часом ним же, що «Стільки й Людей у селі, що Василі». Привітали, побажали і, не чекаючи прийняття, побігли — побігів Роману Некифоруку приїхати до нього у Броварі — запізнювався.

19. 01. 2000.

Водохреща. (У Галичині — «Йордан»). Ходив до церкви. Чомусь кожна нова дата моого щоденника починається з «Ходив до церкви» — такий уже святочний місяць випав для початку моїх нотаток. Але це

краще, ніж у того цигана, котрий зі здивуванням питав: «Що таке — коли до церкви не прийду, все паски святять?».

Пополудню був на відкритті виставки малюнків Ганни Шабатури. Власне, сказали, що буде виставка робіт Стефанії Шабатури і її мами, але було виставлено тільки малюнки мами. Давно не бачив Стефу і збагнув — як невблаганно біжить час. З її виступу зрозумів, що мама почала серйозно займатися малюванням пізно, десь під 60. Це Стефа, як художниця, зауважила, що мама не без певного дару і порадила їй зайнятися цим серйозно. Вже відбулася виставка у Львові і, кажуть, з успіхом. Такий стиль прийнято називати народним живописом, або «наївним» мистецтвом. Бачив подібну виставку малюнків Анастасії Рак. (Кажуть, зараз уже третій місяць виставляється у Парижі). Ця селянка також мама художника і, очевидно, до усвідомлення свого дару прийшла за спотреженнями та напоумленням свого сина. Чомусь ніколи мені не спадало на гадку попросити свою матусю щось намалювати (бо звідки ж цей дар у брата Богдана?). Пригадую, що, бувало, після побілки у хаті мама малювала на комині синькою ружі та у вільну хвилину постійно вишивала і часом придумувала для цього сама собі якісь там узори, але ж це саме, здається, робили усі жінки у селі. Натякнув Стефі, що добре було б, якби виставила тут також кілька своїх гобеленів, щоб було видно генезу — звідкіль появився її дар. Махнула рукою: «Та причому тут я ?!»

На відкриття виставки прийшло несподівано багато цікавих людей, включно з колядниками та кобзарем Тарасом Компаніченком. Керував церемонією відкриття Микола Маричевський, з яким я досі не був знайомий, але який знає мене і, виявляється, знає про художника Богдана Горбала. Маричевський — головний редактор альманаху «Артанія», що є виданням Національної асоціації мистців, про який я до цього часу, на жаль, також нічого не відав, як і про саму Асоціацію. Раніше таке видання митців було б за-

раховане однозначно до «націоналістичних», з усіма витікаючими наслідками. Треба буде запізнатися з редактором ближче, запросити до себе на каву, може подивиться Богданові малюнки, щось порадить з упорядкуванням доробку та виставкою.

Надали слово і мені. Сказав приблизно таке: «Шановні пані і панове! Так багато гарного було сказано на адресу винуватиці цієї події, що й добавить, здавалося б, нічого, якби не одна деталь, що шановна пані Ганна Шабатура — моя близька краянка, майже сусіда. Уже відоме вам село Іване-Золоте, кілька кілометрів нижче по Дністру від села, у якому виріс я. Тому для мене є такими близькими і винятково зrozумілими і ці пейзажі, і ці обрядові сцени. Знаю, як люди віталися у цьому краї, як барвисто і святочно одягалися, як побожно ставилися до землі і до праці, що співали, як любилися і тужили. Кажу про це у минулому часі, бо колишній системі вдалося нахабною колективізацією багато чого у духовному устрої українського села сплюндрувати. Ці малюнки — спогади, спогади у кольорах і образах. У них молодість пані Ганни, як відгомін далекої пісні, як тужний спомин за дівочими вечорницями.

Думаю: от бере ця літня жінка чистий аркуш паперу і що їй хочеться сказати, як народжується задум живописного сюжету? І доходжу висновку: щоб вона не малювала — це свято українського духу, будь-це праця у полі, у млині, вечорниці чи щось інше. Такою любою бачиться їй Україна у спогадах, такою Україною вона снить. Є тут, правда, кілька малюнків і з мордовських пейзажів. Це, очевидно, спогад про поїздки у концтабір на побачення з дочкою. Мені знайомі ці осоружні пейзажі невольничих Потьм і Яvasів, доводилось бувати. Але чому так м'яко, аж ніби якось по-ляльковому виглядають на малюнку тюремні паркани й колючі дроти, бараки? Чому? Либо знову ця предковічна лагідність характеру тутешнього люду, зі здатністю облагороднювати своїм дотиком світ, бере верх. Чи не тому й ворогів у своєму славні

називаємо «воріженьки»? Очевидно, таким вже є цей етнос, такою є душа його і нема на це ради.

То будьте нам здоровенькі й Ви, дорога матусю, і Ви, люба Стефцю».

МАМА з Марійкою мали іти до когось-там аж у Кащакову долину полоти просо. Не знаю, який обіцяно їм заробіток, але бодай добре вже й те, що дадуть там пообідати.

Тато просить, щоб узяли з собою сокирчину, а вертатимутися додому, то зрубаютъ якусь суху сосонку (поруч ліс), може з неї й кроквина вийде на цю халабуду. Треба ж до осені хоч якийсь дах згуздрати над цим згафщем.

Пригадую, я перед вечором притинав козу біля муру, як на дорозі перед нашою згореною хатою зупинилася підвіда. Фірман зліз з воза і гукнув до батька: «Пане Горбалъ, ходіть поможете перенести пані Горбалльову». Я чув, як біля воза тато скрикнув: «Боже милостивий, а це що таке!?. Маму занесли на подвір'я у плахті. Вона була вся окровавлена і аж чорна від побоїв. Тато запитав у того чоловіка: «Хто?». Він шепнув: «Паланці». Матуся стогнала.

Вже було далеко сполудня, як мама з Марійкою пішли у ліс шукати суху сосонку на крокву. Тільки-но зайшли у хащі, як маму хтось ззаді перехопив за горло і почав затискати долонею рота. Мама лишиластигнула крикнути: «Марійко, донечко, тікай!». Як з'ясувалось потім, вони попали на засідку гарнізону енкаведе. Марійка втекла, а маму били прикладами поки вона знепритомніла.

Образ закривавленої матері зробив якийсь незгладимий каф у моїй дитячій свідомості. Я дуже часто повертався подумки до того дня. Не міг повірити, що паланці, котрі ось тут поруч, у Данилейків, смажать кафтаплю, чистять на веранді автомати і голосно сміються, могли це зробити. Чому, за що? Вже зараз припускаю, що паланці там не випадково

когось чекали. Поява двох жінок не входила у їхні плани, але нащо так по-звірячому бити жінку? А може сприйняли маму з сестрою за тих, що ідуть на зв'язок з партизанами. Мамин виклик Маріїці «Тікай» — лиш давав їм підстави так думати. Чому не застрілили утікаючу Марійку? Гадаю, лиш тому, що такий передчасний постріл міг розсекретити їхній задум.

Але з часом починає щоразу більше переконуватись — бити людей для цієї категоріїї совєтських військ не лише завдання, але вже й задоволення. Це, як той звір, що скуштував крові.

Вони чекали своєї жертви...

Багатьох «паланців» я знав в обличчя — коли гарнізон приїжджав у село відкрито, не криючись, вони розквартировувалися у наших сусідів Данилейків. У сусідів була велика на чотири кімнати з довгою застекленою верандою хата (напевне у той час найбільша у селі), вони виганяли господарів у найменшу, а самі хазяйнували в решті приміщень. Тоді звідтіль завжди несло приємним запахом смаженої картоплі і сала. Командиром гарнізону був майор Паланець, очевидно наш землячок зі сходу. Навчений методам боротьби з «класовим ворогом», зараз він мав реальну можливість бачити його, цього ворога, у цих селянах. Обличчя його було побите віспою і він ані трьох слів не вимовляв без мати. Це був у районі моторошний символ нової влади. Варто було йому показати пальцем на якийсь двір, як ту родину вивозили до Сибіру. Садизм був проявом героїзму і тут Паланець мав чим пишатися. Усіх його підлеглих москаликів люди називали «паланцями» і думаю, що така назва за ними закріпилася у цілому районі.

Мама не знає, скільки пролежала без пам'яті, але коли прийшла до тями, паланців уже не було, сокири також. Вона якось добралася до гостинця і знову зневідритомніла. Підібрала добрий чоловік.

Паланці, облави, засідки, ненависть, страх... Очевидно, не варто з набору таких понять починати пізнавати світ.

Пригадую, якось Данилайчиха через пафкан шепче мамі, що впіймали... (вона називала ім'я жінки, але я забув) і зачинили у них у стодолі. Стодола межувала з нашим садом і я потім чув, як ту жінку катували. Від її крику ішов мороз по шкірі. Було чути, як її б'ють палицями. А потім все затихло.

В школі задали вчити напам'ять вірши про сокола сизого, Сталіна рідного.

Жіночий крик стоїть у вухах донині.

Матуся оклигувала зо два місяці. Їй було важко дихати. Може, їй зламали ребра?

21. 01. 2000.

Ходили з Ольгою у палац «Україна» на вроочисту академію з приводу 2000-річчя від Різдва Христового. Відзначення проходило на державному рівні, за участю Президента. Вів Микола Жулинський у якості віце-прем'єра з гуманітарних питань (недавно призначений повторно). Думаю, що й надалі керуватиме з оглядкою, за принципом — щоб не нашкодити. Чоловік він обережний. А, може, між першим і другим віце-прем'єрством набрався громадянської відваги? Дай-то Боже. Аргументів для дій йому не бракує, була б відважніша громадянська позиція.

У почесній президії, поруч з Президентом, сиділи ієрархи (здається, так називається вище духовне керівництво) усіх християнських Церков в Україні. Усім їм було надано слово для виступу. У цій залі оказія зібрала разом людей у рясах, які часто надух не переносять один одного.

У своєму виступі Президент, між іншим, сказав, що в Україні повинна бути одна Помісна Православна Церква (!). При явному дотеперішньому схилянні перед московським патріархатом, це було щось нове,

відважне (але чи не лукаве?) і навіть викликало аплодисменти. Виступ Президента був підкреслено державницьким, патріотичним. Хоч відомо, що тексти таких його виступів — колективний труд десятків людей з його апарату і Кабінету міністрів, і все тут як треба. Але прочитане не обов'язково мусить збігатися з уподобаннями чи переконаннями пана Кучми. Наш Президент, як він сам сказав перед повторними виборами, попередніх п'ять років тільки вчився на президента. (Бачте, обрав собі такий фах. Краще б він учився українського національного інтересу). Наука, очевидно, йшла тугувато, тому вирішено залишитися йому ще на один термін¹. Пообіцяв бути на цей раз цілком іншим президентом. І справді, нинішня його заява — щось нове. Хоч у виступах нашого Президента здебільшого декларується одне, а справи у державі розвиваються так, «як дома Люся скажет». Так мені видається. Дай-то Боже, щоб я помилувся. Я не голосував за нього (у виборчому бюллетені була графа — «не підтримую ні одного з кандидатів»,) — уже надто багато у цього чоловіка вподобань, що мені є не зrozумілими і несприйнятними. Чого вартий тільки один його наказ про призначення 23 лютого святковим днем. Це колишній День совєтської армії. Єльцин у Росії цей день назвав «День захисника Отечества» і зробив знову святковим — і це зрозуміло, бо воно було їхнім отечеством за царя-батюшкі, за більшовиків, за «демократа» Єльцина і буде таким за кагебіста Путіна. І не важливо, яка армія агресивно «защіщала» імперію — біла, червона чи коричнева. Але до чого тут у цей же день призначати в Україні свято «День захисника Вітчизни»? Цей президентський вчинок можна б назвати історичним невіглаством, політичним

¹ Якось на такі ремствування один письменник категорично за- перечив: «Кучма не є «бовдур», вірніше — його незнання української мови не є показником — у нього професійна технічна освіта (ракетобудівник)». — Але про що мова, про президента, чи про ракети? На жаль, я зовсім не знаю ракетобудівної мови, — була моя відповідь.

несмаком або дурним мавпуванням, якби це не був свідомий спів з чужого голосу. Або такий випадок: перед виборами він (Кучма) запрошує в Україну лідерів афганських організацій (маються на увазі громадські об'єднання колишніх військових совєтської армії, що «ісполняли свой інтернаціональний долг» в Афганістані) з багатьох країн СНГ і «розглагольствує» перед ними щось у такому дусі, що, мовляв, український народ ніколи не забуде їхнього подвигу і що він особисто і український уряд приділяють велику увагу колишнім воїнам-афганцям і т. д., і т. п. Якийсь маразм.

Я розумію тих нещасних хлопців, котрих примусово пхали у ту «м'ясорубку», багато з яких повернулися звідтіль каліками, і їм треба помагати вижити, але чому б Президенту не сказати, що усі вони стали жертвами російського імперіалізму і що, була б Україна тоді незалежною, ніколи б їх не послала на ту злочинну війну. І не може бути, щоб нормальна людина цього не розуміла, якщо вона не холуй Москви. Все стає зрозумілим, коли подивишся на вподобання нашого президента: на другий день після виборів перед телекамерами він хизується, що у день виборів був абсолютно спокійний, а ввечері навіть ходив у театр російської драми, де отримав масу задоволень. Зрозуміло, я не маю нічого проти мистецького рівня театру російської драми, але якщо Кучмі такою любою і дорогою є культура іншого народу і так тugo дається йому розуміння рідної, то може йому варто балтуватися в президенти іншої держави?

Для відпочинку душі нашого президента не має кращої компанії як співак-мафіозі Кобзон та акордеоніст Ян Табачник. Тут аж напрошується: «скажи мені, хто твій друг...». Чи не звідсіль його недолугі висновки, що «національна ідея в Україні не спрацювала». У розбитій війною Німеччині вона спрацювала, у Японії також. У Польщі, Литві, Естонії, Чехії спрацьовують, а от у нас, бачте, — ні. Та як же ж вона спрацює, як вона така далека і не зрозуміла навіть президентові? Але така аргументація не завадила

«національно свідомій» Галичині на 90% проголосувати за Кучму.

Особливо цікаво, коли по телебаченню показують його «як чоловіка» у побуті, вдома з гітарою, де він під бренькіт наспівує задушевних руских песен, що, очевидно, мало би мене розчулити. Отакий собі сентиментальний малорос. Але чому я маю прагнути мати саме такого президента? Маємо те, що маємо... (улюблений вираз Кучміного попередника) — не може бути для мене константою. О, скільки я намався дорікань, коли перед кимось-там висловився, що не буду на виборах підтримувати ні П. Симоненка, ні Л. Кучму: «То ти хочеш, щоб перемогли комуністи?! Ось скільки відомих націонал-патріотів в один голос: «Не маємо вибору, тільки Кучма, а ти?»...

Політичні реалії початку 90-х виявились напрочуд живучими стереотипами. Згадав з цього приводу старий анекдот:

Пасе бабуся корову, а тут з лісу виходить чоловік. Оброслий, обірваний з автоматом на грудях і пошепки питав:

— Бабка, у селі німци єсть?

— Свят, свят, синочку, які німці! — вже десять років, як війна закінчилася.

— Тю, а я всю поєзда под откос пускаю.

Очевидно, те, що було дуже актуальним колись, пізніше стає анахронізмом. Вже давно зовсім інші антиукраїнські сили з'явилися на політичному небосхилі, які з успіхом використовують абсолютно зrozумілий для більшості українства страх перед комунізмом, але на цей раз використовують уже як опудало. Опудала можна б і не боятися, але якщо спрацьовує, то було б наївно, щоб зацікавлені нескористались з нього у своїх користолюбивих намірах. Така політична гра у нинішній Україні дуже нагадує кориду, коли бика дразнять червоною ганчіркою. Ти йому ганчірку перед очі, а він — за нею, а йому в той час — шпагу в спину. Ганчірку з іншого боку — а він за

нею, а йому знову шпагу в спину. І так його дурачiti, поки той національний бик не здохне, захлинаючиcь у своєму сліпому патріотизмі. Для реалізації свого задуму «тореадор» буде все робити, щоб та червона ганчірка в Україні ще довго перед биком лопотіла, щоб не вицвітала, щоб не блякla, бо інакше як того бика доконаеш. Я певен, що найближчим часом уся Україна переконається, що комуністи — на боці Кучми, що він їх влаштовує.

Не буду уточнювати, яких сил є ставленником наш Президент Леонід Кучма, але цікаво з цього приводу згадати, що саме Кучма свого часу пропонував Єльцину на посаду секретаря у справах СНГ (бо його, бачте, за цим СНГ страшенно голова болить) надзвичайно багатого росіяніна пана Березовського. Пропонував не дипломата, зрештою, і не політика, а олігарха. (І чого б це?).

Щодо іншого кумира нашого Президента, згаданого уже тут Кобзона, то я свого часу критично виступив у пресі з приводу некоректностей цього совєтського трубадура у ставленні до нашої незалежності, а, отже, і до Президента України. Як бачу зараз — даремно, бо Кучма зовсім не має потреби у таких моїх патріотичних пориваннях і не потребує моого захисту від кобзонів-польяніних. Десь треба буде знайти ту статтю й навести тут, як пам'ять про свою наївність.

Після виступу Президента і представників усіх Церков був концерт. Дуже академічний і млявий.

(Статтю «Фальшиві ноти в симфонії культурного відродження» вставлено 27 березня 2000 р. Спонукала знайти її і передрукувати замітка у сьогоднішньому номері газети «Кіївські ведомості» під рубрикою «Саміє вліятельні люди в українському театрі»:

«ДМИТРИЙ ТАБАЧНИК. Наверное, театральный избирательный округ слегка демонизировал образ народного депутата и историка Дмитрия Владимировича Табачника. Казалось бы, ну какое он может оказывать влияние на театраль-

ные перипетии? А н нет. На каждой тусовке, на каждой премьере, в каждой театральной курилке нет-нет, да и вспомнят о нем. Дескать, не без его мудрых советов формируется репертуар в определенном театре. Мол, не без его зоркого глаза раньше (да и сейчас) актеры и режиссеры могли получить или не получить звание или другую какую регалию... (підкреслення моє — М.Г.) Побольше таких политиков — хороших, разных, увлеченных. Глядишь — в ближайшем будущем в Украине и «Ренессанс» наступил бы. В главной роли с Татьяной Назаровой. (Татьяна Назарова — дружина Д. Табачника, актриса російського театру— М. Г.)

Фальшиві ноти в симфонії культурного відродження

(надр. у газ. «Молодь України» 13.09.96.)

До першого свого п'ятирічного ювілею Україна готувалася вже не по-аматорськи, а по-державному.

Врешті, так і повинно бути. У будь-якій країні, що виборювала свободу, День проголошення незалежності — найврочистіше державне свято. Саме цього дня чи не найбільше робітник і військовик, студент і професор, гірник та актор, селянин і Президент відчувають себе однією великою родиною, усвідомлюючи себе принаджними до однієї спільноти.

Очевидно, що серед наших співвітчизників були й такі, у котрих відчуття цього свята не було аж надто хвилюючим. Бо й справді, не все в нашему національному господарстві за п'ять років було так, як би хотілося.

Але, попри все, відрадно спостерігати, як причепуються столиця до свята, як очікують кияни параду українського війська. Ось вони крокують, ті, хто вже не допустить зазіхань на нашу свободу.

За п'ять років Україна впевнено входить у коло вільних народів.

Найвиразніше державницькі устремління були задекларовані в урочистій доповіді Президента — незалежна Україна обрала шлях свободи і вже не зверне з нього.

Здавалося б, хто в цю урочисту хвилину міг би поставити все це під сумнів.

Але ж... Уже через якусь годину на великому ювілейному концерті в палаці «Україна» брудна ложка дьогтю таки була влита у наше свято.

Йдеться про горопашну пісню Іосифа Кобзона, у якій не лише піддається сумніву наша незалежність — ця свобода, бачте, стала йому раною в серці.

Що це — елементарна нетактовність, вияв безкультур'я? Ідеологічна диверсія чи просто провокація?

Я, як член Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, поставив мету з'ясувати причину цього інциденту, дати йому належну оцінку.

І вже перше, що з'ясувалося: І. Кобзон не лише двічі народний артист (очевидно через це не може дібрати, чий він син — «матушки» чи «неньки»), але й є в списках відповідних спецслужб світу як лідер мафіозних угруповань (див. «Комсомольская правда» за 30 липня 1996 року). Оскільки не маю можливості зараз це перевірити, то міг би зігнорувати інформацію московської газети. Тим паче, знаю — часом можуть опоганити й безневинну людину. Як музикант за фахом, я шаную в Кобзона вокальну майстерність. Але ж, як видно із тієї ж преси, його не впустили до США та Ізраїлю не за те, що він добре чи погано співає...

Чим глибше вникаю в причину прикргого інциденту в палаці «Україна», тим більше переконуюся — Кобзон був не сам ініціатором цього скандалу.

Того ж вечора після концерту зустрів знайомого актора із чоловічої хорової капели імені Ревуцького, котрий збентежено розповів про випадок, що стався за лаштунками сцени: «Коли ми почули в залі вигуки «Ганьба! і свист, — розповідає актор, — я теж обурився. Мовляв, потрібно мати Кобзонові відчуття міри та моменту. Хіба на таке свято, перед такою ау-

диторією, коли присутній Президент у залі, доречно виходити на сцену з провокаційним номером?! І тут до мене, — розказує він, — підскакує з криком мужчина: «Эй ты... (нецензурне)... я тебя сейчас по стенке размажу. В каком коллективе ты работаешь?!» Я перестрашився. Мене здивувало, — продовжує знайомий, — що хлопці із Служби безпеки, котрі стояли поруч, не лиш не втихомирили нахабу, а, як здалося, виструнчились перед ним. Потім хтось шепнув, що це імпресаріо Кобзона Фіодор Полянін... Либонь, не проста птаха».

Я заспокоїв приятеля. Прізвище Поляніна було мені відоме з деяких скандалних історій на фестивалі «Слов'янський базар», хоч особисто його не знаю. Тепер справді виникла потреба придивитися ближче, бо інтуїтивно відчував, що ноги святкового конфлікту ростуть саме звідси. Поки що вдалося з'ясувати не багато, але моменти досить пікантні:

- у кореспондентських колах про нього кажуть, що хоч Полянін так і не сягнув вище середньої освіти та школи танцю, однакходить обвішаний золотими ланцюжками та в перснях з діамантами. Такий антураж, очевидно, повинен вражати;

- у відділі кадрів певних міністерств, що опікуються його долею, знають віхи його діяльності. Тут варто уважніше придивитися до драбини, що веде до звання «Заслужений діяч мистецтв»:

- починав Полянін кар'єру танцюристом у Сумській філармонії, потім якийсь час його не було в Україні. Згодом несподівано знову вигулькнув у Сумах, активно змінює місця роботи, невгамовно шукаючи свою долю. То він місяць працює директором Будинку культури, згодом начальником спорткомплексу в педінституті, за якийсь час — тренер команди з хокею на траві; незабаром — тренер «Нафтovика» в Охтирці (звідки через два місяці звільнений за прогули) і тут же влаштовується заступником директора лижної бази;

- потім — начальник футбольної команди «Хімік» і т. д. і т. п. Здавалося б, ось-ось стане «заслуженим

тренером», але ж ні — справжній творчий злет Поляніна почався в Москві, у виробничо-творчому об'єднанні «Россия».

За якийсь час його переведено на посаду генерального директора комерційної структури «Украинский центр искусств в Москве» (не плутати з культурним центром України в Москві). Хоч працював він і тут, як логічне завершення.

«У зв'язку із службовою необхідністю» (?) 23 липня 1996 року генеральний директор цієї установи Микола Яковина призначить Поляніна Ф. І. своїм першим заступником.

Розповідають, що з приходом у Культурний центр нового керівника, почалися нові порядки. Пропонується не вивішувати більше «эти трезубы, эти флаги», «чтобы не дразнить москвичей» (?) Зате в кабінеті нового урядовця з'являються грамоти від «Российского дворянского общества», де «за активную деятельность в возрождении культурно-исторических традиций и Нового Дворянства в России, за заслуги перед Российской Отечеством ЖАЛОВАТЬ г-ну Полянину Федору Ивановичу Дворянство Российское».

Іншою пишною грамотою, що висить поруч, засвідчується, що дворянину Поляніну присвоюється графський титул. Підтвердження скріплена великими печатками з гербами, орлами, коронами.

Неймовірно, але факт — їхня графська світлість відмінили цього року відзначення п'ятої річниці незалежності в Культурному центрі України в Москві. Очевидно — «зачем оно надо». Найцікавіше, що торік в Україні їхній світlosti присвоюють звання заслуженого діяча мистецтв України. Отакої, а ви кажете — та жодному Остапу Бендеру нічого такого й не снилося. То як же кордон не пройде через серце велико-го графа-імпресаріо, коли такі заслуги «перед Российской Отечеством». Тому й привіз на вроčистості до Києва Кобзона, щоб проспівати тут свою тугу.

Тут варто спростувати ще одну версію, мовляв, у програмі концерту цієї пісні не було і Кобзон її вико-

нав самочинно. Ба, ні! Якраз у буклетику з програмою вроочистого концерту, який роздавали при вході у залу, чітко значиться цей номер: Йосип Кобзон «Україна-ненька». Муз. О. Морозова, сл. А. Поперечного. Отже, режисер святкового дійства Б. Шарварко знов про цю провокацію і благословив її.

Цікава це постать — державний церемонімейстер усіх часів Б. Шарварко. Як з'ясувалося, вони з Поляніним знаються давненько. Як кажуть, рибак рибака...

Постійна Комісія Верховної Ради з питань культури і духовності свого часу за дорученням Парламенту розглядала скандалне питання про діяльність цього режисера. Йдеться про відзначення десятої річниці Чорнобильської трагедії. Режисер масових шароварних дійств Шарварко день скорботи перетворив на фанфарний фестиваль, що обійшовся державі у 54 мільярди (!) карбованців.

Такі кошти не передбачалися бюджетом, довелося детально розбиратися з цим порушенням Закону «Про Державний бюджет» і зробити певні висновки та серйозні зауваження Уряду.

Характерно, що на Чорнобильських відзначеннях однією із дійових постатей був уже відомий нам Полянін. Він тоді ще в чині генерального директора комерційної структури «Український центр искусств в Москве» привіз московських акторів до Києва і за їхні виступи з української скарбниці сплатив їм 8 мільярдів карбованців (от за які гроші оплакували нашу трагедію). Оплата деяких російських акторів за одну пісню сягала близько 500 мільйонів крб.

Московські виконавці Поляніна отримали в п'ятьдесят разів більше, ніж українські артисти. (Та лише за таку «изощренность» варто дати графський титул). Що не кажіть, вміє крутитися цей танцюрист-невдаха. Не може бути, щоб про ці афери не знову режисер-постановник Б.Шарварко (удостоєний цього року президентської відзнаки). Чому Міністерство культури тримає в штаті цього майстра дійств-показух, режисера,

вихованого на ідеях другорядності українського мистецтва, де за вказівкою Кремля українській культурі не належало «прыгнуть выше головы?». Сьогодні в Україні є багато здібної творчої молоді. Також знаю людей, котрі в найсугубіші часи оберігали українську культуру, були її гнаними і переслідуваними сподвижниками. Ім чомусь ніхто не дає ні відзнак, ні «заслужених діячів», а от для шарварків і поляніних — є. Чи не тому і далі російська маскультура витісняє українську на нашій естраді?

Цікаво, як ставиться до такої штучної дискримінації наших артистів міністр культури? А ніяк.

Існує неписане правило, за яким російські гастролери відраховують 10-15% отриманого гонорару упорядникам концерту. Збагнули арифметику? Чим більше упорядник концерту урве у власної держави для заїжджих гастролерів, тим рясніше перепаде йому самому. Чи не тому на наших усіх сценах топчетося так багато, як правило, другорядних колективів з Росії? І чи не тому наші талановиті молоді так важко пробитися на сцену? Таке враження, що і немає добрих колективів у Франції, Польщі, Угорщині, Румунії і що Україні нецікаво про них знати.

Цього року Фіодор Полянін очолив українську делегацію на фестивалі «Слов'янський базар» у Вітебську. Після вищесказаного ні в кого не виникне сумнівів, чому саме Полянін. З цього приводу цитую з газети «Вечірній Київ» за 13 липня 1996 року: «На прес-конференції у Мінкультури перед виїздом до Вітебська «українська сторона» в особі Федора Поляніна «не пророніла» жодного українського слова, більше того, почувалася вповні господаркою в міністерській хаті — Федір Полянін дозволяв собі зіскакувати з місця й відповідати на запитання, адресовані міністрові».

А чому б і ні? Адже заслужений діяч мистецтв України.

Щодо так званого «Слов'янського базару», то сам задум цього фестивалю аж надто тхне ідеєю «великої і нездійсненої». І місце вибрано не випадково — Вітебськ

у Білорусі. Адже теперішнє керівництво цієї держави показує приклад, як треба розчинятися в лоні «матушки Радянської».

Ясно як більшість — фестиваль мав би стати великим об'єднуючим началом пансловістської ідеї, бути дзеркалом великої реставрованої Росії.

Оргкомітет вітебського «Слов'янського базару» не в Мінську, не в Празі, не у Варшаві, а саме в Москві. У газеті «Киевские ведомости» за 22 серпня 1996 року було стаття під промовистим заголовком — «Українську делегацію на «Славянському базарі-96» фінансувала... Москва. Причём наличными!». Цікаві думки напрошується, чи не правда? Хоч і це не зовсім точно: на цей час Фіодор Полянін таки домігся від Уряду України 14 мільярдів карбованців.

Та що ж це робиться?! Працівники суспільно-культурної сфери в Україні вже півроку не отримують зарплати. За умов гострого бюджетного дефіциту і величезної заборгованості по зарплаті, такі виплати не передбачені категорично. (Але, з'ясовується, заборона не для російського графа). Хоч і з цими грішми не все гаразд. Репортажі із «Слов'янського базару» зарясніли заголовками: «В Вітебське от наших красавиц потребовали: «Давайте 12000 доларов! Иначе...».

«Артистов пока не бьют. Но ультиматум уже поставлен». У кожному репортажі із Вітебська були нарікання журналістів та артистів на брутальну поведінку Поляніна. Поповзли чутки про його махінації з отриманими від українського Уряду грішми. Допитливих журналістів керівник делегації всіляко залякував, хизуючись своїми зв'язками у вищих ешелонах влади, на кшталт: «Надо будет с Пашей по этому поводу поговорить», очевидно, тут йдеться про Прем'єр-міністра. Хоч може бути, що Павло Лазаренко його і знати не знає. Але така вже сутність аферизму.

І все-таки, хто ж подав клопотання Президентові України про присвоєння Поляніну почесного звання «Заслужений діяч мистецтв України»? Інакше як вед-

межою послугою Президенту це не назвеш, адже Президент не може сам про всіх все знати.

З цього приводу наш комітет вже зробив запит у нагородний відділ. Було б наївним гадати, що у Міністерстві культури не знають, хто такий Полянін. Отже, він їм такий потрібний. Як і Шарварко.

На адресу Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності останніми днями надійшов лист від працівників Культурного центру України в Москві з пересторогою, що скоро цей Центр може стати не зовсім культурним і зовсім неукраїнським. 6 вересня Комітет провів уже своє засідання. Є загальна потреба проаналізувати ці обставини.

Усвідомлюю, що все сказане тут носить дещо емоційний характер. Посилання на газетні публікації чи розповіді окремих журналістів є недостатніми для остаточного висновку про стан справ у Культурному центрі України в Москві та в Міністерстві культури і мистецтв. Але вже те, що члени Комітету з питань культури і духовності одностайні в тому, що у справу треба втрутитися негайно, дає підстави вважати, що ближчим часом результати розгляду будуть оприлюднені лаконічно і грунтовно від імені Комітету.

Українська культура, мова, духовність століттями піддавались гонінням, були приречені на знищенння. І тепер, коли ми отримали незалежність, утверджуємо свою державність і самобутність, було б надто безвідповідально віддати цю сферу суспільного життя на поталу випадковим людям.

Мусимо позбутися фальшивих нот у симфонії новітнього українського відродження.

*Микола Горбаль,
Народний депутат України,
член Комітету Верховної Ради України
з питань культури і духовності.*

P. S. На мій запит до Адміністрації Президента України — «Хто представив до нагороди Поляніна?» Комітет Верховної Ради відповіді так і не отримав. На

той час главою президентської адміністрації був Дмитро Табачник. Є підстави вважати, з огляду на процитовану вище замітку в «Кіевських відомостях», що Полянін — це його креатура. Варто уточнити, що саме цей Д.Табачник очолював виборчий штаб Л. Кучми ще на перших виборах і привів його до перемоги. Комусь такий сіренський малорос Кучма потрібен був і хтось йому забезпечив перемогу, за умови, що...

«Казалось би якое отнешеніє імеєт Табачнік к театр? Ах нєт!». І в політичному театрі, як виявляється, також.

ТАТО добре закінчив Воловецьку сільську школу. Очевидно, їй не могло бути інакше — дід був натхнений просвітянством, ініціював побудову школи, то, поза сумнівом, освіті свого першестка в родині надавалося великого значення.

Чудом збереглося свідоцтво про татову шкільну освіту, та свідоцтво про закінчення Дяківського інституту ім. Єпископа Йоана Снігуровського в Перешиблі. Цих два документи я знайшов у великий молитовній книзі, яку, зі слів мами, тато привіз собі з Америки. (Книга велика, формату церковного Євангелія, тільки без металевих защіток. Обкладинка шкіряна з гарим візерунковим тисненням). Ця реліквія зараз у мене і коли маю добрий, умиротворений настрій, гортаю її. Пам'ятаю, як тато свого часу цю книгу сам реставрував, перешнуровував, бо вже були порозипались сторінки. Як він для того, щоб вирівняти краї наново зшитої книги, виготовляв у кузні спеціальний ніж. Перешнурування зробив він зі знанням справи, книга ще й зараз у пристойному стані. У Летячому ця книга лежала завжди у хаті на спеціально прилаштованій полиці під декою стола. Нам, дітям, не дозволено було брати її і я таки справді ніколи її не чіпав. Збереглася ця реліквія тому, що була у хаті, а не на горищі. Там великий ящик з книгами, нотами, старими газетами, просвітянськими часописами згорів. Я любив залізти на горище і

Воєводство: Краків.

Повіт: Горлиці.

Граф: Галичина.

Думська

Народна школа 1 класова з кількою наставниками в Волівці
Класа / Степень IV. Рік науки 6 Ч. класового катал. 16.

Повідомлене шкільне.

Горбаль Андрій народженій дні 10. марта 1898
в Волівці рік науки 1906
~~чре~~ обряду
поступивши науку в тих роках училищі до
тутешньої школи від 1 вересня 1906.

Почуття в початкових наступних предметах:

Рік шкільний 1910/11	I. піврік:	II. піврік:
Поведене:	В добром чині превала	Похвалило в добрих
Пильність:	дуже добре	дуже добре
в науці реальні:	дуже добре	дуже добре
в читанні:	дуже добре	дуже добре
в писанні:	дуже добре	дуже добре
в математиці:	дуже добре	дуже добре
в іншій науці:	добре	дуже добре
в язичніх ім'янцім:		
в рахунках в альбі з науками про геометр. форми:	дуже добре	дуже добре
в відомостях в історії та природі:	дуже добре	добре
в рисунках:	дуже добре	дуже добре
в співі:	дуже добре	дуже добре
в ручних роботах:	дуже добре	дуже добре
в гимнастичі:		
Зверхній порядок писавших ширя:	менше старанний	старанний
Число опущених обравд. даних письмових: посіправд.	22	9
Підпис: отама, матері або опікуна:		40

Форма: Рук. № 21

в Волівці дnia 30. січня 1911

Учитель не управляючий:

Задовільний:

Голосує класу:

Морік Русинський О. І. Підлісникович Володимир Куріло

т.р.

т.р.

Підписаний думським постоловством

міс. видано дні 28. вересня 1923.

Волівці, 28. вересня 1923.

З задовільною

Атестат зрілості Андрія Горбала (моого батька) ви-
даний у 1911 році про закінчення Народної школи у с. Во-
лівці.

годинами копався у ньому. Пригадую, що заголовки святкових номерів газет були видрукувані оранжево-золотистим кольором і відтоді свята у мене завжди асоціювалися з цими бафвами. Часом міркую собі: війна, депортация, крик, плач, подорож у безвістъ, а тато в одну зі скринь пакує ноти божествених літургій, книги, часописи. Якосъ, скощюбивши на нарах у кафеці, згадав про цю скриню: ох, якби вона дочекала до моого арешту, для слідчого КГБ майора Бідьовки стало б усе ясно, чому я антисовєтчик. А так мусив, бідняга, напружувати фантазію. Хоч, насправді, з тих книг — з огляду на вік — я мало що міг почерпнути. Згоріло все. Залишилась велика молитовна книга, що була у хаті. Тато діставав її кожного ранку, клав на стіл, засвічував у кіоті свічечку і молився. Думаю, що це завжди тривало не менше пів-години. Ми тихенько робили кожен щось своє: я збирався гнати пастки, мама розпалювала у кухні, на дворі кричав бригадир, обганяючи людей на роботу, в кузні гепав молот, а тато пів-години був поза цим усім. Часто, закриваючи книгу, він промовляв уже вголос: «Помилуй ня, Боже, від наглої і несподіваної смерті». Це для мене довший час було незрозумілим — нащо молитися про смерть, я волів про це взагалі не думати. І ще мені здавалось, що «нагла і несподівана» — це куди краще, ніж довго лежати і, не дай Боже, довго хворіти. Потім тато гасив свічечку і цілував хрест, що стояв у кіоті. Книга знову ховалася на дощечку під декою стола. Окрім стола у хаті з меблів ще було ліжко і бамбетель. Стіл мав винятковий статус. Якщо ми з Богданом могли тлумитися на бамбетлі, чи на ліжку, то стіл був поза іграми. На нього не можна було стати ногою і, боронь Боже, сісти, чи покласти брудну близну. Про це ніби ніде не було написано, не говорилося, але ми усі знали, що цього не можна робити. Якщо й траплялася якась небережність, то мама зразу ж нагадувала, що це місце, де ставлять хліб. (А, може, ще й тому, що там була схована ота таємнича книга).

Сьогодні неділя. Удома сам. Дістрав з шафи татовоу книжку. Вона написана церковно-слов'янською, але мені здається, що я уже непогано читаю. Важче вдається засвоїти цифри, позначені літерами. Але мені більш важливо, яким текстам найбільше уваги приділяв батько, як псалмам, так і молитвам. Це можна довідатися по затертості сторінок. Є у книзі деякі позначки олівцем і мені цікаво, чому батько позначив те чи інше місце. У цій книзі й надалі зберігаються татові посвідчення про освіту. Вони уже досить затерти і попереадалися на тих місцях, де колись було їх згинано. Я зробив з них ксерокопії, але, напевно, треба буде зробити ще й кольорову копію, оскільки бланки свідоцтв мають певні кольорові відтінки. Мене завжди дивувало, що і бланки, і виповнення посвідчень зроблені доброю українською мовою. (Це ж початок століття, що ж Польська держава? Це окраїни українських етнічних розселень? Такі аргументи лише підтверджують, що початок століття для українства, на усіх обширах його розселення, став початком потужного процесу самоусвідомлення себе як нації — від Кубані до Лемківщини. Українство Кубані буде потоплено в крові більшовицькими багнетами, центральної України — голодомарами і репресіями, з Лемківщиною розправляться найпізніше і найжорстокіше).

«Повідомлене шкільне» засвідчує, що тато пішов до школи 1906 року і закінчив її 1911, що мало би означати, що він закінчив 5 класів. Хоч у графі «рік науки» значиться — 6. Оцінки, як правило, похвальні і дуже добре. Виявляється, що це свідоцтво є «Дуплікат», виданий йому школою 28 вересня 1923 року.

(Думаю, що оригінал було втрачено — вітчиму його освіта була нідоцього). Є підстави вважати, що цей документ про освіту потрібен був татові для вступу до інституту у Перемишлі. У свідоцтві про закінчення Перемишлянського закладу значиться, що саме цього 23 року він поступив туди: «Сим посвід-

чається, що Горбаль Андрій син бл. п. Ігнатія уроджений дня 10 марта 1898 р. в Волівці, був в шк. р. 1923, 1924/25 питомцем Дяківського інституту фундації бл. п. Епископа Йоана Снігуровського при Катедральнім Храмі Різдва Св. Йоана Хрестителя в Перемишлі. У тім часі поводився похвально, учився церковного співу і уставу, катехизму, літургіки, біблії (два слова не розбирав), як також сповняв обовязки церковного прислужника. Дня 3 Липня 1925. р. з висше наведених предметів зложив іспит на дяка з добром успіхом».

Якось я розпитав у тітки Марії, що вона знає про батькову освіту. Вона була на 7 років молодша від моого тата і про сільську школу братовоу освіту нічого не пам'тає, а щодо Перемишля, то пригадує, що: «Якос підішов до ня Андрій і гварит, же просята го жеби ішов ся вчити на священика. А я му повідам: Андрію, та нашто ті того — священиком, то такий тяжкий обов'язок, ид ліпше на дяка. Ну, та й вивчився на дяка».

Не знаю, чи дійсно порада молодшої сестри стала для батька визначальною у виборі освіти, але, як там не було, а таке тітчине свідчення маю записане на відео.

З цим відеосюжетом також цікава історія. Йшов 1995. Матуся з Богданом уже у мене — тут, у Києві. Okрім роботи, добавляється ще й туризм за ними. Але це приємний клопіт. Одного ранку я фактам відчуваю нагальну потребу відвідати тітку. Кажу мамі, що мушу поїхати до Самбора.

— Їдь, Миколю. Хто його зна, як вона там. Вона на рік старша від мене, ій вже за 90.

Схопив камеру і увечорі — на поїзд. Я не бачився з нею років з 15. Не дивлячись на своїх 90, вона досить рухлива: годує на подвір'ї курей, качок, возиться з правнуками. Всіх цих малих дітлахів я не знаю нікого, ба і їхніх батьків теж — всі вони виростали і множились у той період, коли мене було вилучено із суспільства. Тета ніби й не змінилась відтоді, як ба-

чив її. Впізнала мене. Очі світлі, про добреї пам'яті. Попросив розповісти трохи про батька, про Лемківщину. Погодилася.

Через тиждень чи трохи більше телефонують із Самбора: «Приїжджай, тета померла».

Найбільшу нагоду поговорити про тата мав уже тут, в Києві, — з мамою.

— Мамо, чим пояснити, що тато кожного ранку так довго молився з тієї великої книжки? Він же не священик? (Тато працював столяром у колгоспі, а коли на якесь свято приїздив до церкви священик — що був один на 6 чи 7 сіл, — тато виконував обов'язки дяка. Він також був ініціатором ремонту сільського храму. Це за його старань церква була заново відмалювана у середині. А ще вів церковний хор. Він учив їх і народних пісень і часом на свято диригував цим хором у клубі. Тато мав привезений ще з Лемківщини камертон. Перед виконанням кожного твору він вдавряв ним об великий палець лівої руки, притуляв до вуха, а потім тихенько «роздавав» голоси. Він навіть коли позіхав, то це звучало мажорним тризвуччям — арпеджіо від домінанти до тоніки).

...Не знаю, Миколю, твій тато був святий чоловік. Він після смерті просто пішов до неба.

— Ну, матусю, це ніхто не знає, як воно там є.

— Та так воно, Миколю, і є. Це святий чоловік. Я з цим чоловіком ні разу не потанцювала на весіллі. Привітаємо молодих, він дасть свій подарунок, вип'є за їхнє щастя пів-чарки — і йдемо. А мені, бувало, танцювати та співати хочеться. Він не був якийсь там стулько, але не любив того земного гармидеру.

Це мене здивувало. Згадав, що й справді не бачив, щоб тато колись танцював, я й справді ніколи не бачив його на підпитку, але категорично не можу це сприйняти як відлюдкуватість. Тато був дотепний, готовий на жарт і різні вигадки, навколо нього завжди збиралися люди, він гарно співав. А, виявляється, він таки не любив усякі там гонки (чи не

мав потреби в них? чи стримував себе?). Матуся цією розповіддю зробила відкриття для мене.

У восьмий клас я ходив до Дорогичівки, ще за три кілометри від нас. Ми ходили у другу зміну. Восени темніло швидко, електрики не було, поверталися пізно, темрявою, забръюхані болотом по вуха.

Ще знадвору побачив, що у хаті повно людей, співають. Виявляється, — хористи. Зібралися на пробу (так називали репетиції). Розучували світські пісні. Хатинка маленька, я ледве пропхався міжі них за піч. Скинув чоботята, притулився спиною до теплої печі. Там зводив уже розучені партії.

Тихо і щемко почали жіночі голоси: «Сіно, мое сіно, по-під сіном вода, плакала дівчина, як була молода», а потім вступили чоловічі. Це чотироголосся зазвучало так прозоро, чисто і сильно, що мені спазми стиснули горло. Ледве стримався, щоб не розплакатись.

Потім, коли у Борщеві керував учительським ансамблем, я ввів цю пісню в обробці Леонтовича в реperтуар (як добру загадку про тата). Й наче все тут було: і професійно вивчені партії, і значно кращі вокальні дані учасників ансамблю, і акустика, але мені постійно здавалося, що я не досягаю того ефекту, що був у батька.

Якосъ тато сказав мені зранку: «Сину, ти мені снівся сьогодні. (Я насторожився — тато ніколи не розказував свої сни, тим паче мені!). Ти стояв переді мною в ризах і кажеш:

«Яко по суху пройдоша море Червоне».

Я тоді не знайшовся, щоб запитати у тата, що це мало би означати і чому він мені це каже. Промовив. Тато також більше нічого не сказав. Але це цвяшком запало в пам'ять. Щоби це мало значити? Може це щось дуже важоме? Як тільки тато відійшов, я тут же записав ці слова, щоб не забути: під

руки попався татів посібник з дифигування. Записав між сторінками на полях з внутрішнього боку.

Стоячи за токарним верстаком на Уралі, я згадував татів сон — і не знаходив йому пояснень. Коли я отримав другий термін і був запрототипований у гранітні каменоломні, я знову згадував той запис на полях книжки. І фактам відчув, що переживу і цей термін, перейду, як по сухому дну це червоне море. Тоді я ще не зінав, що на мене чекає ще попереуда з червоних репресій, але я отримав переконання, що і те переживу...

Я готував тоді для передачі за зону підбірку невільничих поетичних рефлексій «Деталі піщаного годинника», я зінав, що підбірка «Дні і ночі», написана під час першого ув'язнення, уже за кордоном. Треба навздогін надіслати ще цю. Мені вдалося це зробити. Книжка вийшла на Заході. Серед інших рефлексій там буде і така :

I все-таки
по сухому дну
пророчено перейти
це червоне море.

(«Деталі піщаного годинника», видавництво «Сучасність». 1983, с. 293).

У цьому контексті слово «червоне море» — з малої літери. Усе стало на свої місця. Дякую, доргий мій батьку, за підтримку. Я перейшов це червоне море і Україна його перейшла. Ми уже на тому боці. Воно нам уже не загрожує, але воно може потопити у хвилях супостата, що захоче нас наздогнати.

28. 01. 2000. _____

Був у Києво-Могилянській академії. Носив у «Дух і літера» статтю. Назвав — «Якими нормативними актами це передбачено?». Вийшло не зовсім те, про що

їм натякав і на що надіялися, то, може, й не надрукують. Але існують проблеми, які сьогодні обминути неможливо і про які треба казати невідкладно. Ось ці міркування:

«ЯКИМИ НОРМАТИВНИМИ АКТАМИ ЦЕ ПЕРЕДБАЧЕНО?»

«Цінную здатність чесно померти»
Василь Стус

Латинське лаконічне *Memento mori!* — пам'ятай про смерть! — можна вжити за будь-якої життєвої ситуації, і воно буде доречним. В одному випадку це як натяк, що перед смертю усі рівні — тож не вивищуючися. В іншому — як нагадування катові, що й він смертний. Ще в іншому — спішімо робити добро, бо невідомо, скільки відміряно нам часу, і т. ін. Врешті, перед кожним *homo sapiens* рано чи пізно засвічується пересторога: *memento mori!*, — бодай як вічне — «Нашо я?». А останнє вже спонукає до пошуку істини, до пізнання.

Для сучасної людини потреба в інформації є такою ж необхідністю, як і потреба в їжі. Існує навіть таке поняття, як інформаційний голод. І стан цей далеко не з приємних.

Репресивні органи тоталітарних режимів вдало використовували цей механізм у своїх неприглядних намірах. Сьогодні в істориків часто виникає питання, як енкаведистам у час репресій 30-40 рр. вдавалося високоморальних, освічених людей часто-густо змушувати наговорювати на себе, підписувати сфабриковані звинувачення. Так, під тортурами. Але страх смерті для багатьох із тих нещасних не завжди був визначальним. Моральна категорія, що виведена тут в епіграф, не могла не стояти і перед інтелігентами тієї доби. Тим паче, в екстремальних ситуаціях, на грані... Тоді що ж штовхало декого з них на нечесний вчинок?

Гадаю, що не останню роль тут зіграло й те, що ми називаємо інформаційним голодом. Коли освічену людину, котра кожен день отримувала певний обсяг інформації, опрацьовувала її — і це було сенсом її життя — раптом кидають у камеру, в повну ізоляцію від світу на довгі місяці, це не може, якоюсь мірою, не позначитися на психіці. А стан абсолютноного невідання і втрати відчуття життєвої перспективи, без сумніву, — спричиняється до ослаблення волі. У цей зголоднілий мозок уже можна підкидати інформацію бажаного кагебістам спрямування, на аналіз і спротив якій вже не завжди вистачає енергії. (О, цей страшний недуг апатії й безвольності в неволі). Як правило, людина, що не втрачає в ізоляції контакту зі світом, а, отже, і об'єктивної інформації, зберігає імунітет проти такої безвольності. Тоталітарні режими, щоб існувати, мусять зробити безвольним весь народ — наглуно перекриваються кордони, радіохвилі інших ідеологій глушаться, друковані видання, окрім офіційних, оголошуються ворожими і не допускаються, інакодумство заборонено і карається — країна стає суцільним концтабором. Тому чи не основним постулатом демократії є свобода слова і свобода отримувати і поширювати інформацію.

Слава Богу, Україна вирвалася із цього табору. Не загрожує зараз і інформаційний голод. Тут спрацьовує інше правило — «хто платить, той замовляє музику» — продажність багатьох засобів масової інформації створює нову шкалу оцінок. Низькопробність і недостовірність багатьох видань змушує до обережної вибірковості. І все-таки, коли в інформаційному морі з'являється нова якість — це завжди свято. З останніх таку приємність мав при знайомстві з часописом «Дух і літера», згодом — з газетою «Критика». А ще одне видання з цього ряду змусило взятися за перо.

Нешодавно отримав з Росії перший номер *Інформаційного бюлетня Меморіального музею історії політичних репресій і тоталітаризму «Пермъ-36»*. До цього знали про музеї на місцях нацистських

концтаборів у Європі і раптом... у Росії, велич якої будувалася на сваях ГУЛАГів, забитих у мерзлоти Сибіру, Півночі і Далекого Сходу. Цікаво, адже це та ж Росія, яка й нині вважає, що єдиним цементуючим фактором її могутності є мілітарна сила і агресивність, за якими не завжди можна розгледіти розуміння до інакодумства, тим паче — співчуття до антиімперських настроїв інших етносів і народів, що до-лею різних обставин опинилися у складі цієї держави... «Пермь-36»—невеличкий острівець пам'яті про репресоване імперією вільнодумство, створений жменькою ентузіастів, є дійсно благою вістю в Росії.

Я був серед тих в'язнів, котрі останніми покидали цей політичний концтабір № 36 Пермської області. Сьогодні це — музей, покликаний просвітити, затаврвати, запобігти.

Директор музею Віктор Шмиров з цього приводу у бюллетні скаже: « Да, чтобы помнили. Да, чтобы не повторилось. Да, чтобы сохранить наиболее очевидные свидетельства преступности режима ». Як добре, що є хоч ви, пане Шмиров, зі своїми друзями, бо не так вже й багато має Росія співвітчизників, котрі були б не одержимі демоном великороджавності.

Про знайому мені до болю «ділянку особливого режиму» у бюллетні описано людиною, що дивиться на це місце смутку вже іззовні: «Многочисленные ряды охранных заграждений широкой полосой протянулись по всему периметру участка особого режима бывшего лагеря «Пермь-36». Высокие заборы, контрольно-следовые полосы, вышки охранников, хитроумные системы сигнализации, огромное количество колючей проволоки...

И все это для того, чтобы нагло изолировать от мира политических заключенных, которые были упрытаны в камерах единственного на участке барака.

Этот барак в 80-е годы был единственным также и на всю страну. Здесь содержались «особо опасные рецидивисты» из числа «особо опасных государственных преступников». Не убийцы и насильники, а люди,

осмелившіся говорити правду про той режим. Писателі, поети, журналисти, філософи, юристы, психологи...

У кого-то з них це був другий термін. У кого-то третій, а у кого-то п'ятий... Сиділи, виходили, знову продовжали свою «антисоветську діяльність» і знову шли в лагеря...».

Ця моторошна логіка з часової віддалі, на перший погляд, ніби й позбавлена трагізму. Якби не те, що саме в карцері цього табору пішов із життя Василь Стус. Саме у цьому таборі після виснажливих карцерів померли Олекса Тихий та Юрій Литвин, пішов у вічність Валерій Марченко. А якщо зважити, що було там нас, в'язнів у 80-х роках трохи більше двох десятків (на весь СРСР Союз), то сумною є ця арифметична пропорція втрат за такий відрізок часу.

Зараз у цих камерах експонати: фотографії, документи, книги, довідки про колись приречених. Усе це тепер для споглядання відвідувачами... Ніби, щоб заперечити тезу, за якою історія нічому не вчить. А, може, хоч на цей раз щось буде усвідомлено?

У бюлетні відзначено, що тільки за минулій рік музей відвідало більше шести тисяч людей. Що вони всі винесли у своїх душах із цих камер?

Поза сумнівом, що друзі з російського Товариства «Меморіал» роблять благородну справу. Вони відшукають в архівах, у тодішніх «Хроніках поточних подій» все, що стосується життя і побуту в неволі колишніх в'язнів сумління. Ініціатори створення цього музею приїздили свого часу й в Україну — спеціально, щоб зустрітися з колишніми політв'язнями, котрі вижили, з родичами тих, хто не вернувся, отримати якісь нові матеріали, уточнити подробиці.

Із цікавістю переглянув складену ними довідку і на мене. Багато-що вже витерлося із пам'яті, а тут детально, навіть з датами, наприклад: «10 декабря 1974 г. 20 заключенных 35 лагпункта, среди них — М. Горбаль, отправили в Президиум ВС СССР заявление с требованием признания за ними статуса полит-

заключенных. Свое требование они подкрепили двухдневной голодовкой». Або: «9 июня 1975 г. объявили голодовку протеста 14 политзаключенных. Среди них — М. Горбаль». Чи: «С 16 по 21 сентября 1975 г. группа заключенных 35 лагпункта, в том числе М.Горбаль, послала на имя Н. В. Подгорного предупреждение о возможном отказе от советского гражданства» і т. ін. З часової віддалі це може видатися як цілком нормальнa боротьба політичної опозиції за свої права у недемократичному суспільстві. Ale цe не зовсім так - система загалом не визнавала ніякої опозиції. Будь-який її противник автоматично ставав жертвою репресивних органів і був приречений на моральне або фізичне знищення. Тоді який же сенс в усіх цих заявах, протестах, голодівках?

По-перше, щоб сказати королю, що він голий, і що є ті, хто бачить це. Хоча й усвідомлювали, що наше бачення безсороюному королю наплювати. Це радше робилося для власного самоствердження. Тим, що не розкаювались, однаково, втрачати більше нічого.

По-друге — будь-яка масова акція політв'язнів чи якийсь індивідуальний крайній захід протесту в'язня тільки тоді мали сенс, коли про цей захід ставало відомо світовій громадськості. Совети завжди намагалися мати у світі пристойний вигляд. Ховаючись за «залізну завісу», вони з відвертим цинізмом заявляли, що в СРСР інакодумство не переслідується, не існує політв'язнів. А тут — на тобі... Це вже була боротьба.

По-третє, за цих умов, як ніде, засвічується перед людиною «Memento mori!». Для багатьох в'язнів табір спричинився до переосмислення сенсу буття, моральних вартостей, за якого ламаються звичні поняття житейської кон'юнктури. Гадаю, що саме за таких умов з'явилася Стусова строфа — «Як добре те, що смерті не боюсь я».

У цьому ключі один документ, що віднайшли працівники музею і вписали у довідку на мене:

«1974 г. М. Горбаль и С. Глузман написали прокурору г.Чусового заявление следующего содержания:

«Прошу разъяснить следующее:

В случае смерти осужденного во время отбывания им срока наказания представляется ли родственникам право получить тело умершего? Какие нормативные акты это предусматривают?

Если нормативные положения позволяют администрации мест лишения свободы отказать родственникам умершего в выдаче им тела для захоронения, то каков срок, спустя который возможно перезахоронение тела? Какие нормативные акты это предусматривают?

Сообщается ли родственникам место захоронения, если захоронение произошло по месту смерти осужденного? Какие нормативные акты это предусматривают?

Могу ли я распорядиться своим телом на случай моей смерти? Какие нормативные акты это предусматривают?».

Це було ще за першого мого ув'язнення у таборі № 35. Від тоді минуло більше 25 років, так, що не зовсім пригадую, за яких обставин це писалося, але те, що заявники у першу чергу мали на увазі свою плоть,—поза сумнівом. Якось зателефонував Семену Глузману, і він згадує, що писали ми це перед якоюсь тривалою голодівкою протесту і що відповідь прокурора була формальною відпискою. Щось на зразок: «В случае смерти осужденного, администрация колонии поступает согласно внутреннему распорядку ИТК». (ИТК — исправительно-трудовая колония.— М.Г.).

Із розповідей в'язнів-двадцятип'ятирічників ми уже знали, що перед вивозом покійника за зону, наглядачі йому проламують ломом череп («на всякий случай»). Та й у Солженицина про це читали. Але чи продовжується така практика й надалі? Очевидно, що якоюсь таємною інструкцією таку процедуру було передбачено. Ми не мали ілюзій, що всі інструкції для репресивних органів належать до розряду таємних. Всі свої не-

праведні діла імперія завжди окутували секретністю. Врешті, й на наших вироках стояв цей гриф. І не було більш «антисоветського документа», ніж переданий на демократичний Захід текст власного вироку.

Ми наполегливо домагалися у влади: покажіть нам закон, згідно якого ви чините! (Благородний парадокс правозахисного руху — домагатися закону в країні беззаконня).

Гаразд, ви боїтесь нашої «антисоветської діяльності», але чому я не маю права розпорядитися своїм мертвим тілом? Чому мертвого політв'язня ви позбавляєте власного імені? (На тюремному цвинтарі на могилі в'язня ставили стовпчик з безіменним номером. Наприклад, Ю.Литвин був похований під номером 7, В.Стус під номером 9. А їхнє перепоховання стало можливим лише у час т.зв. «перестройки». Перепоховання не дозволялося, якщо термін за вироком суду ще не закінчився — ти і мертвий мусив відбувати покарання до «дзвінка» — але отримати дозвіл у місцевої влади після закінчення і цього терміну, практично, також було неможливо. — М.Г.).

Незрозуміло, як система, що сповідує ідеологію матеріалізму і безбожництва, має такий містичний страх перед своєю мертвою жертвою? Чим це пояснюється?

Гадаю, що питання, яке ми лише частково порушили з Семеном Глузманом ще чверть століття тому, потребує і зараз окремого дослідження. І в юридично-правовому, і в морально-філософському аспектах.

Нещодавно в Україні скасовано смертну кару, але громадськість й донині не знає, куди дівали тіла розстріляних за вироками суду. І яка потреба відкритому суспільству тримати в тайні це й надалі? Очевидно, дається взнаки інерція секретності совєтської карної системи.

На совісті ЧеКа мільйони невинно закатованих, і нікому не було дано знати, куди діваються тіла жертв. Тільки випадок відкрив світу жахіття Биківнянського лісу під Києвом. Тільки через п'ятдесят років — і теж

випадково — світ дізнався про Сандармох, місце масових розстрілів інтелігенції, де у далеких лісах Карелії мала зотліти і пам'ять про відродження України.

Безкарність і масштаби цих злочинств паралізують людську свідомість. Тут, ніби, і питання — «каким нормативним актом это предусмотрено?» — недоречне. Яким законним «актом» можна передбачити беззаконня, окрім таємної інструкції, сліди виконання якої повинні бути акуратно заметені? Технологія замітання слідів передбачає, врешті, знищення і самого ката-виконавця. Голову ЧК Ягоду, на руках котрого кров тисяч невинних жертв, задушить Єжов, щоб устократ перевершити цього виродка. Єжова — Берія, Берію — Хрущов.... Головне — «жила бы страна родная...». Питається тільки, кому потрібна така «страна», окрім сатани? Кому потрібен накопичуваний століттями досвід примусу, страху і нищення? (Включно — до нищення цілих народів...). І чи здатна Росія відмовитися від цього жахливого арсеналу? Питання, які не можуть не хвилювати світову громадськість. Десять років, що минули з часу т. зв. «п'єрестройкі», це що — лібералізація Росії, а чи мімікрія імперії на тлі спроб економічної модернізації? Майже усі країни, яким вдалося вирватися з обіймів імперії, поквапно намагаються потрапити під захисток НАТО. Ті, що з певних причин не можуть зробити цього, дивляться на процеси в Росії з остражом.

І ось гортаю «Інформаційний бюллетень Меморіального музею історії політичних репресій і тоталітаризму «Пермь—36», гортаю з цікавістю і без найменшого відчуття впевненості, що це уже в минулому. Та й звідкіль взялася такій впевненості, коли — «популярність Путіна растет» — кадрового послідовника колишнього ЧеKa, котрий, ставши прем'єром, послуговується у своїй діяльності бандитською термінологією на кшталт — «мачіть», тобто вбивати, і «ділать зачісткі», тобто робити те ж саме, тільки в масовому маштабі. І я дуже сумніваюся, що цей бюллетень читає хоч один російський генерал.

Росію опановує фашизойдна істерія, а владні чинники всіма можливими засобами розбурхують у суспільстві ниці інстинкти ксенофобії. Майже усі політичні партії Росії офіційно підтримують такий курс, а ті, що хоч якось проявляють сумнів, втрачають на популярності. Все це не може не насторожувати. На Красну площасть Москви вийшло протестувати проти агресії в Чечню не більше людей, ніж свого часу проти агресії совєтських військ у Чехословаччину.

І ось, за такої атмосфери, десь там, на Уралі, є невеличкий музей «Пермь-36». І є бюллетень цього музею, а у ньому запис із книги відгуків: «Благодарим за предоставленную возможность увидеть, как далеко нашему российскому обществу до гуманного отношения к человеку. Особенно поражает то, что нас отделяет от этого периода всего несколько лет, а может быть пока еще и ничего не отдаляет...». І підпис— Группа отделения социально-психологической помощи подросткам при отделении социальной защиты г. Лысьва. 22. 06. 99.

Навіть якщо лише декілька їхніх вихованців щось збагнули, — це вже добре. Може, хоть хтось із них стане терпимішим і добрішим перед тим, як брати до рук автомат. Може, хоч комусь із них закрадеться думка: чи й справді потрібен був угорцям, чехам, афганцям, а зараз чеченцям їхній «інтернаціональний долг» і в ім'я чого вмираємо? *Memento mori!* — чи задля цього живемо, щоб убивати інших?

Закономірним видається запитання: чи може жменька російських правозахисників і активістів Меморіалу протистояти масовій істерії, що перефарбошує Росію у плямистий колір військових колон? Очевидно, ні. Але добре, що бодай вони є. І ці люди повинні знати, що мають мільйони однодумців у цілому світі.

Очевидно, що в тридцяті роки у Німеччині було і більше друкованих видань, і більше громадських об'єднань, що протистояли фашизму, але хіба це зарадило лиху, якого накоїв фашизм? Так, не спромог-

лися, на жаль, запобігти світовій пожежі, але заради-
ли тим, що сформували у світі ідею несприйняття на-
сильства, як засобу зробити світ кращим. А кон-
солідація цих окремих, розрізнених голосів згодом
стала предтечею потужному міжнародному антифа-
шистському опору.

Усвідомлення того, що на даний момент ти безси-
лий запобігти горю, не позбавляє людини морально-
го права стати на захист скривдженіх, задекларував-
ши, на чиєму ти боці. А от мовчання і байдужість за
такої ситуації є аморальними, оскільки потурають
злочину. Як і резони на кшталт: «А що це дастъ?»—
коли є очевидним, що російська мілітарна машина не
зупиниться ні перед чим, навіть якщо треба буде ви-
нищити усіх чеченців до ноги, за принципом: «Нет
народа, нет проблеми», тим паче не є аргументом
щоб не зривати маску з агресора. Вони повинні зна-
ти, що рано чи пізно за скоений злочин треба буде
відповісти. Так, вони сьогодні демонстративно, пла-
номірно винищать усіх чеченців чоловічої статі від
десяти до шістдесяти років, як «потенційних
бандітів». Очевидно, зможуть вижити лише ті, хто за-
декларують кров'ю своїх співвітчизників віданість
агресору, тобто зраду свого народу. Завжди знай-
деться якийсь відсоток тих, кого охопив тваринний
страх за життя, подальші вчинки котрих будуть уже
підпорядковані виключно інстинкту самозбереження.
Врешті, використання аморального ефекту колабо-
раціонізму, яким ідеологи російського імперіалізму
оволоділи віртуозно, не має права переконати світ у
правоті вчинків агресора. На одурачення світу
російський імперіалізм завжди витрачав масу енергії
і не без успіху. Згадаймо, коли у тридцятих роках від
штучно влаштованого голодомору в Україні цілими
селами вимириали мільйони людей (навіть не знаю як
вжити тут поняття «Memento mori!»), ситий амери-
канський політикум совєтська пропаганда таки пере-
конала у тому, що це наклеп на нову російську вла-
ду. Ідеологи Кремля в усі часи мають за правило: що

цинічнішою є брехня, то більше шансів, що у неї повірять. В. о. Президента В. Путін назначає одного з кращих дипломатів Ястрожемського, з великим апаратом ідеологів, своїм заступником з питань чеченського інформаційного фронту, на котрих покладено завдання переконати громадськість Росії і світу, що убивати цілий народ — це цілком нормальну і небайдужу справу. Виявилося терміново потрібним ідеологічне обґрунтування злочину, а за цих обставин правдива інформація — не припустима. Очевидно, Росія знову на шляху до часів Самвидаву? Уже сьогодні нікого із журналістів не допускають до об'єктивної інформації. Ось тільки один приклад: незалежне журналістське розслідування телеканалу НТВ підтверджує, що кількість вбитих російських солдат у десятки разів більша від офіційних зведень. Росії ніколи не шкодувала гарматного м'яса, але від кого і для чого приховується ціна.

Обман власного народу не є чимось новим для владних режимів у Росії, але на тлі мілітарного експансійного вчинення, що переростає у зухвалу воєнну доктрину, насторожує. При нашому мовчазному потуренні, «наша хата з краю» також може згоріти. Залишивши сьогодні наодинці чеченський народ, завтра світ може поплатитися більшою ціною. Консолідація тих, хто протестує протів агресії, не залишить наодинці російських правозахисників. А це так важливо. Я абсолютно переконаний, що за найскладнішої ситуації людина, навіть якщо вона наглуно закрита, знайде можливість задекларувати свою позицію, була б у цьому потреба. Дещо нескромний цього приклад із концтабірного побуту: після приїзду до Києва ентузіастів музею «Пермь-36», довідка на мене, як колишнього політв'язня, поповнилася ще й таким записом (цитую у перекладі на російську): «Как стало известно только недавно, Горбаль в лагере (идеться про первый термін, табір № 35 — М. Г.), с большим риском получить новый срок, записывал и прятал для дальнейшей отправки

на свободу хронику лагерной жизни и другие сведения и документы узников. Был «общественным писарем», как сказал о нем Семен Глузман. Вот что об этом он говорит в статье «Уроки Светличного» (журнал «Сучасність», № 2, 1995 г.):

«Пока наши надзиратели-чекисты одухотворенно боролись с присутствием в зоне теплого зимнего белья и пружинных механических бритв («Не положено!»), тихие и внешне спокойные — до безразличия — Антонюк и Горбаль обкладывались множеством книг и журналов и..... писали, писали, писали.

Их «ксивы» несли миру информацию о людях зоны и их жизни. И это было страшное оружие. Десятки, сотни тысяч чекистов и их стукачей выискивали крамолу на свободе, садили в тюрьмы, лагеря, психиатрические больницы, а здесь, в потустороннем месте совершенной неволи и изоляции, писали Самиздат!».

На жаль, світ і сьогодні далекий від досконалості.
Де гарантія, що все не повториться?

Memento mori! Бо нашо те життя, якщо не робить світ кращим, не пом'якшує закони?

Київ 19.01.2000

М. Горбаль

Віддав ці аркуші Сігову. Він пробіг очима і сказав, що передасть Фінбергу.

Костянтин Сігов призначив мені цю зустріч у конгрегаційній залі, де якраз проходило заключне засідання наукових конференцій, що тривали тиждень. Затримався. Можна б про це й не згадувати, але несподівано устряв у диспут в одній із тем. Ішлося про проблеми церкви в Україні. Виступав з доповіддю якийсь Микола Кравець. Я чув це прізвище, позаяк у вестибулі Академії висять таблички з іменами студентів, що удостоїлись отримувати «стипендію Миколи Кравця». Гадав собі, що це якийсь багатий добродій з діаспори, а виявилося — наш, місцевий. Сказав, що прийшов до Бога, хоч свого часу був комуністом і навіть членом ЦК КПУ. Такий собі наш український

Савл. Присвятив себе проблемі об'єднання Христових церков в Україні. Стоїть на позиції створення єдиної Помісної православної церкви. Відзначив ворожість Московського патріархату щодо української державності. Ремствував, що коли приїхав з Константинополя в Україну до Одеси Варфоломей-II, то навіть не запросив на зустріч Патріарха Київського, а лише представників Московського патріархату. Нагадав, що є також певні тертя між ієрархами УАПЦ і УПЦ КП. Натякнув, що має підстави підозрювати, що деякі єпископи УАПЦ співпрацювали з КГБ. Але, не дивлячись на це, усіх мусить об'єднати Помісний собор православних церков, до якого треба активно готуватися. Послався й на виступ Президента у палаці «Україна», що в Україні повинна бути одна Помісна православна Церква.

Після виступів кількох дискутантів попросив слова і я. Відрекомендувався, що є прочанином української католицької церкви візантійського обряду, або як її ще називають — греко-католицької, і продовжив: — Як розумію, то усі церкви східного обряду називають себе православними. Українські греко-католики також належать до східного обряду, отже — православні.

«Так, українські греко-католики — також православні» — підтвердив Кравець.

Як розумію, — продовжив я, — тут ідеться тільки про підпорядкування: Риму чи Константинополю...

Українські державні мужі постійно наголошують, що Україна повинна рухатися до Європи, на Захід, а тут пропонується далі йти в Азію, до Константинополя. Тим паче, сам Константинополь зараз і географічно опинився у центрі мусульманського світу. То куди йдемо? Це можна витлумачити хіба що як намагання назавжди залишатися єдиновірними з Москвою. Чи не так? То який резон іти до Варфоломея, коли Москва, як ви самі кажете, спромоглася вже і Константинополем понукати? Адже не секрет, що Москва свого часу перебрала у Візантії символ двоголового

орла, і надалі ідеологією государства московського стало намагання перетворити Москву у «третій Рим», а Государь Московії у державному гімні вже іменується як «Царь православний». Чи не це змусило чотириста років тому українське духовенство, відчуваючи нахабний тиск збоку Государя Московського, спрямованого на позбавлення Києва духовної окремішності (а Константинополь не тільки не став на їхній захист, а й пішов на змову з Москвою), шукати союзу (унії) з Римом?

Недавно мав нагоду переглянути чудову книгу з історії розвитку християнства в Україні «Знаки часу», добре відомих мені авторів Зиновія Антонюка і Мирослава Мариновича і був приємно вражений: виявляється, тоді за союз з Римом проголосувала абсолютна більшість українських єпископів і одним із носіїв цієї ідеї був єпископ Київський. Утримались від цього наміру лише два, чи три, серед них і єпископ Львівський. І ще мене вразило: виявляється, що унія у Галичину прийшла на сто двадцять років пізніше, ніж вона була у Києві (бо зараз прийнято вважати, що уніатство це чисто галицьке явище). Те, що потім на тлі змалоросійщення України, при шантажі, провокаціях, підкупі вищого духовенства вдалось з допомогою московської агентури дискредитувати цю ідею, — це вже справа інша. Не витримує ніякої критики й те, що мовляв, унія слугувала інструментом ополячення України. Якби так, то через кілька сот років у Галичині і слова українського вже ніхто не почув би, так як його сьогодні не почути у православному Харкові, чи Донецьку. Якщо хтось з українських вельмож зраджував свій народ і переходив на бік окупанта, то Унія тут ніпричому. (Зрадник не потребує порад Церкви). Навпаки, договір з Римом передбачав збереження за Українською церквою східної обрядовості і національного характеру, отже, у якійсь мірі Ватикан узяв на себе зобовязання захищати Україну від асимілятивної експансії Польщі. Чи не завдячуячи цьому греко-като-

лицьке духовенство стало носіями Українського просвітленства? Адже недарма з приходом до Галичини більшовиків ця церква була призначена націоналістичною і ліквідована.

Я дуже шкодую, що з нагоди чотирьохсотліття української Унії, ця тема належно, на державному рівні не досліджена, не оцінена, не відзначена. І я не бачу причин, чому нам сьогодні боятися Ватикану? Загрози, що вони нас «італізують» — ніякої. Литовці, поляки, французи не стали менш патріотичними від того, що їхні Церкви підпрайдковані не Константинополю, а Риму. І аж ніяк не втратили від цього своєї мови і національної ідентичності. Можна зrozуміти ненависть Москви до католицизму, бо великороджавна ментальність не терпить чиєїсь зверхності, бо вона сама претендує бути «Римом». Але нашо нам прив'язувати себе до їхньої колісниці?

— Ну, знаєте, Україна поки що не готова до цього, — сказав Кравець, — дай Боже хоть православіє в Україні спочатку об'єднати.

— Але ж рано чи пізно християнський світ стане перед проблемою об'єднання усіх Христових Церков, бо де ж це бачено, щоб Церкви, що проповідують терпимість і любов, ворогували між собою. І тоді Україна виявилася б першою, хто ще чотириста років тому започаткував цей процес, процес примирення і союзу, процес Унії. І нам немає чого соромитися цього.

—

— Я розумію, що це проблема не стільки мирян, як духовенства. Особливо вищого. Важко змінити водночас координати духовного життя, коли століттями виховувалися на відчуженні. Але я абсолютно переконаний, що вже наступне покоління, особливо молодь сходу і півдня України, буде охоплена великою ідеєю єднання з Апостольським Римом.

Мої аргументи не викликали ніяких заперечень у інших дискутантів (у крайньому випадку вголос), окрім розгубленої, чи іронічної посмішки пана Кравця.

МАТУСЯ народилася 1906 року, назвали Теклею. Тільки-но маленька Текля пішла до першого класу, не встигла профчитись і піврока, як розпочалась перша світова війна. Оце і вся мамина освіта — неповних півкласу. Мама знала букви, уміла себе підписати. Як зрозумів, у дитинстві в писанні тільки й вправлялась на цих двох словах — Текля Ветлинська. Потім матуся сама з гумором згадувала про те, як одного разу написала олівцем на підвіконні цих двох слів і у першому пропустила літеру «к». Потім усі її дразнили — «теля Ветлинське». Так матуся самокритично і дещо з іронією оцінювала свою освіту. Мама була білявою (зараз таких називають блондинками), з голубими очима і з гарно окресленим ротом. Пригадую, коли уже жила у мене в Києві, бувало йде коридором на кухню, а їй уже було 88 років, гляне у дзеркало і каже: «Боже, як то старість спотворює людину». Зрозумів, що пам'ятає себе ще юною і вродливою. Якось запитав у мами:

— Як ви познайомилися з татом?

— Твого тата направили з Переяславля до нас, до Волі Міхової на роботу. Він був регентом церковного хору і лісничим. Перший раз його побачила у магазині, послали мене щось купити: стояв біля прилавку, говорив з чоловіками. Вже потім він мені розказував: «Коли ти зайшла і я глянув на тебе, мені зробилось у середині гаряче і я собі дав слово — це дівчатко має бути моє». Та й так, Миколю, і сталося.

Мені мама завжди здавалась літньою, бо я був наймолодшим. У дитячому віці люди, яким за тридцять, завжди виглядають чомусь літніми.

Матуся була лагідною, співала тихенько, але чисто, як траплялась вільна хвилина — вишивала. Ще десь у сестри Марії мали б зберегтися ті мамині альбоми з взірцями вишивок, привезені з Лемківщини. Часом мені матуся показувала: «Ось тут, Миколю, на цьому рушнику, серед цих руж був вишитий тризуб, але тато просив випороти».

Читала вона повільно, але не по складах і любила читати. Не писала, бо не було такої потреби, як щось треба було написати чи підписати, то це робив батько. Коли у 70 році мене заарештували, мама мені у табір писала листи, батька ж уже не було. Конверт був підписаний завжди кимось іншим, цей відповідальний текст сама не наважувалась написати. Це були не довгі, але зворушливі листи. Спочатку цілий лист був одне речення, а під кінець терміну почали з'являтися крапки, великі літери, «протинки» (так мама називала коми). Доля виявилась щедрою у виділенні часу для вдосконалення маминої науки — потім був мій другий термін, а потім — третій. Якось сестра Марія мені розказувала: «Коли тебе не випустили з другого ув'язнення, а засудили втретє, я думала, що мама збожеволіє. Вона плакала день і ніч».

Третій термін листи від мами через якийсь час перестали надходити. Мама осліпла.

Я ніколи не думав, що мама мене так любить. У нас стосунки з батьками були шанобливими, але без ніжностей, напевно, було не прийнято сюсюкатись з дітьми. Не пригадую, щоб вона мене колись приголубила, бувало по голові погладити і тільки. А я й не підозрював, що робиться у материному серці.

Коли я ще був в ув'язненні, сестричка Олена забрала маму до себе у Самбір і там, за сприяння двоюрідної сестри Юлі, що є медиком, їй зробили операцію на одне око. I до кінця життя матуся ходитиме в окулярах з товстезними скельцями і лиши трохи бачитиме на одне око.

01. 02. 2000.

Сьогодні в Україні відбулася «буржуазна революція». Так звана «парламентська більшість» зібралася у колишньому музеї Леніна і обрала нового голову Верховної Ради, його заступників, голів тих Комітетів,

якими до цього керували депутати лівих партій. Лишається згадати ленінську фразу, яку він прокричав з броньовичка: «Єволюція, о катої так долго мечталі або че і к'естянє — свевшилась!».

Дивні діла Твої, Господи! Чи міг у 1977 році лідер українських комуністів В. Щербицький, що з такою холуйською запопадливістю перед Москвою розривав бульдозерами Володимирську гірку, щоб у центрі Києва возвести величний музей «вождю мірового пролетаріата» (Знай наших! А кияни пошепки кили: «Щербіцький строїт філіал мавзолея»), хоч на йому подумати, що саме у цьому будинку проголосують про офіційне відсунення комуністів від влади і що оргкомітет по здійсненню «буржуазної революції» очолить його секретар з ідеології Леонід Кравчук? (І ти, Брут?!). Виявляється, що ця будова («філіал мавзолея») таки стане історичною. Зараз це — «Український дім». Хоч чому саме «український»? Я гадаю, що у Києві усі domi українські. Може, тому, що тут час від часу, як іронізує Іван Малкович, збирається на якусь там свою «дефіляду» українська меншина? Може... А, може, тому, що розташований Дім на Європейській площі і щоб європейці бува не переплутали, де наш дім, а де.... ? Колись у Галичині приміщення з таким призначенням називали «Народний дім». Та менше з тим... Щодо Кравчука, то його політичну метаморфозу можна б вважати позитивною — від ідеолога комунізму до ідеолога заперечення оного, врешті — перший президент незалежної України, якби не одна деталь: став членом партії СДП(о) і був довіреною особою Григорія Суркіса на виборах мера столиці. Це ж треба так низько упасти первому президенту України — найнятися попихачем у шахрая. То хто ж очолює цю «оксамитову революцію» і у чиїх інтересах вона робиться? Якщо Кравчук і йому подібні найнялися обслуговувати клані, то сьогодні вони руками націонал-демократів відсунуть від влади комуністів, щоб завтра руками комуністів відсунути демократів. І яка ідеальна можливість була у



Богдан Горбаль. Заклик.

Кравчука стати національним героєм, не меншим від Івана Мазепи. Але, на жаль, цей політик так і не збагнув, що політична мудрість потребує жертвності, бо інакше це стає лукавенькою хитрістю, а не мудрістю. А від цієї вади він так і не вилікувався. Власне, при советах це і вадою не вважалось. Ото й більшість суспільних негараздів в Україні під цю пору від того, що змінився час, змінились моральні критерії, але не змінилось чиновництво. В голови Комітету Верховної Ради з проблем боротьби з організованою злочинністю Григорія Омельченка є беззаперечні докази, що можуть бути розцінені, як причетність колишнього президента до корупції. Але Україна ще далеко не Корея і не Америка, де і президентів можна судити.

Добре, що обрали Головою Верховної Ради Івана Плюща. Цей чоловік мені симпатичний. Чомусь не ототожнюю його з «новими українцями» (буржуа), а радше як представника духу українського села на вищих щаблях влади. Бо якщо цей дух ще десь і залишився, то у селі. І то, на жаль, не у кожному.

У ситуації з виборами Голови ВР вартий уваги один нюанс: на цю посаду Плюща запропонув, відмовившись обіймати це місце, «новий українець» Віктор Медведчук. Ой-йой-йой, яке благородство! Це той колишній адвокат Медведчука, що свого часу «захищав» на суді Василя Стуса.

Як захищав, ми уже знаємо, але зате він зараз доктор юридичних наук і, кажуть, — шалено багатий чоловік. Очевидно, що статків нажив не з юридичної практики, а з шахрайств у фінансово-економічній царині, вдало послуговуючись недосконалістю законів у час утвердження державності. Таких хитрих в Україні зараз є кілька десятків — олігархами називають. Його жест виявився і тут небезкорисним — він став першим заступником Голови ВР. Це означає: ні за що не відповідати, але постійно бути на виду, а це так важливо для майбутнього кандидата у президенти. Гадаю, що нові багачі ставитимуть саме на нього. О, за п'ять років вони постараються зробити усе можливе, щоби владу уже не віддати нікому. (А то прідьот какой-то правдолюб і начньот капатса «что, откуда», а нам ето нада?). Це їхня революція. Робиться вона під гаслами антикомуністичними, то й ставити її під сумнів таким як я — не годиться. Не зрозуміють. Але прийде час і вся Україна побачить, як ці зухвальці вдадуться до послуг комуністів проти України.

На першому ж засіданні, за нового керівництва, Верховна Рада проголосувала — зняти ж урешті советські символи з фасаду парламенту. Люди кажуть: «Рухівці десять років не могли цього зробити, а ці — так зразу». То хто наші гетьмани? Отак-то.

Десь надвечір зателефонувала Михайлина Коцюбинська: «Миколо, сказали лікарі, що треба знову робити операцію, бо інакше ходити не зможу. А це коштує 1200 доларів — я таких грошей не маю...». Помовчала і поклала трубку. Я зразу не знайшовся на якусь пропозицію і мені тепер страшенно незручно за ту пазузу.

Поділився телефоном цією невтішною звісткою з деким із друзів. Збагнув — ініціатива знайти кошти залишається за мною. І все ж, у цьому епізоді є один приємний нюанс: Михайлина Хомівна має мене за того, кому можна довіритися. Вдячний їй.

ТАТА якось обминув той період, що називають пафубоцтвом. Він ревно ставився до науки і це поглинуло всю його юначу увагу. Вчився у Перемишлі без ніякої підтримки із дому і весь час, поза науковою, йшов на пошук підзаробітку — треба ж було в щось одягнутись і за щось прохарчуватись. З першої ж зарплати у Волі-Міховій, куди після інституту його направили на роботу, він придбав собі нове вбрання. Це уже була не саморобна сільська одіж, а куплене у магазині, фабричного пошиву вбрання, що називалось «європейського крою». У ньому молодий регент сподобався сам собі. Жести стали стриманішими, мова виваженіша. Він пішов у цибульню (до цього, в інститутському гуртожитку, хлопці підстригали один одного). У центрі села, окрім цього закладу, було кілька магазинчиків, управа, церква, аптека. Вздовж головної вулиці було викладено тротуари — ця вулиця називалась «містечко». Очевидно, що це «містечко» не входило у ніякі порівняння з Перемишлем, але там, у Перемишлі, чомусь не було потреби заглядати у вітрини, заходити у магазин — вічне безгрошів'я — була інша заклопотаність. Тут час виявився не так стиснутим, було коли розглянутись навколо себе. Він зауважив, що перехожі зупиняють на ньому погляд. Тепер і він почав уважніше придивлятись до себе. Це виявився стрункий, кафоокий пафубок. Після відвідання цибульні, чорне волосся було акуратно зачесане з проділом з лівого боку. Такі ж чорні, рівненько підстрижені вуса надавали йому поваги і лагідності. Зовнішня зміна була разючою навіть для самого нього, а в душі запанувала якась дивна порожнеча очікування — когось, якогось свята.

Раптом те дівчатко, що побачив його у магазині, збурило його думки і перефарбувало світ у інші кольори. Це сталося так миттєво, що у цьому рожевобузковому світі він відчув солодке запаморочення і остаточно втратив спокій.

Уже довідався, чиє воно, те синьооке. Виявляється, що її старший брат — санітарний лікар, володіє у центрі села невеличкою аптекою.

Не було ніякої потреби у ліках, але зайшов один раз, другий. Господар виявився лиш на 2-3 роки старшим. Познайомились, затоваришували. Це був ідеальний привід поцікавитись його молодшою сестричкою.

02. 02. 00.

Отримав телефонне запрошення взяти участь у роботі круглого столу на тему «Формування парламентської більшості: стан, проблеми, перспективи». Організовували диспут Асоціація українських банків (Олександр Сугоняко), Спілка юристів України (Володимир Стретович), Всеукраїнський благодійний фонд «Громадянська енергія» (не знаю, хто керує, але гарно називається), Фонд сприяння правовим і політичним реформам, Товариство конституційного права та інші. Ходив. Відбувалося це у великому конференцзалі Будинку вчених. Окрім представників цих організацій виступали ще М. Сирота, О. Мороз, А. Ткачук, І. Коліушко, Л. Лук'яненко. «Зумнічал» там щось і я. Круглий стіл ставив собі за мету проаналізувати: що ж таке робиться у Верховній Раді, що за цим приходило, кому це вигідно, та ін.

P. S. Документи та виступи «круглого столу» вийшли окремою брошурою — «Формування парламентської більшості (стан, проблеми, перспективи)»: Видавничий Дім «Юридична книга», 2000.

Є там і мій виступ. Прочитав. Незадоволений — розплівчасто, невиразно. Скільки раз собі товкмачив

— якщо маєш щось важливе сказати, не гарячкуй. Висловлена усно думка має бути виразною копією твоїх переживань, без непотрібних натяків та недомовок.

Тут курсивом у дужках (навздогін) вставлені усні недомовки, опущені через власне «косноязичіє».

Шановне товариство!

Так сталося, що виступаю після Левка Лук'яненка, а з ним ми запізналися давненько, ще в концтабірних камерах на Уралі. Сьогодні серед нас (*тут за «круглим столом»*) є ще люди, які до ідеї української державності не долучилися (*лишені*) у 90-х роках, а винесли *її* (*цю незалежність*) власним життям через репресії: тут і Михайло Горинь, і Олесь Шевченко, і Євген Сверстюк. Для нас (*тоді*) було важливо, щоб Україна вийшла із складу Радянського Союзу, щоб українці мали власну державу. Йшлося, що це мала бути держава українців, як Франція — держава французів, Німеччина — держава німців. Ми демократи і вкладаємо у це поняття демократичний зміст /*тобто, ми не керуємося гаслом, що Україна тільки для українців*/, але ми хочемо держави, де кожен *її* громадянин є патріотом цієї держави. Чи можемо бути упевнені, що ті, хто ініціює «(*парламентську*) революцію», є *її* патріотами (*доброчесливцями України?*).

Живемо в посткомуністичному суспільстві, очевидно зацікавлені, щоб всього, що пов'язане з колишньою тоталітарною системою, позбуватися і не тільки в психології, а й у методах керування, і в поглядах, і в стилі життя, а те, що відбувається сьогодні в парламенті, в якійсь мірі цим прагненням відповідає (на перший погляд). Але тут Артур Білоус, молодший мій колега, сказав цікаву річ: «Загрібати нашими руками жар». Це цікаво, вдумайтесь — (*хто під маскою боротьби з минулим хоче привласнити собі майбутнє України?*). (*Інший*) мій приятель з цього приводу зауважив: «(*Питаєш*), що проходить сьогодні? То про-

ходить буржуазна революція в Україні». Я спитав: «Без національної буржуазії?» Він не мав що мені відповісти.

Отже, для кого ми будемо загрібати жар? Пан Левко на виборах не підтримував Кучму, я теж. Ми вважали, що це не той кандидат, який би належно відстоював національні інтереси. То чи не хоче він сформувати державу, уряд, Верховну Раду, які також не будуть сповна підтримувати національні інтереси, за які ми були ув'язнені, власне, які у нас болять, які є для нас дорогими (*а захоче зробити парламент кишеньковим, щоб його іменем реалізувати у нас задуми тих, чиї інтереси не завжди збігаються з національними інтересами України?*). Чи не для цього потрібна авторитарна система? Якщо комуністи, маючи свого часу в парламенті більшість, все-таки меншості віддали хоч якісь комітети, то нині відкинуто всіх лівих, ніби вони не є депутатами. (*Я є переконаним антикомуністом, але хто переконає мене, що некомуніст Волков є більшим патріотом України, ніж комуніст Борис Олійник?*). Чи це є демократично (*визнати Медведчука, Волкова патріотом, а Олійника — ні*)? Так, ми хочемо мати сильну державу національної орієнтації і часом (*на жаль*) дозволяємо собі заплющувати очі на недемократичні речі, але які це може мати наслідки? Історія повинна нас дечому навчити. Чим це може обернутися проти всіх нас? Захопивши абсолютну владу, з нами можуть не рахуватися і чи дійсно не варто перейняти думку, що хтось хоче «загрібати жар нашими руками». Так, ми свого часу не могли зняти з будівлі Верховної Ради символи тоталітарної системи, і це не робить нам честі. А зараз це зроблять за нас люди, для яких національна ідея перебуває на 5-у, на 10-у місці (*або взагалі їм заважає*), вони просто прекрасно скористаються цією ситуацією для власної популярності (*серед забамбуленого ура-патріотизму*), над чим варто замислитись також. Якщо в ім'я доброї справи — по-

будови української демократичної держави робляться справи (*не націонал-демократами*) і не демократично, це, у перспективі, може мати негативні наслідки для самої держави.

ТЕКЛЯ, з кошиком у руках, ішла високою травою через луку до лісу. Роса уже висохла і вона не піdnимала широку спідницю з фавдами, щоб не заросити. Це кольорове віяло подолку зараз зганяло джмелів із квітів і полохало зелених коників. З того боку луки вже була викошена трава і духмяний запах сіна виповнив собою теплий день літа. Яфири ліпше збирати сполудня. З того боку над горами білими подушечками лежали хмарки і здавалось, що це саме вони пахнуть ялицею.

Раптом серце спурхнуло пташкою — з лісу, навпроти, ішов молодий лісничий.

Він знов, що вона ниніка піде на яфири, він чекає її тут. Він сьогодні мусить їй сказати... Вони уже не раз зустрічалися поглядами і завжди ховали його один від одного, ніби цей вогонь міг спопелити все навколо. Це вперше зустрілись отак, на самотині.

— Слава Йсу! — узяв її за руку, але вона фручико вибрала, — я хотів тебе, Текльо, просити, щоб ти стала мені женою, — і знову узяв її за руку.

Якийсь струм проскочив між ними. Ця вість, як блискавка з ясного неба, знесила її і рука безвольно залишилась у його долоні. Вони якийсь час йшли мовчики лукою попід лісом, вона опустивши голову, а він дивлячись далеко понад гори. Він збирав у собі думки. І тільки зараз почув спів жайворонків, що золотими і срібними дзвіночками славили небо. Їм було добре і небу було добре. Здавалось, що зараз усім добре у цьому милому краї.

— Текльо, мушу тобі признатися, що не маю маєтків, не маю ґрунтів¹, але маю здоров'я і зроблю все, щоб тобі було добре зі мною. Ти будеш жити у

¹ Ґрунт — поле, наділ.

покоях, я їх збудую. І дітям нашим буде у них мило і любо.

Раптом зупинився, причулось ніби хтось у лісі зафеготав. Оглянувся — нікого.

— Спочатку будемо жити в комірному¹, а потім я куплю поля і побудую хату. А можемо поїхати до Америки на рік-два, там можна скорше заробити грошей.

Вона мовчала. Вона чула, що він щось говорить, але не зовсім знала про що. Жайворонки дзвонили славу небу і було їм добре. І була любою небу їхня розмова, обрамлена у пташиний щебіт і стрекіт зелених коників.

Він знову зупинився, ніби хтось бурмоче позаду. Оглянуся — літній вихорець зсукувавсямотузом у небо і звиваючись змійкою понісся луками, куйводячи траву.

Він знову оповідав їй, який-то гарний буде їхній будинок, як вони своїх синів випроваджатимуть до школи і якими славними вони виростуть. Вона слухала його і слухала, як співають жайворонки. І була це дивна і незрозуміла музика для неї... Він оповідав, оповідав, аж поки не прийшли над гірський потік.

— Текльо, то будеш мені женою?

Вона стрепенулася:

— Мушу спитатися мами, — промовила вперше...

Потім вони разом збирали яфири і разом ішли додому. Ішли мовчики і небу було любим їхнє мовчання.

Через два тижні, у неділю, священик у церкві оголосив, що Андрій Гorbаль, син Ігнатія та Юлії, хоче побратися з Теклею Ветлинською, дочкою Миколи та Анни.

Через кілька днів вони вже разом ішли по яфири. Переходячи через луку, Андрій заспівав «Ой верше, мій верше». Так добре йому було і таким милим був цей світ.

¹ Комірне — винаймати помешкання

— Співай зі мною, Текльо.

Текля соромилася, мовчала. І були любими горам і небу і цей спів, і це мовчання.

Але десь тут був і той, кому ця гармонія душ була не вподоби. Його коромом була енергія, випромінювана стражданням, а не любов'ю. І цей «хтось» таки бурмотів за скалою біля вирви у потічку: я перетворю вашу радість у смуток і плач; ви не встигнете натішитися своїм першістком, як поховаєте його; я зроблю калікою вашого другого сина, а третій піде по тюрмах; я дам вам збудувати хату з покоями, але вам не прийдеться у ній жити і каменя на камені не залишиться з неї, будете жити у стайні; я перетворю в пустку цей край, недовго вам тут залишилося співати; поневірятися по світу будете; будете жебрати, а діти ваші пухнутимуть з голоду; ви будете жити у страху й нужді.

Андрій зупинився — причулось, ніби хтось бурмоче. Оглянувся — нікого. Текля трималася за його руку і притулилася голівкою до його плеча. Їй було добре з цим легіньюм. Ішли мовчки.

Через два місяці у них було весілля. З Волівця приїхав брат Петро і сестра Марія. Церква була перевопнена. Літургію співав хор.

—Андрію, чи з доброї волі береш собі у жони рабу Божу Теклю?

—Так.

—Текльо, чи з доброї волі береш собі за мужа раба Божого Андрія?

—Так.

Потім вони присягнули перед Богом одне одному на вірність. І вперше поцілувались.

З хорів зазвучало своєму молодому фегенту і його молодій дружині злагоджене і звучне «Многая літа».

Ішов 1926 рік...

P. S. Цей невеличкий етюд про своїх батьків у більшій мірі є художньою замальовкою. Я дізнався від мами лише один епізод, як батько вперше побачив її.

За теперішніми поняттями це можна б охарактеризувати, як «кохання з першого погляду», а більше чогось конкретного не знав нічого. У канву сюжету свідомо вплів елемент містики. Для мене й справді залишається великою таєю, чому Бог вирішив так розпорядитися цією часткою України, Лемківщиною — зробити з неї пустку. Сотні сіл залишились порожніми примарами, лемків виселено і розкидано по світу, усіх до одного.

Але чи не поступив Бог так само зі своїм Біблійним народом?

Переді мною книга «Церква в руїні», Олега Іванусіва — опис про 690 тамтешніх українських церков. За що?.. І це далеко не менше, як Стіна плачу¹.

Якось їхав порожніми селами Чорнобильського Полісся і мене вжахнула подібність долі цього українського закутку. За що?..

Саме тут у мене виникла думка — «Лемківщина — перший український Чорнобиль». Що єднало їх?

Щось мусило бути подібного у цих двох краях України ще до того, як з ними сталася біда. Одне зразу стало очевидним: з огляду на їх геоположення, тут однаково законсервувався дух поганських, язичницьких звичаїв, дохристиянських вірувань. Що давало поживу не лише світлим силам.

Згадались Коцюбинського «Тіні забутих предків». Кінець XIX століття, гуцульські Карпати — письменник з центральної частини України був захоплений тим, що побачив: ворожіння, чаклування, заклинання. А Лемківщина, у цьому плані, ще глибший закуток українських Карпат.

Тут ніхто ніколи не сумнівався у здатності окремих зробити так, що корова втратить молоко, чи лихим оком зурочити дитину, чи довести людину до смертельної слабости. Ті люди зналися з кимось, хто давав їм цю недобру силу. І цей «хтось» шугав тут поза скалами гірських потоків і в лісових дебрях.

¹ Мається на увазі Стіна плачу в Єрусалимі.

У цьому краї вихором крутилося боріння добрих і злих сил і це боріння йшло за кожну неокріплу душу тутешніх гірських жителів.

Недавно дізнався, що вийшла книжечка спогадів одного лемка з Горлицчини, де він оповідає про жінку зі свого села, що мала у снах візії Пречистої Діви Марії, котра ще тоді (1926-1927 рр.) предрікla можливу долю цього краю, але наполегливо просила на вказаному Неві місці побудувати церковцю. Багато односельців кепкували з тієї жінки, але вона з Божою допомогою таки виконала покладену на неї місію. Це дає підстави вважати, що сили небесні таки мають якийсь задум щодо цього краю. І нащо б треба було Цариці Неба наказувати будувати церкву, коли вони мають бути зруйновані? Не усе нам дано знати...

У таких випадках завжди згадую переживання нашого Спасителя у ту жахливу ніч у Гефсиманському саду. Він знає, що з Ним має статися. Він, як син людський, обливається кровавим потом і молиться: «Отче Мій, коли можна, нехай обмине ця чаша Мене... Та проте, — не як Я хочу, а як Ти».

08. 02. 2000. _____

Взяв участь у похоронах Анатолія Лупиноса. Пішов в інший світ великий революційний романтик України.

Вперше почув це прізвище в 70-х роках у бутність мою в мордовських концтаборах, хоч з ним там і не зустрічався. Побачились тільки в 79 році, за два тижні до моого другого арешту: прийшла звістка, що Плахотнюка перевели з Дніпропетровської психлікарні до цивільної в м. Сміла на Черкащині. Поїхав відвідати. Там, власне, побачив і Лупиноса.

Те, що я офіційно не був під прокурорським наглядом, дало мені можливість на такі відлучення з Києва, хоч не завжди це залишалось непоміченим КГБ.

Через тиждень, на прохання матері Валерія Марченка, я ще поїхав до Пермі, щоб забрати у медсестри, котра свого часу працювала в тюремній лікарні 35 табору в Всеєвську, записи, які Валерій передав нею на волю. Я мав велику підозру, що ця поїздка буде вдалою. Вже дуже було сумнівно, щоб ця юна пані була допущена працювати в таку установу, попередньо не будучи заангажована кагебістами. (О, свята найвність Валерія. Але хто з нас у тих умовах не ризикував?). Хоч цей вояж старався здійснити інкогніто, відчув, що мої походеньки по Пермі густо обставлені кагебнею. І, очевидно, не без допомоги медсестри Галі. Зрозуміло, що записів вона не дала мені ніяких, мотивуючи, що злякалася і спалила їх. Залишаю за собою право не повірити у це.

Ця поїздка виявилася останньою краплею — КГБ вирішило остаточно припинити мої розїзди. Через кілька днів мене у Києві буде заарештовано, за звинуваченням у спробі згвалтування.

Вдруге побачився з Лупиносом уже, здається, на весні 89 року у лікарні в Черкасах. Надійшла звістка, що його важко побито — якісь бандити водили його цілу ніч десь по полях, хащах, били, намагалися повісити. Очевидно, що це була спроба не вбити (бо ніяких перешкод для здійснення цього у гебні не було), а, думаю, покалічiti і залякати.

Анатолій справді мав жалюгідний вигляд, він ледве переставляв ноги, на нього було болюче дивитися. Сьогодні розумію, що активне втручання Лупиноса в суспільні процеси, що почалися тоді в Україні, не могли пройти повз увагу імперських спецслужб. Здогадуюся, що їхньою аргументацією до такої акції могло бути — «Ну что ж он не уймется!», адже Анатолій вже відбув до цього більше 20-ти років тюрем, таборів, «дурдомів».

Відвідав його у лікарні не лише як приятель, а на цей раз і як функціонер УГС¹, з метою узяти з перших

¹ УГС – Українська Гельсінська спілка. М. Горбаль був виконаничим секретарем цієї правозахисної організації (ред.).

рук відомості для оприлюднення про черговий злочин проти інакодумства, чергове порушення прав людини.

Цікава деталь з цієї поїздки до Черкаського шпиталю: побачив там випадково Василя Захарченка, свого колишнього «соузніка» по Пермському концтабору № 35. Бачу - ходить якийсь чоловік у лікарняному халаті, до болю знайомий, а згадати не можу, хто... Хто ж такий? І раптом — Василь, Василь Захарченко — знав його у в'язничному одязі, постриженого, а тут...

Підійшов, подав йому руку.

— О, Миколо, ви мені ще й руку подаєте!

Знітився, зніяковів. Видно, бідачисько, мав на увазі свою покаяльну заяву, муляла пам'ять.

І, справді, це було гідке покаяння. На той час я вже був на засланні у Сибіру. Захарченку залишалось щось з пів-року до закінчення терміну (отримав 5 років) і він розкаявся. Покаяльна заява була надрукована у «Літературній Україні». Гідкенька, з наговорами на своїх табірних друзів, називаючи поіменно, про їхній «недостойний» вплив на його радянську свідомість і щось таке інше. Хоч мое прізвище у цій покаяльній заяві не значилося, але звідкільсь кагебісти детально дізналися про мою причетність до виходу табірної хроніки. Відчув це при наступних арештах. Залишається вірити, що Захарченко тут ніпричому.

— Василю, усі знають, що ваше покаяння лукаве і догадуємось — це ваш біль. Та кожен сам собі обирає дорогу. Моя справа вибачати. Але ви добрий письменник і чому б вам не описати всю оту процедуру схильння до зради, які боріння були в той час у вашій душі. Адже, якщо написати про це щиро, відверто, то який би це міг бути цікавий психологічний твір. Попробуйте, Василю. І це буде вам найкращими ліками.

Мовчки похитав, здавалось схвально, головою, але я нутром відчув, що такий подвиг не для нього, зламаного. Очевидно, це вимагало б надзвичайних зусиль

— піднятись над собою, але яка нагода стати ще одним знаменитим Василем з Черкас через мужню сповідь. Та коли забракло тоді мужності, то чи вистачить зараз? А може вирівняється, спроможеться? Думаю, що оговорені ним друзі вже давно йому вибачили. Нашо йому те писання про минулу війну (яку бачив шестирічним)? Тим паче, має з цього приводу проблеми з учасниками воєнних подій, бо, мовляв, неправдиво висвітлює, судяться з ним. Знову хтось там з просвітян виступає на його захист як дисидента зацькованого, на цей раз уже маразматиками ветеранами.

Вдруге побачив Захарченка, коли йому вручали у Києві літературну премію ім. Т. Шевченка. Здається, за якусь «книжушку про войнушку». Через бажаючих отримати автографи не пропхався привітатися, але не дуже й прагнув, бо не певен, чи було б йому це приємно.

Прощання з тілом Анатолія Луциноса проходило в колишньому будинку Центральної Ради. (Думаю, що смерть є вагомішим актом, аніж саме народження, бо при народженні ще не відомо, що з цього немовляти виросте, а тут — момент осмислення племінною спільнотою сенсу пройденого своїм сородичем). Ось він, виставлений для прощання на катафалку. Ще один беззастережно відданий Україні черкащанин. Звитяжець, оточений зліднями і поневірянями, але завжди сповнений власної гідності, без найменшої ознаки очікування похвал і нагород за свої вчинки. Почав свій звитяжний шлях з одного авторського вірша, зачитаного ним, студентом, біля пам'ятника Шевченку.

Великий романтик, що з вдячністю прийняв виклик долі і пішов на довгі роки поневолень.

За час «перебудови» і встановлення багатопартійності не вписався ні в одну з українських партій. Правда, свого часу був засновником власної — Української Національної Асамблей, що, очевидно, мала би координувати діяльність національного політикуму України (бути єднателем), але мав по-

требу в цьому? Потім представники цієї структури (УНА) видавали на майданах українських міст (і не тільки, а й на Арбаті у Москві також) карточки-посвідчення громадянина України (ще до проголошення Української незалежності). Виглядало це наївно, але люди записувалися і з цікавістю брали ці «паспорти». Згодом ця УНА писатиметься через риску з УНСО (Українська національна самооборона) — УНА-УНСО і асоціюватиметься в українського обивателя з екстремізмом.

Анатолій, при всьому скептицизму декотрих державних мужів до нього як політика, виразно бачив: найбільша загроза незалежності не внутрішня, а надалі залишається із-зовні, з боку Росії. А всі ці міжпартийні «розборки» в Україні, на думку покійного, є мишиною вознею, другорядним. Нейтралізація основної загрози — ось основний політичний аспект, що рухав Лупиносом. Я розумів його, при зустрічі приязно віталися і він знов, що я його розумію.

Як було б добре сформувати потужний фронт солідарності за участю усіх держав, що вирвалися зі совєтської імперії, й остаточно нейтралізувати дракона. Чи не тому: війна в Карабаху — Лупиніс там, агресія Москви в Чечню — він серед чеченців, конфлікт у Придністров'ю — він там.

Абсолютно виправдана майбутнім та історією ідея — «вбити дракона» була зрозуміла, як ясний день Лупиносу, але зігнорована і належно не поцінована багатьма іменитими українськими націонал-патріотами, що на драглистий основі української державності гралися у депутатів, прем'єрів, міністрів (у «мишину возню», до якої так гидливо ставився покійний). І нічого дивного, що Адміністрація Президента України не зуважила відходу цієї постаті з життя. Але прийшли попрощатися з ним представники від колишнього президента Азербайджану, прийшли схилити свої голови чеченці.

Неодноразово у цей скорбний день його називали «народним послом України» (хтось же має представ-

ляти Україну в світі чесно і без оглядки на Росію. І більш ніж очевидно, що новітній лідер Руху Удовенко на це аж ніяк не здатний. Він не на це вчився, у нього інша «школа»).

Приїхала на похорон з черкаського села Лупино-сова дружина-селянка і були з нею ще два хлопчики і дівчинка. Виявилося, що в Анатолія шестеро дітей. Плакали, прощалися. Очевидно, що зі своєю «революцією», зі своїми вічними мандрами він не міг бути надто дбайливим мужем і батьком, але його розуміли і вибачали. Так мені здалося.

Поховали Лупиноса на Байковому цвинтарі, через дорогу від хлопців¹.

Спочивай, козаче.

12. 02. 2000.

Доктор історії Володимир Сергійчук запросив на вечір, приурочений проблемам депортаційних процесів в історії України. Знаємося з ним ще з часу створення телесюжету про долю українців Польщі, який, власне, був мною зініційований. Потім Володимир Іванович напише ґрунтовну книжку з цих проблем — «Трагедія українців Польщі», що вийшла у 1997 у видавництві «Тернопіль». Запросив мене з надією, що також скажу кілька слів як не стороння людина у проблемі, про яку йтиметься. Я погодився. Вечір проходив у Будинку вчителя. Вів його тележурналіст Борис Гривачевський, як член київського «Меморіалу».

Після ґрунтовного виступу доктора Сергійчука, було надано слово представникам примусово виселених. Від кримських татар виступив Рафат Чубаров, від поляків якась рускоязична полька (чому б не виступити по-польськи?). Надали слово і мені. Гривачевський від-

¹ Мається на увазі поховання Стуса, Литвина, Тихого, Світличного (ред.).

рекомендував мене як репресованого комуністичною системою, багатолітнього політв'язня. Мій виступ був приблизно у такому ключі:

Шановне зібрання! Мій сьогоднішній виступ буде не, як тут було сказано, колишнього політв'язня, а як того, хто переніс на собі насильне виселення. Я належу до тієї частини українців, земля котрих розташована в найзахіднішій частині українських Карпат — так звана Лемківщина. Ця етнічна територія України після Другої світової війни відійшла до Польщі, де за Ялтинською угодою кордон між Україною і Польщею було проведено уже по так званій «лінії Керзона».

Ще точилася війна, а між Москвою і новим комуністичним режимом Польщі було підписано угоду про так званий «добровільний обмін населенням». Протягом 1945-46 рр. з території Лемківщини, Надсяння, Холмщини було виселено 485 тис. українців. З сьогоднішніх виступів істориків ви мали можливість почути, наскільки це було «добровільним» переселення. Для сотень українських сіл там було створено нестерпні умови. Мені тоді було тільки 5 років, але я уже пам'ятаю ті товарні вагони, те жахіття, той плач. Але ще трагічнішою виявилася доля тих 175 тис. українців, яким вдалося уникнути переселення. Йдеться про злочинну акцію «Вісла». Злочинна насамперед тому, що це робив польський уряд (не без погодження з Москвою) уже зі своїми громадянами, але громадянами, що значилися українцями.

Розповів, як проходив цей акт етноциду. Оповідаючи про тодішнє двоетапне «виřішення українського питання» у Польщі, відзначив, що цілком усвідомлюю нинішні політичні реалії, за яких не може стояти питання про перегляд кордонів, бо й сам стою на засадах Гельсінських домовленостей, але я хотів би, щоб українська меншина у Польщі не відчувала себе прииженою і мала такі ж можливості для свого національного розвитку, як зараз мають поляки в Україні. Я також розумію, що це в більшій мірі залежить від урядів держав. Якщо польський уряд дбає про

своїх співвітчизників в Україні, то й наслідки очевидні. Також відзначив добре міждержавні стосунки з Польщею, хоча б те, що Польща першою визнала незалежність України. Відрядно і те, що польська інтелігенція осудила акцію «Вісла», під заявою осуду є більше двохсот підписів, серед яких такі відомі постаті, як Анджей Вайда, Яцек Куронь, Анна Сухоцька та ін. Але це тільки моральний осуд інтелігенції, за цим мусив би бути юридичний бік справи: реабілітація з повним відшкодуванням втрачених маєтностей. Але, знову ж таки, це у більшій мірі залежить від позиції і домагань нашої держави. Хочеться вірити у добру во-лю двох народів на порозуміння і зближення.

У вестибюлі Будинку вчителя київським «Меморіалом» були виставлені планшети з ілюстраціями злочинів комуністичного режиму. Ця виставка свого часу була зроблена як елемент передвиборчої президентської кампанії. Ще тоді зателефонував мені один наш лемко з питанням: чи я не проти, якщо моє прізвище поставлять під позовною заявою в суд на комуністичну партію за депортацію українців Лемківщини, Холмщини, Надсяння. Мовляв, представники Товариств «Холмщина» і «Надсяння» уже підписали, треба, щоб і я. (Знайомий, що телефонував, виявляється, агітує за Марчука і дуже зблизився останнім часом з КУНом). Я сказав, що не проти підписати, але спочатку мушу глянути текст. Прийшов у неділю біля головної пошти, де проводять агітацію. На планшеті позовна заява з моїм підписом. Прочитав — вжахнувся. Агітаційно, але юридично неграмотно. Кажу, що цю заяву треба переробити, інакше не підпишу. (Все зводиться: Петра Симоненка до криміналу, злочинець повинен відповісти за депортацію лемків. Петро Симоненко — кандидат у Президенти, напевно й не знає, хто такі лемки). Розумію, що перед виборами усі засоби добре, але нашо це кагебісту Марчуку, головним опонентом йому може бути тільки Кучма, а не Симоненко? Після виборів усе стає на свої місця — мало-рос Кучма інакше і не міг виграти. Стaє зрозумілою

і роль Марчука у цій кампанії — гра у піддавки. На щастя, автор погоджується, щоб я переписав цю заяву. Очевидно, що вона уже мусить бути як позовна заява у суд і головним відповідачем має бути КПРС, а позаяк КПУ не зрікається наслідництва, так ії, «міленькую», й до суду. На другий же день я переписав цей текст і віддав кунівцям-марчуківцям. (Зрозуміло, що заяву ніхто до суду і не думав відправляти, вона потрібна була до виборів). І яке було мое здивування, що сьогодні у вестибулі Будинку вчителя на планшеті висів той старий, не відкоригований, текст з моїм підписом. Мені знову зробилося гаряче.

Дома знайшов примірник тієї заяви, що написав я. Переписую.

Від Холмщини стоїть прізвище Миколи Коца. О, мій старий, добрий, уральський приятель — «американський шпигун». Треба довідатися, чи він хоч знає, що від його імені є заява у суд на комуністів? (О, як він «трепетно їх любив»).

ВЕРХОВНОМУ СУДУ УКРАЇНИ

Позивач:

Від Київського Товариства «Лемківщина»- почесний голова Товариства Микола Горбаль (правозахисник, свого часу репресований з політичних мотивів, відбув у таборах колишнього СРСР понад 15 років, реабілітований за відсутністю складу злочину, народився у с. Воловець, що на Лемківщині).

Від товариства «Надсяння» — член Товариства Степан Бардахівський (у минулому політв'язень, репресований з політичних мотивів, був двічі засуджений до смертної кари, відбув у концтаборах понад 10 років, реабілітований за відсутністю складу злочину, народився у с. Мацьковичі, що у Надсянні).

Від товариства «Холмщина» — член Товариства Микола Коц (у шістдесятих роках був засуджений за

т.зв. «антирадянську агітацію і пропаганду», відбув 7 років у таборах і 5 років заслання до Сибіру. Реабілітований. Народився у с. Деполтичі, що на Холмщині).

Відповідач:

Комуністична партія України
Перший секретар партії Петро Симоненко

ПОЗОВНА ЗАЯВА

Ми, українці зі споконвічно українських земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини і Підляшшя, звертаємося до Верховного Суду з наступним:

Виселення українців із цих земель впродовж 1944-47 рр. вважаємо незаконною і злочинною акцією, скомісареною за змовою двох комуністичних режимів СРСР і Польщі.

В усіх регіонах теперішньої Польщі до війни проживало близько 700 тисяч українців, у тому числі біля 600 тисяч на своїх споконвічних етнічних землях у західній частині Львівського, Волинського, Поліського та інших воєводств з містами Перемишль, Ярослав, Сянік, Ряшів, Холм та ін.

Достовірність цих тверджень безсумнівно доведена історичними документами та іншими експериментальними дослідженнями, що додаються до Заяви.

Коли Україну спіткало горе втрати державності і вона, пошматована, потрапила у колоніальну залежність від кількох сусідніх держав, українці Лемківщини, Надсяння та Підляшшя терпляче, через століття оберігали свою мову, культуру, віру в надії, що настане час визволення і свободи у Соборній Українській державі.

З крахом Російської монархії такі сподівання здавались цілком реальними. Десятки заяв від різних зборів і з'їздів громадян цих регіонів надходили до Центральної Ради Української Народної Республіки з клопотаннями залучити їх у лоно держави.

Але тільки-но у Росії насильницьким шляхом прийшли до влади комуністи-більшовики, ці сподівання стали марними: більшовики своїми багнетами втопили у крові суверенітет УНР.

Комуністи-більшовики не лише не підтримали визвольні національні рухи поневолених народів Росії, а й визнали їх ворожими, що тягнуло за собою «розстріляні відродження», жахіття голodomорів, т.ін. Більшовики розв'язали на всіх обширах колишньої Російської монархії так звану «гражданську войну» з метою не лиш утриматися при владі, але й зберегти й розширити Російську імперію.

Переговори про перемир'я між більшовицькою Росією і країнами Антанти велися уже з повним ігноруванням інтересів українського народу. Ще в липні 1920 р. міністр закордонних справ Англії лорд Керзон надіслав до Москви телеграму мирного договору, за яким велика частина України передавалася Польщі. Цей кордон згодом буде названо сумнозвісною «лінією Керзона», а українців, що опинилися по той бік кордону — українцями «Закерзоння».

І якщо Комуністична партія України вважає себе правонаступницею тієї партії, то це дає нам усі підстави звинувачувати її у зраді національних інтересів і ставити перед судом під сумнів їх право існувати в Україні як політична організація.

Варто уточнити, що перед початком Другої світової війни, коли дві хижачькі імперії — фашистська Німеччина і комуністичний Советський союз — «ділили сфери впливу» (таємний договір від 23 серпня 1939 року), комуністи віддавали тепер уже Німеччині частину України по тій же сумнозвісній «лінії Керзона», де лише у Лемківщині між річками Попрядом і Сяном залишалися поза Україною 284 українських села. Отож, про ніяке об'єднання українських земель 1939 р. і не йшлося — вдовольнялись загарбницькі інтереси двох тоталітарних імперій.

Та найжахливіша трагедія українства у «Закерзонні» почалася під кінець Другої світової війни.

Ще йшла війна, а в липні 1944 р. між урядом СРСР та польським прокомуністичним Комітетом національного визволення вже була домовленість про кордон, за яким частина України за «лінією Керзона» віддавалася Польщі. І тут же почалась підготовка акції т.зв. обліку населення для подальшої його депортації зі своїх земель. Інакше як зраду українських національних інтересів — це не розцінюємо.

9 вересня 1944 вже було підписано договір про «обмін населенням», який менш-більш добровільним виглядав лише перших два місяці (жовтень, листопад 1944), а потім це супроводжувалось насильством, підпалами, вбивствами як з боку польських комуністів, так і терором з боку НКВД.

З вересня 1944 до кінця 1946 року депортовано до СРСР 482 тисячі людей. Та найжахливіша доля спіткала тих українців, що зуміли уникнути депортації, а таких було ще приблизно 170 тисяч.

18 квітня 1947 року комуністичний польський уряд, за повного сприяння і підтримки КПРС, видав наказ про військову акцію проти залишків українського населення в Польщі, у якому, між іншим, значилося: «Остаточно розв'язати українську проблему у Польщі».

28 квітня 1947 р. (на Великдень) о 4 годині ранку почалося здійснення військової акції під кодовою назвою «Віслा».

Шість дивізій Війська польського (понад 17 тисяч солдат) досвітком оточили села, у яких ще залишилися українці. У той же час чеські військові частини з півдня, а НКВД із заходу перекрили кордон, створивши пастку, щоб запобігти можливим втечам українців.

Уже цього одного факту достатньо, щоб звинувачувати КПРС у злочині проти людства і домагатися заборони її послідовників в Україні.

Селянам було оголошено, що їм дається 2 години на збори. У супроводі конвоїв, із застосуванням сили їх було розселено на захід і північ Польщі (по одній-дві родини на село) для повної асиміляції, наклавши на них тавро бандитів.

Сотні і сотні українських сіл залишилися порожніми примарами для мародерства і руйнації.

Впродовж акції «Вісла» з них виселено ще 140575 українців.

Також 3873 особи з родин української інтелігенції і духовенства були вкинуті у концтабір у Явожно.

Військовими трибуналами за час акції засуджено 315 осіб, у тому числі 173 на смертну кару.

Впродовж 1944-47 рр. за час великої наруги над українцями Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя комуністами Польщі і КПРС знищено фізично 4717 осіб.

Загалом виселено українців 622575.

Пограбовано 2268 родин.

Спалено на 80-100 % 304 села.

Знищено українських церков 480.

Усе вищезгадане кваліфікуємо не інакше, як злочин перед людством, і ставимо у звинувачення советському тоталітарному режиму, його комуністичній ідеології та їхнім теперішнім послідовникам в Україні.

Сьогодні вже визнані незаконними депортациї кримських татар і німців з України, але ні колишня КПРС, ні теперішній Уряд України ще не дали належної політичної оцінки депортациї українців Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя.

Якщо польський Сейм спромігся, бодай, на моральний осуд злочинної акції «Вісла», то настав час звернути увагу й Українській державі на долю цієї частини українства.

Ми, українці, вихідці із «Закерзоння», що підписалися під цією заявою, вважаємо, що замовчування трагедії, яка стала з цією частиною України, є аморальним.

Ми вважаємо, що чесна оцінка не може бути перешкодою добрим міждержавним стосункам, що склалися за останній час між Польською Народною Республікою та державою Україна.

Просямо:

на основі викладеного визнати винною КПРС і встановити відповідальність за це її наступника —

КПУ в скоєнні злочину проти українського населення Лемківщини, Холмщини, Надсяння і Підляшшя;

винести ухвалу владним структурам держави дати оцінку репресивним, депортаційним процесам над українцями «Закерзоння» з правовими наслідками, що з цього витікають.

Почесний Голова Товариства «Лемківщина»
М. Горбаль

Член Товариства «Холмщина»
М. Коц

Член Товариства «Надсяння»
С. Бардахівський

P. S. Ще кілька слів про приятеля Миколу Коца. Як кажуть, до слова прийшлося. Думаю, що він попереднього тексту заяви також не читав. Я його підпис залишив під цим переробленим текстом з надією, що це не перечитиме його позиції. Хоч впевнений: він міг би це зробити більш переконливо.

О, МИКОЛА КОЦ — оригінальна постать. Колишній викладач Копичинецького бухгалтерського технікуму, дві вищих освіти, у таборі вічно обкладений книжками.

Пригадую, в кінці шістдесятих, коли я ще працював учителем музики у Борщеві, до нас дійшла чутка, що у сусідньому містечку Копичинці КГБ арештувало американського шпигуна. Розказують, що ніхто й подумати не міг, що цей чоловік здатний на таке — скромний, тихий, непримітний і от на тобі. А як на мене — так тоді мені здавалось — що нічого тут дивного, шпигун і повинен бути непримітним. І ще подумалось, може й дійсно КГБ — той «невидимий фронт», який усе-таки свою роботу виконує, розкрили ж добре замаскованого агента іноземної розвідки.

Совєтська брехлива ідеологія так усім обридла, що внутрішньо ми (моє Борщівське оточення) усі були на боці «шпигуна».

Америка, свобода, далека й незбагненна країна мрій! Я вечорами крутив радіоприймач, щоб почути хоч якийсь голос із вільного світу. Виловлював по словечку — глушили шалено, — щоб ми — совки — не дізналися, що можна жити й по-іншому. (Потім мені у вироку буде значитися: «під впливом прослуховування ворожих радіостанцій став на шлях боротьби з радянською владою»). А цей чоловік таки знайшов можливість зв'язатися з Америкою, з тим далеким, незбагненим світом свободи. Аж не вірилося, що тут, поруч у Копичинцях. Щось було романтично-геройське у його вчинку.

Розказували, що впіймали його, коли він радіопередатчиком строчив американцям інформацію. Для цього він наймав таксі, виїжджав у іншу область, на цей раз у Чернівецьку, зупинявся під лісом, просив таксиста почекати пів-години. Саме тут його й «засікли».

Потім казали, що йому дали дванадцять років суворої тюрми.

Страшно, але було щось у цьому геройське і романтичне.

Здається, десь в кінці літа 71 року в мордовський табір приїхала до мене на перше побачення сестра Марія. Приїхала з чоловіком. Його не впустили, виявляється — «он мене не родственнік». Залишили його за парканами у тому забутому Богом посьолку Лесном. Бачу, що Марія більше уже переживає за нього, ніж за мене — як він там, що там з ним у цьому моторошному закутку серед лісу? Побула зі мною лиш добу, хоч дозволили дві. Розказувала про обшуки, які були під час моого арешту, про різні плітки, які з цього приводу ходять по селу. Серед них одна цікава байка, що розвеселила мене: «Приїхав якось додому (назвала прізвище односельчанина, що працював у Борщеві шофером), перед клубом зібралася купа хлопців і він їм

щось оповідає. Підходжу ближче,— каже Марія,— і чую — про тебе. Каже, що він знає як усе це було (чи бачив сам, чи чув, сестра не з'ясувала). Мене, виявляється, упіймали у той момент, коли я по рації передавав шифровані тексти. Оточили хату, я вискочив з третього поверху з вікна, почав відстрілюватися, але їм вдалося мене звалити на землю і зв'язати». Марія встрияла і сказала, що він бреше. Але, очевидно, не всі слухаючі їй повірили (за такої ситуації вся родина стає ворогами народу).

Я розсміявся і попросив, щоб не робила собі з цього проблем — нехай плетуть. А сам подумав — воно навіть цікавіше, а то посадили за якогось вірша. Пригадую, якої високої думки був я про того розвідника з Копичинець.

Восени цього ж року приходить до нас, у 19 зону, етап із 17 мордовської зони. Є серед них земляки тернополяни. Знайомлюсь: Левко Горохівський — інженер з Тернополя, Микола Коц — викладач технікуму з Копичинець.

— О, кажу, чув — зрада батьківщини, шпигун.

Чухає лоба, сміється: «62, частина перша, як і у вас».

— Ви мене розчарували,— кажу,— а я щиро вірив. Такий добрий детектив мені зіпсували. Сміється. Виявляється, що основним пунктом звинувачення йому було розповсюдження фотокопій вірша Василя Симоненка «Курдському брату».

Правда, Микола там дозволив собі невеличку корективу. У Симоненка звучить: Не заколисуй ненависті силу, тоді привітність візьмеш за девіз, коли впаде в роззявлена могила останній на планеті шовініст». Микола слово «шовініст» замінив на «комуніст» — 7 років таборів і 5 заслання, «катушка».

Видно, Микола захоплювався ще й фотосправою. Ото наробить фотокопій цього вірша, що закінчувався строфою «коли впаде в роззявлена могила останній на планеті комуніст» (тоді такого поняття як ксерокс ще не було) і «випадково» залишить фо-

товідбиток то в їдалні на столику, то ці фотокопії появляться якимось чином на кріслах в кінотеатрі. Отож увесь шпіонаж.

Виявляється, що слідство у нього вів той же слідчий, що й у мене — майор Більовка, і у Горохівського також він. Цей кагебіст був гарний із себе, стрункий, військової виправки чоловік. Родом зі східної України. «Сослуживци» звали його Гріша. Направлений у західну Україну, напевно, ще на «барьбу с бандеровцамі». Маю підстави так вважати, бо коли мене везли з Тернопільського КГБ у легковій машині у Борщів на обшук, він десь під Копичинцями показував на якийсь гайок: «Отут ми групу бандерівців розбили».

Це був відданийsovетський служака, саме про таких кажуть — яничар.

А десь на Сумщині чи Чернігівщині свого часу співала ж матуся маленькому Грицькові українських пісень. І вже точно, що не вчила його ненавидіти свій народ. Пригадую, викликали мене із камери до слідчого і він каже: «Були у тебе вдома, в Летячому (йшлося про обшук), так ти там у себе на хаті, виявляється, плінтуси розмалював синьо-жовтими фарбами». А я й пригадати не міг, якими вони там кольорами розмальовані. Виявляється — ворожими, недозволеними.

Цей товаріщ ненавидів усе українське, у крайньому випадку, яскраво демонстрував це. Горохівський гидровідігнувався про свого слідчого, бо той матюкав його. Григорій Петрович мене не матюкав, він давав перевагу журити мене, мовляв, куди ти, хлопче, вліз, проти кого ти настроївся, ти що не бачиш, яка потужна держава, увесь світ бойтися, а ти, моська, ще там щось скавулиш, та зметуть з дороги, як тріску.

Я у Коца не питав, яке у нього ставлення до слідчого, бо Більовка, поза сумнівом, був комуністом, а цим для Миколи усе сказано.

Якось я бачився з Більовкою. Їхав на свій округ до Борщова, затримався у справах на один день в Тернополі. Залишився вільний час і думаю — дай зайду у

Службу Безпеки. Зателефонував з готелю голові обласного СБУ, що маю потребу з ним зустрітися. «О, народним депутатам — завжди будь ласка». Виявляється, що колишнє Тернопільське КГБ розташоване зараз на вулиці Степана Бандери, це приміщення нове, не там, де колись мене тримали в казематах.

Приїхав. Привіталися. Сказав, що я не стільки хотів бачитися з ним, як з Григорієм Більовкою. Виявляється, що Більовка вже на пенсії, але якщо треба, то його зараз же привезуть. Добре, я почекаю.

Зайшов літній чоловік, русяви кучері уже припорожені сивиною. Голова обласного СБУ питає: «Пізнаєте, Григорію Петровичу?». Той хитає головою, що ні. Думаю, злукавив — не може бути, щоб колишні кагебісти між собою не переговорили, хто з ним хоче зустрітися..

Я піднімаюся, подаю руку і кажу — Микола Горбаль, Григорію Петровичу.

«О, вибачте, не впізнав». Він стоїть насторожено.

Я, як можна доброзичливіше, пропоную сісти. З самого початку попереджу його, що розмова буде короткою і доброзичливою. Дякую йому, що вивів мене у світ широкий, а то й дальше сидів би у Борщові й «пілікав» на скрипці, мучився з тими хорами та ансамблями і марнував вечори по кав'ярнях з випивохами; показую на депутатський значок і кажу — це також, у якійсь мірі, ваша заслуга.

Мені здалося, що він зробив зусилля посміхнутися. Думаю, що в усіх кагебістів з часом атрофуються ті м'язи обличчя, що мають формувати лагідну посмішку. Але напруга знята і розташування стало явно доброзичливим.

Кажу, що у мене є до нього прохання: чи не хотів би він зі мною написати одну повість. Він здивовано подивився на мене й каже: «Я ж не письменник». Кажу, що я також не письменник і той мій вірш, якого він мені свого часу інкримінував, не дає мені підстави себе таким вважати, але мені страшно хотілося б у цьому творі з'ясувати кілька речей: по-перше — як так

сталося, що він, українець, бачив у мені ворога, хоч добре зновував, що я не хочу нічого поганого для України; і по-друге, як так сталося, що він, українець, пішов на службу недругам України?

«Я ж не вмію писати, Миколо Андрійовичу».

Не лукавте, Григоріє Петровичу, у мене зберігся протокол обшуку в Летячому, написаний вами — близькуче написаний. Отаким стилем і пишіть, а я напишу, що робилося у моїй застрашеній душі, коли я сидів у вас у підвалих КГБ. А потім усе це разом з'єднаємо в один твір. Ми не маємо права зараз дивитися один на одного вовком. Україна потребує консолідувати націю і якщо це буде відверта книжка, з неї випливе, хто був зацікавлений, щоб ми були розсварені, щоб убивав брат брата.

Зрозумів, що він не заперечує взятися за таку роботу (а може не було як відмовити, щоб тепер я не потрактував його якщо й не ворогом народу, то у відсутності патріотизму). Ми обмінялися телефонами. Вже на вулиці він мені сказав, що не зовсім добре себе почуває, що недавно переніс інсульт. Я побажав йому здоров'я, бо мусимо разом зробити добру справу для України. Натякнув, що така книжка мала б бути більше потрібна йому, як мені — має ж він колись висповідатись. (Задум так і не вдалося реалізувати, і то з моєї вини — закрутися, було не до того — я Більшовці так ні разу й не зателефонував. Може ще колись повернуся до цього задуму, якщо Бог дасть здоров'я мені і Більшовці). А цей чоловік, при бажанні, міг би сказати дуже багато. Засудження когось для КГБ не складало великої мороки, перетворити такий процес у виставу страху і переслідувань сотень інших, що мали бодай якесь відношення до арештованого — ось їхній основний клопіт. Очевидно, слідчий зновував воочію усіх, кого страхом, шантажем та підкупом вдалося завербувати у стукачі у зв'язку з відкритою на мене справою. Мені по-справжньому шкода двох співробітниць Борщівського Будинку піонерів, що погодились стежити за мною, а потім свідчити на суді,

чим моральне життя цих людей було понівечено остаточно. За моєю так званою «справою» кагебістами «опрацьовано» сотні людей. Щодо двох викладачів музичної школи, з котрими працював, то маю незаперечні докази про їхню згоду стежити за мною і доносити. А скільки їх ще таких, хто не впорався зі страхом. Здогадуюся і про долю тих, хто не погоджувався на стукацтво. Знаю, що коштувало це моєму приятелеві художнику Івану Балану — десяток років ні виставку влаштовувати, ні якусь пристойну роботу знайти. А що сталося з моїм приятелем, викладачем музичної школи Борисом Мельніченком, що за час мого арешту «покінчив самогубством»? А чи міг залишитися без уваги спецслужб приїзд до мене з Чернівців Володимира Іvasюка? І чи його трагічна доля не почалася з Борщівських доносів?

О, скільки нерозгаданих тайн — у закамарках пам'яті КГБ. При добрій волі Григорій Петрович міг би багато чого цікавого розказати. Суд над такими, як я, — лише вершина айсбергу, 9/10 у холодних глибинах терору.

Ця зустріч з колишнім слідчим була кілька років тому, а от тоді, коли зустрілися вперше з Миколою Коцом, задумався: чому їм, кагебістам, так треба було через своїх сексотів запускати про нас чутки, як про шпигунів? Гадаю, що цим намагалися надати більшої ваги своїй організації, мовляв, не дарма хліб їдять, «враг нє прайдьоть». І ще насторожити «общественность» — «будьте бдітельни, середі вас может бить глубако законспірірований враг». І, основне, — хтось може подумати: яка ж це людиноненависницька держава, коли позбавляє волі на 12 років за одного (не свого) вірша. От за шпигунство — усе правильно.

Микола Коц у таборі сидів спокійно. Не пам'ятаю, щоб встрявав у якісь голодівки, протести. Але, пригадую, свою пайку цукру він не єв, зсипав у баночку, щоб потім почастувати когось із земляків після голодівки, чи коли вийде з карцеру. Увечері після робо-



*Олег Мельник,
Володимир Івасюк
та Микола Горбал'.
Борщів. 1967*

ти він завжди був обкладений книжками. Микола знат усе. Можна було підійти до нього і запитати будь-що, наприклад: скажіть, Миколо, будь ласка, чи не пам'ятаєте якого року закінчилася Лівонська війна? Микола морщив лоба, чухав потилицю і називав дату.

Потім одним етапом ми з Миколою попали на Урал. Були в одному таборі. Микола на заслання пішов скоріше, і я уже мав його сибірську адресу. Я збирав адреси усіх, хто з наших уже був на засланні, на усякий випадок, — мене ще чекала ця міра покарання, — може, згодяться. Мій етап до Сибіру був довгим і досить важким — 50 діб пересилками. (Але «Етапи» — це окрема тема).

Був такий випадок у Томській тюрмі. Тюрма дерев'яна, ще, видно, царська. Кишить блощицями і вошами. Камера набита, як тюльки в банці. На дворі морозище, а тут шибки у віконечку за гратами повибивані — нічим дихати. Тут уже всі ті, хто їде на заслання, «камера ссыльних». Це, як правило, люди, що відбули великі терміни, більшість убивці і я — «політіческій». Кожен із нас уже відчуває близькість відносної свободи, а нас все не відправляють і не відправляють. Одного дня на прогулянці ми вирішили, що у камеру не зайдем, нехай викликають начальника і нехай він нам дастъ пояснення, чому нас не відправляють на заслання. Не буде ніяких пояснень — об'являємо голодівку.

— Колян, будеш ти с етім казлом базаріть, у тебя красіво получається,— дав мені доручення один із зеків. Ми з'юрмилися у коридорі перед камерою і не заходимо — «Начальніка сюда! Начальніка сюда!». «Казъол» виявився майором. Я йому виклав усі претензії і сказав, що вразі ми не отримаємо чіткої відповіді, сьогодні ж усі об'являємо голодівку.

— Ти сматрі какой ръяний, ану іді сюда, — і повів мене у «козлодъорку»¹.

— Какая у тебя статья?

— 62 УССР.

— Что это такое?

— 70 РСФСР.

— А, вот ты кто. Ты что і здесь собираєшся мутіть? Так ми тебе сдѣлаєм...

Я його попросив, що тон бажано не підвищувати і що я закони знаю не гірше нього і ще знаю, що мені належиться два квадратних метри у камері, а не по три чоловіки на один метр, як у нього, і що у правилах «содержання» ніде не сказано, що в'язнів мають їсти блощиці, і т. д. і т. п. І що при першій ж нагоді я напишу у Москву прокурору по нагляду, нехай приїде й

¹ «Козлодъорка» — так в'znі називають приміщення у тюрмі, де сидять наглядачі чи тюремні начальники.

подивиться, що коїться у його «хазяйстві», а я не можу ручатися, що ця заява не піде кудись дальше, а якщо й у світі дізнаються про такі порядки в його установі, то завтра антисовєтчиком виявиться він, а не я.

— Ладно, ладно. Завтра ж отправлю вас на етап.

Дійсно, з самого ранку відкривається кормушка і мент оголошує: «Всем с вещами на этап. Летите у Тегульдет!». Боже, це ж там Микола Коц, я маю його адресу. Сьогодні 19 грудня, Миколая.

Більше години нас тримають у відстойнику, а у мене розігралася фантазія, як я сьогодні зайду до Коца. От буде несподіванка двом Миколам на Миколая! Але тут заходить мент: «Горбаль, есть такой? Выходи с вещами!». І заводять мене знову у ту ж саму камеру. Порожню, як дзвін. Корпусний пояснює, що мене повезуть в інше місце. Очевидно, в останній момент з'ясили, що в Тегульдеті уже є на засланні політичний з України. Совєтські простори дозволяють їм розселити українців по одному.

Заліз на верхні нари, там ніби тепліше. Думаю, десь матуся мене сьогодні згадує, а тут отакий-от Миколай. Перед вечером, чую у коридорі якийсь гармидер, брязкіт ключів, відчиняють двері і вся та орава завалює у камеру знову. «Пурга, нельзяная пагода». Виявляється, що їх притримали цілий день в аеропорті. І тут отой, що мені доручав з «казлом базаріть», раптом каже: «Колян, слазь, пратівний ти враг народа, піршествовать будем!». І дістає з кишені пляшку горілки. Хтось інший дістає з-під бушлата палицю ковбаси. Очам своїм не вірю! Виявляється, ці урки уже встигли в аеропорті і випить, і з собою прихопить, а, отже, і гроши мають.

Вперше за 5 років випив кілька ковтків горілки і з'їв шматочок ковбаси. Я не пояснював, що у мене сьогодні іменини. Але це дійсно несподіванка: у совєтській тюремній камері, на Миколая, частування з випивкою. На душі стало тепло і святково. А, може, це мамина молитва? Я багато у житті відзначав іменин, але найвиразніше пам'ятаю ці.

Не зустрівся з Миколою Коцом, але Миколай прийшов до мене з гостинцем.

Сьогодні віртуально здибались з Миколою Коцом на позовній заявлі.

Як йому там зараз мається на далекій Волині — «де народилася УПА», «американському шпигуну» з Холмщини?

15. 02. 2000.

Заніс Михайлині Коцюбинській зібрані гроші. «Ходив з капелюхом» по громаді. Окрім усього, виніс цікаві враження психологічного плану, варті пера. Могли б вийти досить химерні портретні мініатюри (идеться про постатей, яких у списку жертвовавців немає). Сума зібрана недостатня, але зателефонував Леонід Фінберг, що фонд «Відродження» готовий на таку суму, що потрібна на операцію, замовити у Михайлини Хомівни якесь літературно-наукове дослідження і, якщо вона готова його зробити, то нехай підпише контракт і отримає гроші. Зателефонував Михасі, вона погодилась. Перестав «ходити з капелюхом». На днях піду від її імені «оформляти формальність» — (якщо так можна сказати). А, наразі, — так виглядає список уже зібраних грошей.

Кошти на оплату хірургічної операції Михайлини Коцюбинської

п\п Прізвище та ім'я	Сума \$	Грн.
1. Глузман Ірина	50	
2. Горбаль Микола	50	
3. Танюк Лесь	50	
4. Мовчан Павло		50

5. Сугоняко Олександер	100	
6. Сверстюк Євген	100D.M	
7. Даниленко Неля	10	
8. Шевченко Олесь		50
9. Горинь Михайло		100
10. Горинь Богдан		100
11. Корогодський Роман	50	
12. Марченко Ніна	100	
13. Марченко Алла	50	
14. Світлична Леоніда	50	
15. Світлична Надія	50	
16. Марусик Тарас		20
17. Грабовський Сергій		60
18. Гвать Ліна		100
19. Набока Сергій		50
20. Костюк Богдана		10
21. Ляшко Володимир		20
22. Фінберг Леонід	50	
23. Драч Іван		100
24. Дзюба Іван	200	
25. Кредитна спілка «Україна»		131

Разом: 791 грн. за курсом на сьогоднішній день = \$ 141 ; 100 D.M. = \$ 54; 810 + 141 + 54 = \$ 1005, або 5577 грн. (810 \$ + 100D.M + 791 грн.).

ТАТО після весілля забрав маму до себе у невеличке помешкання, яке винаймав. Не минуло й року, як у молодої пари народився син. Тато і матуся були щасливими.

Дмитрику уже доходив рочок, як він раптово захворів і через кілька днів дитини не стало. Здається, молодята були неготові до такого страшного випробування. Але життя не зупиняється.

1929 року народилася дочка Марія. Тато починає усвідомлювати, що його добре наміри придбати поле і побудувати хату, з його заробітком, можуть розтягнутися на десяток років. Хоч і працює одночасно лісничим та регентом у церкві. Вирішує їхати до



Тамо на
заробітках в
Америці
(крайній
справа).

Америки — якщо там добре влаштується, то викличе туди маму з дочкою, а якщо ні, то попрацює рік-два, заробить трохи грошей і повернеться. Тамо працював там більше двох років і повернувся. Працював вантажником на автомобільному заводі.

Виявляється, що досить непогано заробив, вистачало б і на шмат поля і на пристойну хату. Але тут швагер попросив позичити трохи грошей на розширення його аптечної справи... Очевидно, з того нічого не вийшло, але і гроши пропали...

Залишку заробленого в Америці вистачає, щоб жити небідно, але грошенята потихеньку тануть.

Нафодилися ще сестра Олена і брат Богдан. Тамо виришував повертатися до рідного села.

Місцевий священик у Волівці готовий дати зі свого професора невеликий наділ землі на будівництво хати — тато погодився працювати у церкви дяком.

Правда, за час батькової відсутності у рідному селі сталася розюча зміна — 1927 року майже усе село перейшло на православ'є. Вони побудували собі нову церкву. Запросили собі батюшку (у лемківському діалекті наголос ставив — завжди на передостанньому складі). Батюшка мав довге волося, заплетене у



Сестра
Марійка,
мама, батько
та сестра
Оленка. 1935



Сестри
Марійка,
Оленка та брат
Богданчик

косу, розмовляв по-російськи; лемки не зовсім розуміли його язика, але це потфактовували собі, як власне ненуцтво і тягнулися «до нашої твердой вірфи». Москофільські тенденції у селі виявилися домінуючими. До стафенської дерев'яної греко-католицької церкви залишались ходити лише декілька сільських родин, серед яких мій батько і дві родини вчителів. Татова мама, вітчим, брати і сестра уже були православними, ходили у свою нову, іншу церкву.

Щоправда, коли батькова сестра і брат Петро дізнались, що греко-католицький священик хоче дати

батькові шматочок землі на будівництво хати, то почали дорікати мамі і вітчиму, що сором мати так багато поля і щоб іхньому сину хтось чужий давав наділ...

Родина таки виділила батькові шмат поля, через дорогу від свого господарства і тато біля дороги над потоком почав будувати хату.

У сороковому році у цій хаті я прийшов на світ. Мого приходу уже очікували сестрички Марійка і Оленка та братчик Богдан.

Збереглася дуже мені мила фотографія. Сестрички біля новозбудованої хати у довгих білих сорочечках і Богданко «як ангелятко».

Маруся згадує, що бабуся їх недолюблювала. І ще вона згадує, що коли до Дубна (якийсь час батько працював у Дубні) приїхав митрополит Шептицький, то вони, одягнені в українських вишиванках, вишитих мамою (лемчата-українки), вручали йому квіти і вона читала вірша Шевченка.

16. 02. 2000.

Зaproшений на нараду ініціаторів скликання всеукраїнської громадської конференції, якій дали умовну назву «Референдум і ми: від громадянської позиції — до громадянської дії». Люди різні, з різних сфер політичного і громадського життя. Мабуть, так було й задумано. Гадаю, що ініціатором задуму був Олександер Сугоняко, оскільки нарада проходила в офісі керованої ним організації — «Асоціації Українських банків». Попередньо роздали кожному папку документів з підбіркою різних відгуків, статей, наукових аналізів, що уже побачили світ, щодо запропонованого Президентом референдуму.

Зібрання дійшло майже одностайної думки, що т.зв. «референдум за народною ініціативою» є ніщо інше, як цинічна авантюра купки хапуг, що фінансували Кучмівські вибори, а зараз поклали собі за за-

вдання — повну і остаточну концентрацію влади у своїх руках, за умови змін у Конституції. І все це має зробитися від імені народу.

Та за кого вони нас мають, ті пройдисвіти?!

Бідний наш народ. Невже знову дасть себе обдурити?!

Нарада вирішила за будь-яку ціну провести всеукраїнську конференцію представників усіх прошарків суспільства, української інтелігенції, щоб дати на ній свою оцінку ситуації і, при потребі, виробити звернення до нації. Молодець Сугоняко! А то усі бачимо хамство, а от як поставити хама на своє місце — «кепели» не вистачає. Але чи удасться йому, чисто фізично, реалізувати цей задум — інформація блокується; у наданні зали для цього заходу, замовленої ще тиждень тому, раптом відмовлено і т. ін. Боже, помагай йому!

18. 02. 2000.

Знову був у Коцюбинської. Погоджував тему її наукової праці, замовленої Фондом «Відродження». Потім поїхав у Фонд. Добре, що там зустрів Ірину Глузманову на авті (вона — «ліхой ваділо»). А то громадським транспортом дня мені б не вистачило. Забрали контракт, поїхали до Михасі за підписом.

Потім знову у Фонд... Пошуки Голови Фонду, уже для його підпису. Потім у бухгалтерію за авансом. Фу... «оформлення формальностей» закінчилось — поїхали до Михасі з «дєнрюжкої». Слава Богу — матиме і на операцію, і на ліки. Навіть якщо це коштуватиме її ще одної наукової праці. Справді, на цей раз поєднано «приємне з корисним».

ТАТО будував велику хату. Таку, як вимріяв собі... Рельєфно вона була розташована на схилі від дороги до потоку. Тому з двору вона була вдвічі вищою — під низом ще були усі господарські забудови. Спереду ха-



Андрій Горбаль (верхній ряд, четвертий справа) серед української інтелігенції в Горлицях

та мала засклений ґанок. Ґанок був і з двору, але до нього вели високі сходи. Хата мала чотири чи п'ять кімнат, не пригадую, але пам'ятаю, що коли нас виселяли, то одна кімната була ще не викінченою. Очевидно, через брак коштів і великий обсяг роботи будова затягнулася. Тато на той час уже працював в Горлицях — це наше повітове містечко, за двадцять кілометрів від Волівця. Він там відкрив собі магазин.

Я був у тому магазині — одного разу тато привіз мене з собою на ровері¹ до Горлиць.

Батькові десь терміново треба було відлучитися і він поставив мене на стільчик біля діжечки з «мармолядою», дав мені дерев'яну лопатку - частуватися і замкнув мене. Батько потім рассказував, що якийсь поляк зустрів його серед міста: «Пане Горбаль, замкнелісце в своєму склених якесь дзенцко, бо бардzo там вола». Я цього не пам'ятаю.

¹ Ровер (галицьке) — велосипед.

З Горлиць виразно запам'яталася мені лиш якась велика тераса, де за столиками сиділи люди, а вздовж неї, від дороги, світилися дивним матовим світлом великі білі кулі — електричне освітлення, і це було щось дивне і досі незвичайне мені. Хоч яких електричних див за життя не надивився, але перед очима й по нині ці казкові великі світлі кулі-плафони у Горлицях.

Тут було гамірно, тато з усіма вітався, посміхався, жартував. Він був дотепний і гарний. Мені здавалось, що він усім хоче похвалитися мною, мовляв, — ну, як мій козак? Якийсь дядько узяв мене на руки (у нього були пшеничні вуса і від нього приємно пахло «кольонською» водою) і запитав: «То чого ж ти плакав, козаче? Злякався, що тато пропав? А він собі думав, — і погрозив на тата пальцем, — що можна дитині татуся на мафмоляду помінятися». Потім цей дивний дядько купив мені цукерків. Всі ці люди розмовляли між собою такою ж мовою, як і ми з батьком.

20. 02. 2000.

Неділя. Після Служби Божої зайшов до редакції «Наша віра», де мав уточнити зі Сверстюком текст заяві від правозахисників з приводу референдуму. Євген показав свою статтю, що була надрукована у газеті «Независимость» від 11 лютого — «Гоголь сокровенный». Зрозумів, що мотивацію появи такої статті послужила дата, винесена у підзаголовок: «11 февраля 1852 года Н. В. Гоголь сжёг рукопись второго тома «Мёртвых душ».

Стаття цікава не лише елементами досліджень паралелей Шевченко—Гоголь, а й тим, що в ній розглядається духовна відмінність цих двох українців в оточенні «духів зла» Московії; їхній дискомфорт у моральних реаліях імперської Росії, що не могло не позначитися на їхній творчості. Вже після першого

тому «Мертвих душ» більша частина аристократичної Росії зненавиділа автора-хохла. «Достаточно было сказать не всю правду, а только частичку правды, чтобы «от меня отвернулись все до единого». (Яку ж правду мав сказати Гоголь у другому томі, що сам вжахнувся її і спалив цей твір?).

Сверстюк у своїй статті посилається на «висказування» багатьох «великих руских» щодо постаті Гоголя і його творчості і це робить статтю абсолютно переважною. (Уточнюю на випадок, якби якийсь нинішній «руський патріот» захотів звинуватити хохла Сверстюка в упередженості). Така «россипь» цитат дає підстави вважати, що Євген фундаментально досліджував тему. Не можу втриматися, щоб не виписати хоть дещо (такий «клад»).

Бердяєв: «Злые духи, которых видел Гоголь в их статике, вырвались на свободу и учиняют оргии... Творчество Гоголя есть художественное откровение зла как начала метафизического и внутреннего, а не зла общественного и внешнего, связанного с политической отсталостью и непросвещённостью... У Гоголя и Достоевского были художественные прозрения о России и русских людях, превышающие их время...».

Мережковський: «Два главных героя Гоголя — Хлестаков и Чичиков — суть два современные русские лица, две ипостаси вечного и всемирного зла — «бесметной пошлости людской».

Пушкін: «То были двух бесов изображения».

В. Розанов у листі до П. Струве: «Я всю жизнь боролся и ненавидел Гоголя; и в 62 года думаю: «Ты победил, ужасный хохол. Нет, он увидел русскую душонку в её «преисподнем содержании».

Правда ж, цікаво?

Резюмує свою статтю Сверстюк таким реченням: «Гоголь оказался на переднем крае общественной борьбы с чудовищами по имени «самодержавие — православие — народность».

Пригадався мені минулорічний Гоголівський ювілейний вечір, який також вів Сверстюк. Тоді все

почуте сприймав лише як натяки щодо бачення Гоголем духів зла, що «залишиться його вічною таємою». Я навіть з цього приводу написав невеличку статтю в газету. Її надрукували тоді з деякими скороченнями, здається, в «Україні молодій». Пошукаю.

P. S. Стаття, з деякими скороченнями, була надрукована в газеті «Україна молода» за 22 квітня 1999 р.

ЮВІЛЕЙНІ РЕФЛЕКСІЇ

190-річний ювілей Миколи Гоголя пройшов Україною якось сором'язливо по-аматорськи. (Відзначити на державному рівні, очевидно, не наважилися, щоб бува, Москва у чомусь підступному не запідозрила). Епізодично — то тут, то там: то у Сорочинцях побалаганили, то в Одесі похі-хі-кали.

І якби не вечір 13 квітня у колишньому Будинку Центральної Ради, організований доктором філософії Євгеном Сверстюком, то, виглядає, що й нікому б належно спом'януть в столичному Києві знатного краянина нашого.

Загадковість постаті Миколи Гоголя у роздумах Сверстюка видались мені довершеним реквіємом генію, загнаному демонами Російської великороджавності.

Він (Гоголь) бачить їх наяву і вони (демони) усвідомлюють це. Їм немає уже потреби приховуватись від нього, але вони не вибачать Гоголю цього дару ясновидіння до кінця його днів. Він намагатиметься сковатися від них і, маскуючись, тікатиме від свого «Я», при цьому запопадливо демонструючи віданість великороджавцю (хоч тайно ненавидить його). Потім жахними ночами гарячково намагатиметься стулити до купи свою роздвоєність, щоб зібрati воєдино до молитви своє єство (інакше не станеться зв'язку зі Всевишнім). Але не так легко з'єднати роздвоєність без каяття. А спалення книги — це аж ніяк не каяття. Це, радше — «козні» демонів, їхнє нашіптування «невіправному хохлові».

Сверстюк делікатно не виносить на обговорення питання, чий він письменник — «їхній» чи «наш» — Гоголь належить людству. Хоч дотично зауважує: «Перекладіть Гоголя португальською, шведською, німецькою, і читач у тих творах побачить облюбовану автором Україну, а з Росії там залишаться хіба що собакевичі, ноздрьови, хлестакови і сонм «мъортвих душ». Все це — демони. Навколо Гоголя демони. Хлестаков — це чорт, уособлення тотального лукавства. Може він не такий респектабельний як у «Фаусті», але він і не може бути таким, він — московитський чорт. У гоголівському «Ревізорі» він тільки хизується, що мешкає у найкращому будинку столиці, що йому пропонують керувати цілим департаментом і т. ін. Але, як зауважив Сверстюк, це виявилося фатальним пророцтвом письменника, провіденціоналізм Гоголя тут очевидний: варто, щоб у сімнадцятому році стався бунт нечестивців, як Хлестаков дійсно засяде у найкращому будинку столиці (очевидно, йдеться про Зимовий Палац). Це вони, собакевичі, хлестакови керуватимуть департаментами.

У симфонії епохи потойбічні сили облуди завжди мені вчувались в низьких обертонах дерев'яних духових. От і зараз внутрішнім слухом чую як фагот і гобой моторошним дисонансом десь там глибинно вороблять мою уяву в реквіємі, присвяченому пам'яті суперечливого генія Гоголя.

Євген Сверстюк не уточнює, чи є Микола Васильович містиком, чи реалістом; чи є він протестантом, чи проповідником «православ'я, царелюбія і чаєпіття» — він залишається нерозгаданою тайною й надалі.

Закінчив Євген Сверстюк вечір риторичним: «Чи знаємо ми Гоголя? Ні, ми не знаємо Гоголя. Бо він і сам себе не знав!».

Цей фінальний акорд лише поглибив безодню у пізнанні українського генія. На цьому можна б і закінчити спогад про вдалий вечір-реквієм, якби не виступ на ньому одного священика. Власне, саме цей виступ і спонукав мене взятися за перо.

Отець задався благородною метою видати духовні твори Гоголя, які, зі зрозумілих причин, не видавалися за часів радянської влади. Задум заслуговує на похвалу. Дисонансом у загальній тональності вечора, як на мене, була деяка категоричність суджень духовного отця. (Люди, що знають істину «в останній інстанції», завжди викликають у мене сумнів). Якщо для Сверстюка Гоголь залишається загадкою, то для отця — все зрозуміло: «Гоголь — глибоко віруюча людина». Хоч, здавалося б, а у кого виникав сумнів? Вся творчість Гоголя — пошук єднання з Абсолютом.

І далі: «Гоголь — вірний православної церкви!».

Це було сказано з такою конфесійною обрамленістю, що ніби вірні інших християнських Церков мають менше права на Гоголя. (Отець, правда, забув уточнити — вірний Київської, Московської чи Автокефальної православних Церков, щоб, бува, й тут не виникло непорозуміння, кому він більше належить). Хоч священик ніби й не погрішив проти істини, бо Гоголь таки дійсно причисляв себе до східного обряду. Але хіба це так важливо сьогодні? Якщо йти за цією логікою, то й Хлестаков і Собакевич не вважали себе мусульманами.

З огляду на те, що жив Гоголь в Україні підмосковній, званій тоді «Малоросією», де й православ'я панувало тоді московське, то така постановка питання духовного отця загалом видалась недоречною.

І далі: «Тільки православна віра здатна врятувати нас!».

А що робити, отче, з українськими патріотами-протестантами? Та й мені, українському католику візантійського обряду, напевне, треба згоряти з сорому. Може тому, що не було моїх предків серед тих козаків на Переяславському майдані, що кричали: «Навіки разом з московськими православними братами!»?

Не було там і багатьох українських єпископів, як і тисяч інших козаків, але про це зараз не прийнято згадувати. Не було їх там, може, тому, що не зовсім

вірили в оту виняткову окремішність російського православного бога, помазаниками якого вважали себе цар-тиран Іван Грозний, і синовбивця цар Борис, і цариця-блудниця Катерина, і іже з ними...

А, може, підлеглість саме цій Церкві, отче, і була вічною мукою Гоголя? Як знати, як знати!..

Але ви категоричні: «Тільки православіє...».

За такої відрубності суджень під сьогоднішню пору — як рукою подати до єдиного православного слов'янського союзу. (І нехай потім бабусі по селах розбираються, у яких вони конфесіях, — московських, чи київських).

Як у воду дивився Юрій Андрухович у своїй ювілейній публікації «Битва під Гоголем». Не можу собі відмовити, щоб не зацитувати: «Залишається сподіватися найближчими днями появи з небуття ще одного варіанта Гоголя — палкого проповідника слов'янського братерства, нерозривного єднання Русі Великої включно з Малою, в її священній місії проти розтлінника — Заходу. Залишається очікувати висадки Тараса Бульби на Балканах і чергового вбивства натовського посіпаки Андрія».

Зазначу, що коли Андрухович писав свою статтю, він ще й не підозрював, що не мине і кілька днів, як «великий православний подвижник» Мілошевич запропонує саме такий союз, за який так поквапно входиться інший поборник православного єднання — Лукашенко. Дай, Боже, розуму!

13 квітня 1999 року
м. Київ

Микола Горбаль

P. S. Нещодавно дізнався, що Андрухович буває на Лемківщині у моєму селі, у Волівці. Він приїздить туди до свого приятеля — польського письменника (називали прізвище — забув). Ніби цей письменник українського походження, купив собі там кусок землі і побудував хату.

МАТУСЯ якось заспокоюючи мене — перед цим я мав чергову перепалку з батьком (був я тоді у класі 9-10) — сказала: «Миколю, будь терпимішим до батька, ти ж бачиш, який він нервовий. Ти ж не знаєш, що цей чоловік пережив. Його німці вели на розстріл, він лиш якимсь чудом урятувався. Після чого — утік із Горлиць. Але й у Волівці не один місяць він, бідачисько, не ночував у дома, а попід межі у полі, і переховувався у лісі. Не допікай йому і не винитуй його ні про що».

Це мені запам'яталося, але я й справді чомусь ніколи не запитав ні у мами, ні у батька, чому його німці хотіли застрелити. Очевидно, вважав — війна, дурний німець стріляє кого попало, не обов'язково бути у чомусь винним.

Недавно, чисто випадково, десь побачив заміточку, де, між іншим, було сказано, що під час війни німці розстріляли у Горлицях біля десятка представників української інтелігенції — за причетність їх до націоналістичних організацій... Я і тоді не надав цьому належного значення і лиш зараз, збираючи по крупинці усе про батька, зблиснула думка: а чи не був і батько у тому середовищі, чи не належав і він до організації українських націоналістів?

Шкодую, що не вирізав ту заміточку і вже не пригадую, де я ще прочитав.

Може, серед тих розстріляних і той чоловік з пшеничними вусами, що дафував мені, малому, цукерки? Я пам'ятаю запах його одеколону.

25. 02. 2000.

Зателефонував зранку Олександр Сугоняко і по-просив: чи не зміг би я прийти до нього на роботу і узгодити по телефону з усіма можливими підписантами відомий уже мені текст заяви правозахисників. Погодився. Видзвонив Мариновича у Львові, Чорномазів в Умані, до Опанаса Заливахи в Ів.-Франківськ, ба

навіть «брякнув» до Надійки Світличної в США. Всі, після ознайомлення з текстом, погодились підписати. Правда, мав певні зауваження до деяких висловів Мирослав Маринович, але сказав: «Миколо, я розумію, що кожен міг би це зробити по-своєму, і я також волів би дещо зробити інакше, але добре розумію, що як зараз кожен почне міняти, добавляти, то мені тебе, друже, шкода — не матимеш цієї заяви, як мовиться, — до зелених віників. Підписуй». Підкреслені прізвища під текстом заяви, ніби уже узгоджені. З киян не вдалось видзвонити Валерія Шевчука та Івана Дзюбу. Олесь Шевченко просив надіслати факсом. Прислав «виправлений» настільки, що мені відпала усяка охота телефонувати усім ново. Та й нюанси зміщено...

Тілки-но дізнався — помер Патріарх УАПЦ Димитрій (з походження лемко).

28. 02. 2000.

Зателефонував Богданові Гориню. Сказав, що вирішено, щоб він і я представляли на прес-конференції заяву правозахисників. Висловив своє здивування. Виявляється, що він нічого про цю заяву не знає. (Його прізвище було підкреслено, тому попередньо й не телефонував йому). Очевидно, що Богдан мав підстави для роздратування. Зачитав йому по телефону. Сказав, що на слух не сприймає. Вислав факсом. Зателефонував мені, що під такою заявою не підпишеться. Запитав, хто автор тексту, я відповів, що основу зробив Сверстюк. Богдан дав деякі «творчі поради» з цього приводу, однак категорично попередив, що якщо його підпис усее ж таки під цим текстом появиться, то він змушений буде писати зустрічну заяву. Інтонація здалась мені трохи дивною, бо знаю цього чоловіка як дуже толерантну особу. Тепер я уточнив, що основне завдання цієї заяви у тому, що ми, правозахисники, підтримуємо ідею скликання всеукраїнської конференції для надання оцінки президентсько-

му референдуму, і не більше. Богдан на свій підпис згоди не дав.

29. 02. 2000. _____

Зустрівся з Іваном Дзюбою. Віддав йому статтю «Якими нормативними...». Обіцяв надрукувати у «Сучасності».

Дивився по телевізору футбольний матч у лізі чемпіонів — чемпіон України і чемпіон Норвегії.

Але інтрига в іншому: диктор, між іншим, натякнув, що в Україні зареєстровано громадську організацію «Уболівальники київського «Динамо», яку, зрозуміло, очолив Суркіс. Чомусь згадалася мені назва книжки Корчинського — «Війна у натовпі». Цією наелектризованою масою вигідно володіти, і не лиш у футболі. Чи я щось не розумію?

Отримав факс від Михайла Гориня з поправками Заяви правозахисників (він, виявляється, також попередньо не був знайомий з текстом). Ще з ранку я за телефонував Сугоняці з запитанням: чому О. Шевченко та Горині попередньо не були ознайомлені з текстом. Він сказав, що вже вибачився перед ними, а підкреслив він, дійсно, ці прізвища у тексті, бо вважав, що саме з цими людьми буде найменше клопоту. М. Горинь три перших абзаци викреслив. Попросив викинути також абзац «Особливо важливо...» та «Україна створила...». Написав свій вступ, основна тональність якого, що «вибори в Україні закінчилися поразкою лівих» і що «народ проголосував за Кучму як єдину альтернативу лівим». Під такою заявовою уже не підписався б і я. Бо вважаю, що з вибором Кучми програли і ліві і праві в Україні. Програла Україна. На жаль у добродія Михайла зараз така ж риторика, як і в моєї пані Олі. І на це нема ради.

01. 03. 2000.

Прес-конференція. Зранку зателефонував Лук'яненко, щоб приїхав представляти зі мною правозахисників.

Відповідали на питання журналістів С. Головатий, О. Сугоняко, Л. Лук'яненко. Я зачитав заяву.

З А Я В А
правозахисників з приводу референдуму
16.04.2000 р. і виборчих технологій

Вибори в Україні закінчилися так, як інакше і не могло бути: голосували проти. Комунізм на українському ґрунті безідейний, прислужницький. Голосували за демократичну перспективу, не дуже впевнено пов'язуючи її з Президентом Л. Кучмою, зорієнтованим на російську модель.

Нині Росія має найгіршу репутацію в світі. Сталінські симптоми в її політиці, антидемократизм, проти-західні жести — все це рецидиви імперської хвороби.

Ставка на «Царя Бориса» та на його наступника воєнно-поліційного ухилу в Україні не сприйметься, і в світі не визнають як ознаку сили. Швидше — навпаки: як брак незалежної позиції.

Оголошення референдуму «за ініціативою народу» — вкрай невдалий крок. І не тільки у зв'язку з економічним 'становищем, апатією і недовір'ям народу. Він сприймається як виклик народові, за допомогою якого через «владні технології» хочуть узаконити лукашенківську модель. В Україні це має поганий присmak. Це занадто знайома радянська модель.

Авторитарні режими також залюбки вдавалися до референдумів, щоб свої сумнівні затії видати за «волевиявлення народу». На щастя, в Україні ще не створено атмосфери абсолютноного страху, що забезпечила б успіх таким заходам.

Громадські організації можуть і повинні скористатися демократичним правом для обговорення ситуації і вироблення виваженої і конструктивної позиції.

Ми, що нижче підписалися, підтримуємо ідею скликання всеукраїнської конференції представників усіх суспільних прошарків для надання оцінки референдуму і вироблення позиції у ставленні до нього.

Особливо важливо тепер оцінити з морального боку засоби нинішніх політиків, адже ми успадкували руїну імперії, яка досягала мети на міжнародній арені, але засобами, що вилазили їй боком. Зараз російська влада дискредитувала себе своїми злочинними методами, методами розбійника, який має перевагу в силі.

Україна створила собі інший образ, і вона повинна його довершувати, йдучи власним шляхом.

Громадськість України мусить зайняти активну позицію, бо знову обирає свою долю. То має бути доля, яка дає в руки знаряддя праці, а не гранатомети.

Наша сила — в умінні працювати, в умінні досягати рішень мирним шляхом. Вожді у нас були тільки в ролі окупантів. Пізнаймо себе, пізнаймо свою дорогу, свій лад душі — і тоді свій дім будемо будувати без дорогооплачуваних консультантів та іміджмейкерів з Москви.

Микола Горбаль, Опанас Заливаха, Ірина Калинець, Ігор Калинець, Михайлина Коцюбинська, Віра Лісова, Василь Лісовий, Левко Лук'яненко, Миррослав Мафінович, Ніна Мафченко, Василь Овсієнко, Микола Плахотнюк, Оксана Попович, Раїса Руденко, Микола Руденко, Євген Сверстюк, Надія Світлична, Валентина Стус-Попелюх, Степан Хмаря, Тетяна Чорномаз, Богдан Чорномаз, Віталій Шевченко.

МАМА ще возила тачками глину перед хатою, вирівнювала заїзд, а батько казав: «Текльо, дай собі спокій — не будемо ми у цій хаті жити».

Тато раптом утратив будь-яку життєву ініціативу. Щось він знав, щось передчуває. А мама далі

продовжувала свою роботу. Висока стіна з боку подвір'я була ще не затинкована, ґанок лише тимчасово був зашалюваний дошками. Ще роботи та роботи... Два великих вікна дивилися за потік, за ліс у блакитний простір.

Як це так — «ми тут не будемо жити»?

Вікна з двору — високо від землі, метрів зо три, і вони й справді задивлені у простір. У такий чарівний і мілий простір...

Мама розказувала, що з одного з цих вікон я випав: «Залишила тебе одного у хаті на стільчику біля вікна, забігаю, а тебе немає, вікно відчинене навстіж... Я обімліла. Виглянула — ти унизу на плитках... Вибігаю — сидиш, не плачеш. Піднімаю, оглядаю — нігде ні подряпини, ні синця. Я подякувала Богові. Тебе, Миколю, ангели знесли». Я не пам'ятаю цього. Мама мені декілька раз розказувала цей випадок. У її вірі немає сумніву. Вона, моя матуся, — вірна. Це я — у вічних сумнівах...

02. 03. 2000. _____

Дивився тільки-но у вечірній програмі телебачення як московські війська винищують шквальним вогнем артилерії взятих в оточення чеченських ополченців. Планомірне, з холодним розрахунком, масове нищення людей, іновірних сепаратистів. Моторошна диявольська м'ясорубка. «Агонь!» «Агонь!» — лунає команда.

Інтерв'ю телебаченню дає командир батареї: «Только от аднаво такова залпа в радіусе 800 метров не астайотса нічево живова» — говорить з почуттям виконаного обов'язку. А учора по цій же програмі телебачення показували, як перед шеренгою військових виступає батюшка у рясі: «Ви молодци, ребята, ви ділаєте правое діло!».

Як далеко це «діло» від Христової місії і як близько від промислу демонічних сил. Кому служите, батюшко?

ТАТО уже почував удома — німці, нарешті, покинули наші околиці. Через якийсь час зайшла інша армія. Хлопців, з 18 років, усіх забрали до совєтського війська. Більшість із них зразу ж потрапили у штрафні батальони, оскільки до цього були членами пластових організацій.

У квітні 1945 почалося масове виселення з нашого села. («Добровільний обмін населенням»). Депортaciя. (Яку чомусь тоді називали евакуацією).

У супроводі війська валки возів потягнулися на станцію до Горлиць.

Як їхали возами — не пам'ятаю, як сиділи на клунках у якомусь розбитому складі на станції — пам'ятаю. Поруч біля наших клунків була велика діра в стіні, видно, вибита снарядом. Ми з сусідським хлопчиком Тимком бігали на двір не через двері, а через цю дірку. Родини подовгу чекали своєї черги на відправку. Сестра Марійка розказувала, що навіть ходила ще до Волівця за чимось там. Розказувала, як виють там залишені пси і протяжно нявчатъ зажахані коти.

І ще пам'ятаю, що під багатьма товарними вагонами були купи екскрементів, очевидно, на тому місці, де у підлозі була вирвана дошка для цих потреб. Це було свідченням, що сім'ї тут чекають відправки не один день. Нас відправляли товарними вагонами.

Військовий начальник для кожного «составу» назначав старшого від виселенців, «грамотного», що мав тримати зв'язок з машиністом і начальником поїзда. Хтось показав пальцем на батька. Батько відмовлявся, але у цього війська було своє розуміння демократії. Записав батькове прізвище і призначив старшим.

04. 03. 2000.

Зранку зателефонувала Михайлина Коцюбинська. Повідомила, що нарешті дався чути Микола Жулинсь-

кий. (Не виключено, буде якесь сприяння в проведенні операції). Подякувала за підтримку. Сказала, що 13-го лягає в клініку.

Вечір. Тільки-но зателефонувала Надійка Світлична. Запитала, як пройшла прес-конференція та чому відмовилися підписати заяву Горині. Відповів жарто-ма, що у нас поки що свобода: хочеш — підписуєшся, хочеш — не підписуєшся. Кажу, це ж не так, як за советів: усі добровільно підписувалися давати їм позику. Віджартувався, не хотів вдаватися в деталі, тим паче — хлопці вони славні, а що кожен з них має своє бачення розвитку подій, то що ж?.. Я можу з ними часом не погоджуватися, але поважаю їхнє право «мати право».

05. 03. 2000.

Приїхала з Дрогобича двоюрідна сестра Марія з чоловіком. Як у нас кажуть — стриєшна сестра. Дочка татового молодшого брата, моого стрийка Петра. Заслабла на ноги. Вичитала у якісь з газет, що у Києві є лікарі, які лікують такі хвороби нетрадиційними методами. Мені, особисто, важко поєднувати ці знахарства з Богом, але моя справа — посприяти у реалізації її сподівань. Давно не бачився з нею. Пам'ятаю її балакучою, дотепною, співучою. Про таких кажуть — «козир-дівка». Зараз, бідна, ледве переставляє ноги.

ТАТОВА «нова посада» тривала більше місяця. У кервні прибули на нове місце: село Уплатнovo, Близницький р-н, Харківська область. Цей тривалий переїзд (більше місяця) запам'ятався мені лише двома епізодами: 1) поїзд зупинився десь серед поля і чоловіки та жінки висипали з вагонів з серпами і косами. Я не знав, що робиться, куди біжать люди? Потім з'ясувалося — накосити у приколійовій смузі

трохи трафи для худоби. (При «евакуації» дозволялось забрати з собою якусь кількість худоби); 2) переїжджаючи через якийсь великий залізний міст, тато підняв мене на руках до затягнутого дротом віконечка вагону: «Дивися, синку, Дніпро! Дніпро!». Так, ніби йому дуже важливо, щоб я запам'ятав це — «Дніпро! Дніпро!».

І більш ніяких вражень.

З пізніших розповідей знаю, що коли проїжджали Львівську й Тернопільську області, тато просив своїх односельців, щоб осісти у цих краях, бо «тут є напівпорожні села, це близькі нам люди, нашо нам іхати у світ заочі»... Запам'яталася фраза: «То ма-ло 'го (тата) хлопи топорами не зарубали, же би «людей не баламутив». Особливо була проти моя бабуся Юлія: «Не будеме ту! Ідьме до Росії — ми руські».

Розказують, що один господар з Волівця перед виселенням розглядав мапу — куди ж іхати? — і тикав пальцем десь коло Москви: «Ту наша земля. Ідеме там!».

До Росії не повезли; осіли на кордоні з нею, на Харківщині. Мрія виявилася разюче не такою, як надіялись. Шок розгубленості притлумив переселенців і почав пефестати у пекучу тугу за втраченим краєм.

Бабуся не прожила й кілька місяців, померла. Ніхто уже не скаже, що робилось у її душі і які переживання вкоротили їй віку. Перед смертю раптом попросила, щоб її занесли до Андрія, до свого найстаршого сина — «Хочу бути з ним». Чому раптом? Андрій був завжди для неї «не такий, як треба», недолюблювала і не розуміла його. Він називав себе українцем, продовжував ходити до тієї церковці, від якої відмовилася мама з родиною. Померла у нас в хаті, на руках у батька. Смерть православної русинки на руках у сина українця-католика... Я погано пам'ятаю бабину смерть. Сестра Марійка пам'ятає краще: «Бабуся не хотіла говорити нічого, мовчки лежала і дивилася у стелю. А я сиділа біля неї і

гілкою з липи змахувала мух, щоб не сідали їй на обличчя».

Не проживши в Уплатново й року, батькові сестра і брати з родинами вирішили повернутись назад. Доїхали до Самбірщини Львівської області (далі кордон іншої держави, не пускають), осіли там.

У цей голодний рік найстійкішою «валютою» було зерно. Тато його не мав — він не був сільським господарем. Віддав начальнику залізничної станції Лозової усі меблі за квитки до Бучача Тернопільської області. Чому до Бучача? Здається, тато колись іздив туди зі своїм хором на якісъ врочистості і знав це містечко. До Бучача приїхали без ніяких засобів для прожитку, мама з сестричками пішли по селах міняти ще деякий одяг на їжу. Тато шукав бодай якогось заробітку. Без клаптика землі, без копійки грошей, без власного житла на початку голодного 47-го сім'ї загрожувала голодна смерть. Чистий випадок пініс вістку, що за 30 км у с.Летяче Товстенського ~~р-ну~~ мешкає родина маминого брата. За нами приїхали підводою. Мама розказувала, що коли ми приїхали у Летяче, то з мене і з Богдана сорочинку уже не могла зняти — ми розпухли з голоду. Було літо 1947. Восені я пішов у перший клас.

З Уплатного, на Харківщині у пам'яті залишилося лише декілька епізодів: нашу сім'ю підселили в одну кімнату до якоїсь самотньої жінки. Через дорогу жив офіцер (здається, лейтенант-фронтовик) Льоня, який мав полоненого німця, що лагодив йому трофейного легкового автомобіля. І я бігав туди дивитися і на того німця, і на той автомобіль;

хлопці ходили у поле з банками води виливати у нофи ховрашків, один раз і я ходив з ними;

увечері усі «лузали» соняшникове насіння і ще я вперше тут побачив, як ідять зелений, нечищений огірок без нічого;

сусідську дівчинку звали Нюра.

Возив сестру до «неознахарів». (Так називаю лікарів-ворожок, що користуються у своїй практиці комп'ютером, поняттями «сенсорика, біополе» та ін., а все лікування — маніпуляція руками). Один сеанс такої «чудасії» коштує 87 грн. Винаймають кілька кімнат у якомусь з інститутів. З півтора десятка людей у черзі. Хтось вірить, а хтось — ні. Але усі шукають порятунку.

Майже у цьому ж будинку, за рогом — Асоціація банків, очолювана Олександром Сугонякою. Поки тут чаклуватимуть, завітав до нього. Зустрів там Євгена Сверстюка. Мені відрадно бачити Олександра у товаристві Сверстюка. Його громадянський неспокій шукає морального опертя і вочевидь зорієнтовується на сумління шістдесятників. (На конференції і розмови запрошує Ліну Костенко, Сверстюка, Михайлину Коцюбинську, Мирослава Мариновича, Івана Дзюбу). В українську політику прийшов на початку дев'яностих зі зрусифікованого оточення. Жартома називає себе неофітом.

ТАТО намірився поїхати до Уплатного опорядити могилу своєї матери, поставити там хрест. Йшов 1959 рік. «Продам козу і поїду, бо хто ж, як не я, має це зробити». Не знаю чи тих виторгуваних грошей вистачило б на ту подорож та пов'язані з тим витрати, але, справді, ми тоді продали одну козу — і тато таки поїхав.

Тато не мав жалю на маму, він по-синівськи любив її. Хіба можна дорікати ненци, що ти краще розумієшся на реаліях світу, ніж вона. Бабуся так і померла, не підозрюючи, що є жертвою пропаганди, розробленої у Петербурзі та Москві. Прості і довірливі люди з Кафтат не могли й уявити, що облуда може бути такою цинічною і тотальною. Коли майор НКВД агітував виїжджати з Лемківщини і розказував про щасливе життя у колгоспах, де усі спільно

працюють, а результати праці чесно розділяють між собою, де навіть мед з колгоспної пасіки роздають порівно. Так моїй бабувсі цей мед запав у голову, що одним із аргументів їхати у Росію було те, що «там мед дають». Нормальним людям важко повірити, що офіцер, поважний чоловік, може так цинічно говорити неправду. Тоді ще офіційно не існувало означення — «імперія зла» і ніхто не оперував поняттями, що однією шостою планети опанував лукавий.

Так і не скоштувадла, бідна моя бабуся, їхнього меду. А може цей «мед» і вкоротив їй віку? I знову мені на думці нерозгадана тайна: чому бабуся перед смертю попросила перенести її «до сина Андрія», хоч до цього жила з сином Петром? Що робилося у цій душі? Відчуття вини, що свого часу відмовилася переступати поріг церкви, у якій хрестилася і хрестила синів своїх? Чому раптом проініялася шаною до старшого сина? Тайна.

Синівський обов'язок — вшанувати пам'ять батьків — мато виконав.

Тепер матусьо всяко намагався оберігати церковю в Летячому. Організував сільську громаду для представрації внутрішнього розпису, затинкували облучені стіни.

Після 46 року водночасі усі церкви в Галичині з волі Москви перестали бути греко-католицькими. Ale ж не залишити на розруху храм Господній — все так не буде, не завжди ж Москві над нами панувати. Всі, хто тоді не відчурався церкви, всяко оберігали її. Тепер думається — може й добре, що батько не дожив до цього часу... Не впустили б його до церкви.

08. 03. 2000.

Зранку зателефонував Леонід Фінберг. Сказав, що «Дух і літера» має намір надрукувати мою статтю за умови, що з неї буде викинуто увесь політичний аспект, а залишиться лише філософський. (?) Я здогадувався, що вона їх не влаштує. І справді, «Дух і літе-

ра» — витончений часопис, високо-естетичний, а я у тій статті «наколотив» там усякого. Але, що за філософія, коли про Чечню ні слова? Вбивають же цілий народ, народ волелюбний і достойний пошани. Не вийде з мене естета за таких обставин.

ТАТО в кінці 60-го — на початку 61-го став ніби якимось іншим. У ньому знову появився активний інтерес до життя. Не беруся стверджувати, що це було пов'язано з моїм вступом на навчанням та певним життєвим утвєрдженням. Але...

Він раптом запалився бажанням перебудовувати хату. Було вирішено розібрати дах і накрити його черепицею, передню глинобитну стіну розвалити і вимурувати її з білого каменю (три інших стіни були з червоного каменю), стайню винести в окреме приміщення, а на цьому місці мала бути хата з двох великих кімнат. «Бо, не дай Боже, помру, то не буде як і труну з хати винести» — жартував батько. До цього ми тулилися в одній маленькій кімнатці з вузесенькими сіньми, у яких, дійсно, ні розвернутися, ні щось лише поставити.

У колгоспі відкрили цех з виготовлення цементної черепиці. Тамо в авантзароблених трудоднів виписав потрібну кількість. Склали перед хатою.

У середині травня батько пішов із життя. Труну

Мама перед нашою хатою. 1956 р., с. Летяче



поставили під хатою на стільцях біля черепиці, вона не входила у приміщення. В день похорон тіло із хати винесли у покривалі.

Наступного літа, завдячуячи швагрові Дмитру, нам таки вдалося здійснити батьків задум. Хата вийшла з двома досить просторими кімнатами, у яких мені так і не довелося пожити.



Наша оновлена хата. 1962

«Ви гадаєте,
що коли ми пересипали передню стіну,
поставили більші вікна,
перекрили верх
і коли наша хата
 стала нашою новою хатою,
то вонаходить за мною?»

Ні! За мноюходить наша старенька хата.
І я кожної тюрмної ночі
ховаюся на її захафащеному горищі
від якихось злих людей
і боюся, щоб не провалилася стеля».

Мордовія 1971
(«Деталі піщаного годинника», с. 207)

09. 03. 2000. _____

Ходив у Національну оперу на урочистий вечір пам'яті Тараса Шевченка. У цей же день оприлюднюють імена нових Шевченківських лауреатів. Запам'ята-

лось прізвище Дмитра Креміня з Миколаївщини, знайоме мені з протоколів моого третього ув'язнення, — робив на замовлення КГБ рецензію на мої вірші. Пригадую, що потім в «іску» значилося, що я повинен йому заплатити із зароблених в ув'язненні грошей щось більше 200 крб. за цю «послугу». Везе ж людям — і зараз знову премія. Знаю, що він поет «тачанок» і «будьоннівок». Але, видно, і ще щось написав, бо не думаю, щоб тільки за це удостоївся національної премії. А може?..

Сьогодні сім років, як отримав ордер на свою теперішню квартиру. Порекомендував Володимир Боднаренко, тодішній заступник голови Київради, зробити це через заяву у Комітет з поновлення прав репресованих. З його доброї поради і з Божою допомогою це вдалося. (У недавно прийнятому законі «Про жертви політичних репресій» значилося про право першочергового отримання квартири). Вже через кілька місяців я забрав сюди Богдана і матусю. Це був найщасливіший момент моого життя. Цих двоє немічних людей отримали можливість хоч трохи пожити в теплі, без турбот — чим розпалити в хаті і що зварити.

Усе, що збереглось з Богданових малюнків, це, як правило, намальовано в Києві. Нарешті ми разом — і нам було добре.

МАТУСЯ уже не піднімалася по досвітках, як колись. Йшов 1995 рік, а мамі — 89. Вік брав своє. Та й, врешті, потреба відпала, щоб вставати по досвітках — у Києві в нас курей немає, кози немає, за дровами не треба йти, щоб розпалювати у печі. У кімнаті тепло. Мама любить полежати довше. Отак лежить собі з відкритими очима і шепче молитви. Я радий, що їй затишно, тепло і вона спокійна. Кожен раз, йдучи на роботу, заходжу до них у кімнату. Богдан, як правило, уже сидить на своєму стільчику і малює. Його ліжко акуратно застелене. Він страшений акуратист. У нього все складено, все має своє місце. Питаю: ну, як ви тут, як вам спалося?

— Добре.

Це у них виходить, як правило, хором. Кажу, що пора снідати. Розказую, що там зготовано на сніданок, що мають собі підігріти на обід. Нагадую, що рівно пів на другу я їм зателефоную. Так ми домовилися. Просив, щоб на інші дзвінки не піднімала слухавку — багато людей телефонують, а мама не завжди знає, що відповідати. Пів на другу — дзвінок від мене, вона у цей час сидить біля телефону і чекає. Питаю, чи пообідали, чи смакувало, чи є якісь проблеми. Відповідь завжди схвальна. Може, й не так, але вона просто ніколи не хотіла мене нічим засмутити.

— Ну, добре, матусю, тоді — па, до вечора. А як Богданко?

— Та знову малює.

Цього ранку я дещо збився з ритму — ніяк не можу знайти ключі від дверей. Спізнююся. Перед сесією засідання фракції, мушу бути, а тут ключі... Мама чує мою роздратованість і каже:

— Миколю, сядь собі на дві хвилинки, заспокійся — ці дві хвилинки тебе не врятують, а я помолюся і ключі знайдуться.

Стримуюся, щоб не зіронізувати, змушую себе сісти на канапу. Дивлюся на годинник. Через дві хвилини встаю. Виходжу з кімнати, піднімаю першу газету біля дзеркала — ключі там. Лежать собі... Але ж я ніби дивився тут... Іду цілую матусю і біжу на роботу. Гуркотить метро, а я роздумую, що таке молитва. Невже й справді можна просити й за ключі? А, може, матуся досягла того стану, що має постійний зв'язок, як зараз кажуть — «із космосом»?

10. 03. 2000.

Вчора увечері кілька молодих людей захопили приміщення комуністичної партії у Києві. Назвали се-

бе організацією «Самостійна Україна». У сьогоднішніх ранішніх теленовинах диктор сказав, що серед зареєстрованих юридично така організація не значиться. Показували, як юнаки викидають з вікон папери, рвуть червоні прапори. Якби це десять років тому, то можна б і крикнути — Героям слава! Сьогодні ж це — молодіжний театр, розрахований на дешеву сенсацію. Ой, щось дуже воно нагадує витівки товариша «тореадора». Національний бик не має права засумніватись, що загроза сьогодні саме у червоному полотнищі, а не у чомусь іншому. Можу повірити, що юнаки роблять це щиро (сьогодні доказів у злочинності комунізму не бракує), справа в іншому — хто підігриває цей дешевий пафос, пускає дітям туману в очі? Невже не зrozуміло, що комуністи в Україні влаштовують Кучму і Кучма влаштовує їх? Чому цим дітям не домагатися в Президента, щоб комунізм і його злочини в минулому було осуджено на державному рівні? Невже це Президента має менше обходити ніж їх, студентів? Чи, може, Президенту бракує фактів для звинувачень? Може, пора домагатися від Росії відшкодувань за мільйони замордованих сибірами українців (німці сьогодні виплачують компенсацію тим, хто колись працював у бауера, не дивлячись на те, що цей бауер годував їх, вони у нього вижили). Може, Кучма хоча раз заявив про злочини російського імперіалізму щодо України? А ви, хлопці, рвіть прапори — «героям слава». Може, Кучма запропонував створити комісію з дослідження розміру пограбувань України Російською імперією? Чи йому страшно уявити, у яку це цифру вильється, тому й нічого не робить? А ви, хлопці, бийте вікна — «героям слава». Чи має хтось заперечення, що російський комунізм на Україні — явище злочинне? А чи не хотіли б ви, хлопці, уважніше придивитися, що серед тих «хтось», хто має заперечення, — і Президент Кучма.



Андрій Горбаль. 1931

Сьогодні день народження тата. Минуло 102 роки, як у молодої пари Гната і Юлії народився первісток Андрійко.

*ТАТО. Андрій Горбаль — нерозгадана мною тайна.
Мудрий отець.*

Я лежав хворий на кір. (У нас є родич у Самборі на таке прізвище. І я не знав при чому тут Кір і моя хвороба). У мене була гафячка. Бігав босий по снігу, але чи я один раз це робив? Шкіра стала дійсно корявою, як кора на дубі.

Тамо сів поруч на ліжко і прикладав руку мені до чола. Прохолодна долоня випромінювала спокій, певність і ласку. Так мені здалося. У тата були гарні руки. Часом так кажуть художники про руки з довгими пальцями та правильною опуклістю білих нігтів. Про татові руки доречніше б казати — золоті. Тамо умів усе робити: скроїти і зшити одежину, полагодити черевики, робити столярку — цебри, діжки, стільчики у хаті — все було зроблено батьком. Але метафора «золоті руки» мною не сприймалась — важкі, холодні, жовті, металеві. У тата були гарні руки.

Часом за якусь провину, коли батько був незадоволений моїм вчинком, мама шептала мені на вухо, щоб я вибачився перед батьком і поцілував йому руку. Бувало, щоб не ускладнювати справу, я це робив. Дивно, але тато не уникав процедур прощення. Простягав мені руку, після чого вибачав провину.

Одного разу я щось «учворив» і тато почав знімати ремінь. Я ~~знах~~, що означає цей жест. Матуся кинулася до нього і просила не вдаватися до «екзекуцій». (Мама завжди була моїм добрим адвокатом. I, як правило, вигравала справу). Тато відклав ремінь і за провину змусив мене стати в кут. «Стати в кут» означало стати в куток кімнати, обличчям до стіни і стояти до тих пір, поки тебе не буде помилувано.

Сутеніло. Мама почистила шкелко лямти, засвітила світло, почала розпалювати у печі, готувати вечерю. Тато за столом щось читав. Богдан сидів «по-турецьки» на бамбетлі зі своїми паперами та олівцями. (Зараз це називають — «сидіти у позі «лотос», тоді ми називали — «по-турецьки». На малюнках козак Мамай сидить зі своєю кобзою саме так).

Я стою у кутку. У хаті незвична тиша — іде процедура покарання. Вже й вечеря готова. Я покладаю надію, що це може стати приводом для амністії. «Амністію» може виголосити батько, але він мовчить. Мама підходить до мене і шепче на вухо, щоб я пішов поцілував тата у руку, вибачився і пообіцяв,

що цього робити більше не буду. Я не йду. Затявається. Сьогодні мені важко згадати, які були мотиви моєї впевненості. Тамо напевно здогадується, про що шепче мама, і бачить мою впевненість.

Якщо до цього були хоч якісь надії, що тато покличе мене до вечеरі, то зараз — за непослух мамі — вже точно він цього не зробить («ти бач, яке воно впевте!»). Мама шафпає мене за рукав — «Йди»! Не йду.

— Богданку, ходи вечеरяти, — звертається тато до брата. Це означає, що мене вечеरяти не кличуть. Шкодую, що не послухався мами. Але тепер уже їй справді ніякovo просити прощення, виглядатиме як слабодухість, непослідовність.

Сідають вечеरяти. Щось собі балакають. Їдять. Так, ніби мене нема вдома. Починаю рюмсати.

— Що там сталося? — питає батько.

— Нічого.

— А-а, а то я подумав проблеми якісь виникли.

Мама просить батька, щоб дозволив мені йти вечеरяти.

— А хто йому не дозволяє? Ти ж його, здається, просила, але він розуміє, що не заслужив вечері. Чи не так, Миколо?

І тут мене пройняло — я розплакався. Іду цілуло татові руку і прошу вибачення.

Тамо у стосунках з нами був дипломат. Він умів доказати неправоту без зайвих докорів.

Я перехворів на кір десь у класі 3-4. Тамо сів на ліжко біля мене і поклав руку на чоло. Так пробують, чи є гарячка, але тоді мені це здалось проявом ласки. Тамо явно був стурбований моїм станом і не відходив від мене. Розказував казки. Не запам'ятався їх зміст детально, але їхня правдолюбна сутність не стерлася. І одна виразна деталь: коштовний перстень з діамантом, знайдений у рибині. Оповідав про якогось бідного хлопця, що не мав навіть чого їсти, бо був справедливим, а таким не завжди добре живеться, але доля складалася так, що він завше пере-

магав неправду. Одного разу в нього залишилось лише декілька копійок, був голодний і йому було холодно. Був у сумнівах, пригнічений і у відчай. Виникла думка щось украсити. Знав — це не можна, гріх. Але так хотілося їсти... Вагався, але все-таки не узяв чужого. За тих пафу копійок зміг купити собі лише одну маленьку рибинку. Почав їсти. І яким було його здивування, коли усередині в рибі знайшов коштовний перстень з діамантом. Чому мені цей перстень з діамантом запам'ятався? Може, і через ці батькові казки біля моого ліжка запам'яталась і ситуація, за якої це було — захворювання на кір?

15. 03. 2000.

Нарешті закінчились лікувальні сеанси у стриєшної сестри Марії. Вчора по дорозі з процедур заходили разом з нею у церковцю на Аскольдовій могилі. Помолилися. Офіційно — ми з нею у різних конфесіях. Стрийко Петро був православним.

Відвіз їх на вокзал — о 23.30 поїзд. Лікування поганшення не дало. Казали чекати сорок днів. Чому 40?

16. 03. 2000.

У метро на Хрещатику зустрів одного іноземного кореспондента у Києві. Сказав, що «дивні речі діються». Вчора і позавчора він був на трьох пресконференціях, які влаштовували депутати Чайка і Табачник та колишній віце-прем'єр Голубченко і усі з явними нападками на Прем'єра Ющенка. Цим натякнув, що складається враження, ніби готується ґрунт, щоб його змістити. Питає: чому саме цим особам він стоїть кісткою упередок горла?

Відбулася всеукраїнська конференція «Референдум і ми: від громадянської позиції — до громадянської дії».

Організатори все-таки домоглися приміщення — палац культури у Політехніці. Людей приїхало втричі менше, ніж ми очікували. Спрацював президентський «адміністративний ресурс» — зараз з'явилось таке дивне поняття. Після президентських виборів Кучма усіх тих голів обласних організацій, у яких він не набрав більшості голосів, звільнив з роботи — не спрацював «належно» їхній адміністративний ресурс. Зараз він спрацював — люди не змогли приїхати. Стало очевидним, що нам не вдається донести до українського загалу інформацію про те, як цинічно їх хочуть використати. Зате на конференції був представлений увесь політичний спектр України — від комуністів до найправіших націоналістів. Мій знайомий ще по Київраді, представник об'єднання «Ми» Сергій Кудряшов сказав: «В етого чудака (маючи на увазі Кучму) криша поїхала основательно. Он такі всьо здѣлаєт, чтобы нас обѣдінить». Я розсміявся. Попри усе, конференція відбулася. Близкуче виступили Сугоняко, Мороз, Головатий.

Було прийнято кілька заяв та звернень. Для мене стало очевидним, що вони до людей не дійдуть, «адміністративний ресурс» не дозволить. З Адміністрації Президента уже поступила команда начальникам, з верху до низу, по усій вертикалі: на усі питання референдуму відповідь — «Так» і забезпечити повну явку виборців, інакше... прецедент Президентом уже був продемонстрований після виборів. За такої ситуації, прийняті нами на конференції документи, радше залишаться для історії — ознайомити з ними загал «ресурс» не дозволить. Але наша громадянська позиція, бодай, до узурпаторів дійде. Вона заявлена.

Увечері частково дивився по телевізору процедуру відзначення у Палаці «Україна», чи пак, нагородження визнаних «Людиною року» в Україні. Змішане почуття. А, може, й гнітюче. Бал серед чуми. Торжество Мамони. Усе з великою помпезністю і намаганням декларувати аристократизм і розкіш. (Це при тому, що людям по півроку і більше не виплачують мізерних зарплат). Забави «нових українцев», що починають свої виступи словами: «Нашоє маладое гасударство...». (Дійсно, їхнє!).

Ведучі — рускоязичні уперемішку з україномовними. У кращих традиціях Штепселя і Тарапуньки. Духовне наповнення цього дійства проходить під якимось химерним гаслом: «Нехай священний вогонь Прометея...». Очевидно, сприйняв би це за опоетизований образ, якби недавно не прочитав поему Тетяни Майданович «Христос чи Прометей». Закрався сумнів: чи не криється під такими дійствами масована підміна моральних вартостей українства? Щось надто багато несмачного було у тій розкоші.

Пізно увечері зателефонував мені з цього приводу Мойсей Фішбейн: «Миколо, що ж це робиться? Ти послухай, як вони поганять нашу мову, які культурні цінності вони нам нав'язують. Та робіть щось. Чого ви мовчите? Ви колись по тюрмах сиділи і не боялися...». Слово честі, не знав, що йому відповісти.

— Ну, чого ти мовчиш?

— А що я можу зробити.

Він вилаявся і добавив:

— Ну що ж, робитиму сам. Таке мое покликання.
І поклав слухавку.

19. 03. 2000.

Неділя. Після церкви додому не пішов — о 14 годині на Софіївському майдані мітинг на підтримку чеченського народу, тож узяв у ньому участь. На дворі

сніговиця, як серед справжньої зими, але людей зібра-
лося чимало.

Організатори замовили машину з озвученням і ще одне велике вантажне авто, що слугувало помостом для виступаючих. Надали слово і мені. Коротко сказав про аморальність сि�того світу, що байдуже спостерігає, як москаль винищує чеченську націю, натякнув, що обов'язком України є вилікувати Московію від хвороби великодержавності. Запитав риторично, чи має рацію он той чоловік, що стоїть з плакатом «Сьогодні Чечня — завтра Україна» і підтвердив: Так! Має. Бо добре знає, якщо Росія так жорстоко карає за сепаратистські наміри народ іншої віри, незрозумілої йому мови, то те ж може чекати нас. Ось підійде на книжних розкладках купіть випущену у Москві книжку «Сто городов мира» і побачите, що там не лише Севастополь, а й Одеса і Київ значаться як «города России». То що ж ми тут з вами робимо?! Більшість російських політиків вважають, що наша незалежність — це тимчасове непорозуміння. Просто у них руки до всього не доходять, щоб «навести порядок». Ми зібралися тут, щоб висловити солідарність з чеченським народом, бо завтра це може бути з нами. І ніхто не дав право нашему Президентові заявляти, що Україна підтримує такі дії Росії у Чечні. Ми прийшли, щоб заперечити це. Слава чеченському народу!

У натовпі побачив кума Євгена Обертаса, стояв з плакатом. Пригадую, як минулоді осені якось зустрівчись, почали говорити про Чечню. Про ті жахіття — вбивають цілий народ на виду в цілого світу і ніхто нічого. «Треба щось робити, — каже Євген, — партії, рухи — усе мовчить». Давай, кажу, підем пікетувати російське посольство, хай знають, що ми на боці Чечні, а не з ними. Домовились: він малює плакати, а я обзвонюю людей. Хоть щось, та назираєм. Пікет відбувся. Відправили телеграму солідарності і підтримки президенту Чечні Масхадову і віддали заяву протесту в посольство. (Десь копії мають бути). Сьогодні, бачу, Євген знову стоїть з плакатом.

Підійшов до нього, привітався. Євген зауважив, що я геть закоюб (вдягнувся ж не по-зимовому) і запропонував зайти у майстерню Миколи Стратілата, що тут недалечко, зігрітися. Потім разом зі Стратілатом пішли до музею Шевченка подивитися виставку його гравюр. Я знаю його філігранні роботи, але так багато зразу бачу вперше. Обдарований він і оригінальний митець. Його графічні роботи не сплутаєш з нічіїми.

Отак і закінчилась ще одна свята неділенька.

P. S. Знайшов текст минулорічної телеграми Президенту Чечні Масхадову та послання Російському послу

ТЕЛЕГРАМА

ПРЕЗИДЕНТУ РЕСПУБЛІКИ ІЧКЕРІЯ АСЛАНУ МАСХАДОВУ

Ми — українські правозахисники, представники громадських, політичних організацій України — глибоко переживаємо драму чеченського народу і рішуче виступаємо проти збройної агресії Росії в Чечні.

Нелюдські акції росіян ми розцінюємо як ганебний злочин і вимагаємо припинення цього геноциду.

Молимося за хоробрий чеченський народ. Хай помагає вам Бог!

Микола Горбаль, Мустафа Джемілев,
Євген Дикий, Євген Обертас,
Василь Овсієнко, Анатолій Ребро,
Євген Сверстюк, Віталій Шевченко,
Олесь Шевченко.

*Послу Російської Федерації в Україні
Івану П. АБОІМОВУ*

РЕЗОЛЮЦІЯ
ДЕМОНСТРАЦІЇ ПРОТЕСТУ
БІЛЯ ПОСОЛЬСТВА РФ В УКРАЇНІ

Ми, що нижче підписалися, представники правозахисних, громадських та політичних організацій столиці України, висловлюємо глибоку стурбованість з приводу агресії федеральних військ Росії у Республіку Ічкерія (Чечня). Розцінюємо це як акт геноциду проти цілого народу і визнаємо це злочином проти людства.

За усіма міжнародними правовими нормами кожен народ світу має право на самовизначення і незалежність.

Ми глибоко стурбовані, що велика ядерна держава, яка перед світом декларує відданість демократичним перетворенням, насправді послуговується ідеологією великодержавного шовінізму.

Ми, українці, на власному гіркуму досвіді знаємо, як більшовицька Росія всіх, хто прагнув незалежності, оголошувала бандитами і цілі народи називала зрадниками.

З приkrістю змушені констатувати, що у «демократичній Росії Єльцина» у цьому плані нічого не змінилося. Нас не може не турбувати, коли найвищі посадові особи Вашої держави послуговуються у своїй роботі бандитським гаслом «Будем мочить!» (крилатий афоризм Вашого прем'єра). Це формує фашистські настрої у Росії. У великих містах Вашої держави вже почалися гоніння за національною ознакою.

Гнівно засуджуємо дикунські воєнні акції Росії у Чечні.

У разі продовження агресії ми звернемося до світових міжнародних організацій із закликом застосувати щодо Росії правові та економічні санкції.

15.10.1999

м. Київ

М. Гарбалъ — правозахисник

О. Шевченко — ОУН

Неля Даниленко — журналістка

Джемілев Мустафа —

Голова Меджлісу кримсько-татарського народу,
народний депутат України

В. Кузів —

заступник Голови Київської обласної

організації Української Республіканської партії

Віталій Шевченко —

відп. секр. газети «Наша віра»

Василь Овсієнко —

заст. Голови Республіканської Християнської
партії

Петро Борсук

Микола Плахотнюк —

колишній політв'язень

Микола Коваленко

с. Гатне

20. 03. 2000.

Зателефонували зранку з телебачення, просили розповісти про Чорновола, як політика, у передачі «Рік без Чорновола». Відмовився. Його патріотизм і відданість Україні не підлягають сумніву, але, як практикуючий політик серед людей, він надтоegoцентричний, що не завжди було на користь справі. Говорити про це у передачі, приуроченій річниці смерті, непристойно.

Через якийсь час зателефонувала Ніна Михайлівна, похвалила мій учорашній виступ на мітингу:

— Ой, що ж воно буде, Миколо, таке жахіття у світі коїться?

— ...

Виявляється, була, а я її у натовпі і не зауважив. Були з нею і Сверстюки. (Кілька днів тому померла Сверстюкової дружини мама). Ніна Михайлівна похвалила і мою статтю. (В останньому номері «Нашої

віри» надрукували фрагменти із «опусу», який має бути надрукований в «Сучасності». У газеті статтю проілюстрували Богдановим малюнком).

Сказав і їй приємність, що бачив її вчора по телевізору у Палаці «Україна» у колі знаменитостей. (Запросив її Глузман. Він став «челавеком года» у номінації «кращий правозахисник року»).

21. 03. 2000. _____

Зателефонувала Алла Михайлівна. Каже, що одна з бульварних рускоязичних газет («Факти» чи «Кіївські відомості»), описуючи суботні вроочистості з нагородами, опублікувала фотографію з Палацу «Україна», на якій Глузман дає квіти Ніні Михайлівні, а під фотографією підписано щось таке: «растроганная жена Глузмана прослезилась». З цього приводу Ірина Глузманова уже написала в газету опротестування, Ніна Михайлівна також сконфужена. Між іншим, саме ці дві газети і ще «Зеркало неділі» були висунуті на здобуття премії у номінації «газета года». Виграла «Зеркало неділі». Кажуть, що це дочірне видання американської «Русской мислі».

Зателефонував Глузману, привітав з «челавеком года».

«Ой, Миколо, ви не уявляєте як це мені було стояти поряд з великим «меценатом». (Суркіс став «меценатом года»). Уявляю, Слава, уявляю. (Ще б не уявити — правозахиснику, що за правду пішов у неволю, стояти поруч за нагородою з пройдисвітом).

О 14 годині на запрошення Романа Корогодського був у Музеї літератури на презентації книжки із серії «Українська модерна література». Цього разу це повісті В. Домонтовича.

В. Домонтович — псевдонім Віктора Платоновича Петрова. Щось є демонічного у цій постаті. Був московським стукачем серед української еліти. І в Україні,

і в еміграції. Чомусь згадався мені ще один київський Петров, що свого часу написав у поліцію донос на Тараса Шевченка. Правда, між ними є суттєва різниця: перший — сіренька, невідома постать, доносив на обдаровану особистість, другий же — надзвичайно обдарований. І ще невідомо, що переважить: чи те, що доносив, чи те, що написав, зокрема про українське розстріляне відродження. Це ж треба: писати про найжахливіші злочини більшовизму, причому писати з жахом і обуренням — і таємно служити цій владі. Цілком логічно може напрошуватись думка, чи дехто із тих розстріляних не став жертвою його доносу?

У коротенькій анотації на обкладинці книжки про Домонтовича сказано: «Один з найцікавіших українських прозаїків і відомий вчений. Постать трагічна й неоднозначна. За мірою наукового таланту — визначна. Його доля склалася вкрай непросто: вчений, прозаїк, що був неокласиком у прозі, у силу обставин стає... совєтським розвідником». Так делікатно й сказано — «розвідник», цебто шпигун. (У нас чомусь було прийнято донощиків називати стукачами). Вечір видався прецікавим. Виступ Валерія Шевчука — виважений, вмотивований. Із виступу Романа Корогодського варта уваги невеличка деталь, яку він оповів між іншим. Пішов він якось на Лук'янівський цвинтар, де поховано Домонтовича, щоб для якогось там західного видання сфотографувати його могилу. Фотоапарат простенький, японський, але фотографії виходили завжди гарні. Здав проявити плівку, та на ній не виявилось ні одного кадру. Ще такого не було — «кодаківська» нова плівка! «Але мало що може бути, — каже Роман, — купую нову плівку, йду фотографувати ще раз. Здаю проявляти — плівка чиста (?!) ні одного кадру. Якась чортівня. Через кілька днів запрошую професійного фотографа. Очевидно, що нічого йому не розказую про свої аматорські невдачі. Приходимо на цвинтар. Вибирає ракурс, настроює апарат (апарат добрий, професійний, з якоюсь там електронікою), і раптом зауважує, що електроніка не

працює. Що таке? Фотоапарат попсувася, каже фотограф і тягне мене за руку — «ходім з відси, ходім звідси».

За енним разом Романові Корогодському таки вдалося зробити ті злощасні фотографії могили.

Дивний випадок. Переповідають, що Домонтовича ховало КГБ з військовими почестями.

Купив собі презентовану тут книжку цього дивного автора: видатного вченого і більшовицького шпигуна. Перша повість у книжці — «Апостоли». (Не міг обминути такий вчений постаті Ісуса і Його науки. Науки, що дійшла до нас через Апостолів). Прочитав повість одним подихом. Мова барвиста, виклад динамічний. Знаючи життєвий шлях автора, читається з особливою цікавістю.

... Єрусалим у переддень свята Пасхи.

«І, коли в місті стало відомо, що Ісус наблизився до Єрусалиму, весь народ вийшов на стіни міста Йому назустріч. Люди плакали, обіймались, шаліли од радости (...). Народ заповнив усі майдани, усі ринки у місті, і з вулиць доносилися, як глухе гуркотіння моря, радісні крики. Народ вітав Ісуса, обітованого пророками Месію».

Автор ретельно аналізує вчинки Христових учнів і логіку цих вчинків.

«Петро йшов тоді безпосередньо за Ісусом. (...) І всі бачили, що він найближчий учень Ісусів і є Його завступником».

«Петро зірвав голос, виступаючи з промовами на майданах з дахів будинків перед народом».

«...Петро підійшов з келихом до Хоми, спитав: — Чому ти не п'єш, Хомо? Хіба ти не радієш, бачиш, як народ вітає Ісуса?».

«...Хома з сумнівом похитав головою: — Я не вірю в народ!.. Сьогодні вони кричать «Слава! Слава!», а завтра вони кричатимуть: «Розіпни! Розіпни!». Сьогодні вони бачать в Ісусі Сина Божого, а завтра ганьбитимуть і зневажатимуть Його».

Та найбільше автор уділяє уваги апостолу Юді і мотиваціям його вчинків.

«Юда підтримав Хому. Він теж був тієї думки, що не можна покладатися на настрій народу.

— Слід знайти шлях, щоб домовитися з духівництвом! — сказав Юда: — Навіщо вигукувати на кожному кроці: «Ісус — Син Божий!» і дратувати цим духівництво?.. Розуміється, це гарне агітаційне гасло, щоб впливати на маси, але не слід давати приводів закидати нам, що воно йде від нас. Він був хитрий, цинічний і обережний. Дуже обережно й дуже обачно він натякнув, що, мовляв, Ісус уже відіграв Свою роль. — Не можна, — твердив Юда, — приносити справу в жертву шанолюбству однієї особи! (...) — Ісус, — закінчив Юда, — ідеаліст. Він непрактична людина. Він повинен одійти вбік і поступитися місцем реальним політичним, практичним людям, що здібні тверезо зважувати становище речей».

Очевидно, з декількох цитат важко зробити цілісне враження про повість Домонтовича «Апостоли», та все ж таки — яке незвичне трактування діянь одного з апостолів.

Цікаво: написав він повість до того, як погодився співпрацювати з ЧК, чи уже будучи їхнім агентом?

То чи є, за Петровим-Домонтовичем, вчинок Юди зрадою, а чи лиш проявом людської доцільноті, раціо?

За свідченнями Даниїла Андреєва:

«І образ великого зрадника, що досі сприймався мною лише як легенда, став для мене реальністю: я дізнався, що тут, серед морів Олірни¹, у глибокій самотності, на пустинному острові знаходитьсь тепер він. Понад шістнадцять століть тривав його шлях через страдалища. Скинутий у найглибші із них під тягарем карми, що не мала собі рівних за важкістю, де

¹ Олірна — перша із небесних сфер висхідного ряду.

ні до нього, ні після не було ні однієї людини, він був піднятий звідтіль Тим, Кого зрадив на землі(...). Покутник за зраду, завдячуочи силам Світла, піdnімаючись щораз вище по східцях чистилищ, нарешті досягнув Олірни. Ще не спілкуючись з її обивателями, він готує себе на острові до подальшого сходження.

Цей острів я бачив іздалеку: він суворий, посеред нього — нагромадження дивних скал, всі вершини яких нахилені в один бік. Вершини — гострі, колір скал — дуже темний, місцями чорний. Але самого Юду в Олірні не бачить ніхто: очами видно над островом зарево його молитв».

(Даниїл Андреєв «Троянда світу»
Москва. 1999 с. 62)

Поділився своєю розгубленістю щодо оцінок постаті Домонтовича з письменником Анатолієм Дністровим і отримав відповідь: «Домонтович — геній, а його «політичні» польоти — це втома людини, яка вимушена жити в дебільний, поляризований час, коли бідака (маючи унікальний науковий та письменницький хист) мусив розриватися між більшовиками і націоналістами, на яких дивився, як на інтелектуальних інвалідів та плебеїв.

Петров (автор першої книги про репресії «Жертви більшовицького терору») — був найбільшим українським інтелектуалом після Франка. Це аксіома, яку визнали Маланюк, Шерех і т. д.

Геніям властиво бути дуже слабкими і дуже сильними. Пане Миколо, ви — людина модерну (ідеології, нав'язування думки, боротьби), а Домонтович-Петров-Бер — перший *Homo Ludens* серед українців — це предвісник постмодерну, це наш Мішель Фуко!».

Так-то воно так (не беруся визначати групу інтелектуальної інвалідності більшовиків та націоналістів, у кого яка), але, що ж було з тими кодаківськими плівками Корогодського?

Вчора запросив мене історик Юрій Шаповал — взяти участь у радіопередачі про дисидентський рух. (Знаю його по роботі над телепередачею про Валерія Марченка. Він з тих істориків, котрі останнім часом копаються в архівах КГБ). Відмовлявся, бо ті балачки про тюремне минуле викликають у мене останнім часом оскуму. А на аргументи про нашу боротьбу з Системою, я, на якомусь із виступів, уже сказав: це не ми боролися, це вона з нами боролася, а ми хіба що намагалися зберегти хоч якусь громадянську гідність, а оте геройзування заднім числом — нічого. Подруге, я останнім часом всяко намагаюся відходити від політики, не хочу і не маю аж ніякої потреби світитися у ефірі.

— Пане Миколо, та не про ваше «свіченя» ідеться, ідеться про історію, якої люди, на жаль, не знають і хтось же їм має про це говорити, адже існує ще й просвітянська проблема ... (і т.д. і т.п.).

Погодився. Хоч, насправді, так воно мені марудно уже від таких балачок.

Зустрілися о 9.30 біля Золотих воріт. Подарував мені книжку «Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД», якої є співавтором. Написана разом з Володимиром Пристайком на основі архівних документів КГБ.

В.Пристайко — генерал СБУ, заступник голови цієї Служби, колишній кагебіст.

На радіо, виявляється, був не прямий ефір, а робили тільки запис. Сказали, що повідомлять, коли буде в ефірі. Наговорив на дві передачі по 15 хв. Особливо цікавила Шаповала чомусь моя друга судимість, за намір когось-там згвалтувати.

— Як це сталося?

Спогад про цю цинічну провокацію завжди викликає пригнічено-гидливий настрій, злагнути який може лише той, хто пережив подібне. Навіть очевидне всім обріхування ставить жертву у невигідне становище,

бо відтепер спрямовує його енергію лише на захист і спростовування, а це завжди стан жалюгідний. Провокація, що спрямована на дискредитацію особистості, є своєрідною формою її убивства. І не лише морального: багато людей цього не витримують фізично. Не думаю, щоб Шаповал запитував про це з якихось інших мотивів, окрім цікавості історика дізнатися про сутність кагебістських провокативних схем. Довелось коротко оповісти про той час і політичну атмосферу кінця 79-го — період завершення розгрому Української Гельсінської групи і причетних до неї.

Я з дня на день чекав арешту. Складалось враження, що усім, хто раніше уже сидів у політичних таборах, стараються на цей раз фабрикувати якісь кримінальні справи. (Уже до десятка знайомих мені людей сиділо у кримінальних таборах). Очевидно, це мало не лише морально дискредитувати правозахисний рух, мовляв, ніякі вони не ратаї за права людини, а звичайнісінські злодії, наркомани, розбишаки. Адже у суспільстві таких чимало, а хто не повірить (а таких також було вже багатенько), повинен усвідомити всесильність і безкарність влади, і що влада здатна на все, а, отже і марність намагань будь-якого спротиву. Я знав, що кожної хвилини можу стати якимось злочинцем. Але, по-правді, до ролі гвалтівника був не готовим і, здається, серед нашого опозиційного кола став першим за таким звинуваченням, але, на жаль, не останнім. Технологія проста: будь-яка пані може показати на вас пальцем і сказати, що ви мали намір її згвалтувати — і цього виявиться достатньо, щоб вас заарештували. До провокації проти мене готовувались грунтовніше. Раптом одна пані-«юрист», знайома мені із курсів іноземних мов, отримує квартиру у сусідньому будинку (?). (Потім з'ясується, що ніколи вона там не проживала, очевидно це була явочна кагебістська квартира).

На курсах була тема розказати німецькою про свою роботу. Звідки, «юрист», мовляв, і дізналася, що я працюю електромеханіком — і їй раптом конче ста-

ла потрібною моя допомога — у неї у ванній чомусь не світиться лампочка. Вона «уже й міняла на іншу, але... чи не зміг би я чимось зарадити». Я пообіцяв, що при нагоді загляну. При кожній «випадковій» зустрічі вона мені про це нагадувала. Врешті пообіцяв, що такого-то дня заскочу.

Квартира виявилась необжитою: стіл, кілька стільців, диван. Стіл заставлений наїдками, випивкою. Тут, окрім господині, є ще одна пані. Як потім з'ясувється, саме її обрано на роль «жертви» — Людмила Наймітенко. Я запитав, чи у них якесь свято? — Ні, знали, що прийдеш ти, сьогодні субота, вирішили трохи розслабитись. Сказав, що не зможу, на жаль, розділити їхню трапезу, маю інший захід. Подивився лампочку, виявив, що немає нульової фази, сказав у чому причина. Але, бачу, що їх це не дуже турбує, залишають за стіл. Я й справді мав з кимось там зустрітися, тому розпрощався. Пізніше, аналізуючи ситуацію, дійшов висновку, що саме цей день мав бути днем моого арешту: ідеальна можливість — пиятика у чужій квартирі, з чужими жінками. Потім доказуй, як ти там опинився, з якими намірами. Але сценарій, розроблений КГБ, рано чи пізно має бути реалізований. Через кілька днів, вертаючись з роботи, з другої зміни (перша зміна електромеханіків ліфтів починалась о 6 годині, друга о 15), по дорозі «випадково» зустрілася уже знайома Наймітенко — їде до подруги, «моєї нової сусідки», але на станції «Польова» мусить заскочити у гуртожиток, щось там для неї узяти. Чи не був би я такий добрий піти з нею, щоб потім сама від трамвая поночі не йшла до подруги. Погодився. Тут на вулиці Польовій мене й пов'язали. Група чоловіків били ногами, повалили на землю. Два із них потім будуть іти свідками — Іванов і Литавський. Тут же за поворотом стояла міліцейська машина, у яку мене вкинули і уже через кілька хвилин я був у тюрмі на Лук'янівці. Уточнюю це — не у міліції в камері попереднього затримання, а зразу ж у тюрмі, хоч санкцію на арешт мені пред'явили тільки через два дні. Це звинувачення

на спробу до згвалтування — ст. 17, ст. 117. Я тут же попросив слідчого призначити мені судову медичну експертизу — побито ж мене, насильство скоено наді мною і він бачить, що я весь у синцях, очі запливли кров'ю, губи розпухли. Слідчий не радить цього робити, бо «мені ж буде гірше». Я домігся свого. Через кілька днів він приносить постанову про відкриття на мене справи ще по одній статті - 190 ч. II (опір громадянам, що виконували свій громадський обов'язок). Адвокат Софія Васютинська, ознайомившись зі «справою» порадила «пріняти новий удар судьби». Новому адвокату, що найняли друзі, Н. Немировській прийняти справу моого захисту не дозволи. Я зрозумів свою приреченість. Від участі у т. зв. попередньому слідстві відмовився, від призначеного ними захисту теж. Стан мій був жахливий. Мене десь більше тижня тримали у невеличкій камері ще з двома арештованими. Я не знаходив собі місця, хотілося бігти, кричати, зривався зі свого місця. Не пригадую, щоб у цій камері я заснув хоч на півгодини, хіба якесь миттєве марево на грані божевілля.

Зранку в коридорі на перевірці наглядач оперезав мене гумовою палицею: «Что ты, скатіна, мечещся!» — не міг встояти на місці й хвилини.

Тоді не давав ніякого осмислення своєму внутрішньому стану — хіба ж нема від чого переживати... Ale коли недавно розказав про тодішній мій стан знайомому лікарю, він визначив, що це признак дії психотропного препарату — і навіть сказав, як він називається (на жаль не маю пам'яті на медичні терміни). Я не скильний вірити в усіякі такі історії, якби не одна деталь: з тієї маленької камери раптом перекидають у велику, абсолютно порожню — більше 30 двох'ярусних нар і ні однієї людини. Є де порухатись. Хоч бери та бігай з кінця в кінець камери. І раптом бачу на задній нарі до верхнього бильця прикріплений мотузок, виготовлений з пасма розірваної матрасовки і зав'язаний петлею. Готова, запхати голову — і кінець стражданням. Зупинився, оставпів. У свідомості

збліснуло: ах, мерзотники, за вашими розрахунками уже мав би дозріти до самогубства.

Стало легко, несподівано легко стало на душі. Сів на нари, по обличчю потекли сльози. Боже, дякую Тобі за ласку просвітління.

Перша ніч за два тижні, в яку виспався. Зранку перекинули в іншу камеру, битком набиту.

Боюся, що описане вище буде не зовсім ідентичне, власне — не синхронне з тим що наговорив Юрію Шаповалу для радіо, але загальний зміст саме такий. Мені самому зайвий раз моторошно згадувати про це. Коли часом питаютъ, чи я не звертався у Службу безпеки про перегляд і цієї моєї справи, я відповідаю, що якщо це дійсно Служба Безпеки України, а не кагеб'ятьня, то це у них мала б виникнути потреба вибачитися переді мною. Шаповал, натякаючи на свою добру співпрацю з В. Пристайком, заступником голови СБУ, навіть дав його телефон. Але логічнішим було б, щоб такий телефонний дзвоник пролунав звідтіль. Не вірю я поки що цій братії, що вона готова зіznатися у своєму гидному промислі. Маю підстави для цього.

Пригадую, перед виборами президента отримав від кандидата Марчука листа, власне, від його довіреної особи. Це вже був чи не другий такий лист. (Марчук, як кандидат, використовував і таку форму агітації). Лист на чотири друковані сторінки. Пише офіцер СБУ зі штабу Марчука Іван Котовенко, опонуючи іншому офіцеру СБУ, що підписався криптонімом А.К. і написав статтю «Євгене Кириловичу, згадаймо ваш життєпис» (очевидно, на підтримку Кучми). Іван Котовенко також у цьому листі опонує й Івану Гелю¹ на його статтю «Генерал Янус».

Заситую кілька доводів Марчукового кагебіста, щоб хоть якось злагнути настрої й атмосферу у те-

¹ Іван Гель відсидів два терміни за антирадянську агітацію і пропаганду.

перішній СБУ і їхню власну оцінку на своє минуле (цитую):

«Про те, що і Гель і так званий «А.К.» працюють у тадемі, здогадатися неважко, адже професійний капібіст «А.К.» у своєму доносі посилається на Геля, а сексот-аматор Гель у своєму доносі переспівує мотиви «А.К.» (...) Читаю в доносі Геля пасаж про те, що 5-е Управління (цитую): «переймалося провокаціями та фабрикуванням кримінальних справ на кшталт згвалтування, перевезення чи продажу наркотиків, державного майна, сексуальних збочень тощо». Це уже більше, ніж брехня, за такі речі або ж б'ють по морді, як це одного разу зробила Ліна Костенко щодо директора Київської філармонії, або ж подають до суду — я ж продовжу жити у цьому світі, у мене є другина, мати, син, онуки; мої сім'ї і моїм друзям не байдуже, коли мене, колишнього працівника 5-го Управління, якийсь Гель звинувачує не тільки в аморальних, антигромадських вчинках, а і в кримінальних злочинах (згідно з чинним законодавством). У мене, відповім, руки і душа, на відміну від Геля, чисті.

Жодної кримінальної справи стосовно правозахисників органи КГБ за вказані Гелем дії (згвалтування, наркотики, сексуальні збочення тощо) не порушували.

А те, що тряплялось так, що когось із поплічників Геля міліція заарештовувала, то це пояснюється просто, — на жаль, у нашему суспільстві, як і в будь-якому іншому, поки що є і гвалтівники, і наркодільці, і сексуальні збоченці. Якщо під час затримання у злодія, який украв дошки із заводського паркану, чи у депресанта, який балувався наркотиками, чи у збоченця, який серед школярів демонстрував не зовсім прийнятну для нашого суспільства свою сексуальну орієнтацію, міліція знаходила якийсь там «самвидав», чи просто він належав до друзів Геля, то причому тут 5-е Управління і його працівники?

Десь у 90-му році один із чільників українського визвольного руху звернувся до колишнього голови КДБ УРСР М. М. Голушки з претензією: мовляв, чому

мене реабілітували за антирадянську діяльність, а не реабілітували за спробу згвалтування, адже то була провокація КГБ — до мене в готельний номер вночі зйшла жінка, яка, я впевнений, була причетна до КГБ?

Голушко йому відповів: «Я не знаю, можливо, то була провокація КГБ, — в той час в Україні я не працював і прокоментувати той факт ніяк не можу. Але ж Ваші штани в номері знімали не працівники КГБ, і ні та жінка, яка зйшла до Вас уночі в гості на чай, Ви самі їх зняли, свої штани. Ви називаєте себе зверхником українського визвольного руху, але ж Ви ще називаєте себе і християнином. Згідно з проповіддю Ісуса Христа перелюбство є одним із найтяжчих гріхів, і сказано Богом: «А Я вам кажу, що кожен, хто на жінку подивиться з пожадливістю, той уже вчинив із нею перелюб у серці своїм» (Матвія У: 28)». І далі у Святому Письмі сказано: «Стережіться фальшивих пророків... Ото ж бо,— по їхніх плодах ви пізнаєте їх!» (Матвія уп:13-20)». Ви хочете, — продовжив Голушко, — і рибку з'їсти, і одночасно бути українським пророком. А такого не буває, мораль — штука делікатна і серйозна».

Трохи завелика цитата, але вона варта того, щоб її заситувати, як взірець людського цинізму. Здається, не має мерзеннішого, як кагебіст посилається на Святе Письмо. І, врешті, чи прийняв би хтось на роботу у КГБ віруючого в Бога, та й чи пішла б віруюча людина на службу у цей орган.

Думаю, що й цей діалог з Голушко вигаданий. Очевидно, у ньому йдеться про Вячеслава Чорновола, бо саме йому влаштували провокацію у готелі, але це було не в Україні, як подає автор тексту, а в далекій Російській Якутії.

Товаріщу кагебісте, в тодішньому кримінальному кодексі не було покарання за те, що «Ви самі зняли свої штани» у готелі, а було за насильство над іншими, і за це крутили руки, кидали у тюрму і фабрику-

вали термін. І коли тобі, кагебісту, сьогодні кажуть, що це була провокація, ти відповідаєш — «Я не знаю, можливо то була провокація КГБ» ... і ні крапельки відчуття вини за скоєну наругу. Ти моралізуєш, мерзотнику!

Кагебіст Іван Котовенкò у своєму листі — за Україну, за Марчука проти Кучми і його бандитського оточення, де «....кошти з виборчого штабу Кучми, які складають один мільярд триста мільйонів доларів і які використовуються саме кучмівцями, а не прихильниками Марчука, на найбрудніші провокації». Можна б викрикнути від розчulenня: «Правда, друже Іване!», якби ваш кагеб'ячий генерал не пішов зараз служити цій банді й помагати їм проводити ці провокації. Одеї є ваша кагебістська мораль.

02. 04. 2000.

День народження у Леоніди Павлівни Світличної.

Льоля — натура колоритна. Цей колорит освоюю з трудом — сьогодні приніс з найдків щось таке, що вона не любить. Колись уже встрявл у аналогічну ситуацію з квітами — є квіти, які вона любить, а є, яких не хоче у хаті бачити. Тут вгадувати не можна, це просто треба знати. Але наука — не вовк, у ліс не йде, потихенько освоюю. Може, тому я у житті такий невиразний, що у мене смаки розмиті? Може, причетність до точних наук (Льоля — математик) формували у її характері таку вибірковість і категоричність? Може, саме ці якості стали для Івана Світличного такими привабливими, що він так трепетно і ніжно ставився до цієї жінки упродовж життя?

Сьогодні серед гостей домінували представники мистецтва живопису, тому й розмови на світські теми точилися здебільш навколо того: на одному з вечорів у Будинку вчителя виступив Танюк і показав цілому залу людину, що робитиме пам'ятник на могилу Чорноволу. Прізвище скульптора, здається, Зноба. Чому

саме він? Він не належав до кола шістдесятників і не знає тієї атмосфери зсередини. Він знає іншу атмосферу, оскільки був представникомsovєтського офіціозу і його співцем;

врешті, чому не поховали В'ячеслава на тому пагорбі, де поховано Світличного, Стуса, Лупиноса та інших сподвижників з його кола, а на одній алеї зі Щербицьким? (я вставив, що перед смертю усі рівні і що Чорновіл не сам вибирав собі місце, хоч розумів цілковиту резонність такого запитання);

натякалося про кон'юнктурний елемент навіть на такій сумній ситуації, як смерть людська, і таке інше.

Попросив не відволікатися від теми дня і випити за здоров'я людини, що зібрала нас усіх тут, бо вона того варта.

10. 04. 2000.

Засідання Правління Фонду «Галерея Богдана». Була Ніна Михайлівна Марченко — виявила бажання бути членом Фонду. На час підготовки до виставки погодилась бути директором Фонду Неля Даниленко.

Виписав посвідчення про членство у Фонді Ніні Михайлівні, Андрію Горбалю, Іванові Стокотельному, Надії Світличній. Прийняли рішення провести персональну виставку Богданових малюнків у Києві, з одночасною презентацією Благодійного Фонду «Галерея Богдана». Вирішено до відкриття виставки спромогти-ся випустити брошурку «Феномен Богдана Горбала».

14. 04. 2000.

Сьогодні трохи «прибрахлився». Останнім часом геть обносився і вже давно треба було купити якусь пристойну одежину. Проблема одягу, відколи себе пам'ятаю, завжди була присутньою у мене (не враховуючи час ув'язнень, золотий час, що відсував цю

проблему на останнє місце). Навіть у час, коли вже копійчина дозволяла, але ... як не штани задовгі, то куртка завузька; мешти гарні, але тиснуть, і таке інше. А сьогодні — напрочуд вдало: одним махом купив костюм, сорочку і мешти, і все — «ляля», і досить недорога «ляля», за чотириста гривень. Коли одягнешся у якусь пристойну одежину, в якій почуваєшся ненадійним, то навіть у мові з'являється якась упевненість і, начебто, й характер стає розважливішим.

15. 04. 2000. ---

Возив автом Льолю Світличну на Байковий цвинтар, де разом з Роксоляною Сірою прибирали Іванову могилу. Роксоляна Сіра — американка, приїжджаючи в Україну, ніколи не забуває відвідати Льолю.

Подряпала собі трояндами руки, кущ яких пишно розрісся на могилі. А я трошки подряпав авто об огорожу, — «тра й на дорогу дивитиси». Відвідини цвинтаря завжди настроюють на неземний лад. Високе небо, колючі троянди — тож кожному по відмітині при зустрічі з вічністю.

18. 04. 2000. ---

Взяв участь у презентації книжки Івана Андрусяка та Євгена Петренка «Бліск і злидennість Української націонал-демократії». Встрявл у дискусію. Роздратувало позерство у деяких виступах та краснобайство і кон'юнктурність в інших. Адже у більшості виступів не було й спроб пошуку відповідей на питання, що виникають при прочитанні книжки. Говорив дещо нервово. Завжди після таких емоційних спалахів потім чуюся пригніченим, бо виглядає це хворобливо (варт бути розважливішим — не завжди вдається, перемикає). Хоч виступ, як мені здалося, сприйнявся схвално. Відзначив вартісність видання, що спонукає до роздумів, подякував авторам. Натякнув, що у книжці

опущено зовнішній фактор впливу на формування Української держави і українськості у ній. Процитував Василя Симоненка «Гримотить над світом лута битва за твоє життя, твої права» і сказав, що це актуальніше сьогодні, ніж будь-коли.

Захід проходив у Будинку вчителя. Організував його Олександр Сугоняко. Цей чоловік щиро перейнявся долею українського етносу, тому всіляко сприяє (і часто самотужки) всьому, що будить думку навколо цієї проблеми.

На презентації був Осип Зінкевич, як видавець (книжечку видав «Смолоскип»), не виступав. Виступив інший українець з Америки — Анатоль Камінський. Виступ був коротким, він кудись поспішав. Натякнув, що варто б більше розмірковувати не над тим як є, а як з того вийти. При виході шепнув, що хоче зі мною зустрітися і що він мені з цього приводу зателефонує. На презентації були ще (із відомих) Сверстюк, М.Горинь, Овсієнко, Кияк, Сидоржевський. Запізнався тут і з поетом Анатолієм Дністровим. Кремезної статури, гарний юнак. Давненько зауважив його поезії, а, виявляється, він мій краянин — народився у Тернополі 1974 року. (Боженьку, я уже свій перший термін досиджував, як воно народилося, а які гарні вірші пише!). Дністровий — це його псевдонім, а він — Астаф'єв. Запитав чи я пишу зараз вірші. Виявляється, знає мій «Піщаний годинник» і «в юності був захоплений ним». Ти ба?... Виявляється, у тій «пісочниці» хтось таки бавився. Подарував мені дві свої збірочки — «На смерть Кліо» та «Проповідь до магми». Я йому підписав тільки-но зверстану брошурку, ще без обкладинки — «Феномен Богдана Горбала». (Обкладинка буде кольорова. Замовили в іншій типографії. Ще не виготовили). Приємна зустріч. На презентації поет був у якості редактора презентованого твору.

19. 04. 2000.

Зранку зателефонувала Михася Коцюбинська. Вона уже після операції вдома. Задоволена. Лікарі добрі, знаючі. Операція пройшла вдало. Тільки-но чула мій виступ по радіо (інтерв'ю з Шаповалом), тому й телефонує. На жаль, я не чув: не попередили.

У другій половині дня ходив на похорон. Померла дружина Романа Корогодського Оксана. Бачив її десь місяць тому, коли заходив до Корогодських за «лептою» на Михасину операцію. Була бліденька, аж просвітлена.

Вже її немає.

Відспівували у церкві на Аскольдовій Могилі. Було сонячно, тепло і лагідно — гей-би в оточенні ангелів. Багато квітів. Хреста ніс Євген Сверстюк, Євангеліє — Михайло Горинь.

04. 05. 2000.

Учора повернулися з Летячого. Їздив машиною на Великдень додому з Марійкою. Це моя перша така далека подорож автомобілем у ролі водія — 550 км в одному напрямку.

Не виніс якогось особливого зворушення з цих Великодніх свят у селі. У громаді постійна напруга, село розділилося на дві конфесії. Це не завжди сприяє доброзичливим стосункам між односельцями. Церквою, що була збудована ще 1828 року, і це була греко-католицька парафія до 1946 року, зараз заволоділа частина громади, що назвали себе православними. Греко-католицька громада, з 1992 року домагаючись почергового Богослужіння, врешті минулого року змушена була побудувати собі невеличку церковцю поруч. Активістами православної громади є усі вчо-рашні сільські комуністи. Є серед їхніх непримирених і не комуністи, але тепер маю усі підстави вважа-

ти, що деякі з них були сексотами КГБ. Можна б лише тішитися, що навернулися до Бога, але, боюся, що це більш політична формація, аніж духовна. Більшій частині активістів цієї громади імперськими російськими чинниками «по долгу служби» було велено ненавидіти Унію. Десь у мене повинні бути документи, вилучені у Тернопільському обкомі після провалу ГКЧП, що показують, як це робилося. Очевидно, що серед непримирених летяцької громади є й такі, про яких кажуть — «Богу духа винні».

Знає Бог і люди, — я не є антагоністом українського православія, і відомо, скільки часу й енергії витратив, сприяючи в Києві і Київщині Автокефальній Церкві (як голова республіканців Києва і області), чи Київському патріархату у виясненні стосунків з московською Церквою. Але у Галичині це дещо інше. Причині релігійному непорозумінню тут не знаходжу іншого означення, як — неомоскофільство.

Знайшов ці папери у своєму архіві. Вони варті того, щоб їх передрукувати.

Для службового пользования.

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ
ЧОРТКОВСКОГО ИСПОЛКОМА РАЙОННОГО
СОВЕТА НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ТОВ. СКАКУНУ П. А.

Уполномоченный Совета
По делам религии при
Совете Министров СССР
по Тернопольской области
19.11.1985г. №120

При № 139 дсп. 26 июня 1985 года Вами выслан план дополнительных мероприятий по усилению работы, направленной на прекращение противозаконной деятельности остатков униатства, утвержденный заместителем председателя облисполкома тов. Трофимяк Ю.М. 31 мая сего года.

О результатах выполнения плана предлагалось информировать аппарат уполномоченного Совета по делам рели-

гии к 1 ноября 1985 года., однако по состоянию на 14.11.1985 г., такой информации от райисполкома не поступило.

Просим к 10 декабря с. г. информацию о выполнении плана и других мероприятиях, проведенных по униатам, направить в аппарат уполномоченного Совета.

В информации необходимо указать:

- сколько бывших униатских священников, монахов, монахинь, псаломщиков пофамильно и количество семей верующих униатов проживают в районе по состоянию на 25 ноября 1985г. Кто из них конкретно проводит противозаконную униатскую религиозную деятельность;
- сколько униатов и кто конкретно были привлечены к административной ответственности за нарушение законодательства о культурах, за какие нарушения;
- кто из униатов /пофамильно/ профилактирован на собраниях общественности, в исполкомах Советов, прокуратуре, милиции;
- кто из униатов пофамильно предупреждён официально об ответственности за нарушение законодательства о культурах, прекращении униатской деятельности;
- какие меры приняты к ликвидации домашних церквей униатских священников (Василька П.А. в с. Барыш, Теленко В.И. в с. Белая, Захаркива С.Т. в г. Залещики, Кушнира И.В. в с. Гай Великие), «домашних монастырей» монашествующих в гор. Бережаны, Бучаче, Чорткове, Залещиках, Тернополе, селе Лановцах Борщевского района и высвобождении их от униатской атрибутики. Сколько домашних церквей и монастырей осталось в районе на 25.11.1985 г.;
- сколько в 1985 году задерживалось лиц, занимающихся распродажей униатской атрибутики (икон, крестиков, молитвенников и др. утвари и литературы). Какая изъята у них атрибутика и в каком количестве. Кто (пофамильно) привлечен к уголовной, административной ответственности;
- кто из православных священников, обслуживающих религиозное объединение и ушедших на пенсию занимается униатской деятельностью, какие к ним принимались меры по пресечению этой деятельности;

- как организован контроль в населенных пунктах района за униатами, сколько раз обсуждался этот вопрос на заседаниях исполнкома и комиссий содействия в 1985 году. Какие меры принял райисполком по усилению контроля за униатами, пресечению их противозаконной деятельности.

Уполномоченный Совета (підпис) М.И. Дядьо

Для служебного пользования.

ЗАМЕСТИТЕЛЮ ПРЕДСЕДАТЕЛЯ ИСПОЛКОМА
ЧОРТКОВСКОГО РАЙОННОГО СОВЕТА
НАРОДНЫХ ДЕПУТАТОВ
ТОВ. СКАКУНУ П.А.

Уполномоченный
Совета по делам религии
при Совете Министров СССР
по Тернопольской области

«26» июня 1985 г.
№ 139 дсн

Направляем план дополнительных мероприятий по усилению работы, направленной на прекращение противозаконной деятельности остатков униатства, утвержденный заместителем председателя облисполкома тов. Трофимяк Ю.М. 31 мая 1985 года.

О результатах выполнения запланированных мероприятий просим информировать к 1 ноябрю с. г.

Приложение: по тексту на 3-х листах.

Уполномоченный Совета (підпис) Дядьо М. И.

Для служебного пользования

Экз. № 2

П Л А Н

дополнительных мероприятий аппарата уполномоченного Совета по делам религии при Совете Министров УССР по Тернопольской области по усилению работы, направленной на прекращение противозаконной деятельности остатков униатства,
на май-декабрь 1985 года

В области проживают 19 бывших униатских священни-

ков и монахов, 44 монахини. Учтено до 30 населенных пунктов, где имеется от 5 и более семей верующих, являющихся приверженцами греко-католической церкви.

Отдельные из униатских священников (Васильк П. А., Монастириский М. И. — Бучачский район, Кисиль М. А. — Борщевский район, Захаркив С. Т. — Залещицкий район, Теленко В. И. — Тернопольский район) продолжают противозаконную религиозную деятельность. Действуют т.н. «домашние монастыри» в г. Бережаны, Бучаче, с. Лановцах Борщевского района, г. Залещиках, Чорткове и Тернополе. Имеет место распространение униатских календарей и другой религиозной атрибутики.

С целью усиления работы по прекращению противозаконной деятельности остатков униатства в области, осуществить следующие мероприятия:

1. Проверить состояние работы по выполнению указания Совета Министров УССР от 6.09.84г. № С-257 о противодействии зарубежной католической пропаганде и принятии мер, направленных на прекращение деятельности остатков униатства в Бучачском, Залещицком, Теребовлянском, Чортковском районах и г. Тернополе.

Результаты проверки обсудить на совещании при заместителе председателя облисполкома.

т. Зотов И. Н.

до 25 июля 1985 г.

2. Глубоко изучить и проанализировать религиозную обстановку в населенных пунктах, где имеются остатки униатства, разобраться на местах, кто конкретно из этой категории лиц продолжает заниматься противозаконной униатской деятельностью. В отношении лиц, нарушающих законодательство о религиозных культурах, провести профилактическую работу, официально предупредить каждого из них об ответственности.

Аппарат уполномоченного,
исполкомы местных Советов
до 15 июля 1985 г.

3. Установить надлежащий контроль за униатским духовенством, монашествующими и активными верующими, исключить всякую возможность проведения ими нелегальных обрядов и униатских соборищ.

Исполком местных Советов
Постоянно.

4. Принять меры к ликвидации т.н. «домашних церквей» (с. Белая Тернопольского района — Теленко В. И.), «домашних монастырей» в городах Бережаны, Залещики, Чортков, Тернополь и с. Лановцы Борщевского района.

Вести разъяснительную работу с монашествующими о высвобождении их квартир от униатской атрибутики, принять меры по прекращению в их квартирах — домах коллективных богослужений.

Аппарат уполномоченного,
исполкомы местных Советов
Весь период.

5. Организовать работу по выявлению лиц, занимающихся кустарным изготовлением и распространением униатских церковных календарей, икон, крестиков и другой религиозной атрибутики. Проводить эти мероприятия совместно с участковыми инспекторами органов внутренних дел, дружинниками и общественностью.

Аппарат уполномоченного,
исполкомы местных Советов
Постоянно.

6. В лекционной пропаганде, через печать и местное радио разоблачать националистическую антисоветскую сущность униатского экстремизма и подстрекательские действия Ватикана, направленные на восстановление униатской церкви на Украине.

В этих мероприятиях использовать лояльно настроенных священников русской православной церкви.

Аппарат уполномоченного,
исполкомы местных Советов
Постоянно.

Уполномоченный Совета (підпис) М. И. Дядько

Для служебного пользования

ПЛАН

дополнительных мероприятий комиссии содействия райисполкуму по контролю за соблюдением законодательства о религиозных культурах и по усилению работы, направленной на прекращение противозаконной деятельности остатков униатства.

на июнь — декабрь 1985 года.

1. Глубоко изучить и проанализировать религиозную обстановку в населенных пунктах, города Чорткова, селах Росьохач, Мухавка, где имеются остатки униатства, разобраться, кто конкретно из этой категории лиц продолжает заниматься противозаконной униатской деятельностью. В отношении лиц, нарушающих законодательство о религиозных культурах, провести профилактическую работу, официально предупредить каждого из них об ответственности.

Члены районной, городской комиссии содействия, исполкомы местных Советов
До 15 августа 1985 г.

2. Установить надлежащий контроль за униатским духовенством, монашествующими и активными верующими, исключить всякую возможность проведения ими нелегальных обрядов и униатских сборищ.

Исполкомы местных Советов
Постоянно.

3. Принять меры к ликвидации т.н. «домашних церквей» в г. Чорткове.

Вести разъяснительную работу с монашеством о высвобождении их квартир от униатской атрибутики, принять меры по прекращению в их квартирах-домах коллективных богослужений.

Комиссия содействия горисполкома, исполком местных Советов
Весь период

4. Организовать работу по выявлению лиц, занимающихся кустарным изготовлением и распространением униатских церковных календарей, икон, крестиков и другой религиозной атрибутики. Эти мероприятия проводить совместно с участковыми инспекторами РОВД, дружинниками и общественностью.

Члены районной и городской комиссии содействия, исполкомы местных Советов
Постоянно.

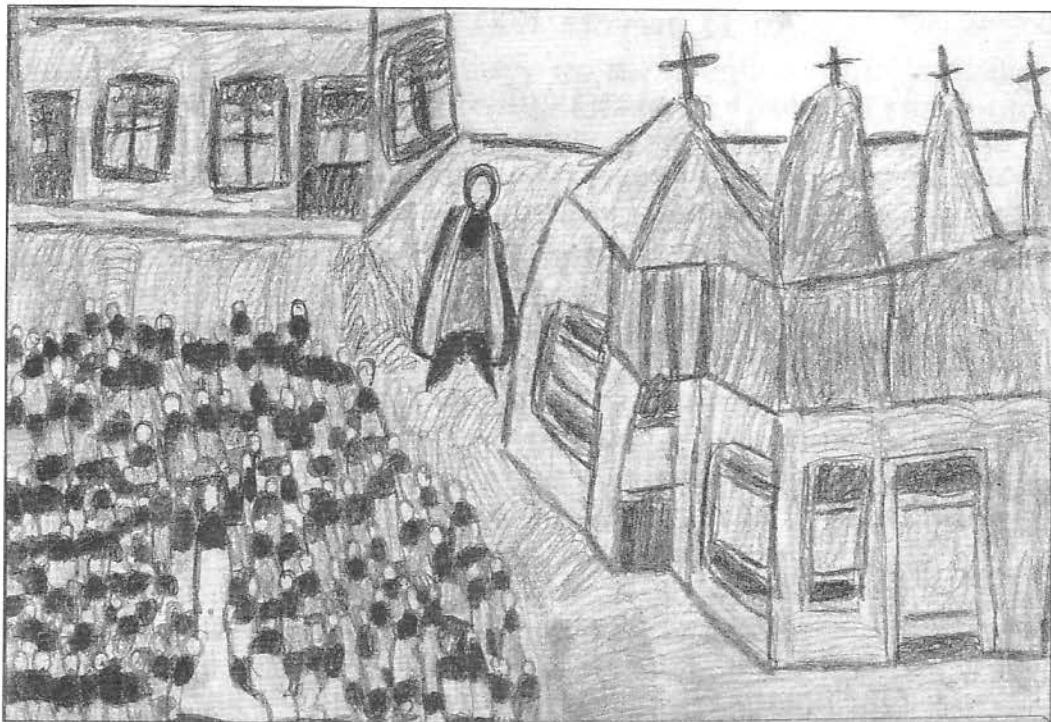
5. В лекционной пропаганде, через печать и местное радио разоблачать националистическую антисоветскую сущность униатского экстремизма и подстрекательские действия Ватикана, направленные на восстановление униатской церкви на Украине.

В этих мероприятиях использовать лояльно настроенных священников русской православной церкви.

Комиссии содействия,
исполкомы местных Советов
Постоянно.

*Председатель комиссии содействия,
Зам. председателя райисполкома (підпис) П. А. Скакун*

Богдан Горбаль. Мимо храму



P. S. Для війни з Церквою, що зорієнтована на власну державу, а не на Москву, окрім «місцевих ісполнітельних советов, лекціонної пропаганди, пічаті, місцевого радіо, адміністратівних і уголовних наказаній» були витворені цілі формації — «Комісії содійствія». Є усі підстави вважати, що саме ці «комісії содійствія» згодом стали авангардом протистояння «націоналістическої унії». Саме на них було «зроблено ставку» і покладено завдання формування і реєстрації церковних громад, опозиційних уніатській Церкві по усій Галичині.

На жаль, не маю документів, які б засвідчували роль КГБ у цьому процесі. А що це була найактивніша складова у цій війні, можна не сумніватися. У кожному селі Західної України («бандеровском крає») страх терору і вивезення до Сибіру дав можливість катабістам навербувати масу стукачів у кожному селі. Ця армія сексотів, будучи на гачку у Москви, ще й сьогодні змушена виконувати їхні циркуляри. Цікавим є і один пункт завдання боротьби: «В етіх меропріятіях іспользовать лояльно настроєнных священніков русской православной церкви». Чи були такі? Очевидно! Може зараз вони до Росії усі виїхали? Щось не чув. Може хтось із них привселюдно висповідався, яку він функцію виконував у протистоянні «націоналістическої» Церкви? Щось не пригадую. А що мова інструкцій — російська, тоді, очевидно, мало сприйматись це, як само-собою зрозуміле. Усе це дає підстави вважати, що на сьогоднішній день в Україні є релігійні громади, створені як політичні структури (церкви сексотів). Перед президентськими виборами, опонуючи статею кандидату Марчуку, як колишньому катабісту, сказав, що у великій мірі це на їхній совісті — сьогоднішній міжрелігійний розбрат в Україні. Адже Служба Безпеки й донині не оприлюднила усі ті циркуляри, які українське КГБ отримувало з Москви, для виконання у релігійній сфері. Наказ кесаря — підпорядкувати собі Боже. Варто зауважити, що всі проілюстровані тут інструкції датовані тим періодом, коли при владі уже був Горбачов («п'рестройка, демократізація, гласність»).

Україна отримала незалежність, але ні Кравчуком, ні Кучмою, ні СБУ не було дано розпорядження про заборону подальшого функціонування «Комісії содействія». У своїй статті, докоряючи Марчуку, я сказав: «Цей маховик протистояння легше було запустити, ніж його зупинити». Але його ніхто й не старався зупинити. А зараз, боюся, що це й неможливо — демократія. На цьому тлі було б наївним роз'яснювати, де промисел Божий, а де сатани.

Ось такі-от роздуми із цьогорічним Великоднем у Летячому. Очевидно, вони не випадкові. Особливо на тлі активізації ініціатив на об'єднання українських Церков. Внутрішньо я не готовий до цього. Що дасть єднання з тими, хто віддав Боже кесарові?

Євген Сверстюк у своїй книзі «На святі надій» (ст. 158) чи не про таку ситуацію скаже?: «Вони ставили церкву собі на службу і тоді народ волів покидати цю церкву разом з її владиками».

МАТУСЯ на літо 1995 захотіла поїхати до села: сонце, травичка, походити по садочку. Відвіз їх з Богданом до Летячого на Зелені свята. Жили у сестри Марії. Наприкінці серпня приїхав у село з відеокамерою. Пішли усі «на гору» до нашої хати: Марія, Дмитро, їхній син Михайло, їхня внучата невістка Оксана, я, Богдан, мама. Біля нашої хати усе буйно позаростало бур'янами. Перед хатою ще самосійно величезними кущами цвіли півонії та розкішно розрісся виноград. Матуся почувалася добре, зафум'янилася: «Ой, як тут усе позаростало!». Повідчиняла у хаті двері провітрювати. ЕлектроДРОТИ від хати відрізані. Фарба на дверях полушилася і їх треба б пофарбувати. «Ой, Боже мій, Боже, як тут усе запущено!» — бідкається матуся.

— Та не переживайте, мамо, маєте ж де жити.

— Та як не переживати, Миколю, я ж тут стільки праці вклада.

— А скільки здоров'я і нервів забрала у вас ця хата? То чи варта вона того, щоб за нею плакати?

— Дитинко, та я ж тут майже п'ятдесят років відмучила, та ж кожну шрафку тут знаю.

Підійшла сусідка Ганя Данилейкова, розчулено згадувала усе пережите тут нашою мамою.

Потім ми усі перед пишним кущем винограду фотографувалися, я фільмував на відеокамеру. Це виявилася остання з мамою фотографія і останній запис маминого голосу. У листопаді мами не стало. Я



Остання фотографія з мамою

хотів їх з Богданом у жовтні забрати до Києва, але мама занедужала, ій стало важко дихати. Якийсь час лежала у сестри вдома, але потім відвезли її до лікарні у Товсте. Двостороннє запалення легень. Я попросив свого референта Богдана Лукія, щоб поставили у палаті телефон. Тепер кожен день міг почути її. Якось зателефонував їй, що цілий тиждень мене не буде у Києві — завтра лечу з парламентською делегацією до Туреччини. «Тримайтесь, матусю, одужуйте, а я через тиждень буду у вас». Розказують, що цього ж дня мама попросила, щоб прийшов священик. Вона висповідалась. Розказують, що коли священик виходив з палати, то промовив: «Боже, яка дивовижна жінка». Якою б не була великою моя цікавість, але я ніколи не знатиму, що вона йому сказала. Потім її відвідала правнучка Марійка (що зараз учитися у Києві і живе у мене) зі своїм татом Петром. Медсестра сказала матусі хто до неї прийшов. Мама уважно подивилася і промовила: «Так, ще й Наталка прийшла». (Наталка — Марійчина мама, що померла чотири роки тому). Потім мама відвернула

голову, зітхнула і її важке дихання припинилося... Увечері мені зателефонував Петро, що мама померла. Я тут же потелефонував у секретаріат Верховної Ради, але там уже немає нікого. Потелефонував одному з колег, депутату, що мав летіти зі мною до Анкари, щоб мене в аеропорту зранку не чекали — не лечу, мама померла. Побіг на поїзд.

Дома довідався, що у церкві відспівувати не будуть, не впустять. Хотів втрутитися. Мене переважали, що не варто давати їм приводу для скандалу, що з огляду на мій статус тіло можуть і дозволити занести у церкву, але нашого пастыря туди не впустять. I справді, такий день не може бути приводом для з'ясування стосунків. Понесли матусю повз церкву. (Греко-католицька громада на той час ще собі церковці не збудувала). Поховали поруч з батьком.

16. 05. 2000.

Сьогодні заходив в РХП. Руслан Гулий помагає мені макетувати на комп'ютері брошуру «Феномен Богдана Горбала». Цей юнак блискуче володіє цією технікою. Вже домовилися з ним, що зшиємо і обріжемо брошуру самі — дешевше обійтися. Він славний хлопець. Після прочитання тексту майбутньої брошури, захотів стати членом нашого Фонду. Він тут макетує еРХаПівську газету. Правда, кілька тижнів тому Поровський звільнив його з роботи за те, що той отримався. Щось там Поровський нагаркав на нього (во ім'я України й відматюкати можна), а Руслан собі дозволив сказати: «Ви не покрийте на мене, я вам не пахолок» — і той його звільнив. Найнів когось іншого, але новенький, бідолага, із завданням не справився і, як каже Руслан, — «прийшла коза до воза» — попросив його знову.

Бачився з Поровським. Я ще минулого року вийшов з партії, але він волів би, щоб це було «тимчасовим

непорозумінням». Запросив мене на дружню розмову у кабінет. Почав з конфліктної теми з надією переконати, що на даному етапі кращого президента, як Кучма, Україні й не потрібно. Так і сказав. На цьому розмова закінчилася, наші погляди тут не зійдуться. (Він зараз має посаду зам. Голови якогось там Державного Комітету. Власне, посада замміністра. Ходить з мобільним телефоном). Попрощалися. Про що більше балакати?

18. 05. 2000.

Ходив в РХП, зшивав брошурку. Залишилося ще з 200 штук. Вийшло цілком пристойно. Якщо зважити, що кольорова обкладинка друкувалася в одній друкарні текст — в іншому місці, а зшиваемо й обрізаємо самі, то чого ще від неї хотіти?

На першій сторінці обклади Богданів малюнок химерного механізму з годинником. На внутрішній сторінці Богданів портрет у вишиванці, де він малює за стільчиком, і цитата Ганни Заварової, професора Української академії мистецтв: «У людській і творчій долі Богдана Горбала вражає не лише те, що людина в силу обставин (багаторічна хвороба) ізольована від світу, знайшла спосіб спілкування з ним. Дивовижні складність і краса створених образів, надзвичайно високі художні якості його робіт розкривають рідкісне композиційне і колористичне обдарування художника».

На третій сторінці обкладинки репродукції двох кольорових малюнків, один з яких я самого часу назвав «Прийми нас, Господи». На четвертій сторінці ще два малюнки і внизу адреса Благодійного фонду — моя домашня. Зі змістом брошурки легше — він є в комп'ютері і його просто можна сюди «скинути».

«Його рука не знає школи й класики, й навіть не підозрює про їх існування, вона малює, як Бог на душу покладе. Бог поклав йому на душу багато. Малюнок і є те, що він повертає світові в обмін на любов, на те, на що він обмінює себе».

Лес' Танюк

Голова Комітету Верховної Ради України
з питань культури і духовності



БОГДАН — МІЙ БРАТ (нафис)

«Блажені убогі духом —
їхнім бо буде Царство Небесне»

(З Нагорної проповіді Христа,
Євангеліє від Луки)

Він ніколи не напише про себе.

За нашими земними мірками — він неграмотний.

За нашими земними мірками — він ненормальний.

Але щодалі збігає час, то щораз більше впевнююся: все, що він пише у кольорі з дня-в-день, впродовж десятків років, несе у собі якусь ще незагненну істину. З роками це відчуття лиш посилюється, не дає мені спокою, будить серед ночі, нагадує серед дня. Замов-

чування видається мені гріховним. Щось змушує представити його світові. Бо хто, як не я?

Богдан старший від мене — народився 13 червня 1937 року.

Він був у батьків четвертим. Первісток Дмитрик помер немовлям. Потім були сестрички Маруся та Оленка. Отож батьки втішилися появі сина, назвали Богданом. Тішилися і старші сестрички.

Якось сестра Марійка згадала: «Воно маленьке було таке гарне, як ангелятко».

У шестимісячному віці Богданко захворів. Матуся кинулася по місцевих знахарях та лікарях (батько на ту пору був на заробітках). Хтось нарадив поставити п'явки (які то лікарі в той час у далеких карпатських селах Лемківщини).

Потім мама все життя вважатиме, що причиною Богданової недуги є «оті п'явки, що випили дитині кров».

Півроку мама і вдень і вночі носитиме дитятко на руках без ознак життя. Душа не покидала тільце.

Дитятко вижило. Але вже через рік-півтора стало очевидним, що розвиток сповільнився (зубки прорізалися лише у два рочки).

Ріс разом зі мною. Але у перший клас 1947 року я пішов сам. Okрім дефекту мови, у Богдана вбачали розумову відсталість.

Він страшенно хотів йти зі мною до школи. Я ж часто соромився ним, його недугою. Зрозуміло, що він



Мама у народному лемківському одязі з Богданком

не міг би вчитися нарівні з усіма, бо й по сьогодні не осягнув символів, придуманих для себе людьми. Але Богданко хотів бути серед дітей. Старався наслідувати мене, вдаючи, що читає, хотів писати і малювати.

Врешті, щоб не чіпав моїх зошитів, батько, купуючи зошити мені, купував і йому. Щось собі там «писав», малював.

Пригадую, що святий Миколай у подарунок приносив мені і Богданові однакові кольорові олівці і альбоми для малювання.

Це дитя могло днями сидіти під хатою на сонечку, а взимку на печі і малювати, малювати. Ніхто тим малюнкам не надавав значення — дивацтво ненормальної дитини. Це переросло у щоденні заняття. Тисячі малюнків, якими потім розпалювали піч, користувалися у побуті і які Богдан так неохоче віддавав, так вперто оберігав. Але — кому воно треба...

Вперше закарбувався у пам'яті якийсь неземний символізм його малюнків, коли я уже був студентом. Розказує сестра Марія, що якось мама, беручи у Богдана малюнки, покликала батька: «Андрію, подивись-но, що ця дитина тут намалювала...». Батько, розглянувши малюнок, сказав, що це насторожуючий знак. Не знаю, що там було намальовано. Ця дивна пересторога, може б і забулася, якби через два місяці батька не стало у живих.

Батько умирав дома. Його привезли з лікарні у передчутті кончини.

Богдан сидів на ліжку біля батька. У хаті були ще сестри, мама, сусід. Тато з якоюсь невимовною тugoю в очах, уже безмовний, гладив Богданові руку. (Тато часто бідкався: «Хто захистить цього безпомічного каліку, коли мене не стане»). Раптом Богдан розридався ридьма, почав цілувати батькові руки. Всі ми були у печалі, але хто сподівався такого чуттєвого вибуху від Богдана? Через якусь хвилю батька не стало. Цей випадок змусив мене дивитися на брата по-інакшому. За багато речей мені було ніяково перед цією чутливою натурою.

Зауважив, що у Богдана особливі стосунки з природою. Його абсолютно не боялися тварини. Коли сидів на призьбі під хатою і малював, то кури скакали йому на плечі, качки топталися по його ногах. Відганяв їх, махаючи руками «Киш!», але вони робили те ж саме. Така ж люб'язна прив'язаність до нього кози, кішки, собаки.

У дивний спосіб шанував Богдан дерева. Часто у саду він ходив навколо яблуні і співав. Потім навколо другої, третьої.

То була якась дивна мелодія і були у тієї пісні слова, але я не розумів ні одного. То були придумані ним слова. Характерно, що, вслухавшись у мелодію, я дивувався: це не мажорний і не мінорний лад. Більш нагадувало древній лідійський, яким, певно, вже з тисячу років ніхто не користується. Голос чистий, приємного тембру. А найчастіше співав у пентатоніці. Лад, на якому ґрунтуються мелос Східної Азії. Звідкіль це у нього? Дивна ненормальльність.

Коли я вже був учителем музики у містечку Борщеві, запросив якось до себе у гості колегу — вчителя малювання Івана Балана.

Поглянувши на Богданові малюнки, Іван аж скрикнув: «Слухай, це страшенно цікаві речі». Але, на жаль, на тому все і закінчилось. Згодом мене, як дисидента, заарештували. Довгі роки неволі. Друзі, зі зрозумілої обережності, не навідувалися. Тисячі цих «страшенно цікавих речей» мама використала на підпалку у печі. (О, моя добра матусе! О, свята простота!).

Вперше по-справжньому задумався тільки в ув'язненні про феномен брата Богдана. Перед очима стояли його малюнки. Тільки сягнувши дна пекла тиранії, для мене братові малюнки почали отримувати виразний зміст. От звідкіль у його малюнках оті потвори у погонах, дракони, що пожирають самих себе, натовпи мовчазних чоловічків. Тепер це щоденно бачу і я. Він бачив це раніше, розумів цей світ краще.

В одному з листів додому, що вдалося передати, обминувши цензуру, я присвятив Богданові пісню. Во-

на потім з нотами буде надрукована у збірнику моїх невільничих поезій «Деталі піщаного годинника», що вийшов 1983 року в Нью-Йорку у видавництві «Сучасність».

Цитую (вже із тієї збірки) уривок мого листа і пісні:

«Даруй мені, любий братчику, що колись недооцінював твоїх дивних малюнків з мільйонними колонами чоловічків; з потворами, обвішаними орденами, що пожирають одна одну. Малюнків з великими письмами та юрбами людей. О, як багато говорять вони мені зараз! Дозволь, я візьму їх у своїй пам'яті з собою на суд, як твої свідчення-покази. А тобі з вдячністю дарую цю пісню:

1. Мій любий братчику,
Мій славний маляре,
Я з собою несу показ твій,
всіма кольорами написаний,
всіма кольорами.
В бурхливому вирі розплачливий спокій,
Кричуше мовчання сумлінь одиноких.
Як добивали кожен цей крик,
тайною чорною заволокли.
Лиш білу пам'ять на суд
я з собою несу.
2. Мій любий братчику,
Мій славний маляре,
Я з собою несу показ твій,
всіма кольорами написаний,
всіма кольорами.
В червоному чаді колони мільйонні,
І реготом радість колон на припоні.
Як потирає руки вампір
в гордому брязкоті червоних зір.
Лиш білу пам'ять на суд
я з собою несу.

3. Мій любий братчику,
Мій славний маляре,
Я з собою несу показ твій,
всіма кольорами написаний,
всіма кольорами.

Розколену навпіл злобою планету
І жах безнадії, пориви без злету,
А чоловічків три кольори,
не помолившись, спати лягли.

Лиш сон їх жахний на суд
я з собою несу.

4. Мій любий братчику,
Мій славний маляре,
Я з собою несу показ твій,
всіма кольорами написаний,
всіма кольорами.»

Ніде, як в ув'язненні, у цьому місці туги й печалі,
замислюєшся над людськими стосунками. Цей монастир сумління загострює чутливість, витончує душу. На
тлі жорстокості і цинізму маєш час споглядати себе.

У згаданій вже збірці невільничих поезій знайдете:

«Тіні біжать,
а багряного неба й через двадцять років не
обминути,
не пропхатися в щілину між скель сумління,
через сльозу каліки
скривдженого байдужістю.

Він брат мій!
Бий мене, червоне небо,
бий мене,
я заслужив цього.
Бо ще година до сну,
бий мене!».

Неважко здогадатися, чим це навіяно.

Коли після звільнення включаюсь у правозахисний
рух, нова хвиля репресій закинула мене знову за гра-

ти. А світ у той час ішов парадами, демонстрував щастя і будував світле майбутнє. Здавалося, що лише у Богданових малюнках не прихована правда.

Його не чіпали — він ненормальний.

Якось матуся написала мені у неволю, що заходив Гриць Герчак, розглядав Богданові малюнки і, здається, декілька собі взяв. О, як було б добре, якби вони збереглися.

Гриць — мій добрій приятель. Свого часу відсидів 25 років за національну ідею. Займається графікою, любить музику. Після неприкаяності «на нашій, не своїй землі» виїхав до Канади. Чи зберіг ті малюнки?

У невеличкому колі новітніх емігрантів-дисидентів з України (очевидно, завдячуячи Герчаку та пані Світличній) знали про Богданову творчість. Час від часу хтось із туристів заходив і просив Богданів малюнок. (Щось же бачили у них люди?).

Недавно дізнався, що у Надії Світличної, котра мешкає у США, у такий спосіб призбиралося біля двохсот Богданових замальовок.

Принагідно якось показав Богданів мальованій світ одній знайомій тележурналістці, що займається проблемами культури. Вона не приховала свого здивування. Попросила кілька десятків, щоб показати відомому художнику.

Відгук перевершив усі мої сподівання. Знаний художник Нарціз Кочережко написав з цього приводу цілу монографію. Дозволю собі процитувати лише декілька фраз із прорецензованих двадцяти малюнків. «... Найпростішими засобами, олівцем, він створив гармонію кольорових сплетінь великої художньої сили».

Про інший малюнок: «Тут все настільки довершене, що це шедевр світового значення. Я бачив зібрання великих країн, вивчав сучасне мистецтво у зібранні Ватикану тощо, але такої сили композиції не знаю».

Ще про інший: «...Це шедевр, гідний найпочеснішої галереї».

(Вже цього досить, щоб втратити спокій від докорів сумління за мою халатну бездіяльність). Цей світ, Бог-

дане, — це жахливий сон, у якому ти снишся калікою. Треба прокинутись.

(Може, це саме тобі велено очманілий від гордині і злоби світ лікувати від летаргії байдужості?).

Тележурналістка добродійка Гаркушина-Даниленко попросила один братів малюнок у дарунок. Ця мила, добра пані першою в Україні визнала у Богданові майстра. Малюнок, який вона назвала «Побачення за межами суєт», у неї в рамці на стіні.

Нехай тобі, Богданку, буде це нагородою від чуйності цієї доброї людини, що на якомусь містичному рівні збагнула і тебе, і цей моторошний сон.

Можемо вірити у вселенський розум, котрий знає все і про всіх, а можемо й не вірити. Можемо вірити у паралельні світи, а можемо й сумніватися. Можна вірити у сни, можна не вірити. Але вони, сни, бодай, є. Ми їх маємо. Ми їх бачимо, часом намагаємося тлумачити.

На цей раз — я парламентарій.

Знаю, що мій статус офіційно визнаний державними чинниками — видали посвідчення і нагрудний значок, як доказ. Внутрішньо важко зживаюся з роллю. Постійно відчуваю якусь химерність становища. Щось подібне вже було. Ще б пак, недавно вtokмачувалося, що я злочинець. І хоч усе єство бунтувало проти цього, хоч ніколи і ніяк не міг зжитися з цим станом, всяко заперечував — усі державні чинники визнали такий мій статус, нагрудний знак-бирка з номером «отряда» стверджував, що я «зек». Але десь глибоко, на рівні підсвідомості, я знов — це сон. Моторошний сон.

Вони постійно гналися за мною, оточували. Але я також знов, десь на самісінькому дні пам'яті було, що у найкритичніший момент я можу, змахнувши руками як крилами, злетіти. (Такий засіб мене рятував не раз). А тоді шукай вітру в полі. А якщо і цього не зможу, коли оточать і почнуть душити, то зможу скрикнути і прокинутись. Скрикнути і прокинутись!..

Об одинадцятій годині засідання комісії, а о пів на першу вже маю бути у Кабміні (приїхали з округу щось «вибивати»). «Вибивати», канючити, ходити,

переконувати; коридори, кабінети, коридори... Та що це таке? Тільки-но з відрядження — і знов галопом. Доганяють.

Відхекатись би... Присів на канапу, розслабився...

Кімната велика, як заля. Трохи обшарпана і абсолютно порожня, і, здається, без вікон. Привертає увагу хіба що проламана у бетонній стелі діра — видно у ній ясне денне небо. Можна пролізти на дах — діра з півметра діаметром.

Підсвідомо знаю: це останній поверх височенного багатоповерхового будинку. «Чого я тут і де це?» — питання не виникає. У приставленій хисткій драбині бракує кількох нижніх щаблів. До першого ніяк не можу дотягнути ногу — високо.

— Чого ти мучишся? Хіба не можна переставити щabel' нижче? — чую жіночий голос.

У кімнаті, виявляється, є ще хтось. Я не бачу її, але по голосу здогадуюсь, хто це.

Вона допомагає переставити щabel'. Піdnімаюсь угору. Раптом бачу: на драбині наді мною Богдан. Він наполовину проліз у проламаний отвір.

— Лізь! Лізь, Богданку! Чого зупинився? — підтримую його і проштовхую вгору. (Ніякої логіки стягувати його донизу, самому злазити, щоб потім знову піdnіматися уверх).

Ось він уже пропхався на плоский дах і, піdnявши на руках, оторопів перед безмежям Вселеної. Я ще ніколи не бачив на його обличчі такого здивування.

Край плоского даху не обгороджені нічим... (?) Ну як так можна!?

— Лежи так, Богданку, лежи! Не піdnімайся! — може в голові запаморочитись, можна зашпортатись. Та мало що...

Беру по собі — висота завжди мене лякала.

Вчорашию святу неділеньку я провів у відрядженні до Вінниці. День був геть завантаженим і видався марудним.

На 11 годину в понеділок вже маю бути знову у Києві. І хоч казали, що за дві з половиною години автомобіль буде вже дома, і хоч вийшли ми пів на сьому ранку — вдома був лише о десятій.

Помитися, поголитися, переодягнутися, а потім громадським транспортом зі Святошина на бульвар Лесі Українки — не встигну, ну ніяк не встигну на одинадцяту. І нічого тут не вдієш.

Вода повільно дзюркотить у ванну (вона завжди у ці години тече слабенько; коли вже буду на роботі — буде гарячою і тектиме на повний кран. Тут мое «*C'est la vie*» — замість лайки). Чуюся втомленим. На якусь хвилину падаю на канапу — поки дзюркотить.

Чи був це сон? Скоріше — видіння. Виразне коротке сновидіння перед днем. Щось, певно, є віще у ньому? Може.

Бачив дивне місто у рожевому серпанку. З проламаної стелі я висунувся тільки по пояс — побачене було неземно прекрасне.

Богдан же, що був на даху весь, оторопів від побаченого. Просив його, щоб не піднімався на весь зріст і нікуди не йшов — краї даху не мали ніякої огорожі. «Ну як так можна!»..

Либо ньота срібна ниточка, що єднає сонне тіло з блукаючою душою, шарпнула ручку тривоги в підсвідомості — вода набирається!

Будь-який сигнал тривоги у сонний мозок, будь це: «Кінець світу!», «Землетрус!», «Пожежа!», «Ванна вже повна!», — викликають однаковий за напругою емоційний спалах. Злякано зіскочив на ноги. Фу — ще й півшанні не натекло.

Сів на канапу. Побачене виразно стояло перед очима. (Боже ти мій, що ж кілька хвилин дрімоти, що ж перед днем). Знамення? Може.

Останній поверх. Останній поверх... Може, й так. Внутрішньо я готовий до цього. Очевидно, пройшов уже всі, інакше як би я опинився на останньому в тій дивній залі.

Подальше сходження можливе лише проломивши

стелю будови земного виміру. Може, і так. Тим паче, стеля вже проламана — видно небо. З'явилася і драбина, якої спочатку ніби й не було. Хистка, без багатьох щаблів, але підніматися можна. На диво з'являється й людина, готова допомогти, підтримати.

Я приємно здивований: це Неля, Неля Гаркушина-Даниленко, якої теж спочатку ніби й не було. (Кімната ж була порожня).

Це ж вона здогадується витягнути щabel' із середини драбини і переставити нижче. А потім на ті щаблі чомусь кладе шматки оцинкованої бляхи. Вони спадають, торохтять, але вона кладе їх знову. Намагається зігнути ті бляшані обрізки ринвочкою, такими жолобочками, щоб краще облягали щabel', але вони не тримаються, спадають, торохтять. Не розумію, нащо їй це треба, це ж не скріплює драбину, але й не питаю її. Вона робить це старанно. Може, придумала собі цю суєтність, але від її турботливої заклопотаності випромінюється лагідне тепло.

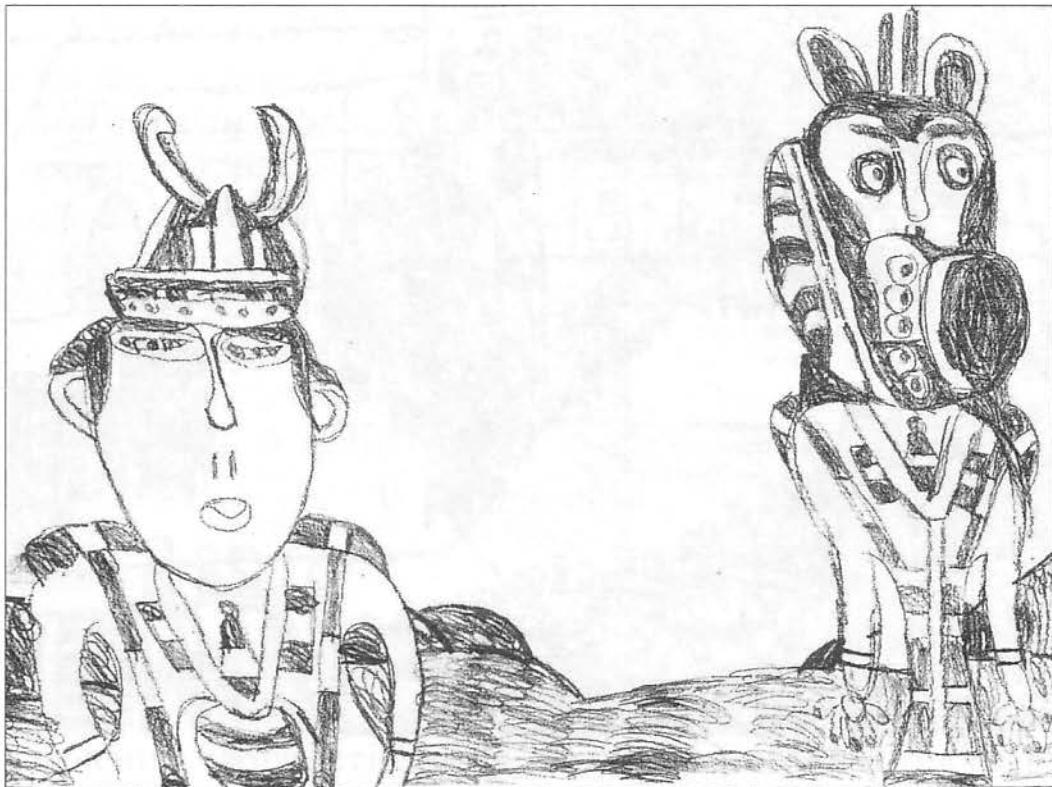
Найдивніше, що наді мною на драбині Богдан. Його, здається, теж спочатку не було у цій кімнаті, але він наді мною! Відчуття, що він був завжди наді мною. Він першим побачив оте неземної краси місто, оповите рожевим серпанком.

Так багато останнім часом думав про Богдана, може, звідси це марево?

Вже кілька місяців живу у товаристві братових малюнків. Оформляю їх на картонки, у рамочки. Хочу зробити виставку. Спочатку хоча б у себе вдома, у своєму невеличкому помешканні, бодай для близьких друзів. Трепетно готуюся до цього дня. І боязко, як колись чекав суду, чекаю їх, щоб показати братове неземне бачення в очманілому від гордині й злоби світі.

Я замахнувся розбудити світ, Богдане, від страшного сну, в якому ти снишся йому калікою.

Жовтень 1996. Київ.



СТАЛОСЯ!

Перша персональна виставка відбулася 20 грудня 1996 р. у київському помешканні брата художника Миколи Горбала. Виставлено більше сотні малюнків. Про певний резонанс цієї події свідчать статті:

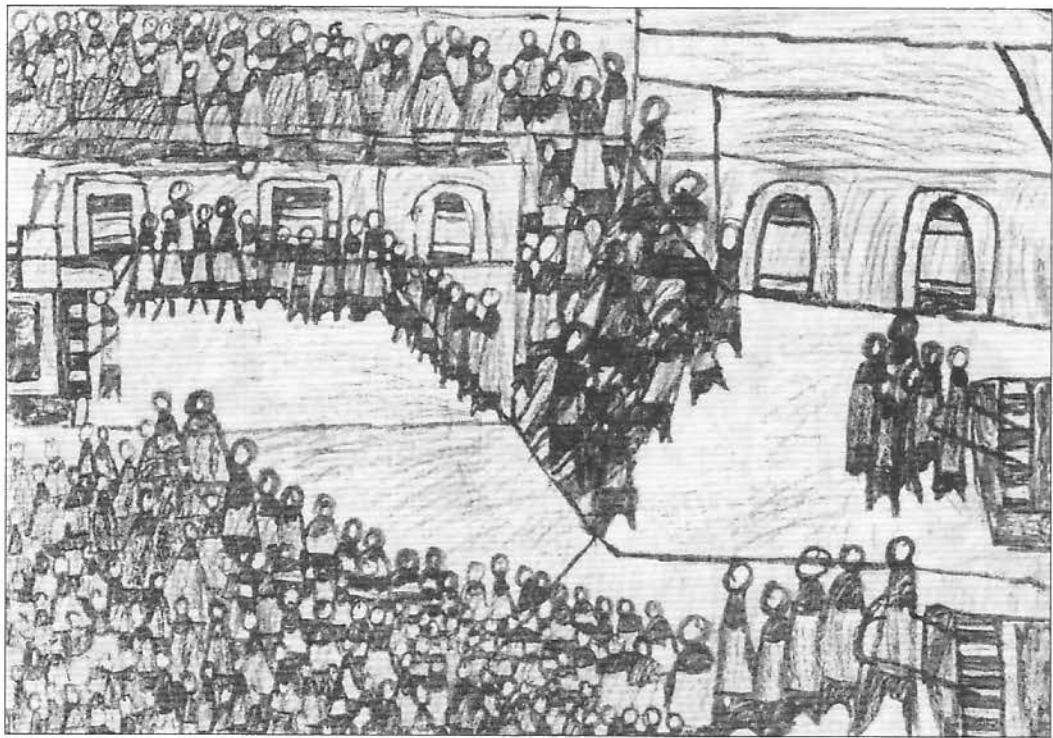
професор Тарас Кияк — «На авансцену виходять добро, життя, вічність» (газета «Час»);

доктор філософії Євген Сверстюк — «Ясновидіння самотньої душі» (газета «Наша віра»);

професор Національної академії мистецтв Віра Кулеба-Баринова — «Як сон дитини у колисці» (газета «Час»);

поетеса Раїса Лиша — «Птах над людьми» (газета «Наша віра»); вона ж — «Світ у позачасі й позамежжі» (газета «День»);

народний депутат України Лесь Танюк — «Блаженний олівець...» (газета «Час»).

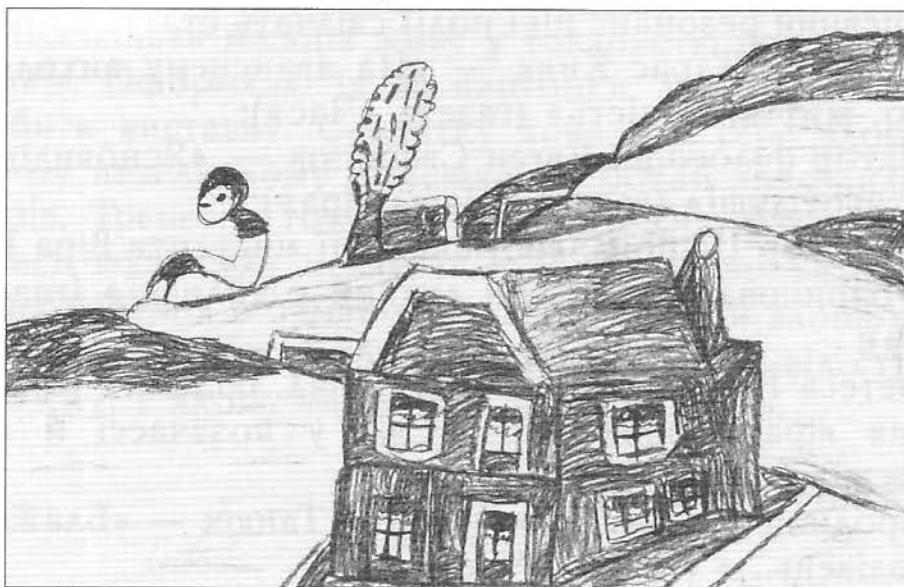


Весною 1997 року експозиція малюнків Б.Горбаля виставлена у музеї Івана Гончара.

Публікації з цього приводу:

Олег Лишега — «Літопис дикої пташки», журнал «Український світ» (з кольоровими репродукціями малюнків).

Юрій Іванов — «Луч света в больной душе», газета «Зеркало недели».



5 жовтня 1997 року — виставка малюнків «Дивний світ Богдана Горбала» (з колекції Надії Світличної) у галереї «Маяна», Нью-Йорк.

Відгуки:

Газета «Свобода» (США).

Левко Хмельковський — «Богданові знаки», журнал «Лемківщина» (США).

Журнал «Віра» (США).

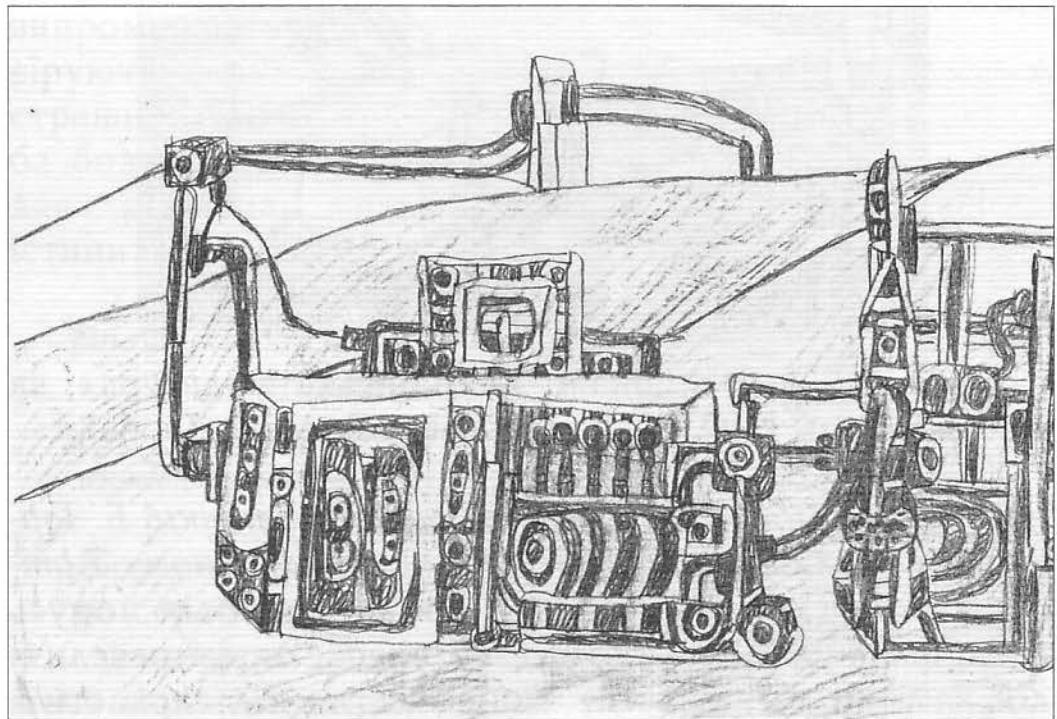
Мистецька галерія "Маяна"
Організація "Людські права
в ХХ ст."
 влаштовують вечір
 братів Богдана і Миколи
 ГОРБАЛІВ

"ПОЕЗІЯ В СЛОВІ, В ПІСНІ
 Й У МАЛЮНКУ"

у п'ятницю 10-го жовтня 1997 р.
 о год. 7-й вечора

Адреса галерії:
 136 Друга Авеню в Нью-Йорку,
 4-ий поверх

10 жовтня 1997 року, галерея «Маяна», Нью-Йорк — Вечір «Поезія в слові, в пісні й у малюнку», присвячений творчості братів Миколи і Богдана Горбалів.



Жовтень 1997 року — виставлено експозицію малюнків у Києво-Могилянській академії.

(Одинадцять малюнків Б.Горбала з цієї виставки увійшли в каталог «Територія душі»).

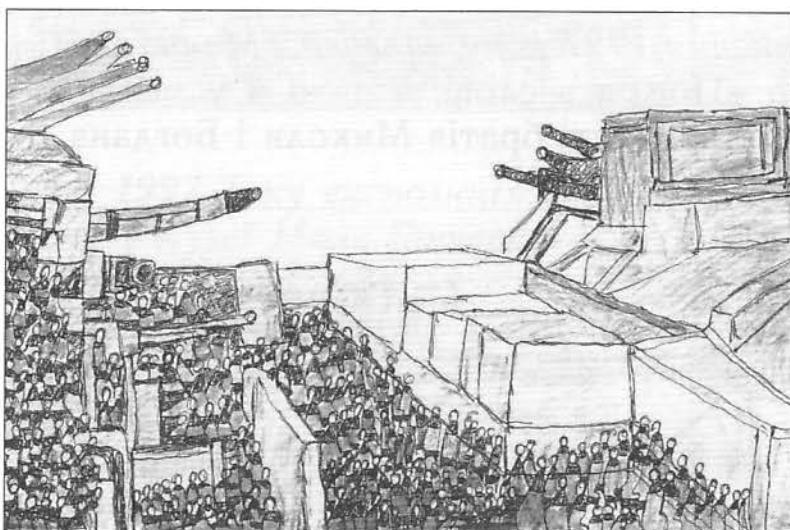
Червень 1998 року — персональна виставка в приміщенні Асоціації психіатрів України.

Публікації у пресі:

Елла Давиденко — «Богом данное Богдану», газета «Независимость».

Олександра Денисова — «Когда умственно отсталый Богдан Горбаль рисует на улице, к нему слетаются птицы», газета «Факты».

5-15 грудня 1998 року — виставка двадцяти Богданових малюнків у Київській міській галереї мистецтв «Лавра» у програмі Українсько-Американського Бюро захисту прав людини.



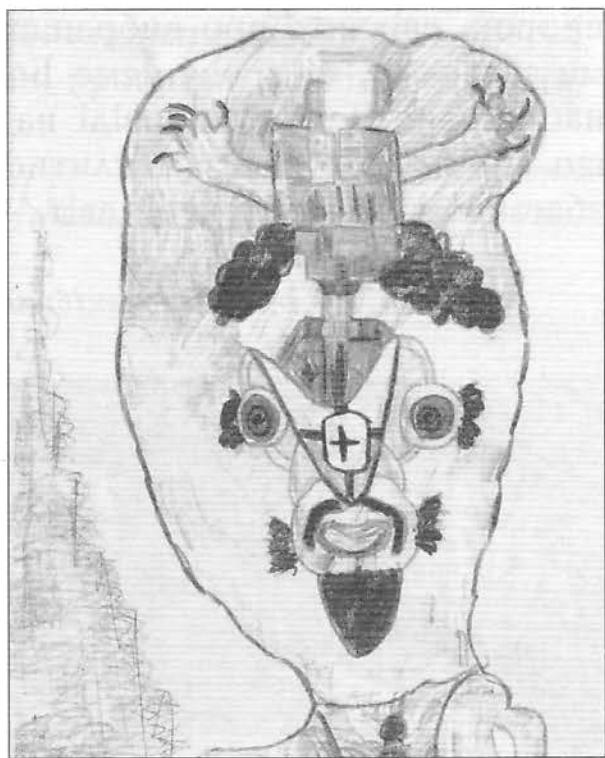
Публікація у журналі «Українська культура» за січень місяць 1999 р. — «Феномен Богдана Горбала».

4 — 7 червня 1999 року біля сотні малюнків Б. Горбала виставлено на Четвертому міжнародному Арт-фестивалі (Український дім, Київ). Ця подія чомусь не привернула належної увагу преси, окрім невеличкої замітки у газеті «Вечерние вести» під саркастичним заголовком «Арт-фестиваль — выставка шпарлер?», у якій, між іншим, відзначено: «Искключение составили разве что старые полотна постмодернистов... Меня поразили и рисунки Богдана Горбала, человека не от мира сего, а посему абсолютно гениального».

«Богдан зім'є маски і вивертає те, що ми так не хотіли знати про себе. Але він оголеним розумом, дитинно наївним олівцем не ображає нас — мудрих, чиновних, ситих. Він збиває нас докупи в натовп, шукає на вулицях дивовижних сіл і міст, а ми всередині цих фантастичних гуртів озираємося: а чи не дивиться, бува, на нас, таких, хтось збоку. Картини випромінюють добру віруючу силу, часом страшну. Але не треба боятися, бо випадає рідкісна мить істини».

*Віра Кулеба-Баринова, художниця,
професор
Національної
академії мистецтв*

«Богданові знаки — це спроба постійно говорити нам щось вкрай важливe, відкрите йому для передачі сучасникам. І те, що саме в Україну в наші часи прийшов такий митець-



пророк, свідчить про вибраність української долі. Чи ми збагнемо, чи зрозуміємо Богданові застереження і настанови? Немає відповіді на це запитання. Але те, що він змушує нас замислитися над пошуком шляху, збагачує наш внутрішній світ, — безсумнівне».

Левко Хмельковський
(ж. «Лемківщина», США, ч.4, 1997р.).



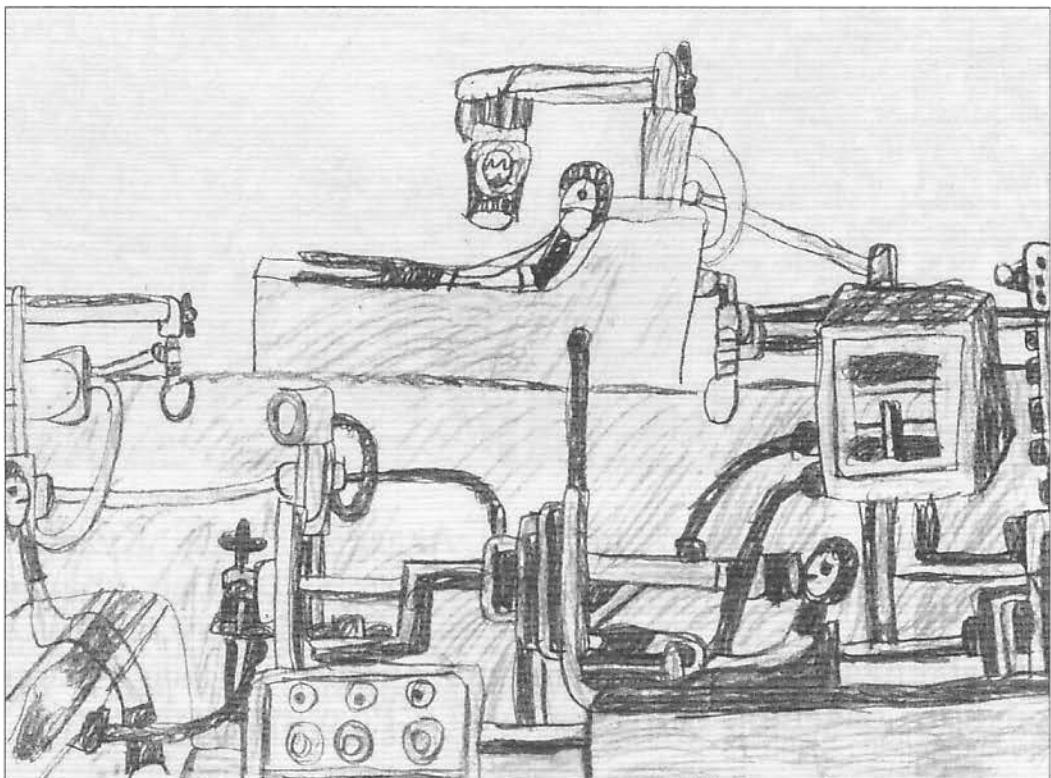
«Малюнки Богдана Горбала подеколи створюють відчуття, чимось подібне до того, яке виникає під час споглядання давніх ікон. У цих малюнках-провістях, образах-метафорах — так само любов, і турбота, і пересторога. І за ними стоїть світ, що його душа осягає як святий у своїй першосуті».

Раїса Ліша
(«День», 1 лютого 1997р.)

«Можливо, зашифрованої тут інформації буде цілком досить, щоб зрозуміти головне про нас і про наше століття? І по цих малюнках коли-небудь в далекому майбутньому зможуть пояснити іншим, більш

радісним людям нашу сьогоднішню всесвітню розгубленість, наші нерозв'язані проблеми, наші невтішні пошуки загубленого раю?..»

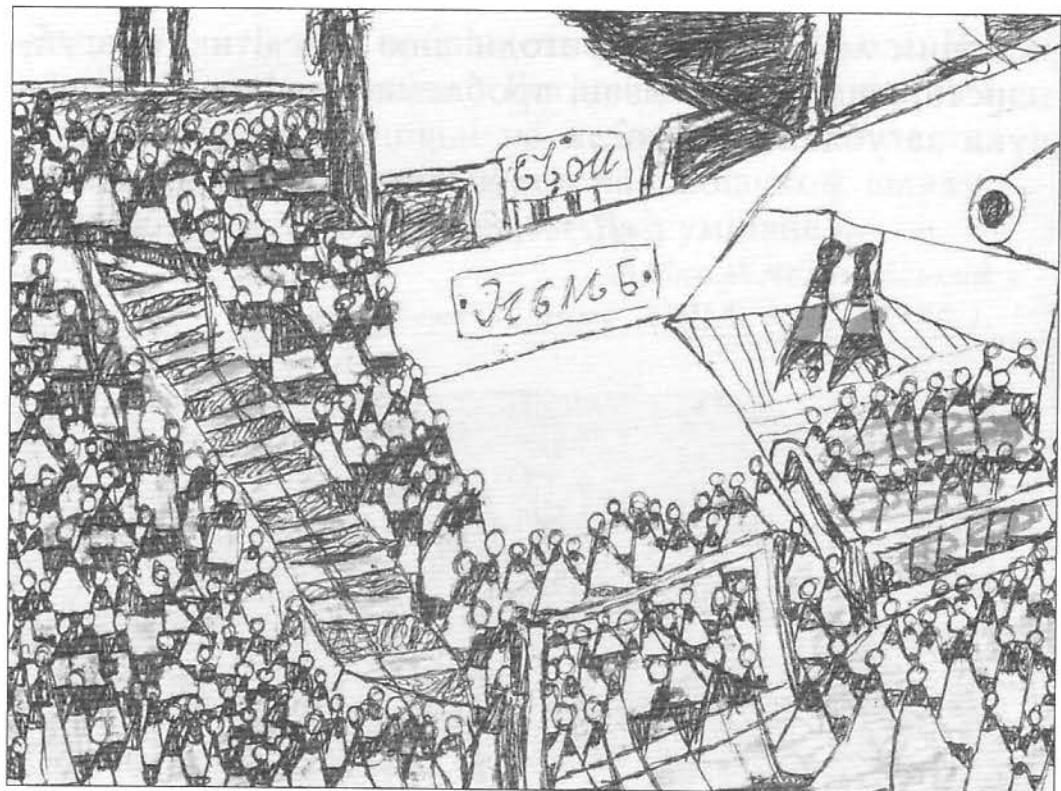
Елла Давиденко
(«Независимостъ», 3 липня 1998р.)



«Тут все настільки довершене, що це — шедевр світового значення. Я бачив зібрання великих країн, вивчав сучасне мистецтво у зібранні Ватикану тощо, але такої сили композиції не знаю».

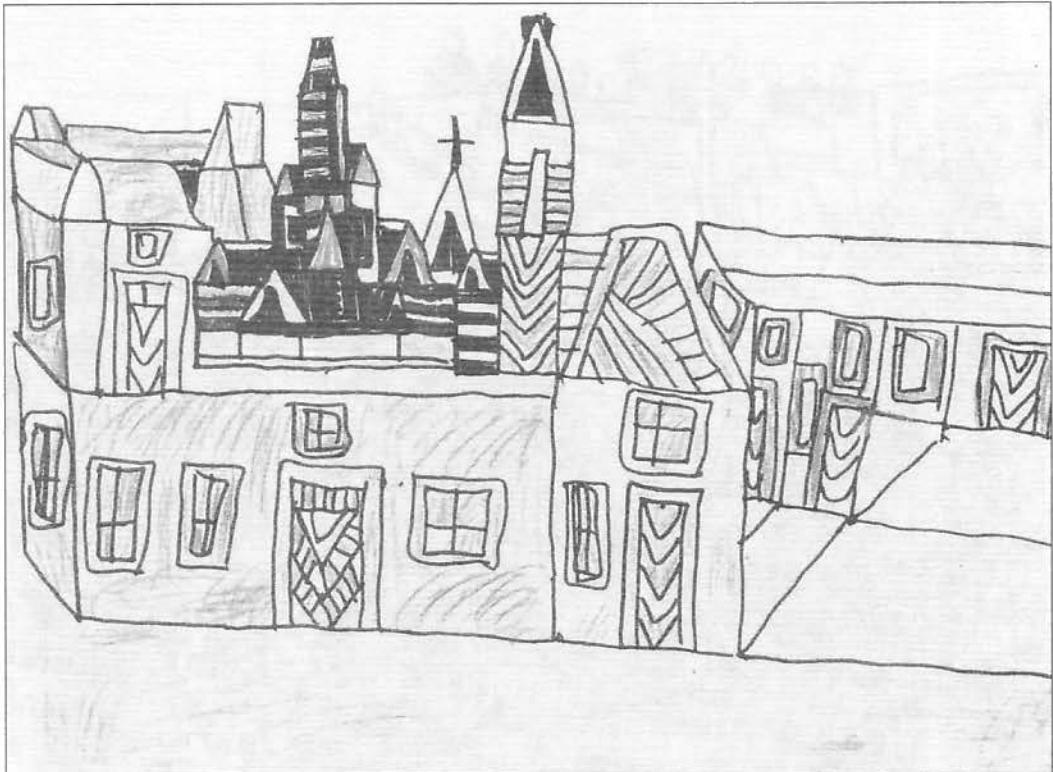
Нафіз Кочережко
художник, мистецтвознавець

Зацікавленість у мистецькому світі явищем творчості Богдана Горбала (поки що загадковим) — очевидне. Професор Української Академії Мистецтв Ганна Заварова з цього приводу скаже: «Самобутнє мистецтво Богдана Горбала, практично, не має аналогів». І назве це — «Феномен Богдана Горбала».

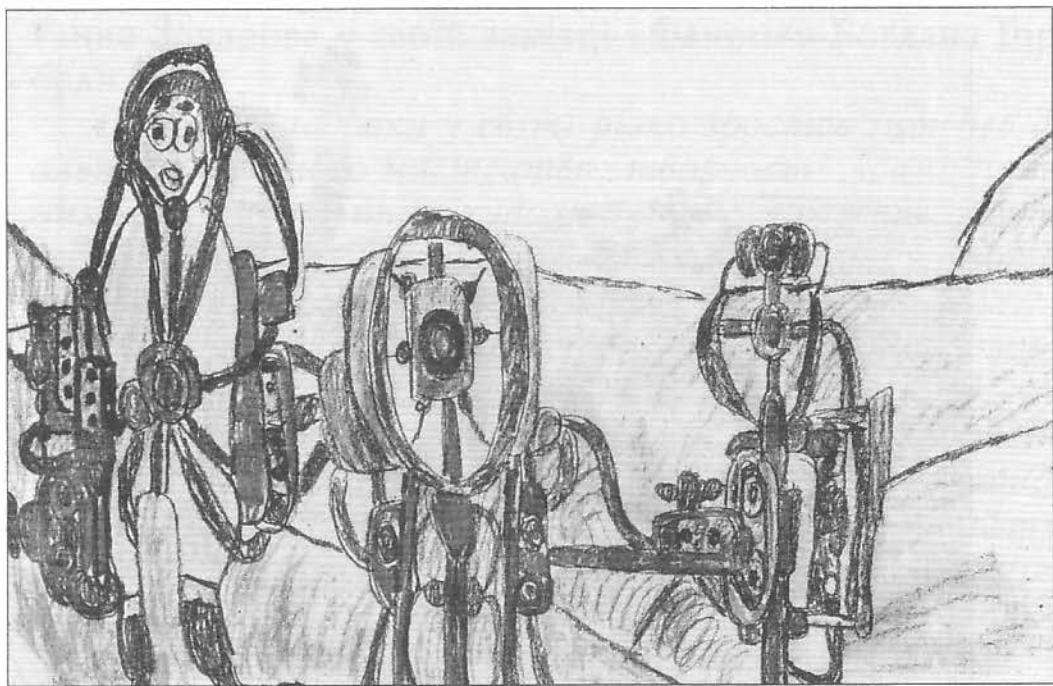


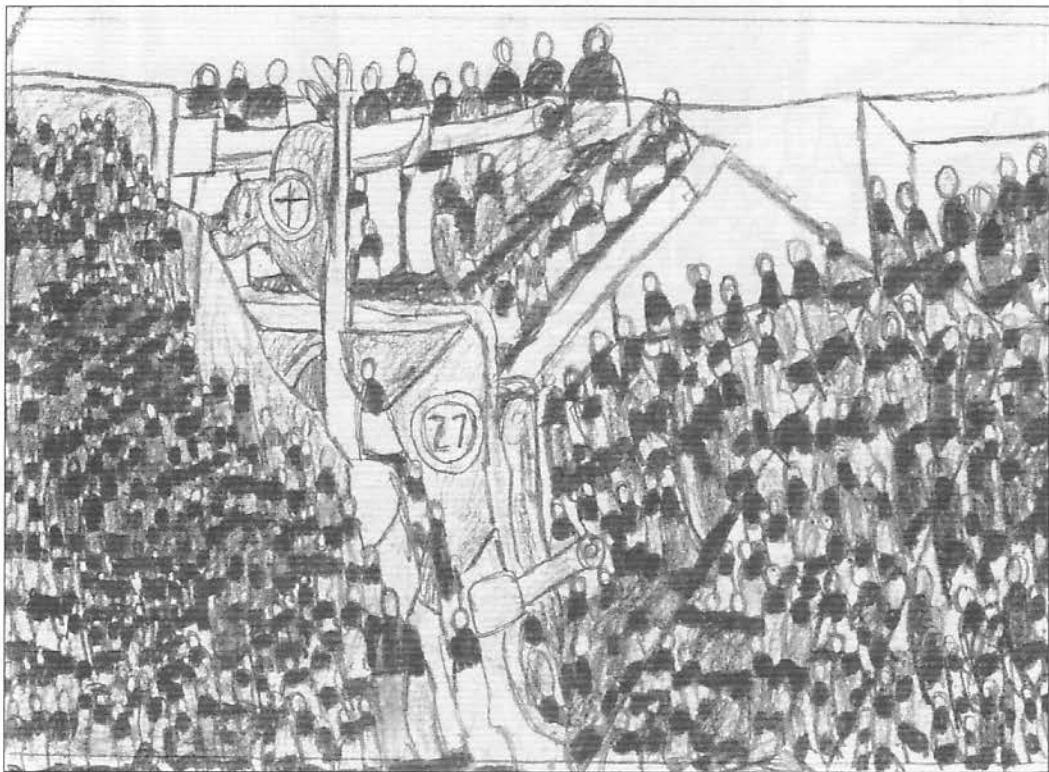
Інший професор цієї ж Академії Віра Кулеба-Баринова із захопленням відзначить: «Цілий вік прагну зрозуміти, що це таке — творення? Й за одну мить усе це відкривається у Богданових працях — знаки Космічного бачення, символи Душі й Розуму людського».



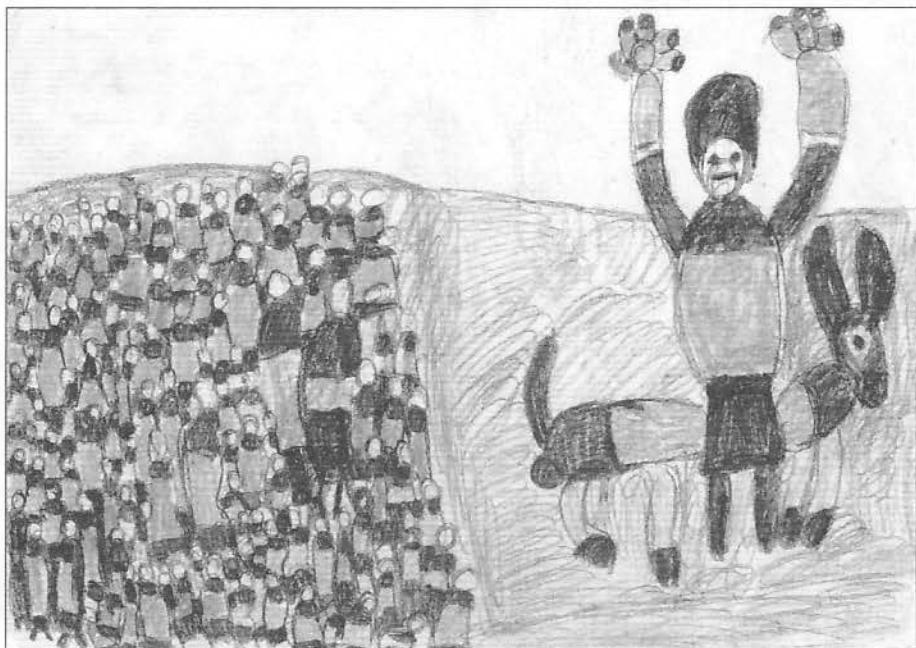


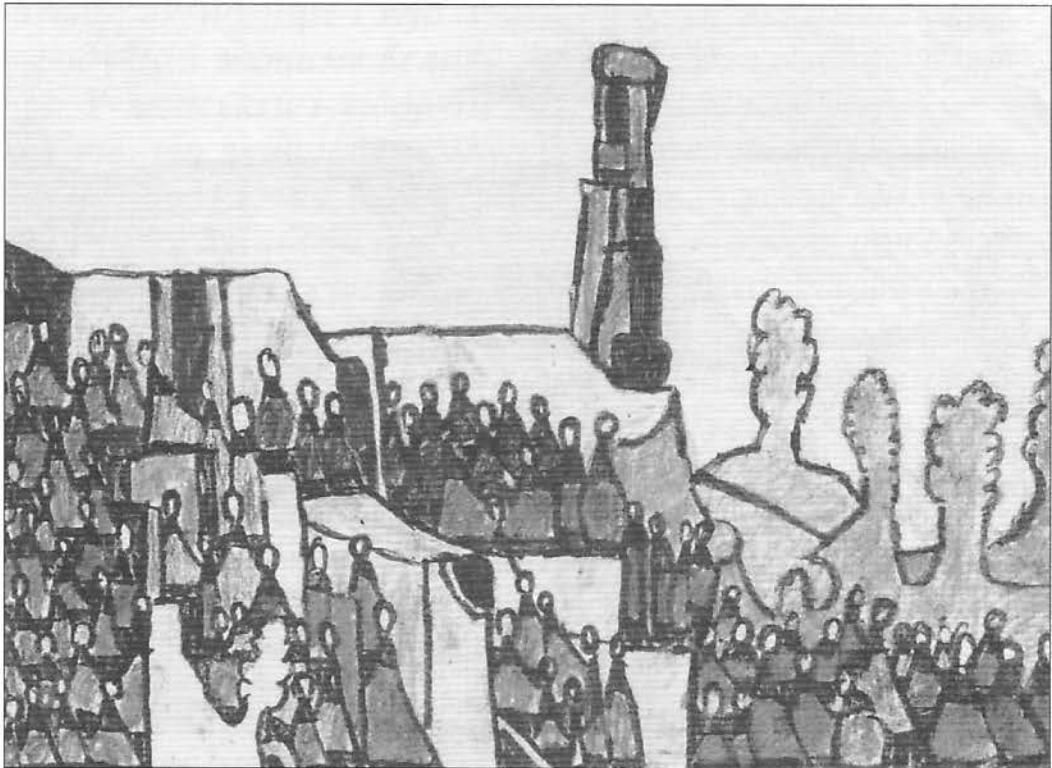
Усі роздуми навколо «Феномена Богдана Горбала» обумовили потребу належно упорядкувати творчий спадок художника й бережливіше ставитися до нього. (На жаль, через попередній брак досвіду в популяризації малюнків і організації виставок, певну кількість





малюнків втрачено). Так виникла ідея створити Благодійний фонд «Галерея Богдана», у статутних завданнях якого, окрім «сприяти проведенню наукових досліджень у галузі нетрадиційного мистецтва», значиться й — «упорядкування, збереження та популяризація творчості Богдана Горбала».





22 травня 2000 року Фонд влаштовує першу персональну виставку малюнків цього художника з одночасною презентацією благодійної організації «Галерея Богдана».

Дуже переконливо охарактеризувала потребу в таких заходах професор Української Академії Мистецтв Ганна Заварова у своїй замітці «Феномен Богдана Горбала»:

«За останні роки у світі різко зростає інтерес до альтернативного мистецтва: творчості «самодіяльних», непрофесійних художників, у тому числі аутсайдерів — так називають на Заході людей, котрі страждають різними психічними недугами.

Демократичне суспільство, підтримуючи мистецтво аутсайдерів, керується насамперед гуманними міркуваннями. Водночас усі ініціативи, спрямовані на збирання, вивчення та пропаганду подібного мистецтва, реалізуються в сфері культури, розширюючи уявлення сучасної людини про можливості й межу художньої творчості, про природу творчого обдарування.

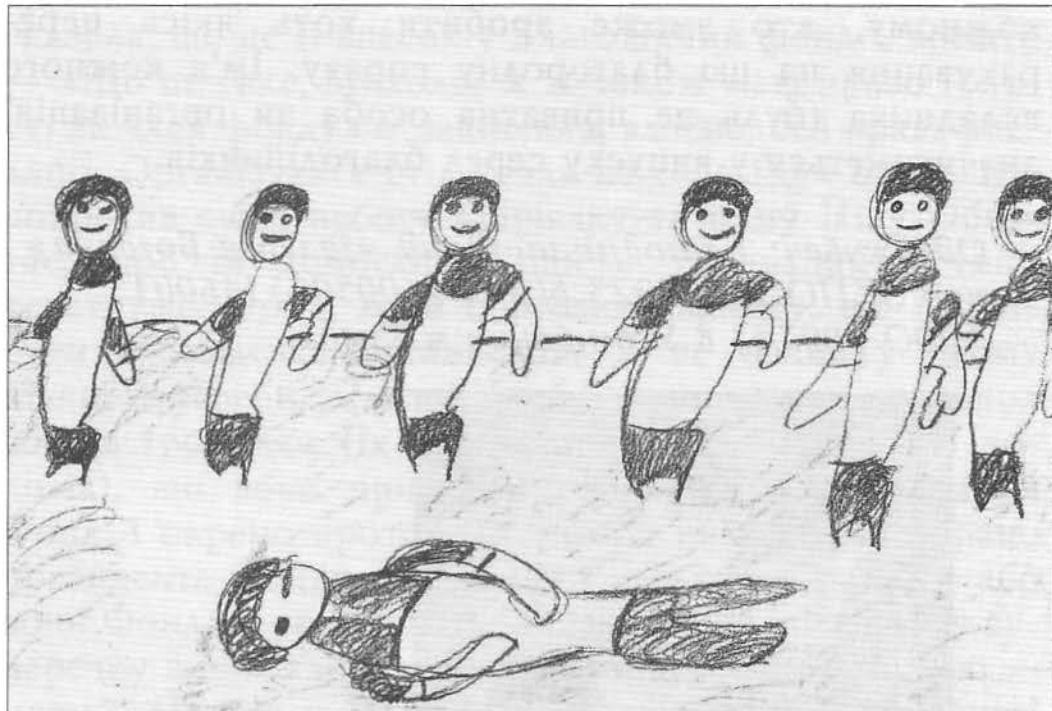


Численні виставки, каталоги, статті та монографії, присвячені талановитим альтернативним художникам, — свідчення доброзичливості, далекоглядності та гуманності західного суспільства.

В Україні ця робота лише починається. Наша мета — ознайомити людей з творчістю Богдана Горбала, чий роботи унікальні в багатьох аспектах. Безпе-



речно, експозиції і публікація їх у вигляді альбому ре-
продукцій матиме велике значення для нашої культу-
ри. У людській і творчій долі Б.Горбала вражає не ли-
ше те, що людина, в силу обставин (багаторічна хво-
роба) ізольована від світу, знайшла спосіб спілкуван-
ня з ним. Дивовижні складність і краса створених
образів, надзвичайно високі художні якості його
робіт розкривають рідкісне композиційне і колорис-
тичне обдарування художника. Завдячуючи його бра-
тovi M.Горбалю, частину репродукцій пощастило
зберегти. Наше завдання зробити їх надбанням своєї
культури. Ми впевнені: «феномен Горбала» внесе
суттєві корективи в розуміння художньої твор-
чості, а його роботи порадують численних поціну-
вачів образотворчого мистецтва.



Самобутнє мистецтво Богдана Горбала практично
не має аналогів. Представлене шифром загалу, воно
стане справжнім художнім відкриттям, що, в свою
чергу, сприятиме формуванню в Україні демократич-
ного суспільства, для якого уважне і бережливе став-
лення до творчих проявів людини — яким би не був
її соціальний і медичний статус — є нормою».

«Дивовижна фантасмагорія, космічна імпресія, неземні оцінки буття землян, веселкова мова, — все це творить особливий стиль, який ще дістане заслужено високі епітети».

Тарас Кияк професор,
народний депутат України
(«Час-Тайм», 17 січня 1997р.)

21 листопада 1998 року Богдан Горбаль відійшов у вічність. Збереглися біля двох тисяч його малюнків. Усі вони без назв, бо ніхто з певністю не знає, що автор хотів сказати кожним своїм розмальованим аркушем-посланням. Вирішено їх пронумерувати. І ще — у банку відкрито рахунок на збирання коштів для випуску альбому репродукцій.

Благодійний Фонд «Галерея Богдана» буде вдячний кожному, хто зможе зробити хоть якісь переврахування на цю благородну справу. Ім'я кожного вкладника (будь це приватна особа чи організація) значитиметься у випуску серед благодійників.

Одержання: Благодійний Фонд «Галерея Богдана»
код ЗКПО 25699923 р/р №26005005146001
МФО 300142 в Укрінбанку м.Києва



Мама, Богдан.
Київ. 1994

Відкриття персональної виставки Богданових малюнків у Республіканському Будинку актора. Тут же відбулася презентація благодійного фонду «Галерея Богдана». Прийшов зранку, приміщення ще зачинене, та під дверима уже стояла Наталка Кучер — принесла з офісу РХП дві пачки брошур. Молодчинка. Сказала, що Руслан з Галею Білик пішли на ринок купувати ще якісь продукти для «фуршету». Вчора дав їм 500 грн.— саме стільки коштував наш сьогоднішній презентаційний стіл. Гадаю, що був досить пристойним. Сам би на це не відважився, але гроші для цього зофірували Ніна і Алла Марченки, мовляв, як так, без прийняття. Я відмовлявся брати, але Ніна Михайлівна сказала, що це її внесок у Благодійний фонд і, врешті, — «Що це таке, Миколо? Я ж також маю право голосу, як член фонду»— закінчила, власне, без права апеляції. Організувати стіл узяла на себе Галя Білик. Ще попросив свою небогу Марієчку та куму Ніну Обертас, щоб їй помогли. (Коли в Управлінні юстиції реєстрував Фонд, вони поставили вимогу, що це має бути громадська організація. Я не бачив у цьому ніякої потреби. Сказали: або я приношу протокол зборів громадян (їх може бути й не більше 7-8 чоловік), що вони прийняли рішення створити такий Фонд, і окремо протоколи, що на цих зборах обрано президента Фонду, правління і наглядову раду — або вони Фонд не реєструють. Зрозумів, що вступати у суперечку з цим канцелярським параграфом-занудою — марно. Прибіг в РХП (я тоді ще був у керівництві партії), попросив усіх, хто був в офісі, дозволу записати їхні прізвища — «для формальності». Наталка Кучер тут же надрукувала під мою диктовку протоколи установчих зборів, де першими членами були: Білик Галина, Кучер Наталка, Василь Овсієнко, Микола Горбаль, Юрко Сидоренко. Тут дописав ще свою небогу Марієчку Цап'як, кума Євгена Обертаса та

Анатолія Ребра. Двох останніх увечері по телефону поставив до відома, куди вони вступили. Ось піонери цього «фінансового спрута». Це вже потім добровільно і свідомо вступлять Ніна Марченко, Неля Даниленко, Ніна Обертас, Нарціз Кочережко, мій Андрій, Надія Світлична, Іван Стокотельний, Руслан Гулий. А тепер оці записані «для формальності» мусять носити пачки з брошурами, тягати торби з продуктами. Та й що би я без них робив?).

Стоймо під дверима, бачу тротуаром прямує мій швагер Михайло, сестри Оленки чоловік. Приїхав зі Самбора на виставку Богдана. Підбіг, обнялися.

Коли уже багатенько зібралося людей у залі, я повідомив, що для кращого ознайомлення з художником, кожен може узяти собі брошурку і що рівно через 40 хвилин у актовій залі буде презентація Фонду. Презентацію вела акторка Галина Стефанова, вона надала цьому дійству певного митецького лоску. Я коротко розповів про брата і зауважив, що це, можливо, в Україні не одиноке явище, але таким людям, як правило, ніхто не приділяє уваги. Отже потреба зайнятись цим та випустити альбом малюнків Богдана Горбала і спонукала нас відкрити Благодійний фонд. Потім виступали: Неля Даниленко — відкривач Богданової творчості і режисер телесюжету про нього, художник Нарціз Кочережко, Михайло і Богдан Горині, режисер Жолдак, професор Ганна Заварова, поетеса з Канади Ліда Палій та інші. Дещо пізніше мені сказали, що це була не стільки презентація Фонду, як наукова конференція про феномен Богдана Горбала. Після усього було прийняття, зване фуршетом. День був погідний, Михайло захотів подивитися ще Хреща-тик та інші визначні місця столиці.

Аж під вечір придибали додому. Я дещо втомлений, але з відчуттям виконаного обов'язку. А дальнє — нехай діється воля Божа. Я показав людям це явище — малюнки Богдана Горбала. А вже час дасть їм належну оцінку.

Богданів день народження. Минулого року запрошував усіх членів Фонду «Галерея Богдана» до себе додому на невелике прийняття. Цього року думав теж так зробити, але оскільки багато членів Фонду є працівники апарату РХП, то попросили мене, щоб прийти до них — там і приміщення більше і вони допоможуть приготувати стіл. Перед прийняттям зробили звітно-виборні збори Фонду (так належиться за статутом). Я подякував учасникам Фонду за активну участь у підготовці виставки. Особливо відзначив Руслана Гулого. Він зробив величезну роботу, щоб своєчасно до виставки вийшла брошура, а також взяв на себе основний тягар по оформленню виставки — він і мій син Андрій. Пообіцяв, що коли Фонд розживеться на якісь гроші, то ми його преміюємо. Я тут же повідомив, що на рахунок надійшли перші гроші — маємо 28 гривень. Чим розсмішив зібрання. Надіслав приятель з Тернополя. Подякував Нелі Даниленко за велику допомогу: вона відповідала за організацію приміщення, за випуск у типографії кольорової обкладинки та організацію ведення презентації. Повідомив, що Фонд отримав у дарунок оригінальний малюнок художниці із Парижу Февронії Пелешок-Савдії. Надіслала його Надія Світлична зі Штатів. Я зачитав зборам Надійчиного листа з дивною оповіддю про історію цієї жінки. Вона українка, що ще замолоду опинилася за кордоном. Почала малювати у 60 років за якимось містичним велінням.

Збори вирішили не переобирати нове керівництво. На цей раз на збори прийшла і Ніна Михайлівна. На неофіційну частину заглянув Поровський, запросили його за стіл. Подарував йому брошуру «Феномен Богдана Горбала».

Андріїв день народження. Йому уже 22. Боже май, вже двадцять років книжечці «Коломийка для Андрійка», подарованій йому з ув'язнення.

Мерзенний був час. Щоб не з'їхати з глузду, втікав хоч у якийсь приємний спогад. Це немовля було чи не єдиним світлим промінчиком у пам'яті, що не давало скаламутитись розуму. Йому мало виповнитися два рочки. Чим привітати? Віршиком, малюночком? Треба це зробити відсторонено і легко. Не виходить — оточення тисне. Згудрав щось. Склад у невеличку книжечку, щоб улазила в конверт 16.5 X 12.5 см. Через цензуру не відважився відправляти, хоч табір і кримінальний, я знов, що мої листи ідуть через КГБ. А та братва існує за принципом: робити твоє життя нестерпним, отже не пропустяť. Підійшов нахабно до свого «отрядного», кажу: «Громадянине начальнику, у мого сина через тиждень день народження, два рочки. Хочу привітати, а місячний ліміт листів використав. Чи не могли б ви, чисто по-людськи, зробити послугу і вкинути цього листа за зоною у поштову скриньку. Можете переглянути. Тут дитячі віршики і малюночки, — і показую йому намальованих козликів та песиків,— та й, врешті, що можна недозволеного написати дворічній дитині». «Харашо, постараюсь», — і узяв листа. Лист дійшов. Чи показував він його кагебістам? Не виключено. Але вирішили відправити, щоб «отрядний» увійшов у довіру — а що коли я відважуся ним і щось серйозніше передати. (Згодом книжечка «Коломийка для Андрійка» вийшла друком, великим форматом в Америці. Не дуже хотів цього, бо й справді вона так нашвидкоруч робилася...). Коли мене з ув'язнення не випустили, а відкрили нову справу, отрядний капітан Ткаченко стояв на суді червоний як рак і старався давати на мене якісь свідчення «антирадянської діяльності». Але нічого не знов, окрім тієї дитячої книжечки з песиками, тому плів усякі небилиці.

Андрійко вже здав державний іспит в університеті. Він — магістр. Диплома ще не має, але уже влаштувався на роботу. Диплом видадуть рівно через тиждень, на свято Дня Конституції.

Телефонно з Алою узгодили, що відзначення почнемо, коли Андрій з роботи вернеться — о 19 годині. За півгодини до того домовились зустрітись з кумом Євгеном Обертасом — Андрієвим хресним батьком. Стою з кульком, з квітами, чекаю — бачу: Андрій йде.

— А кого це ви тут чекаєте?

— Та тебе, козаче.

— А що сталося?

— Та кажуть, ніби, у тебе День народження.

— Ти ба... Яке там народження — я до школи йду.

— До якої ще школи?

— Та записався на курси водіїв.

— Ти ба...

— То йдіть до хати, я через годинку буду, школа поруч.

Високий, гарний, підстрижений. Уже не пелехатий студент. Що то значить — службовець. Каже, що робота йому подобається... поки-що.

28. 06. 2000.

День Конституції. Вихідний. Виглянув у вікно — сонячно. Ніяких ознаків свята. Якби це в Америці, то уже з кожного балкона висів би їхній смугастий прапор. (Чи не тому живуть заможно?).

Боязко за народ, що не здатен навіть гідно з колін піднятися. Невже і власне свято, власну свободу воліє прийняти з нагайкою?

ДЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ

Для мене цей день виповнюється якимось змішаним відчуттям. Вплітається невиразний смуток з далекого дитинства і не можу збегнути, яке це має відно-

шення до сьогоднішніх врочистостей. Може, через причетність до творення свята? Може, усі, хто знає як родяться святкові дні, відчуває щось подібне?...

Чотири роки. Вже минуло чотири роки, коли голова Парламенту О.Мороз проголосив: «Конституція є!» (Вигуки. Оплески. Гамір). А тепер ставлю на голосування проект закону про визнання 28 червня святковим». (Вигуки. Оплески. Гамір). Я уже котрий раз у ту ніч натиснув на гудзик — «ЗА». На цей раз «ЗА» — за свято.

Потім прийшов розгублений Президент із привітаннями. Хтось крикнув: «Ану, усі надвір до фотографії!». А ми зморені і невиспани. Ранок був сонячним. Подумалось: засипали, нехай мелеться.

«Засіпали», «Мелеться»? Он звідкіль цей присмак далекого смутку. Ніч у млині. Безсонна, з гуркотом і гармидером, як і тут.

Тоді ранок також був сонячним. Я вийшов за млин. Бризки від водяного колеса світилися діамантами. Роса теж блищала коштовностями. Це, здається, був вересень, а чи жовтень. Пора, коли у млинах завізно. Ноги дрібно трусяться, десь аж у стегнах. На цей раз не від холодної фоси — тільки-но виніс по рипучих дерев'яних сходах до «коша» свій міх зі збіжжям. Богу дякувати засипав, нехай мелеться. Аж не віриться: коли мельник поставив на вагу — центнер і 12 кг. «Ого, більше керце» — сказав Федъ. Мельника звали Федором, але усі тут зверталися до нього «Федю», як старші, так і підлітки. Мені тоді і в голову не приходило, що Федъ може мати ще й прізвище. Може, хтось з місцевих поповецьких і знав «як він сі пише», але для мене він був — мельник Федъ. Виглядало, що це поняття було для мене не менш статичним, ніж, припустімо, сонце, день, чи ще там щось. Вік Федя для мене був невизначенім. Та, власне, так і питання не стояло — він здавався вічним, як і цей млин. Це було для мене щось поза часом, що існує завжди.

— Федю, не — «більше корце», а корець і дванадцять кіля, — поправив я його.

Я мав підстави сумніватися, що мельник добре розуміється на шкалі ваги. У млині в Попівцях я уже третю добу. (Село Попівці десь за 12 км від нашого села Летяче. Це найближчий в околиці млин з «валцями», здатний «петлювати», тобто молоти на білу муку, що залишився після війни).

Вчора Микола із Шутроминець (ми з ним разом ходимо до Дорогичівки до восьмого класу) каже мені: «Ану, піди спитай Федє, котра година». (Федє має кишеньковий годинник на ланцюжку. Час від часу поважно дістає його зі спеціальної кишеньки в штанах, натискає на гудзичок, кришечка відскакує, він уважно дивиться і каже: «О-го!»).

— Ну, піди спитай у Федє, котра година, — наполягає Микола.

— Та на якого пса тобі та година, однаково скорше, як за добу засипати не будеш.

— Піди спитай і ввидиш, що Федє на дзигарку не розумієси.

— Та як не розумієси?

— Ну, йди спитай та й ввидиш.

Іду.

— Федю, скажіть, будь ласка, котра зара година? Федє поважно дістає свого дзигарка з кишеньки, натискає на гудзичок, кришечка відскакує, дивиться і каже: «А най ті шляк трафит, дивиси котра вже. А я си гадав, що ще не так пізно» — і показує мені циферблат. Микола ревоче, аж ногами дригає. А потім притягає мене за рукав до себе і шепче: «А що я ти казав, що він тобі не скаже, котра година. Він си не розуміє на дзигарку». Тому нині я мав усі підстави уточнити, що не «більше корице», а корець і дванадцять кіля. (Щоб потім не було непорозуміння з мукою і грисом — це був наш колгоспний річний заробіток). Самому не вірилося, що такий тягар зміг винести по сходах. Лантух пшениці десь лиш на голову був нижчим від мене. Пригадую, коли підійшла моя черга, хтось спитав: «А ти що, сам будеш його тягнути, чи з кимос си домовив?». Пев-

но, треба було й справді з кимось домовитись, але що уже тепер... Якийсь чоловік з жінкою із зичливим «Боже помагай» завдали мені міх на плечі. Ноги у колінах підігнулися, але я поніс. І виніс! Потім у школі я мав чим хвалитися хлопцям. Уточню, що я був у класі чи не найменший і тому на чиєсь недовірливе — «бре...!» посылався: «можеш спитатисі у Миколи Садовського».

Микола з Шутроминець на цілу голову вищий від мене. У класі ми не приятелювали, бо у нього була своя компанія. Микола курив (у нього були жовті пальці від диму). Він сидів переважно на задніх партах (як один з найвищих у класі), загравав з дівчатами, щипав їх... Вони пискливо скрикували, позірно лупцювали його, але з усього було видно, що це їм подобається. Мене ж, як правило, садили на перших партах, що мені завжди здавалося страшенно незручним і сприймалося мною, як приниження.

За дві доби у млині заприятелювали більше. І тепер він залюбки підтверджував, що я й справді сам виніс у млині по сходах до «коша» центнер і 12 кілограмів.

У мене нікудишня пам'ять на дати, цифри, а це ось — запам'яталось. Коли й зараз, бува, виникає питання — «а що найвагомішого зробив у цьому житті?», перебираючи у пам'яті, найвиразніше, серед іншого, бачиться мені отої лантух пшениці, винесений по сходах до «коша». Тріумф! (несподіваний, що вдався сам собою, до якого, начебто, й не готувався. А, можливо, не обійшлося тут без отого зичливого «Боже помагай»?...).

Може, голосно сказано — «тріумф». Але якщо згадати, що у тому мішку була надія нашої родини... — що не помремо, що перезимуємо... Ощадно, але виживемо. Що весною у нашому кошику на Великдень буде паска і вона буде білою, як сонце, з петлюваної муки. Матуся обов'язково прибереже її для цього.

(На рівні підсвідомості ця подія зараз чомусь стоїть у мене поруч з прийняттям Конституції, —

бувають же такі химери підсвідомості. Ждана століттями — прийнята за добу. Ніби аж несподівано. Тріумф! Думаю, не обійшлося й тут без «Боже помагай»).

Коли було «завізно», а таке переважно бувало весени, як у колгоспах видавали зароблені грами на трудодні, у млині доводилося сидіти по кілька діб, пильнучи чергу. Кожен намагався якнайскоріше змолоти свій довгожданий заробок. Млин не зупинявся. Федъ раптом ставав найповажнішою людиною в околиці. Він міг волонтерським методом порушити чергу, сказавши, що зараз буде засипати «сей-бо чоловік», який тільки-но привіз до млина. Тут здіймався страшний рейвах, як у парламенті при голосуванні бюджету. Але у Федя були свої залізні аргументи щодо всякого роду привілеїв і пільг. Він насуплювався, вдаючи із себе злого (саме «вдаючи», бо «сей чоловік» за своєю «конституцією» не міг бути злим), тупав ногою і кричав: «Ціхо!». Усі замовкали і він викладав свої аргументи, чому сей, чи той чоловік «має засипати зафа», бо у нього «завтра, по-завтра весілє, чи похорон, а чи хлопець йде до війска». Ніхто не наважувався перечити, хоч кожен усвідомлював, що у цей спосіб його черга відсувається ще на 4-5 годин. А пільговиків, виявляється, не так вже й мало. Ось я, коли привіз до млина, то за підрахунками мав змолоти через 16 годин, а от сиджу уже третю добу. У парламенті завжди дотримувався точки зору, що всякі пільги треба скасувати (усі мають жити у рівних умовах), але чим полегшиши тягар людям на час поки «збіжжя і млинів» стане вдосталь?..

Федъ після кожного такого виступу в користь пільги, коли всім зацінило (бо що тут заперечиш, коли «в сего чоловіка», що має засипати поза чергою, «позавтра похорон») і наставала тиша (лиш млин надсадно гуркомів), поважно діставав свого годинника, натискав на гудзичок, відскакувала кришечка, він уважно розглядав циферблат, а потім показував його розпащілим від крику жінкам: «Дивітсє, котра вже,

а ви якогос дідъка кричите! ». Розвертався і йшов оглядати «вальца». За три дні в млині я уже добре засвоїв тутешню технічну термінологію і навіть у дев'ятому помогав Федеві. У нього на лівій руці не було великого і вказівного пальця і він часом гукав: «А йди-но суда, потримай сево». Млин — цей дивний світ коліс, трибів, насів — захопив мене. Перший день з цікавістю ходив по ньому, заглядаючи у кожен закуток, як в утробі великого годинника. Уявлялось, що десь за таким же принципом повинна б працювати і Вселенна. Була у млині й невеличка, прокуфена і з запахом тюльки кімнатка, така собі опочивальня на 3 метри квадратних, зі столом посередині і трьома лавками попід стіни. Тут збиралися перекусити, побалакати, довідатись про спільніх знайомих з сусідніх сіл. Оповідали пригоди та різні байки. Не пригадую, щоб тоді хтось говорив про політику, як оце зараз — було не прийнято.

— То се, синку, твоє сі зара меле? — запитала у мене якась молодиця.

— Ага.

— Ну, то найсі петлює з Божов помічю на колачі.

— Декую.

— А кілько-с чекав?

— Вже третю добу.

— А звідки ти?

— З Летячого.

— То ти й до дому дес за цей чес не ходив?

— Нє-а.

— А ти хоч маєш що їсти?

— Маю трохи сливок і кілька грушок.

— То ходи суда та й поїж зі мнов тюльки з хлібом.

— Декую, не хочу.

— Та ходи, не встидайси.

Людська доброзичливість створює відчуття свята. Таке запам'ятовується. А потім, очевидно, цей спомин рефлексує на сутність будь-якої іншої вроčистості, накладаючи свій відбиток.

Федъ залишається у пам'яті уособленням народної простоти і людської гідності, що існує поза часом, є категорією вічною. Чи може така постать мати якісь недоліки? Очевидно, що може. Він лиш один з нас. Пригадую, день перед тим, як я мав засипати своє збіжжя, був свідком випадку, що дало мені підстави запідохрести Федя у хабарництві. Підходить надвечір до нього якийсь чоловік (потім з'ясується, що то бригадир тракторної бригади чи то з Садок, чи з Кошиловець — забув) і каже:

— Федю, тра до завтра змолоти три мішки пшениці.

— Не можу! Не видиш, що завізно?

— Федю, тра! — і пхає йому у кишеню пляшку, — а може тобі веснов буде тра город зорати?... Ото тих три мішки в кутку, — тикнув у той бік пальцем. Засиплеш сам, бо мушу йти, — підсунув рукав, подивився на годинника, — о, вже шеста, тра йти. (О, такі ділові розуміються і на часі, і на інших життєвих варгостях).

— Федю, та що це таке! — втрутився я, — та має бути якийсь порядок!

— Ціхо! — тупнув ногою Федъ.

— Ти дивисі, шмафкач. Ще й він буде ту фоспоряджетисі, — добавив бригадир, розвернувшись і пішов. (Один з перших правозахисних моїх поривів явно не вдався. Залишився осад приниження бригадириним бафством).

Пленарні засідання у Верховній Раді, як правило, закінчуються о шостій годині вечора. Якщо якийсь закон не встигли прийняти, а у ньому є нагальна потреба, то, за регламентом, треба проголосувати більшістю (226 голосів) про продовження засідання на дві години. 27 червня 1996 року біля 18 години вже було більш ніж очевидно, що цей найважливіший закон держави не встигнемо прийняти — проголосовано менше половини статей. Відкладати нікуди — сьогоднішим днем закінчується термін Конституційної Угоди. По-

ставили на голосування продовжити засідання. Рішення прийнято. Верховна Рада гула, як млин.

Мій сусід по місцю у сесійній залі поважно піднявся, підсунув рукаβ, подивився на свого золотого годинника:

— Вісімнадцята... Піду відпочивати. З цього роя не буде ні... (мав, мабуть, на увазі — меду). Сказано — до 18, то до 18.

(О, ці розуміються і на часі, і на інших життєвих варгостях).

Хотілося сказати: «Та що це таке?! Існує ж якийсь порядок! Врешті — почуття відповідальності!» Не сказав. Чи то страх отримати облизня — «хто ти такий, щоб мені вказувати?», чи відчуття нижчеваргості, але щось стримало. Так, ніби' м колись вже отримав щеплення від такого пориву правдоборства.

(О, ці розуміються і на часі, і на інших життєвих варгостях. Цей уже був і в президентах держави, а зараз знову парламентарій. В інші часи також був у перших лавах владних структур. Зрештою, хто я такий, щоб йому зауваження робити!). Екс-перший склав у шкіряну папку свої папери і поважно, з видом виконаного обов'язку, вийшов.

Верховна Рада гула, як млин. Потім ще кілька разів голосували про продовження засідання — і так, аж поки не наступив ранок другого дня. Дня, що тільки-но узаконений святковим. У зал заходили депутати, котрі цю «конституційну ніч» провели деінде, щоб чинно зайняти своє робоче місце, і не відаючи, що роботи сьогодні не буде — СВЯТО. (Вигуки. Оплески. Гамір). Потім хтось вигукнув: «Ану усі на двір до фотографії!». Юрба висипалася як з вулика на широкі сходи перед парламентом. Був сонячний, теплий ранок. Мій сусід по сесійній залі виголений, свіжий і паχучий стояв уже в першому ряду. Заклацали фотоапарати.

За турнікетом самотньо стояла якась жінка з напівідкритим виготовленим плакатом «Україно, вітаю

Тебе з Конституцією!» (Очевидно, зранку почула з радіо цю новину). Що її привело сюди?... (Увага журналістів була прикута до інших). Вона до болю нагадувала ту, що колись частувала мене тюлькою з хлібом. «Найсі меле з Божов помічю...».

Виступили слізози.

Сьогодні Андрій отримує диплом магістра. Піду сполудня у Києво-Могилянську на вroчиштість.

У цьому закладі узяли собі за традицію робити випускні з врученням дипломів на День Конституції.

Маю подвійне свято. Але напевно тільки я буду здатний відчути у тому гармидері децибельної музики нотки коломийки для Андрійка.

24. 07. 2000.

Сьогодні повернувся з Лемківщини. Їздив на «Ватру» — щорічний фестиваль лемківської культури. Давно не був там. Ще як у 1991. Тоді повернувся з тієї «Ватри» дещо пригніченим — організатори фестивалю були не зовсім задоволені, що лемки з України приїхали з синьо-жовтими прапорами. «Не хоче гме ту ниягких фан, то неге політичне свято!». Зрозумів, що серед тієї братії є й такі, що не дуже воліли б призначатися до українства. А найбільше мене вразило, коли тамтешні лемки освистали вітальний виступ Володимира Мокрого. Мокрий на той час був депутатом Польського Сейму від «Солідарності». Єдиний українець у Сеймі. Він викладач Krakівського Ягеллонського університету і тоді робив масу зусиль, щоб переконати польські наукові чинники в доцільноті перевести кафедру російської філології на кафедру української філології. Врешті йому це вдалося. Він навіть отримав якусь там премію від Папи Римського за зближення і порозуміння між польським і українським народами. Виявляється, що саме ця нагорода від Папи-католика найбільше була не до вподоби місцевим православним лемкам. Вони його заулююкали. День перед тим я

гостював у своїх родичів у селі Бортному. Лемківська громада у селі, здається, православна. Бачив серед села хрест з написом: «Благодарнє бортнянє у честь руської ідеї», поставлений у пам'ять жертв Толергофу. З цього села походив мій дід Ігнатій Горбаль. На початку століття на Лемківщині були потужні москофільські тенденції. На той час серед лемків це вважалося прогресивним явищем, що протистояло полонізації. Цим становищем вдало скористалися емісари з Росії, підкидаючи свої ідеї і літературу. І, дійсно, під час Першої світової війни австріяки арештували багато лемків, підозрюючи їх у шпигунстві на користь Росії. Багато з них загинуло у таборі в Толергофі. Але церкви на той час у Лемківщині були усі греко-католицькі. Масовий перехід під юрисдикцію Константинополя почався, здається, з 1926-1927. Цьому сприяло те, що багато російських попів, втікаючи від більшовицького переслідування, опинилися на території Польщі і Словаччини. Найблагодатніший ґрунт для них виявився перед того населення, що ще не дійшло до усвідомлення себе в українському етносі, а ідентифікувало себе старою назвою «русин», «руський».

Серед свистунів на «Ватрі» побачив і своїх знайомих бортнянів. Попросився до слова, щоб якось згладити ситуацію, але ведучий не дав мені можливості продовжити виступ.

Дав собі слово, що більше на таке свято не приїду. Прибувши додому, зразу ж написав статтю у «Наше слово» — українську газету в Польщі. Здається, ця замітка мала певний резонанс серед лемків США і Канади, що не могло не привести до деяких переоцінок ситуації і у середовищі лемків Польщі. За організацію наступних «Ватр» взялися лемки з молодшого покоління: Олександр Маслей, Василь Шлянта та ін.

Ці дійові громадяни Польщі не соромляться свого українства. Тож вирішив цього року поїхати знову.

«Ватра»—2000 проходила під прапорами двох держав: Польщі й України. Свято лемківської культури привітали президенти обох держав. (За привітанням

від Кучми я тут набігався. Його адміністрація — «кашмар», але це окрема тема). Василь і Олько (так тут називають Олександра Маслея) зуміли залучити до спонсорів свята не лише лемків світу, але й відомі польські фірми. По дорозі з Києва я трохи простудився і мене хлопці зразу ж завезли у село Білянка до Мокрого. Володимир на тому місці, де колись жили його батьки, побудував собі досить гарну хату. Зараз ця хата стоїть самотньо серед лісу, села майже немає. Володимир живе і працює у Krakovі, а тут приїздить собі на літо попрацювати у тиші і спокої. Він дуже працьовитий і цілковито відданий українській культурі. Перед тим, як їхати на «Ватру», написав на ім'я Президента України клопотання. (Він (Мокрий) вартий, щоб його Україна належно оцінила, але ж наш чиновник такий байдужий до усього українського).

*Президенту України
п. Леоніду Кучмі*

КЛОПОТАННЯ

Вельмишановний пане Президенте!

Загальні збори Київського Товариства «Лемківщина» прийняли рішення клопотатися перед Вами про нагородження однією з найвищих нагород нашої держави доктора Ягеллонського університету Володимира Мокрого за його великий вклад у справу порозуміння і добре стосунки між польським і українським народами.

Володимир Мокрий — громадянин Польщі, українець за походженням, котрий навіть за найнесприятливіших історичних умов не лише ніколи не приховував своєї національної принадлежності, але завжди відкрито і активно робив усе можливе для порозуміння і користі обох держав і націй.

Ще у 1992 році один з Фондів США визнав доктора Володимира Мокрого лауреатом премії у ділянці наукових і публіцистичних праць, присвячених міжнародним стосункам і законності. На врученні цієї

премії голова журі Фонду зокрема відзначив, що ця нагорода є доказом найглибшого признання організаторської, наукової та публіцистичної діяльності доктора Володимира Мокрого, яка спрямована створювати тривалі підвалини співпраці між поляками і українцями, між Польщею і Україною.

А ще раніше — у 1987 р. за таку ж подвижницьку діяльність йому було вручено премію Папи Римського. Усю вартість цієї нагороди доктор В.Мокрый перерахував на створення Фундації св. Володимира, що поклала собі за мету підтримувати і поширювати українську культуру у Польщі та діяти у напрямку польсько-українського зближення. Варто відзначити, що на сьогодні у приміщенні Фундації св. Володимира, що по вулиці Канонічній у Krakowі, уже діють Галерея українського мистецтва та українська книго збірня «Нестор». Там же розташована редакція двомовних «Krakівських обріїв» та альманаху «Miendzy sasidami — Між сусідами». А ресторан «Український смак», організований при Фундації, став чи ненайулюбленішим місцем зустрічей студентської молоді різних національностей.

Сьогодні приміщення Фундації св. Володимира у Krakowі стало місцем, що повертає Європі українську культуру. І важко у цьому переоцінити заслуги голови Фундації В.Мокрого. Почесними гостями цього куточка України у Польщі було багато визначних постатей, зокрема Папа Римський, король Швеції, були там і Ви, Леоніде Даниловичу.

Голова Фундації св. Володимира Володимир Мокрый, що свого часу був ініціатором і організатором кафедри української філології Ягеллонського університету, окрім університетської праці бере участь у численних організованих у Польщі та за кордоном конференціях та семінарах.

Нагадуємо, що Володимир Мокрый у 1989-91 рр. був першим після війни українцем-депутатом польського парламенту, вибраний поляками, як кандидат Громадянського комітету.

Сьогодні доктор Мокрий — це десятки і сотні наукових праць, монографій, публікацій. Він являється членом Комітету президентів Польщі і України. Воїстину — ця Людина заслуговує на дань пошани збоку держави Україна.

Вельмишановний Леоніде Даниловичу, просимо розглянути наше клопотання і надіємося на позитивне вирішення.

З пошаною

Голова зборів
Микола Гофаль
Секретар зборів
Стелла Миронченко

Я очував у нього. Його мила дружина — лікарка напоїла мене чаями, різними порошками і я, дійсно, став зранку здоровішим.

Потім організатори фестивалю влаштували мене у прекрасному готелі у лемківському селі Висова. Готель вищого класу. Але десь за 20 км від Ждині, де проходить фестиваль. Я волів би бути у невеличкому гуртожитку у Ждині, де розмістилися члени координаційної ради лемківських товариств з України, з якими я приїхав зі Львова автобусом, але Маслей каже, що мої роки, проведені у Сибіру, змушують його дати мені місце саме у тому готелі. Зі мною у готелі ще поселили двох українців з Хорватії і одного зі Словаччини. Зі Словаччини Левко Довганич — президент Європейського Конгресу Українців, свого часу пройшов етапами Гулагу, так що мали про що поговорити. З Хорватії — Борислав Гралюк, депутат тамтешнього парламенту, і Славко Бурда — голова тамтешнього Товариства русинів і українців. Славко виявився компанійським, балакучим і емоційним чоловіком. Одного разу до готелю у Висовій нас зі Славком підвозила автом мила панна Ганнуся, дочка тутешнього православного священика. З нею у машині їхала ще одна моложава, миловидна пані, як з'ясувалось — дружина православного священика з України, з Чернівців. Не

менш балакуча і не менш експансивна. Зав'язалась бесіда — хто є хто. Славко відрекомендувався, що він є українець, як він каже, з Горвації, греко-католик. Я також відрекомендувався, що я український лемко з Києва, греко-католик. І тут почалося. Пані з Чернівців заявила, що греко-католик не може бути патріотом України, що істинна віра українців — це православіє. «Як це греко-католик не може бути українським патріотом? — встрявл Славко — А Бандера, а Шухевич, а Стецько?» — виявляється, цей «українець з Горвації» непогано знає історію. І почалася перепалка:

— А ви знаєте, що сказав Папа Пій такий-то?

— Та причому тут Папа Пій. А що дало Україні православіє — вічну залежність від Москви?

— Та при чому тут Москва, греко-католицизм є явище загумінкове, чисто Галицьке, а не загально-українське. Я читаю в Чернівецькому університеті історію Церкви і, може, більше знаю від вас. Ми мусимо навчити нашу молодь правди, а не обманювати її.

Мені згадалась книжка Антонюка і Мариновича «Знаки часу», де було дещо коректніше трактування історії української Церкви, але тут неможливо було вставити слово. Суперечка між Славком і дружиною священика переходила на підвищені тони і почала отримувати присмак сварки. Ганнуся уважно і мовчки вела авто по нічній звивистій карпатській дорозі, не встряваючи у розмову, я теж мовчав. Давно зрозумів, що для фанатизму аргументів не існує. Раптом мені чомусь здалося, що ця емоційна пані ще недавно була секретарем комсомолу.

Авто зупинилося біля нашого готелю. Чуюся пригніченим. Славко ще продовжував щось доказувати. Я намагаюся просити пробачення. Питаюся у Ганнусі, чи вона непроти б прихопити нас зранку по-дорозі знову на «Ватру». Відчуваю, що питання звучить недоречним, так ніби нам уже не по-дорозі. Вона схвально хитає головою. Домовилися на котру годину.

Зранку на згадану годину авто не приїхало. Чекаємо 10 хв., чекаємо 20 хв., чекаємо півгодини. Сьо-

годні на «Ватру» приїздить наш посол з Варшави і представники Польської влади. Може виникнути потреба виступити й мені. Треба б не спізнюватися. Ідемо в готель, замовляємо з Горлиць таксі. Вчораця тема не дає Славкові спокою:

— Вони не зайдуть, ми ж їм вороги. Ви чули, що та попадя сказала? Що греко-католик не може бути патріотом України. Та що вона собі думає?..

— Заспокійтесь, Славку, ось так вона собі думає і на це нема ради.

— Як нема ради? Ви, греко-католик, за Україну сиділи у тюрмі, а вона, православна, що тоді робила?

— Не знаю, що вона тоді робила, але, Славку, зі мною у тюрмі сиділи за Україну і православні Сверстюк і Антонюк.

І тут же подумалось, що зразу ж по приїзді до Києва треба буде уважніше прочитати аргументи Антонюка, щоб і справді можна було щось переконливіше зацитувати при нагоді «отакій ось попаді».

Сполудня побачився з Ганнусею, просила вибачення, що спізнилася, проспала. Казала, що заходила в готель, стукала у номер і до мене і до Славка, але нас уже не було. Я заспокоїв її, що усе добре.

По гучномовцю об'явили, що відправляється автобусом екскурсія до Криниці. Поїхав. Дуже хотілося побачити бодай будинок української вчительської семінарії, де, свого часу, вчилася сестра Марія, та відвідати музей Никифора Криницького.

Будинок ще стояв. Він виявився порожньою, замкненою розвалюхою. Тут колись клепалась українська інтелігенція Лемківщини.

До музею Никифора не втрапив — було уже зачинено.

Цієї «Ватри» не вистачило часу заїхати до Волівця, щоб, бодай, уклонитися тій земличці, де народилися мій тато і я.

На другий день, у неділю сполудня, виїхали в Україну.

Серпантин доріг... Карпати віddaють синявою і ство-

рюють відчуття близькості до неба. Лемківщина — край замиування. (Українська Швейцарія за кордоном).

Десь біля півночі були у Львові. Сіли на поїзд до Києва.

Сьогодні перед полуднем зайшов у хату.

Тато, згадуючи Лемківщину, завжди казав — «У нас вдома».

Де моя дома?..

Помився, відпочив, погортав «Знаки часу». Знайшов Антонюкові «Кілька «Холмських» рефлексій». Стаття досить велика. Чесна, науково аргументована. Все у ній переконливе, хочеться цитувати усю. Найважливіше для мене те, що автор є православного віросповідання, «автокефаліст за хрещенням». Все у цій статті вагоме, не знаю що й вибрati. (Це я у руслі того диспуту з «попадею», як назвав її Славко з Горвації. Це ж треба — стільки цікавих вражень від фестивалю лемківської культури, а саме цей короткий епізод залишився рубцем у пам'яті).

Цитати:

« Виходить, що зовсім знання не потрібні, коли є бажання свою «заклопотаність» будь-що нав'язати іншому. І навіть більше: чим тих знань менше, тим виходить краще. Це добре було видно під час відзначення 400-річчя Берестейської унії, бо в цей міф свято вірять навіть галичани, хоч вони і мали б знати, що Галичина перейшла у греко-католицизм через сто з лишнім років після Берестя, чи не найпізніше з усіх регіонів України, лише у 1700 році. Мої православні автокефалісти здивовані не менше такими фактами, часом навіть здається, що стурбовані навіть можливістю розвіювання цього міфу. Це, мабуть, зі страху — і обґрунтованого, — що увласнення таких фактів неминуче зруйнує дуже милий для їхнього серця міф про природню відвічну притаманність Україні саме справжньої православної віри. Ці два міфи, що зрослися наче сіамські близнюки, прагнуть закрутити нашу масову свідомість у зачарованому колі безвиході для України як єдиної цілісної структури.

То чи справді і далі будемо залишатися байдужими до інформації, що греко-католицькі єпископства в Чернігові, Брянську та навіть Смоленську створено значно раніше за Львівське? Звичайно, на момент створення Львівської митрополії у 1808 році греко-католицьких єпархій на Лівобережжі вже не було, та й Київську було ліквідовано царизмом (підкresлення моє — М.Г.) у 1795 році (зв'язана з Римом Київська митрополія продовжувала юридично існувати до 1838 року, навіть після смерті останнього Київського греко-католицького митрополита Теодозія Ростоцького у 1805 році). Може соромимося визнати, що після його смерті наступні греко-католицькі митрополити вже не мали титулу «Київський», а просто називалися митрополитами греко-католицької Церкви в Росії: Єраклій Лісовський, Григорій Коханович та Йосафат Булгак? Чи що окремі єпископства греко-католицької Церкви після ліквідації Київської митрополії як цілісної структури продовжували своє існування у жорстоких умовах державного тиску до чергового царського указу? Соромимося очевидності тактики поступового відкидання греко-католицької Церкви крок за кроком все далі на Захід — чимдалі від «ісконно та істинно» православних територій, а водночас і нарощування тих «територій»? Що не було каяття православної Церкви за коєне насильство над греко-католиками, бо не хотіли миритися навіть з існуванням тих 10% греко-католицьких парафій, ні у ХХ сторіччі за Миколи I, ні у ХХ сторіччі за Миколи II чи Сталіна, усе звалюючи на політичну владу і водночас досі звинувачуючи у своїх проблемах Ватикан і вимагаючи від нього каяття? Не треба соромитися: що було, то — було...» (с. 441).

«.... Погляньмо на нескладні підрахунки тривалості в Україні греко-католицизму (як структури, звичайно) у післяберестейський період по окремих регіонах. Маємо:

Холмщина — 279 років (1596–1875 рр.).

Правобережна Україна — 200–245 років (1596–1839 /1795 рр.).

Галичина — 246 років (1700–1946 рр.).

(Відродження греко-католицизму напередодні здобуття Україною незалежності тут не торкається, бо це якісно інша ситуація — існування Церкви у суверенній державі).

Цифри ці не можуть не вражати. То яке ж воно «галицьке явище» та Берестейська унія, якщо увесь її 400-річний дотепер період приблизно однаково репрезентують часовим інтервалом, принаймні як сформованої структури, усі регіони України? Це — явище безумовно всеукраїнське, як би не протестувало проти визнання цього факту наше звичне православне відкидання усього, що хоч трохи менш стрункою робить нашу історію. Але ж не йдеться про визнання усіх православних за греко-католиків, чи навіть якихось корекцій сьогоднішнього чисельного співвідношення між цими двома моделями існування християнства східного обряду в Україні. А про визнання очевидного: так, ми таки несемо в собі спробу поєднання між Сходом і Заходом, між Константинополем і Римом. Не конче кожен має обов'язково себе фізично відчути причетним до цього феномену, можуть бути і «чистоплюї». Йдеться лише про увласнення цього нашою всеукраїнською ідентичністю. Визнаймо цей феномен за справді всеукраїнський і нам одразу спаде з плечей тягар вікового лукавства в ім'я невідомо чого. Станемо легше дихати та вільніше думати. Зокрема, і думати про своє цивілізоване нормальнє завтра». (с. 444).

«.....Не думаю, що нам вдасться швидко подолати той міф про відвічну, природну та навічну детермінованість в Україні лише східної моделі християнства, хоч навряд чи хто наважиться твердити, що Україна така вже Східна країна. Кожен розуміє, що вона східна лише по відношенню до Заходу, але ж і західна по відношенню до Сходу. Справжня «порубіжна країна», а за висловом тонкого історика-аналітика

Лисяка-Рудницького, типова країна «унійної традиції»: «Вона сильно позначилася серед більшості українського народу, що дотримувалася православ'я, а також серед українців-протестантів». Гм, «унійна традиція»?... І чому при слові «унійна» з глибин нашої свідомості часто піdnімається така неймовірна кalamутъ, що позбавляє мозок здатності раціонально мислити і сприймати реальні і незаперечні факти. Але ж розумова кalamутъ — то дуже небезпечно. І скільки ми ще будемо перебувати під впливом тих «приступів кalamуті розуму»? Адже зі свого порубіжного розташування ми нікуди не подінемося (хіба що вимремо всі до ноги, та й тоді, вже інші, а не ми, знову таки підлягатимуть тим впливам з різних боків, роблячи ту «унійну традицію» менше закаламученою та тверезішою, а не такою як у нас: «і ми — не ми, і я — не я»)». (с. 450-451).

Знаю автора цих рядків ще з першого ув'язнення. Я завжди з пошаною ставився до цього знаючого і дуже уважного до інших чоловіка. Мені імпонувало його світобачення, що зараз так вмістко зазначено у фразі цієї ж статті: «Бо в кожного з нас таки має бути присутня ота безсумнівна людська реальність — Моральний Закон Совісті» (с. 439).

Мені, як і Зиновію, більш приємливішим є терпимість до інших віросповідань, ніж войовнича потреба уніфікації усіх. Об'єднання має здійснюватися на моральній внутрішній потребі.

Гадаю, що за цих же самих принципів ніколи б не дозволив собі дорікнути автокефаліст Євген Сверстюк Ярославу Лесіву, чому той став священиком греко-католицької Церкви. Їхня приязнь була зворушливою. Він напише про цього пастора спогад — «Співи Ярослава Лесіва».

У цій же книзі щодо Української Греко-католицької Церкви Сверстюк скаже:

«Всупереч давній погромній імперській політиці Росії щодо Української Католицької Церкви, україн-

ські громади обстоювали і будуть обстоювати сильну на Заході України католицьку церкву грецького обряду, яка не хоче слугувати царям земним і воліє підпорядковуватись Апостольській Столиці, котра має належну повагу до кожного народу, кожної культури і мови і — головне — не втрачає і нині своєї первісної духовної енергії». (Є. Сверстюк «На святі надій», с. 159).

26. 08. 2000.

Перепоховання Степана Мамчура на цвинтарі в Ірпені. Впало в око, що ні одного чільного представника від КУНу чи інших ОУНівських організацій не було. (Мамчур отримав своїх 25 за приналежність до ОУН). А де ж «Героям слава!»? Чи це зараз лиш для мітингів годиться? Може, не знали про цю подію? Що також дивно.

Перепоховання здійснено за старанням парафії греко-католицької церкви на Аскольдовій Могилі.

Пройшло тихо і скромно. Може, так і треба. Цей чоловік чесно виконав свою місію перед Україною і Богом, без потреби людських овацій.

29. 08. 2000.

Заніс повторно заяву у Київську міську раду.

*Голові Київської міської Ради
н. ОЛЕКСАНДРУ ОМЕЛЬЧЕНКУ*

Шановний Олександре Олександровичу!

Ще у січні 1999 р. кияни, вихідці з Лемківщини, звернулися до Вас з проханням (копія цього листа додається), щоб одну із новозбудованих станцій Київського метрополітену назвати етнонімом — «Лемківська». Цим жестом столиця України зафіксу-

вала б для нащадків етнографічну назву частини українства, що після війни піддалася історично не виправданій, злочинній депортації (історична довідка додається). Цей благодатний карпатський край дав Україні і світу багато визначних постатей. Хоча б те, що автором музики Державного гімну України є представник Лемківщини Михайло Вербицький, а «Пересопницьке Євангеліє», на якому присягають президенти України, переписане рукою лемка Михайла Василевича.

У своєму клопотанні ми пропонували, що художники й скульптори - вихідці з Лемківщини готові на співпрацю з Київським метробудом, щоб надати майбутній станції відповідного етнографічного колориту, де мало б місце увіковічнення (у формі барельєфів чи бюстів) хоч когось з відомих у світі, але не знаних в Україні лемків.

На свого листа ми отримали відповідь з подякою за ініціативу і пропозиції за підписом Р.Кухаренка (копія додається) і нічого конкретного...

Це спонукає нас, шановний Олександре Олександровичу, звернутися до Вас повторно з цим проханням. Тим паче, що за рішенням президії Світової Федерації лемківських організацій вирішено свій третій з'їзд провести в 2002 році в Києві. Назва однієї зі станцій метро у Києві етнонімом «Лемківська» стало б святом для лемків з цілого світу, а на з'їзд приїдуть представники організацій з Канади, США, Польщі, Словаччини та ін. Вважаємо, що найкраще для цього підходить проектна станція на Святошинському напрямку на вулиці Семашка чи Паладіна.

З пошаною

Депутат Київради І-го скликання (1990–94 рр.)

Народний депутат України ІІ-го скликання
(1994–98 рр.)

Почесний Голова Київського Товариства «Лемківщина»
Микола Горбаль

(додаток на трьох аркушах: текст попередньої заяви, звернення до депутатів та історична довідка.)

Товариство «ЛЕМКІВЩИНА»
Громадська організація
м. Київ

252034, м. Київ, вул. Золотоворітська, 6
Розрахунковий рахунок 50700309 МФО 300142 в
Укрінбанку м. Києва

27 січня 1999 № 3/ 99

*Голові Київської міської Ради
п. Олександру ОМЕЛЬЧЕНКУ*

Шановний Олександре Олександровичу!

Просимо назвати одну із нових станцій Київського метрополітену — «Лемківська». Це зафіксувало б для нащадків етнографічну назву частини українства, що споконвічно заселяли західну частину українських Карпат, а після війни, за згодою тодішніх двох комуністичних режимів — Польщі та Радянського Союзу — злочинно виселені з цього «земного піднебесся».

На даний час у місті Києві та багатьох областях України (Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Полтавській та ін.) створені Лемківські Товариства, що усяко намагаються зберегти культурні й духовні набутки втраченого краю.

Ми, перед пам'яттю своїх предків, та для вдячної пам'яті нащадкам, зобов'язані просити Вас назвати одну із станцій метрополітену у столичному Києві — «Лемківська».

На нашу думку, найкраще підходить для цього станція на західному напрямку м. Києва, яку заплановано відкрити на перехресті проспекту Перемоги та вулиці Семашка.

Якби таке рішення (з Вашого сприяння) було прийняте, Лемківські Товариства України охоче залучили б художників, скульпторів (вихідців з Лемківщини) для співпраці з Метробудом, щоб надати станції відповідного етнографічного колориту.

Київське товариство «Лемківщина» вважає, що наша пропозиція могла б послужити початком доброї ініціативи: чому б, наприклад, одну із станцій на східному напрямку не назвати «Слобідська», а для її оформлення залучити і кошти, і митців Слобожанщини. Думаємо, з радістю б погодилися. Чому б проектну станцію у Біличах не назвати «Волинська» і оформити її волинськими мотивами? А могли б ще бути станції: «Буковинська», «Сіверська», «Таврійська» та ін. — які вагомі та милозвучні назви. Столиця України мусить увібрати у себе неповторний колорит цілого краю. Чи ненайкраще для цього надаються станції Київського метрополітену. При вище згаданому їх оформлені, вони могли б служити постійно діючими музеями для України і цілого світу.

Я, Микола Горбаль, почесний голова Київського Товариства «Лемківщина» готовий прийти при розгляді цього питання Київрадою для глибшої аргументації у користь вищенаведених пропозицій.

З пошаною

Микола Горбаль
Голова Товариства Стела Миронченко

До питання про найменування однієї з проектних станцій метрополітену (на Святошинському напрямку) етнонімом — «ЛЕМКІВСЬКА»

Шановні депутати! Просимо підтримати ініціативу киян, вихідців з Лемківщини, з якою вони звернулися на ім'я Голови Київради Олександра Омельченка ще 27.01.1999 року (копія клопотання додається).

Відповідь, з вдячністю за турботу про збереження культурних та духовних набутків України, Київське лемківське Товариство отримало за підписом Р. Кухаренка (лист від 22.02.99. за № 316), де запевнено, що цю пропозицію буде враховано Комісією з найменувань та пам'ятних знаків при розгляді питань,

пов'язаних з найменуванням проектних станцій метрополітену. Шановні депутати, надіємося і на вашу підтримку.

З вдячністю

депутат Київради І-го скликання (1990-1994 рр.), народний депутат України II-го скликання (1994-98 рр.), почесний Голова Київського Товариства «Лемківщина»

Микола Горбаль

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА ПРО ЛЕМКІВЩИНУ

Енциклопедія з цього приводу каже (УРЕ, т.8, Київ 1962): «Лемки — етнографічна група українців, які здавна жили по обох схилах Східних Бескидів (у Карпатах між ріками Сяном і Попрадом на захід від Ужу)...». Власне, ця найзахідніша частина українських Карпат, що протягнулася на 140 км у довжину і 40 км у ширину пасмом між словаками і поляками була споконвічно заселена українцями. В історії значиться, що ще за князя Володимира Великого (891рік) ці землі були у складі Київської Русі, а відтак належали до Галицько-Волинського князівства. Але саме цій частині українства після ІІ-ї світової війни судилося пережити жахливу трагедію повної депортациї. Коли Лемківщина (як і Надсяння та Холмщина) згідно Ялинських домовленостей опинилася у складі Польщі, тут же між радянським урядом та новою комуністичною владою Польщі було досягнуто угоди, за якою в 1944-46 рр. було виселено 482.661 особу і розселено по УРСР. Одним із аргументів для такого масового виселення була підозра в сприянні місцевого населення Українській повстанській армії. Більше 150 тисяч українців, яким вдалося залишитись на своїх землях,

згодом польський комуністичний уряд (в 1947 році) спеціальною військовою акцією під кодовою назвою «Вісла» насильно виселить на захід і північ Польщі, розселивши по кілька родин, з метою повної їх асиміляції.

До честі польської еліти, на даний час акцію «Вісла» визнано злочинною і осуджено. Міждержавні стосунки Польщі й України останнім часом складаються якнайкраще і є дружелюбними. Цьогорічний (вже XVIII) фестиваль лемківської культури, на який з'їжджаються у Лемківщину лемки з цілого світу, проходив під патронатом двох президентів — Л. Кучми і О. Кvasnєвського.

Надзвичайно цікавий фольклор цієї етнографічної частини українства викликає захоплення у світі. Головним завданням лемківських Товариств, що виникли в Україні, є збереження цих перлин для нащадків.

Лемківщина дала Україні і світу багато визначних постатей, серед яких композитор Дмитро Бортнянський, перший ректор Санкт-Петербурзького Університету Михайло Балудянський, поет Богдан-Ігор Антонич, Патріарх Київський і всієї України-Руси (УАПЦ) Димитрій, художник-примітивіст Никифор Криницький і ще десятки всесвітньовідомих митців — співаків, скульпторів, музикантів. У цьому ряду варто відзначити, що «Пересопницьке Євангеліє», на якому присягають президенти України, переписане рукою лемка Михайла Василевича, а музика Українського державного гімну написана композитором-лемком Михайлом Вербицьким. Але чи знає про це Україна? Саме це спонукає вихідців з Лемківщини клопотатися про назву однієї зі станцій київського метрополітену — «Лемківська», яку, за участі митців-лемків, можна оформити у відповідному колориті, з барельєфами бодай названих вище постатей.

Сьогодні прослухав своє інтерв'ю з радіо «Свобода» стосовно Стусового адвоката Віктора Медведчука, записане кілька днів тому. Переписав і зі своїми зауваженнями вислав до Кременчука для газети «Інформаційний бюллетень». (Редактор просила надіслати їй такі матеріали).

Шановна пані редакторе!

Мое інтерв'ю для радіо «Liberty» було дещо розлогішим, але 9 наговорених хвилин, за умовами рамок програми, мусили вкластися в 4.5.

Шкода, що не увійшла репліка щодо Медведчукового захисту, в якому він переконував суд, що якщо Стус і заслуговує пом'якшеного покарання, то лиш тому, що він, Стус, «работая в 1979-80 годах на предпріятіях Києва виполнял норму». Так і хочеться сказати: Дорогий ви наш Вікторе Володимировичу, а щоб ви усе своє життя отак «работалі на предпріятіях», стоячи цілими днями біля верстату і «виполнялі норму», то, може, я й не ставив би під сумнів ваш орден «За заслуги».

Це ж треба, у сьогоднішнього претендента на лідера нації тоді чомусь навіть думка не виникла, чому відомий у світі поет, геніальний літературознавець не реалізує свій Божий дар, що робило б честь нації, а мусить «виполнять норму» на взуттєвій фабриці.

У цьому ж 58 випуску «Хроніки» цитуються уривки із заяви на захист Стуса іншої особи, далеко не адвоката і навіть не українця. Не можу, щоб не зачитувати хоч у цьому листі:

«19 октября А. Сахаров выступил с обращением
В защиту поэта Василия Стуса.

1980 год ознаменовался в нашей стране многими несправедливыми приговорами и преследованиями правозащитников. Но даже на этом трагическом фоне приговор украинскому поэту Василию Стусу выделяется своей бесчеловечностью.

... Юридическая машина сработала по своим нечеловеческим законам и обрекла человека на 15 лет страданий.

Так жизнь человека ломается без остатка — как расплата за элементарную порядочность и нонконформизм, за верность своим убеждениям, своему «я». Приговор Стусу — позор советской репрессивной системе.

Я призываю коллег Василя Стуса — поэтов и писателей во всем мире, своих коллег-ученых, «Международную Амнистию», всех, кому дороги человеческое достоинство и справедливость, выступить в защиту Стуса».

Чи не є поступок Андрія Сахарова щодо українського поета взірцем простої людської порядності? Не бачу можливим провести хоч якусь паралель з «героєм» нашого дня.

Шановна пані редакторе, вдячний Вам за Вашу газету, що самотужки серед моря девальвованого слова і продажності намагається зберегти цю просту порядність.

Щиро Ваш

*Інтерв'ю Миколи Горбала для радіо «Свобода»,
що прозвучало в передачі Людмили Литовченко
30 серпня 2000 року*

Л. Л. — Учергове до Дня незалежності України Л. Кучма нагородив різними президентськими відзнаками найславніших громадян України. Серед них опинився і голова Соціал-демократичної партії (об'єднаної), заступник Голови Верховної Ради України Віктор Медведчук. То вже не перша його нагорода. Разом з попередніми двома орденами «За заслуги» II і III сту-

пенів цьогорічний орден І ступеня зробив його повним кавалером ордена «За заслуги». А між тим, Віктор Медведчук став відомим ще 20 років тому, під час судового процесу над видатним українським поетом Василем Стусом. Він виступив у ролі офіційного адвоката Стуса, однак ця роль, на думку колишніх українських політв'язнів, принесла йому Геростратову славу.

Сьогодні в гостях у нашій «Демократичній трибуні» колишній політв'язень, поет, правозахисник Микола Горбаль. Свої міркування з приводу нагороди В.Медведчука він висловив у розмові із київським журналістом Богданом Кошовим. Йому слово.

Б.К. — Отже, Віктор Медведчук одержав чергову високу відзнаку. Відомо, що його було призначено в 1980 році Стусовим адвокатом. Що Ви, як колишній в'язень сумління, думаете з цього приводу?

М.Г. — Так, дійсно, це цікаве явище. Я, власне, розцінюю цю нагороду, як свого роду святотатство. Але що тут вигадувати? Ось переді мною «Хроника текущих событий» — це бюллетень, який виходив того часу, очевидно, що нелегально, але сьогодні це вже хронологічно фіксована історія. Якраз у 58 випуску цього правозахисного збірника говориться про суд над Василем Стусом. Мені залишається тільки прочитувати. Дозвольте я це зроблю на мові оригіналу («Хронику...» випускали правозахисники Москви — ред.):

«С 29 сентября по 2 октября Киевский городской суд под председательством П.И. Фещенко рассмотрел дело члена Украинской группы «Хельсинки» Василия Стуса (1938 г.р.). Обвинитель — прокурор Аржанов. На суде присутствовал назначенный защитником адвокат В.В.Медведчук, несмотря на протест Стуса и отказ от этой защиты».

Цитую далі:

«Стусу инкриминировали его письма Сахарову, Лукияненко, Григоренко и киевским друзьям, заявление в прокуратуру по поводу суда над Горбalem, стихи и «устную агитацию».

Забіжу наперед і скажу, що саме за оцю ось «деятельность», тобто, за листи друзям, за заяви протесту прокурору на судові свавілля над правозахисниками, суд призвав Стуса тоді рецидивістом і присудив йому найвище, що можна було по тій статті — 10 років таборів особливо суворого режиму та 5 років заслання.

Далі:

«Адвокат в своей речи сказал, что все преступления Стуса заслуживают наказания». Тобто, листування з друзями Медведчук трактував, як те, що потребує покарання на 10 років позбавлення волі. Такий, бачте, його «захист».

«... Но он просит обратить внимание на то, что Стус работал в 79-80 гг. на предприятиях Киева и выполнял норму; кроме того, он перенес тяжелую операцию желудка».

Оде і всі аргументи захисту, на які знайшовся тоді Медведчук.

У «Хроніці...» далі значиться: «После речи адвоката заседание было прервано... Таким образом у Стуса было украдено полагающееся ему по закону «последнее слово». И тут Медведчук не выступил против порушення закона, а даже Стус мав право на «останнє слово», але и адвокат, очевидно, не хотів чути всю правду про Систему, про яку мав намір сказати Стус.

У «Хроніці...» є ще одна цікава деталь, що промовляє про нього, як про захисника, який, власне, захищав не стільки Стуса, скільки інформацію від розголосу у світі про розправу над ним: «... Поздно вечером 30 сентября Михайлине Коцюбинской, Светлане Кириченко и Валерии Андриевской были вручены повестки с вызовом на 1 октября на суд в качестве свидетелей. Только от них жена Стуса узнает, что суд над ее мужем уже идет два дня...». А де ж, питаетесь, був

адвокат? Та його прямий обов'язок повідомити родичів, якщо йде суд. Це лише підтверджує, що його завдання було сприяти розправі. З чим він, я вважаю, близькуче впорався.

Пізніше, між іншим, цей же адвокат Медведчук захищав і Юрія Литвина. І один, і другий були покарані по найвищій мірі — 10 і 5. Врешті, і один, і другий були знищені в концтаборі.

Я думаю, що це є святотатством, що героями сьогодні стають не ті люди, які загинули за Україну, а ті, які себе проявили, власне, саме так, як я от зчитав з «Хроніки... ». Це не моє твердження, це вже історія.

Б.К. — Пане Миколо, Ви тут згадали ще ѹ Юрія Литвина, якого Віктор Медведчук також «успішно не захистив». А Медведчука ж, вручивши йому чергову відзнаку, таким чином готують, очевидно, до майбутніх президентських виборів, як альтернативу, скажімо, Ющенку. Якийсь перевернутий світ. Що це за постать, чи що це за феномен такий — Віктор Медведчук?

М.Г. — Подейкують, що Медведчук входить у першу десятку найбагатших людей України. І, дійсно, постає питання, звідки? Він не підприємець, врешті-решт, він навіть не банкір, ну і, очевидно, на юридичній своїй практиці, як адвокат, він не міг заробити таких грошей. Я не люблю заглядати в чужі кишені. Я, навіть, можу поставити під сумнів, що він у першій десятці, а, може, двадцятий чи тридцятий. Але і це не може не насторожувати. Адже Медведчук - лідер СДПУ(о), партії, яка претендує на важливу роль в українському політичному житті. Дійсно, завтра цю людину будуть пропонувати у президенти. Мусимо придивлятися до людей, які сьогодні перебувають у перших ешелонах влади. Сьогодні при владі «олігархи», вони будуть старатися зберегти цю владу. І, очевидно, зі свого середовища будуть шукати людину, яка повинна стати президентом. Про це треба говорити — і про минуле

Медведчука також, поцікавитись ближче цією постіттю. Щоби Україна знала чи маємо право обирати людину з таким минулим на таку високу посаду в державі.

10. 09. 2000.

Мені 60. Через заплутаність у видачі метрики, у паспорті інша дата. Я себе не святкую. Буду вдома. Якщо хтось прийде, — вип'ємо по чарці, а ні — то ні.

16. 09. 2000.

День народження Валерія Марченка. Їздив у Гатне. На автобусній зупинці зустрів Валерійового двоюрідного брата Віталія та Василя Овсієнка. На цвинтарі застали уже Ніну Михайлівну з Максимчиком, Аллу Михайлівну і священика. Потім ще підійшли Євген Сверстюк, Ніна Міщенчук та Бологородсько (прізвище останнього з етичних міркувань змінено. — М. Г.). Після панахиди гарне слово про Валерія сказав Сверстюк. Говорив щось і я. Під час невеликого частвуання встрав зі спогадами Бологородсько: яким він був близьким другом Валерія, як він виступав на його захист, коли Валерія виключили з комсомолу, домагався — «за що?! Він чесний комсомолець!» і т. д., і т. п., аж втрутівся Овсієнко: «Та, що ви балаболите». Переслухати це балаболення дійсно важко. Вирішили з Овсієнком потихеньку уже йти — «бо це балаболення не переслухаєш». Поділяючи цю думку, до нас приєдналася і Алла Михайлівна. Сказала, що знає дорогу через поле навпростець до Києва і, ніби, це зовсім недалеко. Погода гарна. Задум спокійно пройтися осіннім полем не вдався — нас наздогнав Бологородсько. (Він пописує гумористичні віршики і, мабуть, через те вважає, що його балачки — суцільні дотепи). Дорога виявилась не такою вже й короткою

— йшли з годину. Бологородъко продовжував «болобонити» і «городити».

День видався погожий, з хмарками смутку і припорошенням настрою чимось зайвим.

Вдома знайшов газету трирічної давності з моєю заміткою.

«Народна газета» № 37, вересень 1997 р.

НЕЗАБУТНІЙ

Цього вересня Валерію Мафченку виповнилося б 50 років.

Доля звела нас в Уральському концтаборі.

Відкритість характеру, почуття гумору і природна його доброта зблизили нас одразу ж... Ми затоваришували, а після моого звільнення зблизилися родинно. Ale й по сьогодні з'ява особистості праведника в епоху тоталітаризму залишається для мене нерозгаданою. Молодий журналіст, котрий виріс у родині радянських науковців (де ще й дідусь стояв біля горнила «російської революції»), раптом отримав дар просвіщення, бо інакше, як назвати, коли в одній з перших своїх статей, яку потім буде йому інкриміновано, напише про тодішні літературні реалії: «За історію свого розвитку українська література ніколи не знала такої кількості ницих письменників, як тепер. Ніби якийсь величезний вал, що довго збирав намул брехливості, підлості й жадоби, вхопив і в одну мить вихлюпнув».

Очевидно, таке юнацьке «зухвалство» побачити суспільство таким, як воно є, і не боятися про це сказати, побачити короля голим не могло минути безкарно — його арештували. Ale це не тільки не похитнуло його, а й підсилило ту впевненість у його правоті. Воістину — яскравий спалах сумління нації у період задушливого страху, глобального холуйства та відвертої масової зради.

Довгі роки ув'язнення та заслання виснажили тіло юнака, але не дух.

Недовго побув на свободі нескорений — арештували вдруге. Він загинув в ув'язненні, згорів, розтинаючи пітьму. Не багатьом з мільйонів вдається так велично виконати свою місію на землі. Велично і світло. Тепер кожного року в Українській державі нагороджується премією Валерія Марченка журналіст за самовіданість та чесність, виявлені у правозахисній діяльності.

Микола Горбаль,
Перший заступник Голови РХП,
народний депутат України

P. S. Цю невеличку замітку написав три роки тому на прохання редактора «Національної газети» до ювілею Валерія. Про Валерія Марченка є що сказати (і треба б), але було обумовлено — «тексту не більше, як на пів сторіночки». Заголовок поставили в редакції. Він ніби й заперечення не викликає, але видається мені тривіальним, волів би щось інше. Як гарно у Сверстюка — «Свіча його віри». Проникливий і зворушливий нарис написав він про цього чоловіка. Я так не зумію. У редакції під моїм прізвищем поставили ще й усі службові чини. Видно, для «пущеї важності», які тут абсолютно не до місця. Між іншим, минулого року я вийшов з РХП. Коли на раді партії було прийнято рішення підтримати на виборах кандидатуру Кучми, я зрозумів, що у цьому середовищі уже переважає не ідея, а кон'юнктура. Частина партійців проголосували за підтримку Марчука, а це — «вообще». Так довго чекати власної української держави, щоб потім голосувати за президента-малороса? Чи за кагебіста? (а, може, я сів не у той трамвай?). Власне, мене не було на цій «доленоносній» раді. Якраз у цей час проходила виставка Богданових малюнків в Українському Домі. З 4 по 7 червня там проходив Четвертий міжнародний Арт-фестиваль. Під Богданові малюнки було виділе-

но цілий павільйон — виставлено 100 з чимось робіт. Ініціативу на оформлення експозиції Богданових малюнків узяв на себе мистецтвознавець Олександр Дирдовський. Окрім цього, на мистецькому фестивалі виставлялись ще з три десятки різних майстрів. Чогось надзвичайного там не побачив. І, загалом, виставка не викликала якогось великого ажотажу цінителів. Пригадую, що тільки «Вечерніє вести» надрукували скептичний відгук про цю подію — «Артфестіваль — виставка шпалер?» Але для мене у цій статті були й приємні слова: «Ісключеннє составілі разве что старіє полотна постмодерністов... Меня поразілі і рисунки Богдана Горбала, чоловіка нє от міра сего, а посему абсолютно геніального». Оформлення, виставка, демонтаж забрали у мене тиждень невідлучного часу. Тому й на раді не був. Увечері перед радою зателефонував Овсієнкові, щоб повідомив, що мене на раді не буде — виставка. І щоб передав членам ради мое запрошення: під час перерви оглянути її — не далеко ж, 200 метрів. Василь забув про все це повідомити, забув, та й годі. І нічого тут дивного, просто ми часом звикли думати, що за власні клопоти мусить ще в когось голова боліти. Та й, дійсно... Правда, при зустрічі з Головою партії, паном Поровським, я отримав докір за непояснену відсутність на раді, висловлений ним далеко не у гречній формі. Якби ми були у прогресивній соціалістичній, то, може, такий тон і такі вислови були б в «порядкє вєщєй», але у християнській?.. Чи було це останньою каплею? Може, й ні. Чи моя присутність на раді могла б вплинути на її рішення? Гадаю, що теж ні. Але, принаймні, висловив би свою думку, що партія не обов'язково мусить когось підтримувати, якщо не має свого кандидата. Значить, ще не прийшов наш час, значить, суспільство не дозріло мати непродажного, національно орієнтованого президента-патріота. І треба чесно заявити, що у сумнівні ігри ми не збираємося грati — Кучма не наш президент.

Коли Тернопільська організація так і заявила, але пішла за кагебістом Марчуком,— це виявилось для мене не менш фатальним.

*Голові
Республіканської Християнської партії
п. Миколі ПОРОВСЬКОМУ*

Цим ставлю до відома про зупинення свого членства у Республіканській Християнській партії.

Впродовж багатьох років я протистояв тоталітаризму, змагав за вихід України з колоніального стану, а потім переконливо працював на ідею побудови в Україні громадянського суспільства, як гаранта стабільності, демократії й національного поступу.

Сьогодні ж з приkrістю визначаю той час, як період політичного романтизму. Оскільки ми не спромоглися перешкодити просуванню у владні структури незалежної України всякого роду політичним пройдисвітам, зараз наш політичний романтизм щораз більше витісняється їхнім політичним цинізмом.

На жаль, сьогодні більшість партій національно-демократичної ідеології поступово стають придатком тих чи інших фінансово-промислових угруповань (в котрих національною орієнтацією і не пахне), владних космополітичних кланів — а, отже, стають заручниками сумнівного капіталу.

Мені прикро, що Борщівська районна організація Тернопільської області, до створення і формування якої я мав безпосереднє відношення, на даний час обрала несприйнятні для мене політичні орієнтири. І я не хочу, щоб мое ім'я ототожнювалося з їхнім вибором.

Рішення останньої Ради партії беззастережно підтримати Кучму, також, як на мене, носить елемент сьогочасної нездорової політичної кон'юнктури, що теж важко узгоджується з моїми світоглядними позиціями.

За даної ситуації не хочу проявляти активність, що носила б конфліктний характер (будь-які конфлікти в

партії завжди розцінював як деструкцію), як і не хочу отримувати від керівництва партії докори за пасивність.

Надіюсь, що таке мое рішення не позначиться на добрих, дружніх стосунках з усіма приятелями, що залишаються в організації.

З пошаною

M. Гофаль

16.06.1999 р.

09. 10. 2000.

Сьогодні повернулися з Марійкою із Тернопільщини. Їздили автом. Були там 10 днів. І не тільки там — об'їздив з сестрою і швагром усіх своїх рідних лемків по Самбірщині та Дрогобиччині. Сестрі за сімдесят. Колгосп геть знищив здоров'я, ходить зігнута з двома паличками. Невідомо, коли б ще побачила рідну сестру та своїх двоюрідних братів і сестер. Вони вже підлітки були на Лемківщині і мають про що згадувати. Відважилася з чоловіком на цю подорож. І добре. Погода була чудова. Барви осені тішать око і серце. Три дні дорогами по осінньому Прикарпаттю.

Вчора, у неділю поїхали ще у Зарваницю. Сестра уже декілька раз була там, а я вперше. Сьогодні збрала на прощу з собою усю сімеєчку: правнука Мар'яна з його матусею Оксаною, внучку Марійку (зайшли за нею у Товсте) і швагра Дмитра. Повне авто.

Погода гарна. У Зарваниці велелюдно. Це останній день цьогорічної прощі у цьому селі на Теребовлянщині.

Тут колись якомусь перехожому монахові біля джерельця у лісі було видіння Матері Божої. І з того часу сюди паломництво. Місцина тут живописна.

Щось дійсно невипадкове є в Україні із проявами святої Мадони. У селі Середньому з'ява Божої Матері спричинилася до цілої релігійної течії — українсько-

го покутництва. Щось подібне, кажуть, було у селі Грушеві. А Почаївське диво, що уже стало історичним:

*Над Почаєвом Вона стала,
Кулі вертала,
Турків спиняла,
Монастир рятувала!*

Народження дитини з Божественним призначенням, очевидно, надало цій Особі виняткової ролі у Вселенній. Шанобливе поклоніння українців цій постаті ще незабагненне мною до кінця. Але завжди одухотворено переймаюся, коли співаємо у церкві: «Чеснішу від херувимів і не зрівняно славнішу від серафимів, що без зотління Бога Слово породила, сущу Богородицю, Тебе величаємо».

Не знаю, ким складена ця величальна, але цей Хтось мусив бути дуже просвітленою постаттю, щоб знати, яке місце у Небесній ієархії займає Та, що породила Бога Слово.

Людей на великому майдані під лісом тисячі. Літургія озвучена через гучномовці. Тернопільський греко-католицький єпископ виголосив зворушливу проповідь.

Набрали водички із заповітного джерельця і вирушили додому.

Коли бачиш так багато людей під синіми небесами, перейнятих шаною один до одного, губи мимовільно шепчуть: «Радуйся, благодатна Маріє, Господь з Тобою».

Гарне ім'я — Марія.

Зі мною в машині — дві Марії: сестра і її внучка. Сестра Марія з чоловіком Дмитром, попри всякі житейські випробування, живуть у злагоді. Це дуже міле сімейство. Колись разом приїздили у Мордовію, відвідати мене в ув'язненні. Їхня донька Наташка фатально померла, залишивши двоє діток. Вони з гідністю перенесли цю трагедію. Внук Роман зараз живе з ними — і подвір'я уже виповнене галасом

правнука Мар'янчика. Внучка Марійка живе у мене в Києві, влаштувалася на роботу і вчиться заочно в аграрному університеті. Ще мають сина Михайла. Мешкає і працює у містечку Богородчани Івано-Франківської області, він інженер з нафти і газу. У Михайла і Галі — дві донечки-студентки Христя і Оленка. Це також дуже міле сімейство. У небіжа Михайла надзвичайно шанобливе ставлення до своїх батьків і це мене радує. Повертаючись із Самбора, заїжджали до них. Михась тут же завіз матусю у якусь приватну клініку на консультацію до лікаря. А потім додому.

Київ зустрів нас погожим, теплим, гамірним надвечір'ям.

10. 10. 2000

Заходили з Михайлом Гументиком у Київраду поцікавитись, чи якось просувається справа з найменуванням назвою «Лемківська» однієї з новозбудованих станцій метрополітену. За час моєї роботи у парламенті Михайло був моїм референтом, батьки його вихідці з Лемківщини, він — хлопець з повищеним відчуттям громадянської гідності і цілковито відданий справі утвердження української державності.

Зайшли у Комітет Київради, що займається питаннями найменувань. Застали там двох депутатів — молоді і уже не без чиновницької пихи. Зі знайомства зрозумів, що один з них від партії «Рух», другий також національно орієнтований. Прізвище цього другого, здається, Пепік. Він, ніби, й не працює у цьому Комітеті: зразу виявив скепсис до наших пропозицій, тому мені це «пепік» і запало у пам'ять.

«А чому «Лемківська»? І чим гірші назви «Пропспект Паладіна» чи «Проспект перемоги»? — запитав Пепік.

Я втратив дар мови, не знайшовся на відповідь. Людська зверхність шокує. У голові закрутилося — «перемоги, перемоги». Перемоги кого над ким?

Сталіна над Гітлером, чи їх обох над Лемківщиною?

Пепік стояв зі скептичною посмішкою, виказуючи усім своїм еством, що має мене за телепня.

І ще я зрозумів, що цієї заяви Голова міста Омельченко і в очі не бачив, і що Київрада не зверталася до Метробуду з нашими пропозиціями, і що новітнім націонал-пепікам усе це до одного місця. Вони так задоволені собою, своєю державною вагомістю, що не хочуть витрачатися на найвні пропозиції простих смертних.

І ще я зрозумів, що «пепіки» — це явище. Пепіки можуть бути міністрами чи віце-прем'єрами, але бур'янам на їхній ниві це нічим не загрожує, їм достатньо того, що «при владі».

15. 10. 2000. _____

Приїхали зі Сверстюком до Krakova на наукову конференцію — «Україна 2000. Християнські святі і свята у духовному житті України» на запрошення професора Ягеллонського університету пана Володимира Мокрого. Я вперше у Krakovі. У паспорті у мене значиться, що я уродженець Krakівського воєводства. То мало б виглядати, ніби я до себе приїхав, мало б...

У Krakovі ще тепліше, як було у Києві, тепла золота осінь. На вокзалі нас зустріли студенти україністики, одягнені по-літньому у сорочках. До Фундації Святого Володимира виявилося недалечко, пройшлися пішки. Тут у ресторані «Український смак» влаштували нам теплу і дружню вечерю. На ночівлю нас з Євгеном поселили у якомусь монастирі. Настоятель розмовляє українською. Під овальними склепіннями високих коридорів притаїлася тиша. Я вперше у такому закладі. Внутрішньо я абсолютно переконаний, що молитвами праведників, що пішли у цей спокій від людської похоті і гамору, проливається благодаті Божої для краю більше, як від галасливих, вимогливих юрб.

Нам видали по ключу і сказали, хто у якому номері житиме. Здається, не сказали — «у келії», бо й справді усі двері були пронумеровані. Відчинивши їх, мое середньовічне уявлення про келію якось раптом зчухло. Це справжній сучасний готельний номер: велике вікно затягнуте шторами, радіатори парового опалення, ліжко застелене накрохмаленою білизною, шафа для одягу, стіл, крісло, накаслик, умивальник, зеркало.

Єдине, що нагадує про особливe призначення приміщення, — відсутність телевізора, Біблія на столі, на стіні над ліжком розп'яття. Тут ніяково йти до сну без молитви.

Зранку (16 жовтня) наш день розпочався з молебня (у східному обряді) до Пресвятої Богородиці у каплиці отців Францисканців. А уже о 8.30 у репрезентаційній залі університету нас вітав ректор університету Франціско Зійко. Потім розпочалася конференція. З України приїхало десь до півтори десятка доповідачів.

Першим до доповіді запрошено Володимира Мокрого. Тема: «Образ Богородиці, як Найсвятішої Матері християн, в українській літературі та у папських посланнях до українців».

Другим виступив Євген Сверстюк: «Камінь, відкинутий будівничими у нашій історії». Він не мав наперед написаного тексту, але його експромт — близкучий. Шкода, якщо не вівся аудіо-запис виступів. Бо, хто-зна, чи знайде Євген час відновити ці думки на папері.

Мій виступ десь аж сьомий. Якийсь текст я все-таки заготовив, залишилось зачитати.

ФЕНОМЕН ПРАВЕДНОСТІ У ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ-НЕВОЛЬНИКІВ

Назва цієї доповіді дещо відрізняється від запропонованої теми, хоч переконаний, що витримана у руслі передбачених досліджень. Не вважаю, що поняттям «праведність» роблю тут підміну поняттю «святість», хоч деколи мені їх важко ототожнити і поясню чому. Оскільки конференція не є дискусом суто теологів, то насправді потрібно б конкретніше бодай для нас уточнити ці поняття. Скажімо, не у повному обсязі здатний злагнути, у запропонованому контексті, — зрозуміло, за певних історичних обставин, — поняття «християнські святі». Наприклад, нещодавно Російська Православна Церква до ліку святих (очевидно християнських) зарахувала царя Миколу-ІІ, а, за свідченнями деяких істориків, за його власним царським велінням було вбито більше трьох тисяч людей. Аргумент собору РПЦ, що цар загинув мученицькою смертю за «отечество», для мене, українця, не є перевонливим, щоб мати його за взірець і поклонятися. За цією ж логікою мученицькою смертю помер і Берія, котрий во ім'я цього ж таки «отечества» закатував мільйони людей. Очевидно, що такого юридичного призначення «святым» мені, позбавленому імперських амбіцій українцю, важко сприйняти. Схильний вважати, що українство, як духовна субстанція у Вселенній, за вимір Християнських святостей обрало *праведність і приклад Христової жертовності*, що й спонукало мене оперувати тут саме цими поняттями — «праведник, праведність». Це аж ніяк не заперечує, а радше лиш підкреслює святість мучеників за Христову віру, прикладом яких живе Українська Церква й іменами яких і сьогодні українці нарекають дітей своїх.

І все-таки, вважаю, що тему — «Християнські святі у духовному житті України» неможливо розглядати поза історичним контекстом суспільно-політичних процесів в Україні. Особливо це актуально, коли

йдеться про період диктатури більшовизму. Адже більшовизм — це повне заперечення Бога, науки про Абсолют. А в такому стані Україна жила досить немалий відрізок часу.

Мораллю советів офіційно вважався атеїзм, хоч насправді у більшовиків це не лише невіра у Бога і зненависть до Нього, а терор над усіми, хто не поділяв такої позиції, що тягнуло за собою руйнування храмів, репресії духовенства, гоніння на віруючих. У духовному житті України це був непростий період, що не міг не спричинитися до певних деформацій суспільної моралі.

До цього часу Бог, християнські святі, релігійна обрядовість займали вагоме місце у житті українця. Українська родина жила у цьому християнському вимірі, вікувала у його координатах: хрещення новонародженого, вінчання, християнське поховання усопшого. У найбіднішій селянській хатині висіла ікона Спасителя чи Божої матері, що не лише мало вказувати, яким святостям поклоняється сімейство, але й символізувало присутність у господі Духа цих святостей (а саме господаю українці називають своє помешкання). І раптом усе це перекреслено. І без сумніву, це не могло не залишити якогось знаку й на Україні 2000 року.

Катаклізм духовної деформації, спричинений сімдесятилітнім гонінням на віру, що відчув на собі кожен українець, кожна родина ще належить досліджувати.

Чи не пам'ятаємо, коли навіть простий робітник на заводі мав неприємності від начальства, якщо ставало відомо, що їхній підлеглий охрестив свою дитину. Не кажучи, що було б, якби таке собі дозволив державний службовець чи представник інтелігенції.

Пригадую, як у 1952 році моя сестричка виходила заміж. Наш тато велів, щоб молоді обвінчалися у церкві. (Ми тоді жили на Тернопільщині, де ще не усі храми було поруйновано). Це коштувало нареченому виключення з комсомолу і позбавлення роботи учителя у школі. Навіть сільський фельдшер міг позбутися

роботи, коли б у райкомі партії дізналися, що у нього на стіні висить ікона. Все це не могло не створювати у суспільстві певного духовного дискомфорту.

За радянською конституцією кожен громадянин мав свободу совісті, отже Церква офіційно не була забороненою. Але коли при владі антихрист, то господарем у цій Церкві — він. Сьогодні не є таємницею, що ні один священик не міг отримати приходу, не співпрацюючи з владою, у даному випадку з КГБ. Це вже справа інша, які форми ця співпраця отримувала для кожного з них. Бог їм суддя. Багатьох пасторів ситуація спонукала до «катакомбної церкви», інших непокірних чекала тюрма.

Для ілюстрації наведу діалог із книги Бориса Ширяєва, колишнього російського каторжанина, з його нарису про українського священика, в'язня соловецьких концтаборів отця Никодима (передрук з газети «Наша віра», ч. 3, 1998 р.):

«— За що ж вас усе-таки засудили?

— Правильно засудили. Посадовий злочин скоїв.

— Та яка ж у вас посада була?

— Як то яка? Своя, ієрейська, по чину належна: народжених хрестити, во плоті укріплених вінчати. Господом прибраних відспівувати й напутьовувати — діла вистачало! Я його й чинив по-старосвітському: хрещу, вінчаю, ховаю і у свої книги церковні записую. Аж воно влада нової форми вимагає: без посвідки з міста не вінчати, без медичної довідки не хоронити... А що ж я мав діяти? Люди усе зрихтували, кабана закололи, курей, гусей нарізали, самогону до весілля нагнали, гостей запросили, одне лишилося — «Ісаїє, возрадуйся!» заспівати. А тут на тобі — до Полтави їдь! Чи видано таке? — «Отче, — кажуть, — звінчай, хіба ж ти Оксанки з Грицем не знаєш? Сам же їх хрестив! Якої тобі посвідки?» — то й вінчав. А з небіжчиками ще скрутніше, надто літньої пори. Спека стоїть, а тут лікаря чекай три дні. Бачив людський клопіт — ховав небіжчиків. Нові правила посади своєї порушував, звісно. За те мене й засуджено. Свої

душпастирські повинності отець Никодим справляв і на Соловках».

А скільки ж їх, тих українських душпастирів, пішли вузькою дорогою неволі, дорогою праведності? За неповними даними в 20-30-х роках було ув'язнено біля тисячі священиків УАПЦ, а починаючи з 1946 року поверх тисячі незговірливих священнослужителів УГКЦ було відправлено у концтабори. Що робили ці тисячі духовних осіб, переодягнених у тюремні бушлати, обезличених, розсіяних по сотнях гулагів імперії? Світилися праведністю і сіяли мир у душі оточуючих. Для них цей стан не був несподіваним, перед ними стояв образ розп'ятого Христа. Хто-хто, а вони-то знали звернення Спасителя до учнів перед стратою: «Говорю бо Я вам, що виконатися на Мені має й це написане: «До злочинців його зараховано». Так що теперішній стан «злочинців» не був їм незрозумілим. Також, очевидно, не раз читали Євангеліє від Івана, де Господь каже учням: «Страждання зазнаєте у світі, — але будьте відважні: Я світ переміг». І вони смиренно несли цю місію, усвідомлюючи ціну перемоги.

Оточені конвоями, працювали разом з усіма на сибірських лісоповалах, колупали кайлами мерзлоти під фундаменти нових міст, але хто може сьогодні переврахувати, скільки душ ці українські священики у тих нелюдських умовах врятували від розпуки і навернули до Бога? І чи не найкращим доказом цьому є наведений тут приклад про одного з них, отця Никодима з Полтавщини. Ніхто тоді не питав, до якої конфесії він належить, він був просто духовним наставником усім невільникам, що були поруч.

У невеличкій анотації до нарису Бориса Ширяєва під заголовком «Парафія отця Никодима», передрукованого газетою «Наша віра», її редактор Євген Сверстюк скаже: «Яким же треба бути ОТЦЕМ, щоб прославитись і прославити Господа в безбожному каторжному світі, де навколо бруд, цинізм і зневіра! Отець Никодим проходить через декілька нарисів-спогадів Ширяєва (колишнього білогвардійця, на Солов-

ках — «фраєра»), далекого від релігії і ще дальнього від України. Але ту Україну він мимоволі згадав добрым словом»... Згадав, бо відчув її, Україну, в образі блаженного отця Никодима.

Нещодавно вийшла у світ зворушлива книжка львівського письменника Петра Шкраб'юка — «Виноградник Господній» про аналогічну долю греко-католицького священика отця Йосифа Кладочного, підвижника христової віри, мучня совєтських концтаборів. А скільки їх ще, відзначених перстом Божим, розіп'ято більшовицьким терором, забуто світом?

Цього року стараннями парафії греко-католицького храму на Аскольдовій могилі у Києві в Україну перевезено останки Степана Мамчура. За час мого першого ув'язнення поталанило й мені зустрітися з цією світлою постаттю. Помер добродій Степан у 1977 р. у політичному концтаборі на Уралі, на 21 році ув'язнення. А якщо зважити, що ще й за Польщі відбув в ув'язненні 5 років, то й назбирається усіх 26.

Патріот. Як одна, так і друга влада ставили йому в звинувачення український націоналізм — бажання жити у власній державі.

Церква ж перепоховувала його як *священнослужителя*. Виявляється, Степан Мамчур, вже перебувавши в ув'язненні, був рукопокладений у диякони самим Митрополитом Йосипом Сліпим, котрий також карався на той час у мордовських концтаборах.

Оцинковану домовину з останками праведника Степана занесли до храму 23 серпня, у переддень свята Незалежності, ховали 26 серпня. Усі ці передсвятковий і святкові дні люди, молодь ішли вклонитися праху, віддати шану. Тут же роздавали ксерокопії нарису Валерія Марченка про усопшого, як прекрасний взірець людської доброти і гідності — «Це неземне довготерпіння», написаного Валерієм в ув'язненні. Чи випадково журналіст Марченко вирішив залишити добрий спомин про цю постат? Ми ж знаємо, чого могли коштувати в'язню такі записи, якби потрапили в руки наглядачам. Поза сумнівом, що особистий

життєвий приклад цього праведника мусив мати на молодого в'язня-журналіста певний вплив. Ось прикінцева фраза з його нарису: «Після кінчини сеї людини ми цитували один одному його слова: — Друзі, хочу померти за вас».

Через сім років (1984) не стане і Валерія Марченка. З другого ув'язнення його привезуть до Києва також в оцинкованій домовині. Помер за друзів, за Україну. Хтось же мусив передати цьому юнакові євангельську науку, що «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би за друзів своїх». (Євангеліє від Івана 15.13.) У совєтському університеті, поза сумнівом, його цьому не вчили.

Євген Сверстюк, свого часу теж необділений невольничими дорогами, у своєму нарисі уже про Валерія Марченка «Свіча його віри» скаже: «Серед людей, що піднялися з низів духовної анабіози до інтенсивного духовного життя й пізнання Бога в собі й у світі, вирізняється постать Валерія Марченка, молодого українського політичного в'язня, що загинув на етапах своєї важкої хресної путі. Якщо ми можемо у кінці ХХ віку назвати мучеників за Правду і Віру, то напевно назовемо його, оскільки він свідомо обрав свій шлях, на якому й було його замучено».

Складається враження, що істинне християнське життя України на той час пульсувало лише у концтаборах, невільничих зонах. Але ж Христова наука у боротьбі з неправдою і не передбачає іншого шляху.

А що ж робилося там, за колючим дротом, у «великій зоні»?

На місці зруйнованої релігійної духовності мала бути витворена нова матеріалістична мораль.

З часом комуністична влада починає розуміти, що одними репресіями цього не помоглися. Різдвяні свята заборонено, але діти тайком продовжують ходити колядувати. І це звучить як протест, що у них украдено казково-гарне свято. Вирішено хоч якось це свято модифікувати... у свято нового року. Сюди ж переноситься різдвяна ялинка, така приваблива дітям, і

відтепер це буде — «новогодня яолка». Колись ялинку прикрашала уся родина перед Різдвом у Святвечір, тоді ж долівку в хаті застеляли соломою, під скатертину на столі клали сіно і усе це мало символізувати далеку Вифлеємську стаєнку, де на сіні у яслах народився Христос. Очевидно, комуністи у ритуал зустрічі нового року ясла, сіно, солому переносити не стали, бо чим же їх обумовлювати, а от для аргументації ялинки вистачило простенької дурацької пісеньки: «В лесу роділась йолочка і зайчик с нєю рос» — отаке собі матеріалізоване Різдво — «роділась йолочка».

Потім з'ясується, що піонери також не проти отримувати подарунки, які свого часу на свято Миколая (19 грудня за старим стилем) розносив дітям святий Миколай. Тепер цю функцію буде покладено на діда мороза. У цьому випадку слово «дід» писатиметься уже з великої літери. І тепер цей Дід носитиме подарунки на «Новий год» (не на Миколая ж). Відтепер якщо й приходилось десь згадувати про святкування Миколая, бодай в інших країнах, то передавалося це без перекладу ось такою абракадаброю — «американський дедушка мароз санта Клаус». Оскільки слово «санта» — святий, виявляється, перекладу не підлягало. Усі колядки, хорові церковні твори були вилучені з репертуарів і заборонені. Якщо хтось з відважних митців і робив спроби використати щось з того репертуару, то це, як правило, носило карикатурний характер. Наприклад, коли слова у колядці «над вертепом звізда ясна» підмінялися — «над кремльою звізда ясна», а «там Христос родився» словами — «новий рік народився». Розуміється, що такий твір виконувався тільки на Новий рік. Загалом, владі і такі «новшества» не дуже подобалися, бо надто очевидним було первинне походження такого дійства. Це спонукало владу до відкриття у кожному обласному центрі так званих Будинків народної творчості, на які покладено завдання творити нову радянську «обрядовість». Це ж їхній витвір, щоб обряд хрестин замінити звіздинами. На щастя «звіздування» дітей було не обов'язковим,

до цього обряду, як правило, вдавалися дуже вже ленінсько-ідейні комсомольські пари. Зі своєї юності пригадую одне таке подружжя. Розказують, що потім їхнє дитятко у дворі дразнили — «звізданутий».

З християнськими іменами було боротися важче, бо хоч офіційно у церкві ніби уже й не хрестилися, але люди продовжували у так званих «загсах» реєструвати Андріїв, Микол, Михайлів, Марій, Степанів, мотивуючи, що це у честь дідуся, бабусі і т. ін.

А от святкування іменин (день свого святого заступника, чи як ще називали — День Ангела) більшовикам вдалося майже безболісно підмінити «днем раждення».

Я не випадково у окремих виразах вживаю російську транскрипцію, бо, як правило, ці «новшества» приходили в Україну з Московії і такими штампами й залишались. Звідти ж хлінула в Україну і вся гидота їхніх лайок, яка, до речі, також не піддавалася перекладам. Оскільки Церква засуджувала лихослів'я, то з приходом більшовиків російський матюк мав сприйматись радше як виклик вчоращнім звичаям та моралі в Україні, як показова зневага до релігії. Найбрутальніша російська лайка з вуст високого начальника переважно розцінювалась не стільки як прояв хамства, а як демонстрація безбожництва, а точніше — демонстрація лояльності новій моралі і їхнім порядкам.

Намагання ідеологів безбожництва витіснити в Україні з ужитку християнські імена, здається, так і не набуло масштабного характеру. Совєтські нові імена Владлен (скор. Владімір Ленін), Коммир (скор. Комуністіческій мір), Октябріна, Сталіна, Енгельсина та інші подібні зустрічаються аж не надто часто. Побутує версія, що у жахливі тридцяті роки (а саме у ці роки найбільше нарекають такими іменами) батьки дають їх своїм чадам не так з любові до репресивного режиму, як з надією цими іменами захистити дітей від можливих репресій. Така собі моторошна кон'юнктура, мовляв, якому сталінському сатрапу підніметься рука розстріляти студентку Сталіну.

І все-таки, це вже симптом деформації духовної свідомості народу.

Додаймо до цього, що від декількох поколінь українців приховувалася інформація про будь-яке інше сприйняття світу, окрім матеріалістичного. Будь-яка філософія, що оперувала поняттями «Дух», «Бог», «Святість», була визнана ідеалістичною, а, отже, й ворожою. Ті з митців, що не могли позбутися цієї філософії, мусили замовкнути. Хто не усвідомив цього, піддавався гонінням. Поетові Ігорю Калинцю, доля з яким звела мене в уральському концтаборі, основним звинуваченням було, що його вірші «носять ідеалістичний характер, у яких є елементи містики» — шість років таборів плюс три заслання до Сибіру. Як я уже тут згадував, саме слово «святий» вилучили з ужитку. Молодь вчать на «подвигах» Павліка Морозова. І так десятиліттями. Це не могло залишитись безслідним. Навмисне уточнюю ці нюанси, щоб була зрозумілішою моя позиція у темі «Святі у духовному житті українців». Сімдесятилітнє нав'язування більшовиками нових «святостей» — це також життя українців. І варто вникнути, що там творилося в їхніх душах. Адже саме цей період зараз характеризують як життя з подвійною мораллю. Тобто, дома пошепки говориться про одне, а на роботі зовсім протилежне. Ale ж це лукавство. Може, лукавий саме такої ситуації й домагається? А що робити тим, хто ще кожного вечора шепче «Отче небесний, не введи мене у спокусу, але визволи від лукавого»? І що, коли молитва почута, і просячому дано мужність не спокушатися пристосуванням до брехні, не лукавити, що — тюрма? А може й справді лиш саме там, за гратами, можна було зберегти праведність для Бога, чи з Божої ласки придбати її на «вузькій дорозі»? А як же весь народ?

Дякувати Богу, мав нагоду зробити деякі узагальнення, що не дали зневіритись у Ньому, що обнадіювали. Пригадую, ще хлопчиком — середина п'ятдесятих років, життя здавалося безвихідно-нестерпним, бездуховним і непотрібним. І тут Галичиною про-

котилася хвиля появи чудес. То в одному селі хтось побачить на віконній шибі лик Божої Матері, то в когось там у хаті ікона обновиться — і натовпи людей з усіх околиць ідуть дивитися. Ходив на таке одне чудо на шибі дивитися і я. І, поправді сказати, не побачив я на ній того, що бачили, чи хотіли бачити інші. Але побачив не менш величніше — люди чекають чуда, люди не зневірилися. Їм щодня, з ранку до вечора, товчуть про відсутність Бога, про грядущий комунізм (саме з цією метою на той час вже у кожну сільську хату провели радіогучномовця), а люди чекають Спасителя, народ чекає Його правди. Саме тоді почали стихійно з'являтися різні нелегальні релігійні об'єднання, переважно протестанського толку. Очевидно, що усі вони були поза законом і піддавались гонінням. Поява таких духовних спільнот була неминучою, адже більшість духовенства сиділи у тюрмах, а духовникам, визнаних владою, не кожен хотів вірити.

«Де двоє зберуться в ім'я Моє, там і Я буду серед них» — казав Христос. І люди збирались. Часто таємно. Їх висліджували, розганяли, били, а вони збиралися знову.

Про одне таке духовне об'єднання в Україні, що назвали себе «Покутники», варто згадати окремо. З Божої ласки з одним із її членів мені поталанило зустрітись у камері Кучинського концтабору. Це був покутник Семен Скалич.

Василь Стус в одному зі своїх листів з неволі (зраз уж опублікованих) скаже про цього чоловіка: «У 16 років він захворів на туберкульоз ніг, став інвалідом-калікою. 1945 року більшовики відправляють його на Балхаш: за те, що знайшли в нього партизанську брошуру. Мук, які переніс він за 10 років ув'знення, вистачило б на святого великомученика. З 1953 року він зв'язав своє життя з покутництвом — цікавою народною версією українського мессіанізму. (...) Він Божий чоловік, дуже сумлінний за вдачею, вірує в нове пришестя Христа з фанатичною віданістю. (...) За що судили Скалича? За релігійні пере-

конання, за небезпечну для Москви націоналістичну версію християнства. 700 віршів, узятих у Скалича, — це плід його роздумів над світом, вірою, християнством. Чи можна було судити Скалича? За що? Більшого злочину, як того, що вчинено проти Скалича, я в таборі не бачив. Я вірю, що долею українського мучня переймуться усі чесні люди світу. Особливої підтримки він потребує з боку конфесійних організацій світу. Людина, що не має ні листів, ні грошей (навіть на те, щоб закупити продукти на 4 крб. місячно), він тримається з винятковою гідністю. Здавши на Божу волю, він певен, що тут на цьому хресті він і загине. Але не нарікає на долю: вона у нього прекрасна, він-бо — мучень за віру».

Що спонукало Стуса привернути увагу світу до, здавалось би, постаті нічим непримітної і у цьому житті абсолютно безпретензійної? Гадаю — праведність.

Самопожертва Скалича, позбавлена будь-яких вагань чи жалю до себе, вже сама по собі світилася доказом перемоги. Такий приклад не може не піднімати в людині Божественний Дух. Можна собі лиш уявити, якою симпатією пройнявся Василь до цього простого селянина, знаючи, що десь там, у Києві, у сутінках брехні й лицемірства юрбами ходить залякані і продажна вчена братія, «інтелігенція», про що Стус скаже: «... такого Києва я не хочу». Він волів бути тут, у камері, зі Скаличем, у світлі його життєвої праведності.

Очевидно, що саме у світлі таких променів могло бути покладене на папір його позасумнівне і неможливе: *«Народе мій, до тебе я ще верну ...»*.

Коли в 1989 р. до Києва перевезли тіло Стуса, що вже 5 років покоїлось на тюремному Уральському цвінтарі, перепоховання несподівано переросло у величезну маніфестацію. Згадаймо, що це був час, коли при владі була ще КПРС зі своїм КГБ, у плані яких аж ніяк не входили величні похорони свого ворога. За їхніми ж даними в «акції» взяло участь від 80 до 100

тисяч люду. Небачене до цього у підсовєтському Києві несанкціоноване зібрання. Як з'ясувалось згодом, значна більшість присутніх на панаході були приїжджі: галичани, слобожани, донеччани. Що привело у цей зимовий холодний день усіх їх до Києва? Насамперед — шана праведності, потреба бути на їхньому боці, відмежуватись від брехні. Ховали лицарів Духу і сто тисяч ішло за ними.

*«Нафоде мій, до тебе я ще верну,
як в смерті обернуся до життя...»*

Нагадаю, це строфа із вірша Василя Стуса «Як добре те, що смерті не боюсь я». Воїстину — «смертію смерть поправ» цей Праведник. Чи не світиться святістю життєвий шлях цього чоловіка? Хоч не беруся стверджувати, які релігійні канони були йому життєвими віхами на цій дорозі. Знаю про його трепетну шану до Івана Світличного. Переконаний, що найбільш притягальним в Іванові була його праведність. Василь шукав товариства праведних, а не лукавих. Чи міг праведник Іван Світличний у суспільстві лукавого обминути ув'язнення?..

У передмові до невеличкої збірки поезій греко-католицького священика Ярослава Лесіва, що вийшла уже посмертно (отець Ярослав трагічно загинув на початку 90-х), колишній в'язень сумління Опанас Заливаха скаже: «Слово Любові о. Ярослава до близького свого не залишилося «голосом волаючого у пустелі» — на проводи у вічність зібралося сто тисяч скорбних людей. Перепоховання у Києві В.Стуса і прощання з о. Ярославом у Болехові, вселюдська шана свідчать, що у своїй батьківщині є пророки».

Тут доречно сказати, чому переднє слово до збірки ангельсько світлих поезій Лесіва написав саме Опанас Заливаха. Бо знав цього праведника ще з ув'язнення. Молодий учитель Ярослав Лесів був заарештований у середині шістдесятих за причетність до опозиційної групи Зеновія Красівського. Потреба праведності при-

вела його в це товариство. Ув'язнення лише скріпило дух прагнучого істини юнака. У неволі він приходить до Бога. Потім його буде арештовано вдруге, утретє. Після звільнення стає священиком. Він був добрим пастором. Не знаю, хто конкретно був взірцем і духовним наставником Ярославові в ув'язненні, але першим вивів його на тернисту стежку до Бога страдник за Україну, великий праведник **Зеновій Красівський**, що сам перетерпів біля тридцяти років тюрем, концтаборів, заслань, психіатричних лікарень.

Світлом свого горіння праведники України розсівали темряву тоталітарної ночі, обитель лукавства й неправди. Очевидно невипадково багатолітній в'язень сумління, ревний шукач праведності Василь Овсієнко свою книгу спогадів про трьох з них — **Юрія Литвина**, **Василя Стуса**, **Оксану Мешко** назве «Світло людей». Усі вони пройшли через страждання. Богом данине випробування сприйняли з гідністю, що як найкраще підтверджує Христове вчення. Хіба не казав Христос учням своїм: «Страждання зазнаєте у світі, — але будьте відважні: Я світ переміг». Вони перемогли світ. Перст Божий вказав на них. І їх не мало. Їх тисячі має Україна — замучених у катівнях священослужителів, праведників, лицарів духу.

Вірю, що саме їх праведність стане наріжними каменями духовного храму України у третьому тисячолітті від різдва Христового.

P. S. З огляду на рамки регламенту, не зможу тут розповісти про українських покутників, про одного з котрих так тепло відгукнувся Василь Стус. Дозволю собі це залишити у післяслові для публікації.

СЕМЕН СКАЛИЧ

Це той українець, власне один з тих, хто узяв на себе спокуту гріхів України, а точніше гріхів тих в Україні, що піддалися безбожній більшовицькій владі, пішовши на співпрацю з нею. Спочатку це не-

велика група галицьких греко-католиків, що об'єдналися у Церкву, назвавши себе Покутники. Покутники відмовилися від паспортів, грошей, не мали більше двох одяг. Улітку харчувалися лісовими ягодами, а узимку помагали людям у роботі за кусень хліба. На молитви збиралися біля джерельця на одному з мальовничих пагорбів Прикарпаття. (Комусь з них на цьому місці було бачення Божої Матері, де було сказано, що тут буде воздвигнуто новий ХРАМ ГОСПОДНІЙ). Їх розганяла міліція, били, джерельце загорнули бульдозером... Недавно я був на цьому місці, віднайшов його. Живописна місцина. І подумалось: а чому б і ні?!

Мене привезли у Кучинський табір особливо суворою режими 24 вересня 1984 року. Двадцять днів тому у цій юдолі перестало битися серце Василя Стуса, але я ще цього не знаю. Що десь звідсіль рік тому пішов у вічність Валерій Марченко я дізнався, будучи під слідством свого третього арешту. Знав і про смерть Литвина.

Ведуть коридором тюрми. Тихо, як у могилі. Хіба хтось хріпло кашляне за залізними дверима. Знаю, що за кожними з них може бути хтось із моїх побратимів з Гельсінської групи. Тут десь мають бути Сокульський, Овсієнко, Приходько, Каліниченко, Кандиба, Лук'яненко, Горинь. Тюрма невелика і вона єдина така на цілий Советський союз, для антисовєтчиків-рецидивістів. Як з'ясувалося потім, на час мого приходу тут томилися 24 в'язні: 2 литовці, 2 вірмени, 3 росіяніна, 2 естонці, 1 латиш і решта українці. Виявляється, краян більше, ніж я думав.

Зі скрипом і лязгом великих залізних ключів відчиняють камеру. Вузенька. Двоє нар, одні над одними. Нижня застелена коцом. На табуретці біля нар сидить літній чоловік. Обличя бліде, здається, аж біле, як папір. Може і я такий, але я себе уже давно не бачив.

— Добрий вечір!

—

Від блідого чоловіка відповіді ніякої. Подав руку і кажу: мене звати Микола Горбаль. Мовчить. Руки не подає. Осінив мене хресним знаменем. Я знітився, не знаю — відхрещується від мене чи благословляє.

— А Вас як звати?

— Там написано,— промовив тихим голосом і показав пальцем на бірку на нарах.

З вимови зрозумів — українець. Читаю: Семйон Скаліч ср. 10 лєт лаг. 5 сил.

Потім я півроку сидів у цій камері з цим Божим чоловіком, як називав його Василь Стус. І справді, години, проведені з ним, були чи ненайблаженніші за усі роки моїх табірних відсидок. Він виявився не таким вже й мовчазним, міг годинами стишеним голосом оповідати біблійні сюжети. І ще профочив. Дивними були його профочтва. Це, власне, навіть не профочтва, а вість нового пришестя Христа, яку сповідують покутники. Мав рацію Стус, називавши це «націоналістичною версією християнства». Я називав би це версією українського християнського месіанства. Бо, за твердженням покутників, нове пришество Христа станеться в Україні. Спаситель прийде у найменшу в світі Церкву, що ще кілька століть тому намагалася об'єднати християнство, створивши Унію, але була відкинута. В останні дні вона буде заважати як Сходу, так і Заходу. Називалося ім'я котрогось із Папи Римського, котрий мав бачення, у якому було йому сказано: Спаситель — Цвіт-Цвітів прийде в Україні, але той, з якихось причин, приховав це від світу. Називалися країни, держави і Церкви, які визнають пришество Христа і у якій послідовності це буде. Пригадую, що Китай скоріше це зробить ніж Франція і т. ін.

— Добродію Семене, але чому я маю вірити вам, звідкіль мені знати істинне це, що ви кажете, чи ні, адже сказано, що будуть лженпророки.

— Ти можеш мені, Миколо, не вірити, але мій обов'язок тобі це сказати.

— ...?....!

Подумалось, а може і справді варто було отримати цей третій тюремний термін, попасті у цю камеру, бо інакше де б я це почув, звідкіль я це знав би?

Ішов 1987 рік. «Перестройка». По одному, по двох випускали в'язнів на свободу. Викликали кагебісти і Скалича.

— Скалич, що ви будете робити, якщо ми вас випустимо з тюрми?

— Буду робити те, що і тут — молитись. Але я не хотів би виходити, волів би померти тут.

— ?

Уявив собі сцену: підходить Пилат під хрест і питав:

— Слухай, Ісусе з Назарету, що ти будеш робити, якщо ми тебе зараз знімемо і відпустимо?

Такою була моя доповідь. Комп'ютерну дискету з текстом залишив Володимиру Мокрому, який попередньо просив зробити це усіх виступаючих. Десять перед закінченням першого дня конференції Володимир Мокрий шепнув мені та Сверстюку вийти за ним: в якомусь-там інституті мистецтв іде презентація книжки одного польського професора з Америки. «Це цікаво» — сказав Мокрий. Він уже читав цю книжку. Побігли туди. Професор виявилася дуже симпатичною панею, Єва Томпсон. Книжка — «Трубадури імперії (російська література і колоніалізм)». Дискусія виявилася відвертою. Один польський науковець, розвиваючи тему означення поняття «колоніалізм», висловився, що й польські війни на Сході теж треба визнати колоніальними. Стало очевидним — наскільки прогресивнішими сьогодні є інтелектуальні набутки польської інтелігенції у порівнянні з російською. Ми з Євгеном теж взяли слово. Повне порозуміння з польськими науковцями. Без сумніву, велику роботу серед інтелігенції Krakova у цьому напрямку робить Володимир Мокрий. Пані Томпсон подарувала нам по

книжці з автографом. На невеличкому фуршеті з цього приводу підняв тост (може банальний, але завжди актуальний): За нашу і вашу вольносць!

Наступного дня конференція уже повністю проходила у приміщенні Фундації Святого Володимира.

День розпочався також з акафіstu до Пресвятої Богородиці. Священне дійство відбулося в капличці святих Бориса і Гліба, що у приміщенні Фундації.

З Сверстюком вирішили пропустити частину доповідей. Спланували сьогодні ж від'їхати до України і було б грішно не відвідати замок польських королів «Вавель». Зараз це — музей польської історії. У склепах величного храму — домовини усіх польських королів. Тут на вічному спочинку і Юліуш Словацький та Адам Міцкевич. Для утвердження Польщі ці дві особи зробили не менше від королів. Вони в окремому склепі. Сверстюк у книзі зробив запис — «Уклін з України». Ми розписалися під текстом.

Безперервні потоки відвідувачів. Особливо багато груп школярів. Поляки — нація. Вони шанують свою історію і вчать цього своїх нащадків.

Коли повернулися на конференцію, якраз виступав викладач Krakівської економічної академії пан Тадеуш Філяр. Тема — «Об'явлення Пречистої Діви на горі Явір, на Лемківщині». (Я чув про це диво. Починаючи з 1925 року одна лемкиня мала містичні бачення). Про це доповідає професор-поляк, економіст за освітою (!). Із захопленням і пошаною розказує про українку-лемкиню Фирію Дем'янчик, котрій була дарована благодать спілкування з Пречистою Дівою, про її старання побудувати каплицю на чудодійному місці та інше. Натякнув, що зараз проживає в США, зібрав усі можливі свідчення і матеріали щодо цього і в 1993 році в Йонкерсі видав окремою книжечкою. Тут, в книгарні «Еней» вона є. Професор Філяр приніс із собою апаратуру для ілюстрації депозитивів. Після виступу я підійшов до нього, дещо уточнити — ця тема мене цікавить. Пан

професор подарував мені два великих слайди з відами на благодатне місце у селі Висова на Лемківщині. Виявляється, три місяці тому, будучи на Лемківській «Ватрі», я жив у готелю в селі Висова. Ех, мати б тоді цю інформацію, обов'язково побував би там.

Купив книжку Стефана Курила. Сполучення з Євгеном Сверстюком виїхали до України. Не без пригод — спізнилися на київський поїзд. Але вийшло на краще: купили квиток на місцевий поїзд до Перемишля, а там ще встигали на київський і це нам обійшлося на 100 грн. дешевше. До Перемишля їхали разом з Ольгою Попович. Ця мила пані мешкає у Перемишлю, на запрошення Мокрого брала участь у конференції. Її тема — «Чудотворні ікони Матері Божої у релігійному житті українців». Вона — викладач вищої музичної школи у Перемишлі, мама чотирьох діток, знайшла час і для цієї справи. Виявляється, зі Сверстюком вони знайомі ще з шістдесятих. Багато літератури із Західу в ті роки проходило в Україну через її руки. Відважна жінка. У Перемишлі нас зустрів її чоловік з двома синочками. Миле сімейство. Хлопчики розмовляють з батьками українською. Саме на таких, традиційно й морально вкорінених, працьовитих сім'ях тримається українство у світі.

Помогли узяти нам квитки до Києва. Маємо ще 40 хвилин вільного часу. Пройшлися трохи Перемишлем. Тут юнаком учився мій тато. Ходив цими вуличками. Тут колись пульсувало життя української культури і духовності. Дякую Богові за ласку побувати тут. Вже стемніло, як покинули це місто. Поїздка залишиться в пам'яті милим одухотвореним образком. Поталанило і на супутника. У неволі наші дороги зі Сверстюком не перетиналися. Цікаво було дізнатися про його студентські роки, формування громадянської позиції. Його світобачення і моральні категорії близькі мені. Перед обідом 18 жовтня прибули до Києва. Потиснули один одному руку. Зустрінемося знову на якомусь із київських вечорів. На цьому закінчилася коротка світла подорож у теплу Krakівську осінь.

17-00. Будинок кіно. Великий «Голубий зал». Повно людей. Презентація книжки Гелія Снєгірьова «Роман — донос». Побачився зі Славою¹ Глузманом.

— Ну як, Миколо, ваше здоров'я?

— Та так... А ваше як?

— Та так...

Давненько не бачились. Знаю, що у нього зі здоров'ям не зовсім-то «так», але він невгамовний у своїх проектах.

Сіли поруч. Веде вечір син Гелія Пилип. До цього у вестибюлі купив собі «Донос». Гортую. Переднє слово — Снєгірьова молодшого. Тут він значиться — Філіпп. Так, мабуть, й треба писати, оскільки власні імена не перекладаються. Книга написана російською, переднє слово також. У квітні 1978 я читав покаяльну заяву Гелія в «Літературній Україні». Від таких «творів» залишається гнітюче враження. З чуток я знов, що за час слідства в ізоляторі КГБ його паралізувало. Ще тоді припускав, що текст покаяльної йому підсунули, але, щоб і підписали без його відома й згоди, було повірити важко. Після т.зв. помилування він ще кілька місяців прожив «на свободі» і завжди міг опротестувати чи спростувати. Цього не сталося. Вже дома, гортаючи книжку уважніше, прочитав у передньому слові його сина Філіппа: «Но до последних минут он казнится другим: «... весь ужас, всё омерзение, и как я сломался. Не моральных — физических сил не хватило. И кончен бал...».

Не маю права на категоричність, але не знаю, що означає «не вистачило фізичних сил», сил розірвати текст підсунутої заяви, хитнути головою, що ти заперечуєш?..

Боронь Боже — це не осуд, це, радше, цікавість простежити внутрішні боріння людини в екстремальних ситуаціях.

¹ Семена Глузмана друзі зовуть Славою.

Снєгірьов у тюрму попав не зненацька, він роками готував себе до цього, він уявляв, що його може чекати. На сторінці 100 цього роману про аналогічний випадок з Іваном Дзюбою він, коментуючи свій вірш, напише: «Кстати, через неделю оказалось, что стихотворение сочинено в порядке пророчества. Сочинено 29 октября 1973 года, а 5 ноября Ивана Дзюбу выпустили из тюрьмы и 9 ноября газетёнка украинских письменников «Літературна Україна» опублікувала его отреченье. Предательство Иваном самого себя. О нем оказалась строфа:

*Я вижу, как, раскаявшись, течет
Чистейший лёд нечистою водою.
Как жидкно протекают слова
Людей, умевших выговорить слово
Ещо совсем недавно...*

(Сломался Иван. Сломали Ивана. Я ещё посвящу ему какие-то свои мысли в этих своих главах. А тогда в ноябре 73-го, у меня вылупилось четверостишие — на украинском:

*На безмежнім житейськім полі,
Що стежиною — пополам,
Я радий тебе страйти на волі.
А руки я тобі не подам»).*

Це виразна позиція Гелія до т. зв. «покаянь» Ой, як не варто часом бути надто вимогливими до інших. Бо якщо у Дзюби, за словами Гелія, відбулось «Предательство Иваном самого себя», то сам він, Снєгірьов, згодом у своїй покаяльній опоганить усіх своїх друзів, так, як цього хотіло КГБ.

Як людина делікатна, він потім не зможе не страждати від докорів сумління і про це його син у передмові скаже: «Мучается тем, что там, на воле — его считают предателем и подонком.

«Я никого не предал, никого не продал. Как на духу. И всё. И — точка» — диктует он жене свои предсмертные записки».

У кінці передмови Філіпп про цю книжку скаже: «Это историко-культурный памятник — «репортаж с петлёй на шее» семидесятых».

Я сподівався, що у кінці книжки буде опублікована його покаяльна заява. Від цього драма особистості «з петльою на шиї» лиш була б повнішою. Немає.

І ще одна характеристика Філіппом батькового «Роману — доносу»: «Это мощная — в меру пафосная, в меру ироничная проза».

Гортаю сторінки і, здається, знаходжу розгадку Гелійового зламу. Більшість тексту роману — це, власне, діалог з самим собою. Це постійні заготовки можливих сюжетів відповідей на «розборках» у райкомі партії, зі слідчими КГБ. Це вправи, як перехитрити лукавого, як довести йому, що ти відданий комуніст, насправді не будучи таким і т. ін. Шукає Снегірьов виправдання такої позиції і в Євангелії. Одне місце варте того, щоб його зачитувати. Очевидно, це вирвано з контексту і все ж таки: «И оба мы будем знать, что он умолчал о том, что если я продам, отрекусь — он меня не осудит и не отвернётся, потому что требовать от меня самопожертвования и героизма права ему не дано; и мы останемся друзьями и я буду входить к нему в дом и в его дела, потому что в конце концов отречением своим зла я ему не причинил. Как не причинил Пётр, ученик Иисусов, трижды отрёкшись от Сына человеческого, прежде чем пропел петух — Пётр не мог ни повредить Христу, ни помочь, он мог только сам погибнуть вместе с ним или спастись. И избрал второе. И...

«И вышел вон, плакал горько».

Это я взял с полки Евангелие (...) и нашёл у всех четырёх евангелистов главы об отречении Петра.

«Тогда он начал клясться и божиться, что не знает Сего Человека. И вдруг запел петух». (От Матвея).

«Он же начал клясться и божиться: не знаю Человека Сего, о котором вы говорите.

Тогда петух запел...» (От Марка).

«Но Пётр сказал тому человеку: не знаю, что ты

говориши. И тот час, когда ещё говорил он, запел петух». (От Луки).

«Пётр опять отрёкся, и тот час запел петух». (От Иоанна).

А потом —

«И вышел вон, плакал горько»,
«И начал плакать»,
«И вышел вон, горько заплакал».

Иоанн о плаче Петровом даже и не поведал — стоит ли заниматься исследованиями душевного состояния предателя!

Что ж, и я заплачу! И не дожидаясь реакции Матвеев-Иоаннов, сам о своём плаче расскажу? Что ж делать? ...» («Роман-донос» с. 253).

Ось такі-от сентенції. Яке ретельне вивчення Біблійського зれчення. Коли людина завчасно пропрацьовує такі варіанти, то у критичний момент чому б не скористатися «заготовкою», коли вона уже внутрішньо виправдана.

На сторінці 244, при моделюванні автором можливих запитань і відповідей, знаходимо дивні вислови внутрішнього боріння: «Опять дьявол путает! Чур тебе, сгинь-пропади, вот на тебя крест!». В іншому місці на тій же сторінці: «Изыди, дьявол, тебе говорю! Вот неугомонный, никак не даёт серёзно поработать!». Очевидно, це можна розцінити як своєрідну письменницьку метафору. А що, коли це не метафора? У тексті воно подано як жарт, як дотеп. Але ось такими жарточками самому викликати на діалог силу, що зацікавлена у твоїх стражданнях (бо годується енергією страждань), дуже небезпечно. Ніхто зараз не скаже, які навіювання були паралізованій людині, що нашіптувались ослабленому мозку, коли зважився на явно неприйнятний вчинок. Поза сумнівом — нашіптувалось, за земними мірками, логічні речі: щоб діяти, треба вилікуватися, вилікуватися у тюрмі не можливо, щоб вийти на свободу, треба розкайтися, а уже потім можна буде... Але цього «потім» йому уже не буде дано.

Я один раз бачився з Гелієм Снегірьовим. Це була випадкова зустріч у помешканні Антоненка-Давидовича, за час моєї відпустки з Сибіру. Потім я у своєму вагончику серед тайги слухав по «Свободі» його «Набої для рострілу» і бачив перед собою автора, кремезного чоловіка, що видається тоді мовчазним. (Із тєперішньої книги бачу, що був дотепним, балакучим, товариським). Несподівана поява нової постаті у русі опору приємно зворушила. Я здогадувався, що Борис Дмитрович мав на нього певний вплив. Дві постаті. Дві долі на тлі української трагедії. Один перетерпів, вистояв. Інший під тягарем обставин спіткнувся біля самого порогу у вічність.

Врешті, про цю єдину зустріч я розповів у спогаді про Бориса Дмитровича «А він все ще стояв...» («Багаття». Київ, 1999, Видавництво імені Олени Теліги).

«А ВІН ВСЕ ЩЕ СТОЯВ...»

Мені поталанило знати Антоненка-Давидовича.

Ми зустрілися дещо в незвичний час — в світі почала тріщати крига так званої «холодної війни», до чого спричинилася зустріч лідерів європейських держав та Америки у Гельсінкі.

У СРСР демократизацією ще й не пахло, але якась розгубленість у тоталітарній «махіні» вже відчувалася. Саме в цей час ми побачилися вперше. До цього знов лиш деякі штрихи про Бориса Дмитровича:

— що народився в Росії, вчився в російських школах, але став майстром українського письменства, його книга «Як ми говоримо» — найкращий доказ цьому;

У книзі «Багаття. Борис Антоненко-Давидович очима сучасників». Київ, 1999, Видавництво ім. Олени Теліги, де надрукована ця стаття, до цього пункту у зносці є редакторське зауваження: «Тут деяка неточність. Майбутній письменник народився у Ромні (тоді Полтавської губернії), до шести років разом з батьками перебував у Росії (Брянськ), навчався в Охтирській гімназії, де усе було, зрозуміло, російською мовою».

- юнаком служив у війську УНР і зараз у цьому стрункому дідусеві жила нескорена далека наша історія;
- репресований ровесник розстріляного відродження;
- неorealіст за манерою письма, в оточенні корнійчуків і іже з ними став мовчазною совістю епохи (майже не друкували) і живим докором літературній совєтській обивательщині;
- казали, що його квартира під постійним підслуховуванням, його помешкання — суцільний мікрофон;
- періодичні обшуки та шантаж і залякування рідних довели його дружину до психічного зламу;
- КГБ зробило все, щоб відібрati від нього його улюбленого сина (про це окремо).

Як же йому, нескореному, жилося у тому мороці? Дозволю собі коротко описати суспільне тло, що передувало нашій зустрічі.

У грудні 1976 року я приїхав у відпустку з Томської області, де віdbував додаткову міру покарання — заслання. На відміну від ув'язнення в так званих трудових колоніях, праця на засланні підпадала під загальне трудове законодавство, за яким після відправлення 11 місяців належала відпустка.

Сталося диво — мені дозволили провести її вдома, в Україні. Отримав від міліцейської комендатури «маршрутний лист», в якому значилося, через які пункти маю прямувати додому.

Будь-яке відхилення не дозволялося. Вдома у райцентрівській міліції зразу ж мавстати на облік і сумирно у далекому від гамору людського селі Летячому над Дністром зустріти новий 1977 рік та Різдво з рідними, з матусею.

Щоправда, виношував дещо інший намір — треба було окрім цього зустрітися з багатьма людьми (і не лише з цікавості), багато з котрих жили не зовсім за моїм «маршрутом».

І от уже у величезній залі новосибірського аеро-

порту чую з гучномовця: «Пасажир Горбаль, пойдіте к касі номер ...». Ти ба, недремне око.

Біля каси номер такий-то на мене чекали два стачені чоловіки: «Почему узялі білет на Москву?» (Москва у «маршрутному листі» не значилася).

Освоївши ще у таборі, що найкращий захист — це напад, я тут же «відв'язався». — Ви що, хочете, щоб я зароблену мозолями відпустку провів у поїздах і два тижні «колесіл вашу огромную родину»? Ви ж знаєте, що через Москву найкоротший шлях мені додому, не летіти ж мені через Хабаровськ. Чи ви хочете, щоб я волочився по вокзалах, поки буде літак на Україну? Чи, може, я винен, що всі дороги ведуть через ваш Рим? І т.д. і т.п., — головне, не зупинятися.

— Ладно, ладно! — замахали руками. — Летіте. Тільки в Москві с самольота сразу же на поезд.

У Москві провів два дні. Тут уже кілька місяців (як і в Україні) функціонувала нова опозиція — Гельсінські правозахисні групи. Вперше побачився з генералом Петром Григоренком, Олександром Гінзбургом, Тетяною Велікановою, Ландою Мальвою та багатьма іншими цікавими людьми.

У невеликій групі правозахисників, розпорощений у великій гамірній столиці імперії, життя вирувало також. Тут зустрічалися переслідувані, говорили не криючись, носилися з самвидавськими матеріалами, влаштовували на квартирах прес-конференції для закордонних кореспондентів і т.ін. І самі дивувались: «Пока что нє трогают». (Рівно через місяць арештували Гінзбурга).

У Києві я затримався аж на три чи чотири дні. Тут Українська Гельсінська група з самого початку була піддана гонінням.

Зустрівся з Миколою Руденком, Оксаною Мешко, Надією Світличною, родиною Марченків.

У Стокотельних побачився з Матусевичем та Мариновичем. Над усім цим оточенням зримо тяжіла пріреченість і тим більшою була шана до горстки відчайдушних.

Лиш зараз усвідомлюєш, що над усіма ними, над усією новою формою опозиції в Києві постійно відчувався патронат Антоненка-Давидовича — натхненника, порадника, наставника.

Він офіційно не входив у Групу, але й не було потреби у цьому. Ця постать була самодостатня, він був над усіма нами. Одне те, що він є — було повчальним прикладом.

Вже не пригадую, хто вперше привів мене тоді до Бориса Дмитровича, здається, Алла Марченко. Він мешкав у т. зв. Письменницькому будинку, на фасаді якого висіло до десятка бронзових барельєфів з написами на кшталт: «Тут мешкав відомий радянський...» і т.д. У будинку був скрипучий ліфт, обгороджений дротяною сіткою, мармурові понадщерблювані сходи, вичовгані підошвами класиків, тих, що на бронзових барельєфах, і ще живих.

У кімнаті, що, як з'ясувалося, була робочим кабінетом Бориса Дмитровича, усі стіни були заставлені поліцями книг і ще, пригадую, тут було страшенно прогурено. Як підтвердилося згодом — письменник був завзятым курцем. І ця не надто корисна звичка супроводжувала його до останніх днів.

Я часом думав над цим: чоловік не раз дивився смерті у вічі, за будь-яких обставин відстоював свою життєву позицію, свою незалежність — а не міг позбутися, як тепер кажуть, тютюнової залежності.

Щось у цьому було від відчайдушного українського романтизму минулих століть. Це той Сагайдачний, що безоглядно нісся у бій, але «проміняв жінку на тютюн та люльку», чи Тарас Бульба, котрому загублена люлька коштувала життя.

Мене відрекомендували Борису Дмитровичу.

— О, чув про вас, сідайте.

Очевидно, що це був жест ввічливості, бо про мене на той час у Києві мало хто знов, а може... і я спробував якось віджартуватися:

— Ви думаєте, що якщо я стою, то я не сиджу?

— Сідайте, сідайте, краще сидіти сидячи, а ніж сто-

ячи. Я мав приятеля, який волів відсидіти лежачи, — і посміхнувся.

Я вже знат, що Борис Дмитрович свого часу «відтаборив» купу років. Реабілітований. Член спілки письменників, котрого терплять, але не друкують.

У таборі мені розказували, як одного разу з якогось там приводу його викликали у КГБ і між іншим дорікнули: «Так ви же служилі в п'єтлюровській армії». На що Борис Дмитрович відповів: «Ні, я служив в українській армії. Я ж вам не кажу, що ви служите у троцькістській армії».

Дотеп мені сподобався і запам'ятався. Тепер я мав можливість уважніше придивитися до цього чоловіка в окулярах, з почуттям гумору.

Та, здається, завітали невчасно — у нього був гість. Гість відрекомендувався Гелієм Снегірьовим. Це ім'я мені нічого не говорило. Але вже незабаром, будучи знову у Сибіру, довідався, що Снегірьова заарештували за книжку, що вийшла десь за кордоном. Кажуть, що у ній йшлося про репресії української інтелігенції в 30-х роках. Тепер можу лише здогадуватись, про що вони тоді гомоніли. Ми посиділи ще з десять хвилин і відкланялися, щоб не заважати. Поза сумнівом, Борис Дмитрович був натхненником цього твору.

Гелій під час слідства оголосив голодівку. Здоров'я не витримало — розбив параліч. Помер у лікарні. Але за якийсь тиждень-другий у газеті «Літературна Україна» з'явилася заява Снегірьова. Покаянна. Від появи таких документів завжди сумно — свідчення зламу, прояв слабкості. Лиш можу здогадуватись, за яких умов він її писав і чи писав її сам взагалі.

Борис Дмитрович, при пізнішій моїй бесіді з ним про це, розцінив заяву осудно. Він вважав, що хоч без якоїсь згоди Снегірьова на таку заяву, вона б не з'явилася: «А що вже тепер говорити — хто писав та хто коригував. Не витримав випробувань та й годі», — приблизно так висловився.

У якийсь мірі така оцінка характеризувала і життєву позицію самого Бориса Дмитровича: якщо

взявшись нести у світ слово правди, не можна відступати навіть перед загрозою смерті.

Я знов багато людей, котрі мали нещаствя попасти під жорна репресій, і багато з них після цього прирекли себе на мовчання і постійне оглядування. Борис Антоненко-Давидович не лише не приховував свого минулого, якого не соромився, а радше — пишався, і при першій же нагоді розповідав про ту епоху, про своїх друзів, про розстріляне відродження.

Очевидно, ця тема в його останні роки творчості мала бути найактуальнішою. Писав, писав — робочий кабінет був геть прокурений. І ще — біля його ніг завжди лежав собака. Не знаю, що за порода, таке опасисте, довге, на коротких ніжках, руде гладеньке собаченя, яке часом в'їдливо гарчало на когось із гостей. За яким принципом формувалася ця «вибіркова» неповага, мабуть лише цьому створенню було відомо. Борис Дмитрович поважав це створіння з дивною кличкою «Пальма». Ще б пак — Пальма була постійним його супутником на вранішніх та вечірніх прогулянках у скверику. Бо решту часу Борис Дмитрович — за письмовим столом.

А чи не було чого писати людині з оточення Зерова і Хвильового, Косинки, Куліша і Курбаса! Людині, котру більш як два десятки років гонили етапами по тюрмах та засланнях.

Було б найно гадати, що така праця не є предметом зацікавлення імперських спецслужб. Але і той, що писав, мусив усвідомлювати цю житейську реальність. Очевидно, що вдавався до всякого роду конспірацій та сховок. Противник же робив усе можливе, щоб знайти та вилучити.

Пригадую такий випадок. Ішов 1978 рік. Вже рік, як я повернувся з першого ув'язнення. Час від часу бачився з Борисом Дмитровичем. Україною йшли ланцюгові арешти правозахисників.

Арештували після обшуку Юрія Бадзя, вилучили його рукописну працю, яка так і не побачила світ. І все-таки за сприяння його дружини Світлани нам вдалося хоч тезово передати зміст тієї роботи на Захід.

По Союзу їздила американська виставка, де одним з гідів був молодий українець з Америки. З його допомогою нам вдалося передати у вільний світ опис про Юркову книгу «Право на життя». Якось натякнули йому, що добре було б, якби він завітав до Антоненка-Давидовича — у нього напевно є речі, які треба зберегти для України. Вийшов цей хлопець від письменника ні з чим. Борис Дмитрович запевнив, що все надійно сковано у трьох різних місцях.

Коли я вже був у друге в ув'язненні, надійшла звістка, що у Бориса Дмитровича КГБ вимів усе з «трьох різних місць».

О, Борисе Дмитровичу! Непоправний романтику!

Цікаво, чи хоч щось збереглося і ще побачить світ, чи знищили все?

Мушу сказати: якась велика містична впевненість, що все буде добре, завжди світилася у цьому чоловікові.

Він не цурався спілкування. Любив молодіжні компанії, які завжди були серед бажаних його гостей, сам відгукувався на їхні запрошення.

Пригадую, як на дні народження у Стокотельних він просив ще і ще раз співати жартівливу галицьку пісню про січового стрільця, що

*при каноні стояв
i фурт-фурт ладував...*

Десь так нам бачився і Борис Дмитрович.

Вже давно не було його війська, а він все ще стояв і фурт-фурт ладував.

Його незалежницьких позицій не могли йому пропочати московські посіпаки. Тут використовувалися найпідступніші методи. Під приціл потрапив його син Євген.

Намови проти батька, провокації, ув'язнення довели юнака до морального розладу, за якого кагебістам вдалося спонукати його виступити з осудом батька.

Який жорстокий цинізм! Чи не найболючіше переніс Борис Дмитрович цю сімейну трагедію.

Історики поволі починають з'ясовувати, скільки свідомого українства винищив супостат через розстріли, тюрми, сибіри, голодомори, але ще ніхто не з'ясовував, скільки нас було підступно знищено, доведено до відчаю через наклепи, шантаж, залякування, провокації тощо.

Кажуть, що Борис Дмитрович зрікся сина.

Як же високо треба ставити життєві моральні принципи, щоб зважитися на такий крок! І якщо наш народ за того багатовікового жахіття ще не виродився, то лиш тому, що його образ формують постаті на взірець Бориса Дмитровича Антоненка-Давидовича.

Вічна Вам пам'ять, батьку!

21. 10. 2000.

Слухав по «Свободі» своє інтерв'ю, що два дні тому записав Тарас Марусик. Йшлося про зникнення журналіста Гонгадзе. Записав на магнітофон. Трохи запізно увімкнув — немає початку ведучої з Праги Людмили Литовченко. Попросив Марійку передрукувати.

З ПРИВОДУ ЗНИКНЕННЯ ЖУРНАЛІСТА ГЕОРГІЯ ГОНГОДЗЕ

Л.Л. ... тим більше, що ще влітку Гонгадзе звернувся з відкритим листом до Генерального прокурора Михайла Потебенька, у якому навів низку фактів, які свідчили про те, що за ним стежать. Він оприлюднив навіть державний номер автомобіля «Жигулі», яке постійно перебувало то біля його будинку, то біля редакції.

Наш кореспондент Богдан Кошовий звернувся до українського правозахисника, політв'язня з великим стажем Миколи Горбала і попросив його поділитися своїми думками з приводу зникнення Георгія Гонгадзе. Вмикаємо запис розмови.

Б.К. — Пане Миколо, Ви мали нещастя пережити на собі переслідування і провокації за часів колишнього СРСР, які, як правило, передують якимось конкретним діям проти людини. А що Ви думаете про зникнення журналіста Гонгадзе і як би Ви оцінили перші кроки української міліції?

М.Г. — Я вважаю, що справа Гонгадзе чисто політична. Це був виразний журналіст, який не приховував своєї опозиції до теперішньої влади, і що це є розправа — в мене не викликає сумніву. Якщо міліція робить вигляд, що вона не знає, що, мовляв, це не є така особа, щоби ним там аж хтось цікавився, що він комусь там дуже потрібний, то вони лукавлять. І я пригадую справу Бабицького, кореспондента з Москви — його щезнення також викликало певний резонанс у світі. Про нього, де він і що з ним, знав президент Росії Путін і це стало очевидним. І тільки реакція громадськості не дала знищити цього чоловіка. Я думаю, що це станеться і з Георгієм, що все-таки він буде живий. Хочеться вірити, що його ще не знишили. А що це — політична розправа — в мене сумніву не викликає. Переді мною дві статті. Перша — «Антropологія свідомості» — це його резюме про телепередачу «Епіцентр», де були на зустрічі Суркіс із віце-прем'єром Тимошенко. Цитую: «Те, що головною метою програми було опустити віце-прем'єра, що зарвався, шляхом демонстрації брудної близні на усю країну — сумніву не викликає. Більше того, цей сценарій не міг бути не затверджений на самій горі владної піраміди. «Папі» (мається на увазі Кучмі) пообіцяли стриптиз Тимошенко... Ну, ми знаємо, що Президент трохи, як кажуть, має алергію до цього віце-прем'єра і загалом до уряду. Кореспондент Георгій Гонгадзе став чітко на позицію цього уряду і він цього не приховував. Про Суркіса він у цій статті говорив так: «А ось настоящий джентльмен і рятівник «Динамо», офіційний мільйонер Григорій Суркіс проявив себе справжнім політичним фетишистом. Щодо позитивів, то Григорій Михайлович пишався своїм

вкладом у розквіт футбольного клубу «Динамо», мовляв, як його справа прославляє Україну на весь світ. Треба сказати, що і тут він перегнув. Адже «Динамо» гриміло на весь світ тоді, коли за Грішою ще по подвір'ях бігав дільничний інспектор. Ось якби Суркіс замість «Динамо» у зірки вивів команду ужгородського м'ясомолочного заводу, тоді б його роль ніхто і сумніву не піддавав». Це цитата із статті Гонгадзе. Варто було з'явитися цій статті, як уже 14 липня (через кілька днів) появляється його відкритий лист Генеральному прокурору про переслідування його міліцією. Чи це випадково? Цитую Гонгадзе, він пише: «Протягом двох тижнів представники міліції активно проводять збір інформації в людей, що знають мене, не пояснюючи при цьому мети цього збору». Цитата далі: «10 липня до генерального директора радіостанції «Континент» Сергія Шолоха завітав полковник міліції. Цей полковник просив Шолоха описати мій характер. Сергій, — говорить Гонгадзе, — не став приховувати, що я відомий тим, що відкрито критикую владу. Можу задати незручні питання президенту, не боюся влади і жодним чином не можу брати участі в угрупуваннях а також контактувати з озброєними бандитами». Отже ж, міліція готовала і хотіла йому сфабрикувати якусь справу. І тільки те, що він встиг випередити прокурора, написавши цю заяву, що його переслідують, я думаю, що йому вдалося уникнути фабрикації. Однак, це не покращило справу. Його просто вирішили «нейтралізувати». Яким чином? Ну поки що він «зникнений».

Б.К. — Все-таки на нинішній день МВС України здійснює маштабні заходи з розшуку Гонгадзе. І, здається, робить це серйозно.

М.Г. — Так, ось зараз Хрещатик обклеєний листівками «Поможіть знайти Гонгадзе». Але це мені нагадує, знаєте, коли в 20-30-х роках — зараз це показують кінохроніки — коли Сталін готовував вбивство Кірова, (бо виявився незручний молодий, активний політик у більшовиків), після того, коли його зни-

щили, то йому робили, за наказом того ж Сталіна, пишні похорони і в його честь називали міста.

Я волів би, щоб цією справою зайнялася Служба безпеки, а не міліція. Все-таки, надія є, що цей чоловік живий. І якщо так, то все залежить від Служби безпеки. І те, що робила міліція, — це не без вказівки з самого верху. І хай не роблять вигляд, що вони нічого не знають.

Л.Л. — Це був український правозахисник, багатолітній політв'язень радянських концтабрів Микола Горбаль. У розмові з нашим кореспондентом Богданом Кошовим він поділився своїми думками з приводу зникнення журналіста Георгія Гонгадзе.

P. S. У передачі не прозвучала фраза, яку я сказав у студії при записі. Вона звучала приблизно так: «Якби прокуратура аж так дуже хотіла дізнатися істину, то чому б їй не викликати на допит того полковника міліції і розпитати, хто йому давав доручення збирати інформацію на Гонгадзе і з якою метою. Але ж цього не зроблено». І ще я сказав, що краще б цією справою займалась СБУ.

25. 10. 2000.

Річниця смерті Івана Світличного. Забрав авто з гаражу і о пів на десяту уже був біля Льолі. Дочекавшись Івана Левчука (Іван пообіцяв пообчищувати кущі троянд на могилі), поїхали спочатку на Дружбу народів у якийсь-там аптечний магазин, чи пак — магазин аптечних приладів. Льолі щось там треба купити до апарату, що міряє кров'яний тиск. Льоля молодець, коли до неї не потелефонуєш — «Льолю, ну як ви там?» «Та щось сьогодні тиск піднявся». Потелефоную іншим разом — «Льолю, ну як ви там?». — «Та щось сьогодні тиск упав». І так завжди — то «упав», то «піднявся», — таке враження, що постійно тримає цей тиск на контролі. Молодчина. (Нині не можна



На могилі Івана Світличного (Байковий цвинтар). 2000

нікому довіряти). А я уже третій рік не знаю, чи у мене взагалі є якийсь тиск. Коли був у Верховній Раді, то там час від часу виклики у клініку і щось там міряли. То чи не пора й мені купити собі такий прилад? А то не знаєш, що з тобою робиться.

Купила «грушу» до цього апарату. Виявляється — «груша» не витримала.

Поїхали на цвинтар. Застали Михайла Гориня з якимось чоловіком. Потім підійшов Богдан Горинь з дружиною та чето журналістів Левицьких. Іван Русин привіз автом Ніну Марченко та Євгена Сверстюка. І нарешті прийшла Оля Стокотельна. Прибрали могилу. Сверстюк приніс добре вино — на добру пам'ять про Івана. Помолились, помовчали, випили по чарці.

Пішли вверх на могилу до хлопців. По дорозі розпитав Левицьких про настрої в державі. Одностайно були обурені нападками Кучми на свій власний уряд

(на бездарного Пустовойтенка він чомусь не нападав), не подобається його бандитському оточенню національно орієнтований уряд Ющенка — і край. Цькують по трьох національних телеканалах — які вже прибрали до рук далеко не національно орієнтовані олігархи. Марчук виявився ломакою в руках горил. Хтось добавив — «мерзотник».

Зійшлися на думці, що треба щось робити. Мовчати не можна. Вони що — за телепнів нас мають? Вирішили написати Президенту відкритого листа від української інтелігенції. Кажу Левицьким: ви журналісти, напишіть основу, а я беру на себе узгодити текст, відредактувати, зібрати підписи.

30. 10. 2000.

Зателефонувала зранку Галя Левицька, що проект відкритого листа Президенту готовий. Зустрілися. Де-шо зразу узгоджено повиправляли. Кілька абзаців викинув, кілька добавив. Віддрукували. Зробив пару копій. Поніс показати Сверстюку. Він зробив кілька стилістичних правок, погодився підписати.

01. 11. 2000.

Ходив у Будинок учителя на літературний вечір — «Олена Пчілка. 70 років з дня смерті». Було досить багато людей. Вів Сверстюк. Вийшло змістово і досить мило. Довідався цікаві деталі, що у Косачів був маєток не лише на Волині, а й в інших губерніях. Що Петро Косач (Лесин батько), як статський генерал, був вперто рускоязичним (мабуть тому, що «по штату положено». Служака). Закралась думка: чи не послужило це у виборі Лесиного псевдоніма? Як докір батькові.

Не знав, що на відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві владою було заборонено будь-кому виступати українською мовою. Тільки Ольга Косач зігно-

рувала цю постанову. Розповідь про атмосферу, що панувала на похоронах Олени Пчілки в 1930, — пригнітила.

Виступала на вечері також одна пані з музею Миколи Лисенка, яка молодчинонька. Як вона знає те оточення (Лисенків, Косачів, Старицьких), тодішню атмосферу. Розумничка. Звати її, здається, Роксана Скорульська. Мав слово також і Юрій Хорунжий. Потім по дорозі запропонував йому відкритого листа, для ознайомлення з текстом. Просив зранку зателефонувати чи не погодився б підписати.

02. 11. 2000.

Зателефонував Хорунжий. Відмовився. «Ви тут виступаєте проти олігархів на захист Ющенка, а що, Ющенко — не такий же олігарх, а Тимошенко — не такий же олігарх?». Я хотів щось уточнювати і зрозумів — марно. Класова свідомість. Сказав: «Пане Юрію, ні — так ні. Вольному — воля». І поклав слухавку. Подумалось: а що ж ти учора розводився там про Олену Косач, поміщицю. Цікаво, як він оцінює поміщиків Тарнавських, чи Терещенків? Також, певно, — «глитаї». А, може, Хорунжий (таке гарне військове прізвище) перестрашений? Редактує журнал «Зона», начитався там усяких жахіть. Ух... А потім, чого доброго, тицьнуть тобі під ніс папір: «Ти падпісивал?!»... І загримів по етапу, в зону (уже з малої літери і без лапок). Ні, краще не підписувати. Тим паче, зараз журналісти пропадають. По-своєму — має рацію: нащо йому цей клопіт.

03. 11. 2000.

Приходив на моє запрошення кум Євген Обертас. Він мій «штатний цирульник», а я вже став такий пелехатий, що дальнє відкладати нікуди. Підстриг. Дав йому прочитати відкритого листа, погодився підписати. Розказав мені цікаву деталь, що коли в 1988 році

виникла проблема з приміщенням для зборів Культурологічного клубу (це було на той час перше неформальне об'єднання у столиці — керував Сергій Набока, — що дуже турбувало КГБ і піддавалося шаленим нападкам з боку преси. Особливо у цьому відзначався «Вечірній Київ» (погромні статті за підписом — Швець, нинішній володар російськомовних «Фактів»), то Євген пообіцяв громаді, що постарається знайти якийсь куток: «У мене там є один знайомий, — сказав він, — що має власну хатину. Постараюся його перевірити. Може, не відмовить».

Не відмовив.

На Подолі, Олегівська 10, Дмитро Федорів.

Пригадую, що вже десь через тиждень після моого звільнення з ув'язнення (звільнили 23 серпня 1988), мене уже привели друзі туди на зустріч з громадою. Через дев'ять років розлуки з Києвом. Досить велике приміщення битком набите, майже усі незнайомі. Очі світяться цікавістю. Нова національна опозиція, під виглядом Культурологічного клубу. Усі прагнуть дії.

Потім там проводила свої засідання ЙУГС. Намався цей чоловік від міліції, КГБ і влади. Але виявився відданим і впертим. Потім і я, як виконавчий секретар ЙУГС, находився з ним по судах щодо т.зв. «несанкціонованих зборищ».

Євген сьогодні від усіх частувань відмовився — шлунок болить. Мучиться бідака з виразкою. Хоч за виконану послугу «належиться». Завжди при цій нагоді розказую жарт: сперся чоловік на паркан, бачить — кум іде дорогою.

— Куди ви, куме?

— У палікмахерську, підстричися.

— Не будьте дурні — будете там гроші платити. Беріть фляшку горілки у магазині, приходьте — і я вас задурно підстрижу.

Зателефонував Галі Левицькій, назвав прізвища усіх підписантів відкритого листа і їхні «чини». Попросив ще сьогодні електронною поштою відправити у газети.

Субота. Нарешті викроїв днину переглянути часописи, привезені з Krakowa. Переглянути бодай побіжно (надія зробити це грунтовно — помре останньою). Пан Володимир Мокрий кожному учаснику конференції дав по торбі ініційованих ним видань: «Краківські українознавчі зошити», «Краківські обрії», «Між сусідами», «Проблеми українців Польщі...», «Руська трійця» та інші — добре, з любов'ю зроблені наукові видання. Все це — Фундація Володимира Великого, яку він, власне, одноосібно і представляє. Залишається лише по-доброму позаздрити енергії і наполегливості цього добродія.

Професор Мокрий — людина віруюча, тому й усі його видання пройняті розумінням і пошаною до особи та виповнені християнською сутністю.

В постсоветській Україні письменники й видавці ніяк не відважаться, що Божа духовна сутність має бути прерогативою не лише церковних видань.

Ось читаю: «*Ze czlowiek przebywa w samym centrum strasznej i besprardonowej wojny duchowej*»¹. Якщо з таким розумінням підходить до процесів, що діються навколо, то й світ починає відчувати по-іншому.

У цих ось виданнях з Польщі уже не витрачається енергія на докази, що людина — не центр Всесвіту, а лише об'єкт у «безпardonній» боротьбі за її душу. І ті сили, що ведуть цю війну, — тут, поруч. Адже ми не сумніваємося, вмикаючи транзистора, що радіохвиля з Праги, Москви, Варшави, Лондона присутня тут, у хаті, варто настроїти приймач і вона зазвучить. То чому сумніваємося у присутності у тисячу раз досконаліших духовних явищ?

Розмова на такі теми доконче потрібна, щоб кожен перед будь-яким вчинком міг вибрати, на кого покластися.

¹ Людина перебуває у самому центрі страшної і безкомпромісної духовної війни (*поль.*)

Ось у «Краківських обріях» читаю: «Ангели переважно виступають інкогніто, стараючись захистити і вселити свою енергію в людську діяльність». Або в іншому місці: «Сам можеш діяти тільки до певної межі, потім знову мусиш дозволити Богу довершити решту». Це далеко не клерикальний журнал, але, до честі цих видань, вони уже не комплексують сором'язливістю зачіпати такі теми.

Людина — це також пульсар певної енергії — і що саме вона випромінюватиме, на яку хвилю настроїться і хто її прийматиме, уже залежить від неї.

Якось вичитав в одному тутешньому виданні, що «гаввах — тонкоматеріальне випромінювання людських страждань — поповнює витрату життєвих сил багатьох категорій демонічних істот. Як і випромінювання заздрості, скупості, захланності, злоби ідуть на повнення сил в обіталища демонів». Отже, саме вони зацікавлені у такому стані людини. І якою б привабливою не була їхня приманка, кінцевий результат має бути — страждання.

У той же час, «випромінювання духовної радості, релігійного захоплення і шанобливості спрямовуються у затоміси (небо) — вмістилище просвітлених душ. А співрадість поповнює життєві сили ангелів».

У цій же книжці сказано, що психологічні виділення великих скупчень людей можуть навіть формуватись у якусь окрему сутність з еквівалентом свідомості, що володіє навіть сконцентрованим тимчасовим вольовим зарядом.

О, сьогодні — з'їзд УРП (велике скупчення людей): треба буде заскочити, глянути. Зібрання патріотів (усі «за Україну, за її волю...»), а гризні, а сварки ж буде.

Чув — визначилися два претенденти очолити партію. Уявляю собі ситуацію: очі горять; одна половина в іншій бачить зрадників, запроданців; змагання у влучності дескредитації; гамір, крик. Піду з на годинку-другу, гляну.

Цікаво вдивлятись в обличчя, слухати аргументи і намагатись збегнути, хто із «невидимих» владарює у цій чи іншій із цих душ. Цікаво.

Як там у «Вірую»? — «Вірую в єдиного Бога Отця, вседержителя, творця неба і землі, і всього видимого і невидимого...». Гадаю, що створеного Всевишнім невидимого, є значно більше від того, що дано нам бачити.

Отримав листом особисте запрошення на це зібрання від Левка Лук'яненка. Він, будучи почесним головою цієї партії, зараз балотуватиметься на голову. Йому опонуватиме теперішній голова УРП Олександр Шандрюк. Днями перестрів мене Степан Хмаря, сказав, що піде на цей з'їзд «підтримати Левка». (У 1992 році С. Хмаря вийшов з УРП, не погоджуючись з лінією Л. Лук'яненка).

Варто коротко згадати передісторію:

УРП була першою зареєстрованою політичною партією в Україні. Установчий з'їзд відбувся на початку травня 1990 року в Республіканському Будинку кіно. Усі делегати з'їзду були членами УГС. Власне, це були перші загальноукраїнські збори Української Гельсінської Спілки, що прийняли програму політичної партії і назвали себе республіканцями.

УГС два роки тому виникла на платформі і засадах УГГ (Українська Гельсінська група), отже, лідерами цього правозахисного об'єднання були колишні політв'язні.

Уже на з'їзді Чорновіл не погодився з деякими пунктами програми і не увійшов в УРП. Думаю, що невиголошеним моментом незгоди було питання лідерства. Головою УРП став Лук'яненко. 1991 на виборах президента УРП виставила свого лідера, Рух — Чорновола. Пам'ятаємо — не виграв ні один. 1992 р. на черговому з'їзді УРП заступник голови Степан Хмаря покидає з'їзд, а з ним і частина делегатів — не-порозуміння в питанні ставлення до колишніх комуністів. Хмаря створює УКРП (Українську Консервативну Республіканську партію).

Лук'яненко їде послом у Канаду. УРП очлює Михайло Горинь. За нього організація спромоглася на власну типографію і у цьому плані почала вигідно

вирізняється серед двох десятків інших партій. Дипломатична кар'єра Лук'яненка виявилась недовгою. Повертається в Україну, виносить ідею радикалізації УРП. Для цього «потрібне молоде, динамічне керівництво». Його креатура — Ярошинський перемагає на черговому з'їзді.

Рада партії, керована «молодим» Ярошинським, приймає рішення: депутатам-республіканцям у Верховній Раді вийти із фракції «Державність». (Республіканці у цій фракції кількісно були домінуючими).

Ярошинський, Лук'яненко, Чемерис, Шандрук, Пронюк, Павловський покидають фракцію. Фракцію розвалено.

Частина депутатів відмовляються виконати рішення ради, вважаючи його нерозумним. З партії за непослух виключають депутатів Миколу Горбала, Богдана Гориня, Левка Горохівського, Миколу Поровського. А з ними інших відомих республіканців: Василя Овсієнка, Михайла Гориня, Тамару Просянік. Це спричиняється до створення ще однієї структури республіканців — РХП (Республіканської Християнської партії), як продукт «радикалізації».

Ще одна маленька деталь цієї ж «радикалізації» — УРП Ярошинського втрачає типографію: розбазарили.

Через деякий час у питаннях суспільного розвитку і ролі партії в цих процесах точки зору у «молодого» голови і «старого» почесного, розходяться. На одному з чергових з'їздів керівництво УРП міняється на ще одного Левкового «молодого» ставленника (разом були на дипломатичній роботі в Канаді) — Олександра Шандрука.

На президентських виборах 1999 р. УРП приймає рішення підтримати Марчука. Лук'яненко веде активну кампанію за цього кандидата. Зараз горшки між головою і почесним головою побито — Шандрук продовжує підтримувати Марчука, а Лук'яненко уже розчарувався в ньому. Кажуть, що цілі обласні організації то на боці одного кандидата, то на боці іншого. Піду — гляну.

Дійство відбувається у тому ж приміщенні, що й десь років тому, — у Республіканському Будинку кіно. З'їзд розпочався із запізненням більше як на дві години, так що я небагато втратив.

Не хотіли реєструвати Івано-Франківську організацію, були сумніви у її легітимності (вона на боці Лук'яненка).

По залу розповсюджується відкритий лист Шандрука Лук'яненку, це ціла брошуря з аргументами нечесної гри опонента. Тут же розповсюджується брошурка за підписом голови Київської обласної організації Людмили Забарилло із закликом «... на зміну керівництва партії та обрання головою УРП Л. Лук'яненка».

Слухав програмні виступи обох кандидатів. Левко звинувачував Шандрука в його орієнтації на кагебіста Марчука (?). Якби я не був виключений з цієї партії — за мовчазної згоди Левка — то я б його запитав: Левку, та який пес повірив би Шандруку, що треба голосувати за Марчука, якби не почесний голова УРП закликав до цього? Хто в Україні знає, хто такий Шандрук? А от Лук'яненко!... А тепер, виявляється, Шандрук винен.

Здається, що деякі наші патріоти таки дозволяють лукавому шептати собі на вухо.

А й справді, коли починаєш придивлятися: що ж спільногоміж тими колишніми політв'язнями, що агітували за кагебіста? Виявляється, для одного християнство лиш елемент культури, інший загалом атеїст, ще інший вірить у Дажбога, Перуна і ще там когось. Невже саме це — об'єднуючий фактор?

Виграв на з'їзді Лук'яненко, набрав на півсотні голосів більше. Івано-Франківська делегація тріумфально винесла його на руках.

Якщо логіка розвитку цієї партії не змінилася, то найближчим часом новообраний голова має сподіватися потужної опозиції саме від Івано-Франківської організації, як і від голови Київської обласної. Бо такий

уже егрегор¹ висить над цим об'єднанням. Якщо зараз поговорити окремо з Ярошинським, окремо з Шандруком, окремо з Забарилом та Лук'яненком то кожен по-своюму буде правий і вже точно, що кожен демонструватиме віданість державницькій ідеї, а от результат цієї віданості саме такий, як описав вище. Справді, якась містика. Шкода Левка. Я деякий час був з ним в одній камері у Кучинській в'язниці. З ним було легко сидіти. Він чоловік добродушний і толерантний.

07. 11. 2000. _____

Відвідав Дмитра Федоріва на Олегівській 10. Йому нині 70. Давненько не був у нього. Відчиняю двері:

— Здесь будут отмечати годовщину великої жовтнярської?

— Здесь, здесь, — сміється, обнімає.

Була тут уже якась пані, рухівка з Сум. Голосиста, балакуча. Мене від таких гамірних голов болить більше, як від горілки з пивом. Мій приятель у таких випадках казав — «стихійне лихо». Бідна та Сумщина і їхній рух. (Очевидно, там мусить бути два рухи, як і в кожній порядній області України, завданням яких є поборювати один одного, щоб з'ясувати, котрий з них законніший і кращий). О, цю важко перекричати.

Згадав жарт: іде ось така молодиця з сусіднього села, розпашіла, зла. А її питают: «Звідкіль це ти, Ганно, йдеш?». «Ta ходила на сусіднє село з тамтешніми бабами сваритися. Та вони там такі крикливи та люті, як напали на мене цілим селом, то я ледве відгавкалася».

¹ Егрегори (за теорією Даниїла Андреєва) – іноматеріальні утворення, що виникають із деяких психічних виділень народу над великими колективами: племенами, державами, деякими партіями чи релігійними об'єднаннями. Вони позбавлені монад, але володіють тимчасово сконцентрованим вольовим зарядом і еквівалентом свідомості. Деякі з них примикають до демонічного стану.

Геть подібна ця рухівка до тої Ганни. (Виглядає, що на Сумщині ще довго гарçюватимуть Марченко з Вітренчикою)¹.

Був на ювілєї Олександр Орос із Закарпаття — він, виявляється, Дмитрів приятель юності, разом танцювали у якомусь там ансамблі. Потім прийшов Борсук з дружиною, Олесь Шевченко, Левко Лук'яненко, Михайло Горинь з дружиною, кум Обертас з дружиною, Сергій Набока з дружиною та ще якісь незнайомі люди. А, бувало, збиралось тут людей на засідання культурологічного клубу й до сотні, так, що й у дверях та сінях стояли.

Роль ведучої узяла на себе пані з Сум. Так голосно співала «Многая літа», що аж песик під столом завив. Або це приміщення замале для неї, або її рухівська динаміка загучна для мене.

Довго не затримувався. Дав підписати листа Обертасу (в Адміністрації Президента без підписів не приймають). Ознайомився з текстом і Сергій Набока, теж підписав.

08. 11. 2000.

Заніс представнику Президента у Верховній Раді відкритого листа Президенту. Попросив Віталія Бондзика, що працює у цій структурі, передати за адресою.

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ ПРЕЗИДЕНТОВІ УКРАЇНИ

Вельмишановний Леоніде Даниловичу!

Впродовж століть український народ, земля якого була розділена між різними імперіями, боровся за державну незалежність своєї Батьківщини. Ця безкомпромісна та жертовна боротьба забрала життя

¹ Вітренко — лідер Прогресивні Соц.партії, нардеп від Конотопу з Сумщини. Марченко — її соратник, нардеп від Сумщини.

мільйонів українців. Одні, починаючи з татаро-монгольської навали і закінчуючи серединою нинішнього століття, воювали із зброєю в руках, а інші в часи Радянської імперії своїм словом і принциповим відстоюванням правди намагалися наблизити час проголошення Української держави. Багато з них поклали свої голови у радянсько-російських концентраційних таборах.

Їхня боротьба, як Ви не один раз наголошували, пане Президенте, у 1991 році увінчалася найголовнішою перемогою — проголошенням Української держави. Здавалося, що з цього моменту всі зусилля нації будуть спрямовані на будівництво власної держави. Проте, так не сталося.

Знаємо, що в Україні та поза її межами є чимало сил, які буквально з першого дня проголошення незалежності активно дискредитують ідею української державності. Одні роблять це із патологічної ненависті до усього українського, починаючи з мови, культури, багатьох національних традицій, а інші цілеспрямовано каламутять воду, бо за такої ситуації є нарада безкарно збагачуватися.

У нас має місце явище, немислимє у країнах з високим рівнем національної самопошани, коли навіть окремі представники владних структур нав'язуть суспільству думку, що у всіх тих бідах винна державна незалежність. Крім того, деякі політичні середовища, починаючи з 1994 року, нав'язували як суспільству, так і першим особам держави думку, що «національна ідея не спрацювала», замість того, щоб робити все можливе для її утвердження.

І коли вони переконалися, що країни Європи (серед яких і Україна прагне посісти гідне та рівноправне місце), незалежно від політичного забарвлення своїх урядів — чи то соціал-демократичних, чи консервативно-ліберальних, — розвиваються саме на основі національної ідеї, то згодом «національна ідея» увійшла в офіційний український лексикон, проте не отримала повного сприяння на державному рівні.

Замість неї нав'язується теза: «буде економіка — буде усе!».

Проте, жоден з попередніх урядів самостійної України, починаючи від уряду Віталія Фокіна і закінчуючи урядом Валерія Пустовойтенка, не зуміли зробити так, щоб «була економіка». Замість очікуваних змін, оздоровлення економіки, відбувалися явища протилежні, а відтак нарощування як зовнішнього, так і внутрішнього боргу. А європейські сусіди України у той же час в економічному розвитку різко пішли вперед.

Очевидно, що можна шукати виправдання такого стану, мовляв, у багато чому винуватий парламент, бо довгий час контрольний «пакет» належав комуністам із соціалістами. Проте, не усе залежало лише від парламенту. Були явища, які сприяли деградації як суспільних настроїв, так і значної частини політичної номенклатури. Є уже неупереджені докази того, що бюджетні гроші Кабінетом Міністрів України за часів інших прем'єрів використовувалися не за призначеннем. В той же час роками пенсіонери чекали на свою пенсію. Все це наводить на думку, що це була спланована «операція» на повну дискредитацію Української держави і підведення до найголовнішого, щоб сам народ в черговий раз «попросив» для себе правителя ззовні, як це не раз відбувалося в нашій історії.

Впродовж восьми років в Україні сформувалися олігархічні клани, багатьом з яких, за нашими спостереженнями, є байдужою долею Української держави: для них є головним нагромадження власного капіталу і вивозу його за кордон. А в той час велика частка громадян України залишалася без елементарних умов для виживання, що змусило їх шукати роботи поза межами держави, жебракувати, що у свою чергу спричинилося до формування негативних стереотипів про українців та Україну в світі. Олігархічним кланам до цього байдуже, бо їх цікавить не український фактор в суспільстві, а безмежна нажива.

Із призначенням на посаду прем'єр-міністра України Віктора Ющенка, Урядові вдалося суттєво змінити ситуацію в соціальній сфері. Нині виплачені заборговані всіма попередніми урядами борги за пенсії. Зменшився на 1 мільярд 259 мільйонів доларів борг держави. Вперше в Україні зріс валовий внутрішній продукт. І можливо когось будуть дратувати успіхи прем'єра Ющенка, проте, виплачені пенсії та перші паростки надії — це актив усієї влади, бо ці фактори впливають на, хоч і повільний, проте ріст авторитету українського уряду. Це, як на наш погляд, перші паростки українського оптимізму. З цього і повинно розпочатися українське відродження і віра в Українську державу, чого не було впродовж дев'яти років. Десятий рік української незалежності повинен навіки утвердити Українську державу.

Проте не всі хочуть, щоб саме так розвивалася Україна. Свідченням цього можуть бути розгнуздані контрольовані олігархами ЗМІ, які з дня в день ллють бруд на діяльність уряду. Вишукується така інформація, про яку не сміли б й подумки згадати засновники цих каналів телебачення в минулі роки. Перед в нападках веде канал «Інтер», прагне не відставати і канал «1+1». Якщо пригадати, що за каналом «Інтер» стоять представники партії СДПУ(о), то можна було б і не дуже дивуватися. Але варто ще і ще раз пригадувати один досить суттєвий момент, що лідер цієї партії Віктор Медведчук у час радянського режиму офіційно визнав (як адвокат) «вину» видатного українського письменника Василя Стуса і не без участі його той отримав останній свій термін як «особливо небезпечний державний злочинець» і загинув у концтаборі. Ось яке олігархічне обличчя нині має український політикум і ця антиморальність з усім цинізмом найяскравіше проявляється на каналі «Інтер».

На жаль, до активних поборників уряду Ющенка підключився і перший Національний канал. Президент телекомпанії Вадим Долганов по суті виступає заочним адвокатом певних олігархічних кланів і все, що

вони підкидають проти Кабінету Міністрів, безапеляційно виносять на екран першого Національного каналу телебачення уже як доконаний факт.

Ми, представники української інтелігенції, довго спостерігали за цим процесом, надіючись, що Ви, як гарант Конституції, пане Президенте, належно відреагуєте на ці процеси, що підривають авторитет України у світі та сіють у суспільстві зневіру. Соціологічні дослідження показують, що люди найбільше бояться невизначеності. Проте, зухвале розгортання відвертої війни олігархічних кланів проти влади змушує нас сказати своє слово.

Ми, представники української інтелігенції, вважаємо за потрібне звернутися до Вас, пане Президенте, із закликом не протиставляти себе Кабінету Міністрів, а разом з урядом Віктора Ющенка спільно домагатися реального оздоровлення економічної ситуації, а відтак і покращення морального клімату в суспільстві. Нині Ваше невтручання у цю «гру», при доволі частому «бичуванні» Вами Уряду, у багатьох в Україні та поза її межами створює враження, що Ви на боці олігархів, що робить сприятливим ґрунт тим силам, які ставлять під сумнів доцільність існування в Україні самого інституту президенства.

Характерно, що раніше такого «бичування» Президентом Уряду не значилося, хоч попередні уряди були явно безпораднішими. Згадаймо хоча б, чого варті були недолугі потуги уряду Пустовойтенка з його карикатурними зборами керівників регіонів у лісі на т. зв. «заняття з цивільної оборони», завданням яких було «вибивати» кошти. Але не пригадуємо, Леоніде Даниловичу, щоб ці сміхоторні методи у реформуванні національного господарства викликали у Вас осуд. Нам не хотілося б вірити у поширену зараз тезу, що своїми поступками щодо Уряду Президент виконує замовлення певної групи олігархів, ставленником яких, мовляв, він є. Хочемо вірити, що представляєте, пане Президенте, насамперед інтереси Української держави.

На нашу думку, уже настав час, коли клани повинні знати, що живуть в Українській державі і їхні капітали — це гроші українських громадян. Ми також просимо, щоб підзвітний Вам секретар Ради національної безпеки та оборони припинив своєї маніпуляції навколо Уряду. Нині у нашій державі є ділянки, де суцільно панує корупція, і секретар Ради національної безпеки та оборони міг би суттєво попрацювати. Адже він знає, що за тіньовою економікою стоять добре відомі йому особистості.

Важаємо, що настав час консолідований роботи урядових, президентських і парламентських кіл в Україні. Зберегти цей трикутник без загрозливих деформацій можете тільки Ви, пане Президенте, як гарант української Конституції.

З надією —

Микола Горбаль (*правозахисник*).

Михайло Горинь (*голова УВКР*).

Богдан Горинь (*громадський та політичний діяч*).

Генріх Дворко (*доктор хімічних наук*).

Михайлина Коцюбинська (*літературознавець*).

Ніна Марченко (*кандидат педагогічних наук, мати замученого в ув'язненні журналіста Валерія Марченка*).

Євген Обертас (*інженер*).

Енгельсина Пономарьова (*доктор хімічних наук, професор*).

Максим Стріха (*доктор фізико-математичних наук; член Асоціації українських письменників*).

Дмитро Стус (*літературознавець, син замученого в ув'язненні поета Василя Стуса*).

Володимир Тельнюк (*доктор фізико-математичних наук*).

Сергій Набока (*журналіст*)

Микола Горбаль

(далі — домашня адреса і телефон).

О 16 пішов на радіо «Свобода», запросив Тарас Марусик. Щось просить розказати про мое бачення РУНВІРІ на тлі традиційних церков в Україні. Таку передачу замовили з Праги.

— Тарасе, це несерйозно, що так з опалу, без підготовки можна чогось переконливого сказати. Духовність, релігія, народні звичаї — це серйозна тема. До таких речей треба готуватися.

— Та нічого, у вас експромтом, емоційно непогано виходить.

— Тарасе, найкращий експромт — підготовлений три дні наперед.

— Пане Миколо, через годину мушу передавати текст до Праги, — бере телефонну слухавку, — ось Люда Литовченко на проводі.

— Дай мені трубку... Людмило, кумасю, привіт!¹ Як ти там, голубонько, у тій Златій Празі? А ти знаєш, що сьогодні у Надійки день народження?

— А я її уже привітала.

— Чи не можу скористатися вашим радійним зв'язком, щоб і я тепле словечко підкинув.

— Зараз (клац-клац).

— Ало, Надійка? Вітаю тебе! — Микола.

— О-о-о! Микольцю...

— Будь нам здоровенькою зі святом усіх октЯбрят.² Як ви там, у тій Гамериці, за тим морем-окіяном? Не буду довго розглагольстувати, бо за чужі гроші. Обнімаю тебе, цілую, а з тобою в оберемку Івасика, Павла і Яремку. Будьмо! (Боже, який світ маленький. Що то значить — комунікація. Клац-клац і уже в Америці). Пішли у студію на запис. Передача буде у суботу. Треба б послухати, що з того вийде.

О 17 годині в Спілці письменників України відбулася презентація книжки Івана Сокульського «Листи до Марієчки».

¹ Людмила Литовченко — моя кума. Тримала до хресту Андрія.

² Надійку Світличну у ці дні по-дружньому дразнили Октябриной.

Ще позавчора зателефонувала Орися¹, просила щоб був. Пообіцяв, що обов'язково прийду. Дійство проходило у конференц-залі. Проводив Гриць Гайовий (колишній зек, член сп. письменників. До розуміння Христа так і не піднявся — язичник).

Несподівано першому слово надав мені. Трохи розгубився. І не тому, що нема що сказати — не знаю, у якому обсязі подати й на чому закцентувати. Говорив приблизно таке: що доля звела мене з Сокульським у мордовському концтаборі. На той час молодих українців, що сиділи за т. зв. «анти-совєтську діяльність», було не так вже й багато. А тих, що не лише сиділи, а й брали участь у табірних акціях, — і того менше. Пригадую, на 19 зоні: Іван Сокульський, Михайло Дяк, Сергійко Верес, Левко Горохівський та я. Вже тоді намагалися робити те, що потім буде названо «Хронікою поточних подій», — переписувати тексти вироків, відозв, протестних заяв, занотовувати хроніку табірного життя і т. ін., хovalися з тим, щоб потім передати за зону, у світ широкий. Сокульський писав ще вірші. Він знов, що він — поет. Мені також інкримінували вірші, але я усвідомлював, що це лише не завжди вдалі проби пера. Іван був поет. Поезія виповнювала його внутрішній світ і світ цей — Україна. Навіть там, далеко від отчого краю, він жив нею — степом, орлиним клекотом, Дніпром. Він годинами міг читати напам'ять свої вірші. Десь врізались у пам'ять образи: «Я той Івась, тієї Катерини... І я знайду тебе, москалю». Або: «Воляча сила в нас, воляче в нас терпіння...». Його біль — це біль України, він мучиться ним. Для нього не існувало тюремного оточення і це не могло не дратувати тюремну адміністрацію. Не було у тюрмі покарання, яке б Іван не переніс на собі. За тринадцять років ув'язнень третину термінів він відбув у карцерах. Це не могло не позначитись на його здоров'ї, хоч козак цей був кремезної статури.

¹ Орися — удова покійного поета.

22 червня 1992 року, у день великого сонцестояння, він відійшов у вічність.

Уже після смерті вийшла у світ збірка його поезій «Володар каменю». У 1997 стараннями його дружини виходить ще одна збірка — «Означення волі». На прохання Орисі переднє слово до цього зібрання поезій написав я.

Сьогодні Орися виносить на читацький загал нову книжку Івана Сокульського «Листи до Марієчки». Це Іванові листи з ув'язнення до своєї донечки. І це трохи більше як листи. Це спілкування приреченого з-за потойбіччя зі своїм майбутнім. Серед текстів ви знайдете листи, написані і російською мовою (язиком конвоя), залишивши у цьому тюремний відбиток часу. (Якщо ти хотів, щоб лист прийшов не через півроку до дитини, а бодай через місяць, то мусив вдаватися до цього язика — «цензор нє понімаєт українскаво». Тоді цього листа відправляли в Київське КГБ на переклад, ті — російський переклад надсилали знову у тюрму, а вже тут цензор вирішував, відсилати його за адресою чи ні. А може у тих казочках зашифрована якась контра?).

Це не перше видання листів дітям з ув'язнення. Нещодавно у видавництві «Веселка» вийшла книжечка віршів Івана Світличного, свого часу написаних для небіжка Яремки. Прекрасно видана. А листи Василя Стуса до сина — це ж класика. Колись і я передав з ув'язнення книжечку віршиків для свого сина Андрійка — «Коломийка для Андрійка» — вийшла в Америці. А які дивні збірочки поезій наддавав своїй донечці Ігор Калинець. Може, колись комусь впаде на думку все це переосмислити і узагальнити. А наразі уклінно дякую пані Орисі і панні Марієчці за добрий спомин про Івана Сокульського, що прийшов сьогодні до нас з цією книжечкою. Дякую.

Виступали ще Микола Кульчинський, Раїса Лиша, Богдан Горинь (пізніше підійшов його брат Михайло і також узяв слово), Михайлина Коцюбинська (через зал пройшла уже без милиці). Виступ Михасі був аргументованим і конструктивним (вона ж займається

проблемами епістолярної творчості). Кинула докір Гайовому за певну необізнаність у цій сфері. Виступали ще два чоловіки, яких не знаю, та ще з місця викрикнув Юрко Вівшаш, що сьогоднішнє дійство, яке проходить тут, у Спілці письменників, є мародерством над пам'яттю Сокульського. Це викликало у залі певне замішання. Якийсь дядько почав вигукувати — «Бузина! Бузина!». (По закінченню я підішов до цього дядька і сказав, що він даремно обізвав Юрка бузиною, що Вівшаш був добрим приятелем Івана і своєю реплікою він мав на увазі, що саме у цьому приміщенні непристойно говорити про творчість Сокульського, оскільки тут була спілка радянських письменників в той час, коли Івана карали, як «антирадянського» письменника. Тоді з них ніхто не признався до цього імені. Тому, на його погляд, це сьогодні й виглядає як мародерство). Закінила вечір своїм виступом Орися Сокульська. Говорила вона тихо і лагідно, а мені у думці прийшло підтвердження: вона таки справді рідна сестра Ярослава Лесіва.

P. S. Вдома, під сьогоднішніми враженнями, знайшов стару газету з моїм некрологом Іванові.
(«Самостійна Україна» № 28, липень 1992).

ЛИЦАР. ПОЕТ. СТРАДНИК.

У кожного своя дорога до Бога, але до концтабору всіх нас укинуто за Україну, всіх, позначених тавром «український націоналіст», бо ж намагалися заступитися за упосліджену.

У метушні концтабору важко абстрагуватися від щоденного принизливого в'язничного побуту, спромогтися, попри все, залишитися наодинці з самим собою, зі своїми думами, з Богом і Вічністю. І все — таки за часів невільничої одіссеї мені поталанило зустрітися з багатьма, хто не розгубився на незчисленних етепних перепуттях. Про таких кажуть: «не від світу цього». І яке щастя, що знався з ними.

З Іваном Сокульським доля звела в Мордовії. (То вже потім будуть інші суди, нові зустрічі, нові концтабори).

Совєтський концтабір — це гігантська досконала машина, призначена розчавити й перемолоти особистість. І тільки одному Богу відомо, яку ціну мусили платити ті, що ігнорували сатанинський витвір, аби не впасти у відчай чи не зламатися морально. Таке ігнорування ніколи не проходило повз увагу карателів, і ті вдавалися до так званого «пресу»: створювали нестерпні умови примусовою працею, карцерами, позбавляли права придбати харчі, обривали зв'язок із рідними, конфіскуючи листи й позбавляючи права на побачення, ізолювали в ПКТ, присуджували тюремний режим...

Усю цю гірку чашу, як небагато хто, Іван випив сповна.

22 червня (1992) цей лицар духу відійшов у Царство Вічності. Настав час кожному, хто знав Івана Сокульського, оповісти про цю непересічну постать на тлі нескореної України.

19-ий політтабір у Мордовії був серед соснового лісу. Власне й адреса була: пос. Лесной, ст. Потьма.

Після роботи, коли залишалося дві вільні години до «отбоя», а за парканами і колючими дротами червоне сонце опускалося за верховіття сосен, можна було трохи помилуватися й забутися.

Іvana тільки-но випустили з карцера, і він, дещо зблідлий, іде повільно і піднесено, аж якось урочисто. Цей царський спокій довгий час мені видавався награнним. Уже потім я збагнув, що це такий спосіб Іванового протистояння, власне — його світобачення. Він прагнув досконалості, жив чимосьвищим, в іншому вимірі, і навколоїшня суєта вже не варта була його уваги.

Розповідають, що якось у карцер, де сидів Іван, зайшов начальник загону. Був собі такий тихий садист Кишкін. За правилами, при появі начальника, де і коли б це не було, в'язень повинен уставати і відреко-

мендуватися. Сокульський саме в цей час лежав на нарах.

Розлючений Кишкін крикнув: «Сакульський, падимітесь!». Іван незворушно дивиться у стелю і продовжує лежати. Ще кілька безрезультатних вигуків і почервонілий Кишкін щезає, щоб через якусь мить з'явитися з цілою свитою начальства і наглядачів. Іван, заклавши руки за спину, вже спокійно ходить із кутка в куток камери. Дебелий начальник режиму Вельмакін пробасив: «Сакульській, почому ви не поднялись, кагда к вам обращался капітан Кишкін?!».

— До мене ніхто не звертався.

— Ти сматрі, перед нім стаїт чєлавек, а он нікакого вініманія!

— Вибачте, але я перед собою не бачив «чєловєка».

Зрозуміло, що таке зухвальство коштувало Іванові ще одного карцерного терміну. Але саме в цьому був увесь Сокульський.

Наглядачів і всю емведевську рать, яку всі звично називають «ментами», Іван чомусь називав «зеленими мухами». Очевидно, як щось таке, що часом кусає, надокучає, від чого мусиш відмахуватися, але не варти того, щоб на них звертати увагу.

Сьогодні він цілий вечір читатиме мені свої вірші, написані в карцері. Власне створені, бо там писати ні на чому і нічим. Він усі свої вірші знає напам'ять, може читати годинами. І я, забудькуватий, вельми заздрив йому.

Отож, допоки бамкання в рейку — сигнал до «отбою» — не зажене нас на нари, ходитимемо стежиною за бараком, і Іван декламуватиме. Може тому, що я карався також за Слово, він якось безоглядно довірився мені своїм поетичним світом. Тож я був постійним його слухачем після моїх чи його карцерних пауз. Це вже стало чи не традицією, стало як дійство. І було щось у тому дійстві молитовно-обрядове. І виглядало б, може, це дійство театрально з отією повільною Івановою хodoю, при гордій поставі голови із задивленими у простір очима, з дивною ме-

лодикою в голосі, ніби наспів псалмів, якби не така жорстока реальність реквізитів і декорацій: вежі з автоматниками, колючі дроти, гавкіт вівчарок, наш в'язничний одяг...

Поезія Сокульського не прив'язана до дат, постатей, подій, чи якихось окремих сюжетів. Це, власне, поліфонія натягнутих нервів виснаженого рабством краю, за кожним акордом якої може бути ота незрима грань, за якою кінчається терпіння скутого велета — «воляча сила в нас, воляче в нас терпіння...»- запам'яталося. Його вірші — це радше реквієм страсної дороги України на її Голгофу. Бо мусить вистраждати за дітей своїх грішних, за блудних синів своїх, щоб воскреснути.

У контрапункті реквієму десь постійно бринить рев закутих Дніпрових порогів, біля яких народився Іван, стогін закріпаченого рідного степу, а над козачими могилами — орлиний клекіт у високому вкраїнському небі.

Мордовські вірші Сокульського — це знову ж вірші про Україну. «Він безнадійно хворий Україною...» Хворий і тут, далеко від неї. Власне, сама сутність Івана — це роз'ятrena рана України, він — самий біль її приниженої і розтоптаної. В одному з віршів він скаже: «Я той Івась, тієї Катерини. І я знайду тебе, москалю!...».

Насправді, земні Іванові дороги — це не стільки пошук кривдника своєї матері України (він очевидний), як громадянська позиція, яка постійно стверджує: «Я не буду з вами, злочинці! Я не хочу робити вигляд, ніби я не знаю про ваш злочин. Тим паче, я ніколи не стану вашим спільником». І цього досить, щоб у поневоленому тиранами краї зазнати гонінь.

Його судили.

Та найбільша звитяга на дорогах випробувань, коли йдеш неозброєний із відкритим серцем на супостата,— не прагнути помсти.

Іван був глибоко віруючий. Безбожник ніколи не міг увійти в коло його приятелів. Іван тягнувся до до-

брех серцем, навіть якщо ті були закриті в тюремних камерах.

Саме у Володимирській тюрмі Сокульський близько познайомився з Ярославом Лесівим. Ця світла постать потім стане проповідником і духовним пастирем, одним із засновників духовного відродження України. А Ярославова сестра Орися згодом стане вірною дружиною, що без вагань, до останнього дня ділитиме з ним його тягар страдника.

О, дороги страдницькі!.. Ніби перст Божий вказав на цю людину для найважчих випробувань її.

Після першого ув'язнення Сокульський включається у правозахисну діяльність Української Гельсінської групи. І знову суд (10 років концтаборів і 5 заслання). Уже в ув'язненні — ще один суд.

Десь на вигині долі він спіткнувся — і я знаю, скільки коштувало Іванові підвостиця з тим невільницьким хрестом, випростатися і нести його далі.

Більше третини своїх термінів Сокульський відсидів у карцерах і штрафних тюремних камерах. Іван згоряв, як свічка, серед темряви тюрми народів. Та й після звільнення 1988 року його переслідували, а одного разу жорстоко побили. Імперські холуї не могли бути байдужими до постаті Івана — активіста УГС, лідера УРП на Січеславщині, редактора журналу «Пороги», активіста духовного відродження у спустошеному краї.

Уже коли згасло Іванове життя, може, нарешті, вийде у світ перша його книга «Владар каменю».

Цвінттар у Придніпровську. Отут ти й спочинеш, козаче, у рідній землиці. Квіти літа в обрамленні смутку і тихих сліз... І ще — слова тих, хто ще по сей бік:

«Видать, сподобив Собі тебе Господь, Іване! Ти мусив згоріти, бо таке твоє призначення на землі грішній. Тебе обрано світильником правди і ти мусив своїм життям освітити всі темні закутки володінь зла, бо воно боїться світла і вогонь твій для чистих сер-

цем. Ти світив там, де лукавий, користуючись темрявою, намагається розсварити наш нарід...».

«Два пастирі двох братніх українських церков — греко-католицької і православної — сьогодні разом тут молять Царства Небесного для душі твоєї, Іване...

Із Заходу і Східу, з Півдня і Півночі України з'їхались на цю сумну звістку Іванові друзі.

Погляньте, люди, тепер — чи є Східна і Західна Україна?! Подивітесь, як на колінах плаче Західна Україна за східняком Іваном» — каже в прощальному слові Іванова подруга Кулеба.

Михайло Горинь: «Він один, він перший з Дніпровських степів піdnіс голос за покривдженій, упосліджений український нарід!».

Юрко Вівташ: «У сьогоднішньому світі, де так мало лицарів, Іван у своїй постаті поєднав поета і страдника...».

Упала з неба зірка і погасла. Іван, задивлений у небо, пішов у Вічність, щоб залишити людям приклад своєї звитяги і свою поезію:

*Вкраїно, за Тобою — небо!
Високе сонце. Далі грозові.
Не Ти — для нас!
Це ми для Тебе — живі!*

Київ, 1 липня 1992.

Микола Горбаль

P. S. Комусь інтонації моого виступу як на сьогоднішньому вечері, так і давнішого некрологу можуть видатися надто патетичними, а отже й дати підставу запідозрити у відхиленні від земної реальності, від норми.

О, так! Це ненормально! Це велике відхилення від норми! Бо де ж це бачено, щоб нормальній чоловік

писав вірші і за це свідомо йшов у тюрму. Нормальні збирають гроші на машину, будують хати, сваряться за межу. Так, саме так — Сокульський був ненормальним у тому суспільстві. Він був не від світа цього. Є ж у Євангелії слова: « ... бо як би він був від світа цього, то світ своє любив би». Але саме на таких тримається Земля.

І ще: після першого свого звільнення Сокульський відвідав мою матусю і брата Богдана у селі Летяче на Тернопільщині. Я тоді ще був в ув'язненні.

І ще...— переднє слово до збірки поезій Івана Сокульського «Означення волі»:

ДОРОГИЙ ДРУЖЕ!

Тримаєш у руках книжку поезій непересічної постаті. Про автора доречніше б говорити як про лицаря духу та страдника за ідею вольності.

Коли юнаку з-над Дніпрових порогів з Божої ласки відкрилося видіння всіх жахіть осквернення Вітчизни, неспокій будителя виповнив його груди. І цей во-гонь палав у ньому до останнього подиху.

Відомий український політик Михайло Горинь сказав про Івана Сокульського: «Він один, він перший з Дніпровських степів підняв у лиху годину голос за покривдженій, упосліджений український нарід».

Неважко здогадатись, чого коштувала така відчайдушність юнакові з козацьких степів.

1966 р. — виключено з Дніпропетровського університету. 1969 р. — засуджено за т. зв. «антирадянську діяльність» (4,5 роки).

Відбувши покарання, вступає в Українську право-захисну Групу, за що у 1980 заарештований вдруге (10 років особливо суворого режиму і 5 років заслання). Визнаний особливо небезпечним державним злочинцем, рецидивістом. Відбуває покарання в сумнозвісному таборі смерті — с. Кучино на Уралі. У цьому ж таборі добавляють йому ще 3 роки ув'язнення.

Більшість покарання відбуває у карцерах та камерах найважчого режиму.

Не зважаючи на все це, він з дивовижним внутрішнім спокоєм складає одухотворені, чисті, піднесені вірші.

Хоча більшість поезій Івана Сокульського позначені топонімікою Мордовії та Уралу (місця ув'язнення) — це не є невільничі плачі, це не є нарікання на долю, це радше — усвідомлення незворотності свого земного призначення. Сам він про це скаже: «Перемінити чорновий начерк долі, з яким народжуємось, невзмозі вже ніякі обставини нашого подальшого існування у світі». Він вірить у вищий Вселенський Розум, у Бога і прагне наближення до Абсолюту і вже через це є великим ліриком у драмі українського духу.

Складається враження, що його поетичне слово має потустороннє начало — трансцендентне.

Вчитаймося у розкрилену свободу духу, що виходить із закутого неволею тіла, а все ж дихає українською вольницею.

Він не торкається своїм словом дріб'язкових реалій дня, він вище; він остерігається заплямуватись атрибутикою зла; він зигзацею лине понад мордовіями та уралами у зболене і вимріяне кохання: злитися із стихією духмяного степу і широкого Дніпра, влитись прозорою, щімкою музикою неба, чим була для Івана Сокульського Україна.

Микола Горбалъ.

09. 11. 2000.

Сьогодні нашого відкритого листа надрукувала газета «Українське слово». Під великим дебільним заголовком — «Підтримати уряд Ющенка!». Хто їх просив нам заголовки вставляти? Хіба закликаємо підтримати Уряд? Просили не цікувати його. Може видатися, що це лист на замовлення. Такі заголовки — вед-

межа послуга Ющенку. Якби редакція справді хотіла цього, то могла б доглупатися, що його не треба підтримувати, він, як ніхто з його попередників, на своєму місці і тримається впевнено. Про це у заявлій сказано. За короткий час у нього найефективніший результат.

То ця газета розпиналася на підтримку кагебіста Марчука, то... Краще дали б заголовок — «Марчук, дай спокій Ющенку!».

Тепер основною ідеєю Марчука є продати Український газопровід Росії. Добре б прочитати щось з цього приводу Левка Лук'яненка чи Юрія Бадзя. Опротестування Мороза читав, а їхнє — ні. Перед виборами не було ж ради — Марчук і тільки. Минулого року опонував Бадзьовій статті «Координати порятунку...» (цей порятунок, за Бадзьом, — у Марчуку), але газета «Літ. Україна» (там друкувався Бадзьо) відмовила мені.

«Голос України» поставив такі корективні умови, що я відмовився. Надрукувала, щоправда, з деякими купюрами американська «Свобода», але ж там немає наших виборців. Надрукував також львівський «Високий замок», викинувши з тексту все, що стосувалося Марчука.

Треба буде віднайти цю статтю.

P. S.

З ПРИВОДУ «... КООРДИНАТІВ ПОРЯТУНКУ»

Власне, стаття Юрія Бадзя у «Літературній Україні» від 17 червня 1999 р. мала дещо ширшу назву: «За крок до катастрофи і координати порятунку». У мене не викликає жодного сумніву чесний і аргументований аналіз політичних процесів в Україні за час «національної революції 89-91 років» та подальших восьми років незалежності, зроблений Юрієм Бадзьом, що, врешті, й привело його до узагальнення — «за крок до катастрофи». Мене дещо здивували його «коорди-

нати порятунку». Виявляється, єдиний, хто може порятувати зараз Україну — Євген Марчук.

Не заперечую, що колишній генерал КГБ, як громадянин України, має право балотуватися в президенти і, очевидно, має своїх прихильників. Дивує інше: найбільш ревно агітують за цю кандидатуру дехто з відомих колишніх політв'язнів (?!).

Якось з цього приводу досить образно висловився Дмитро Корчинський: «Це смердить!».

Правду кажучи, мені, як колишньому політв'язневі, це також недобре пахне, але намагаюся збегнути їх — шукають твердої руки, щоб, нарешті, навести в державі порядок.

Але які підстави вважати, що це саме та рука? Будучи прем'єром, ця рука не зробила ні одного різкого жесту в бік утвердження державності. Навпаки: чого вартий один епізод — ганебний інцидент із похороном Патріарха. (Не беру до уваги аж надто різкі жести КГБ впродовж десятиліть до всього українського). Може, Євген Кирилович, будучи Прем'єр-міністром уже незалежної України, висунув свою програму порятунку держави, оприлюднив її, а Кучма, бачте, не дав йому її зреалізувати? І, грюкнувши дверима, Марчук пішов з прем'єрства, щоб сьогодні, цілком логічно, пропонувати себе у президенти. Але ж не було такої програми — як тихенько прийшов, так тихенько й пішов.

Якось мій колега і приятель з Верховної Ради з приводу відставки Є. Марчука висловився: «Утік із поля бою, як дезертир, не зробивши ані холостого пострілу». Не маю що до цього додати.

Світовий досвід підтверджує, що несконсолідований нації важко домогтися швидких успіхів у національно-му господарстві. Тому дуже важливо мати у державі потужний об'єднуючий фактор. КГБ не міг бути таким для України, бо виконував іншу функцію. Абсолютно переконаний, що розбрат міжконфесійний, на початку 90-х, не обійшовся без рук КГБ. Маховик легше запустити, ніж його зупинити. І цього горя матимемо

ще надовго. Для нейтралізації лиха найбільше могла б прислужитися Служба Безпеки України. Але бажання посприяти щось не видно. Хоч чому б не розказати, які циркуляри йшли тоді з Москви щодо цієї сфери? Чи своїх не засвічують? Очевидно, «своїми» й надалі залишаються колишні радянські сексоти (секретніє сотруднікі) і провокатори.

Чи, може, піддано їх усіх обструкції?

.....

З радіожурналістських опитів останнім часом можна почути: «Який президент потрібен зараз Україні?». І часто звучить відповідь: «Україні потрібен зараз генерал де Голль!».

А й справді, не завадило б.

Правда, тут закралася невеличка різниця: генерал де Голль прийшов у президенти із руху опору, воюючи проти окупантів, протиставивши себе своїм же колаборантам. Прийшов з руху опору, а не з табору колаборантів!

Але це так, між іншим.

Всі ці роздуми спричинені одним — хто має стати тим великим об'єднуючим фактором? (На жаль, серед нашого брата націонал-патріота у політиці є просто генії розбрата).

Юрій Бадзьо у своїй вищезгаданій статті відзначає: «На мій смак та розуміння, нині в Україні маємо двох політиків історичного, загальнонаціонального масштабу — Олександра Мороза та Євгена Марчука».

І я так вважаю.

Юрій Бадзьо віддав перевагу другому, будучи «з середовища політв'язнів»(?). Я маю іншу думку. Але хочу уточнити, що вищесказане аж ніяк не заперечує, що у Євгена Марчука, як особистості неординарної, під впливом світових перемін за останнє десятиліття не відбулася еволюція свідомості у бік національної і державницької ідеї. Все ж таки розумний чоловік (це О. Ткаченко все міряє вчораšнім днем). Навпаки, я вважаю, що поєднання зусиль Є. Марчука і О. Моро-

за (створення своєрідного виборчого тандему) увінчалося б перемогою.

І цією статею аж ніяк не хочу протиставити їх один одному, а лише намагатимуся з'ясувати пріоритети і, по можливості, спонукати їх до зближення і мудрого компромісу.

Юрій Бадзьо у своїй статті визначав ці пріоритети за критерієм — «той сказав так, а цей каже так». І цього виявилося досить, щоб з'ясувати, хто добрий, а хто поганий. Я ж намагатимуся «судити по ділах їхніх».

Якщо взяти до уваги, що Україна на президентських виборах у своїй більшості дає перевагу лівацьким програмам (так було 1990 р., так сталося й 1994 р., так, очевидно, буде й зараз), то, як на мене, в порівнянні з попередньообраними, найбільш готовий з того середовища бути *Президентом України — Олександром Морозом*. Не боюся, що це можуть бути «думки проти течії» (запозичення у Юрія Бадзя — М. Г.).

Будучи народним депутатом України XIII скликання, я так ні разу, за 4 роки, не знайшовся на бодай кількахвілинну приватну розмову з Головою ВР Олександром Морозом. Можливо, він мене й не зовсім пам'ятає. (*Цим застерігаю себе від звинувачень в упередженості*). Та й фракційна моя приналежність, як правило, була опозиційною до нього, але, не дивлячись на це, я виніс з Верховної Ради стійку думку про цю особистість, як про людину толерантну, інтелектуала, доброго гнучкого політика і натхненника консолідувати націю.

Знаючи про стійкий стереотип у певної частини української спільноти, не боюся осуду і повторю ще раз — *знаю його як натхненника консолідувати націю*. І, думаю, що майбутні історики, позбавлені цьогочасної зашореності, дійдуть такого ж висновку.

Можливо, це ззвучатиме: Олександр Мороз, як політик, на час становлення української держави зробив багато, щоб не допустити розколу нації (а підстав і сил для такого розколу у дев'яностих не бракувало).

Пригадую, як після якогось комуністичного свята права частина парламенту у сесійній залі почала дорікати: «Що це за голова Верховної Ради незалежної України, що ходить у колонах під червоними прапорами?» і т.п. Мороз стримано відповів: «Так, ходив, але це наш український народ. Таким він сьогодні є. Вони мене запросили — і я до них прийшов. Запросіть ви мене і я прийду на ваше зібрання». (*Не ручаюся за дослівність, але за суть, — пишу з пам'яті, а не зі стенограми — М.Г.*).

І справді, на якесь інше «червоне свято», здається першотравень, Рух запросив його і він прийшов на Софіївський майдан, і виступив перед людьми, і виступ його був державницьким. Він тут же запропонував, щоб В.Чорновіл пішов з ним і виступив на подібному мітингу комуністів, що зібралися на Європейській площі. І вони пішли туди разом. Це вже справа інша, що комуністи заулююкали Мороза і не дали слова Чорноволу. (Про комуністів України — окрема тема, якої торкнуся нижче).

Хіба цей навіть один епізод не є яскравим прикладом потреби Мороза до порозуміння, до зближення, до консолідації? Ще на III з'їзді Руху (я тоді ще не був депутатом України) Олександр Мороз, отримавши запрошення, прийшов і виступив. Пригадую, виступ його носив соціал-демократичне забарвлення, і це аж ніяк не був антидержавницький виступ. Правда, серед нашого брата також не бракує охочих поулююкати, не особливо вслухаючись, про що йдеться. Це також правда, що на той час Мороз очолював у вперше демократично обраному парламенті (XII скликання) ліву більшість, т. зв. «групу 239». Але згадаймо, чи не цей саме парламент прийняв Декларацію про державний суверенітет, а згодом проголосив незалежність України? Догадуюсь про контрагументи — мовляв, так склалися умови і Мороз тут ні при чому, така була політична ситуація і т. д. І все-таки, і все-таки...

Пізніше комуністи дорікатимуть Морозу, що будучи Головою Верховної Ради, за 4 роки він так і не

спромігся залучити Україну до МПА (*Міжпарламентська Асамблея країн СНД — інструмент реставрації советської імперії* — М.Г.). Така, бачте, вада політика Мороза. Та найголовнішим аргументом на користь кандидата у президенти Олександра Мороза є прийняття Верховною Радою в 1996 р. Конституції України.

Я ту «конституційну ніч» невідлучно пробув у сесійній залі і мав можливість «воочію» спостерігати силу волі і наполегливість політика Мороза. На най-суперечливіших статтях він своїх соратників з лівого флангу десятки раз відправляв із залі: «Вийдіть, порадьтесь ще, ми мусимо дійти згоди, мусимо прийняти цю статтю».

Ранком Конституція була проголосована, раділи і обнімалися усі присутні в залі.

Можливо, грішно так думати, але я й зараз вважаю, що при тому складі Верховної Ради, якби голосував хтось із наших націонал-патріотів, то ми й донині не мали б Конституції. А те, що Президент хотів винести на референдум, при тодішньому негативізмі у суспільстві, то можна собі лиш уявити, щоб це була за Конституція.

Особисто для мене є надзвичайно важливим, що у преамбулу Конституції внесено поняття Бога, Бога з великої літери. Це ніби одухотворило найвищий документ держави і заклало надію. (Якби цього Слова аж так дуже не хотів Мороз, повірте, його там не було б). Цю деталь уточнюю для тих наших дуже віруючих жіночок, у яких на обличчі написано: «тільки не за Мороза!».

Кажуть, що під час так званої минулорічної «спікеріади» (дволітнього обрання голови ВР) представники соціалістичної фракції підходили до керівників Руху з пропозицією підтримати їхнього лідера з умовою, що першим заступником буде представник від Руху. Рух відмовився. Якщо це так, то дуже прикро. Сьогодні вже бачимо, що якби так сталося, то наскільки благонадійнішою була б ситуація у державі. Та й роз-

колу у Русі, очевидно, не відбулося б. Але що зараз про це згадувати...

Як же розібрatisя простому виборцю, хто є хто, коли часто досвідені політики не можуть побачити очевидного? Ким насправді є цей непересічний український політик Олександр Мороз зараз?

Офіційно:

Народний депутат України, Голова якогось там Комітету Верховної Ради, Голова Соціалістичної партії.

Для екзальтованого націонал-патріота:

«Комуняка. У президенти? В жодному разі! Та ви що?!».

Для комуністів України:

Прокомуnistична газета «Горькая правда» об'явила Мороза «ренегатом», завзятим і непримиреним ворогом соціалізму. Ось кілька цитат із їхньої статті:

«Соцпартія України відкрито заявила устами свого голови про відмову від класової боротьби, від рішучих дій і продекларувала курс на загальну «злагоду».

«Повною мірою зрадницька, антикомуністична, антінародна сутність цього діяча проявилася під час утвердження Верховною Радою так званого Конституційного договору».

«Мороз — український Кvasnєвський».

Стаття в «Горької правде» закінчується патетичним акордом: «І ми, для кого Велика, Прекрасна і Безсмертна ідея соціалізму і комунізму є змістом життя, говоримо: «Прощайте, пане Морозе!». (Згадаймо, що в Україні ніколи не було своєї національної комуністичної партії. За Радянського Союзу це було

регіональне відділення імперської КПРС, а у незалежній Україні - це політичне об'єднання, побудоване на ідеології ностальгії за імперією, що розвалилася, і яке прагне її реставрації. Класично такі політичні формaciї називають - «п'ята колона». — М. Г.).

Для Наталії Вітренко, лідера прогресивних соціалістів:

Якось, з'ясовуючи стосунки з Головою Верховної Ради Олексадром Морозом, Наталія Вітренко з трибуни Верховної Ради заявила: «Мороз никакой не левый, он просто национал-либерал». Мене така аргументація ошелешила. Після цього я уважніше почав придивлятися і до того, кому поставлено діагноз, так і до тієї, хто поставив.

У своїх діагнозах п.Вітренко згодом просунулася значно далі. (*Цитую вислови з газети «Сьогодні» від 30 червня*)

«Мороз — оборотень в левом движении».

«Мороз — вообще могильщик советской власти в Украине. Он протащил в Верховной Раде нынешнюю Конституцию...» (Отака біда — «протащіл Конституцію». Як на мене, Наталія Вітренко - класичний більшовик. Владу рад розуміє як диктатуру і терор. Очевидно, тут з Морозом вони розійшлися. I назавжди. — М. Г.).

Як на мене:

Мороз — людина, що виросла за радянської влади і вихована нею, але здатна на аналітичне мислення й переоцінку вартостей. Свою соціалістичну партію делікатно представляє як спадкоємницю українських соціалістів початку століття: Грушевського, Винниченка та ін. Яскравим прикладом цьому є ініційована фракцією соціалістів виставка-експозиція у Верховній Раді — «80 років Українського парламентаризму».

(Добре, якби врахували помилки своїх попередників. — М. Г.). Успадкував чисту українську селянську мораль і, як мені відомо, живе у лоні української культури й зачарований українською піснею. Як чув із розповідей про нього як сім'янина, то, виявляється, він є добрим християнином, а либо ні і не підозрює про це.

Насправді, чи аж такою суперечливою є постать Мороза? Для мене є все очевиднішим — Мороз стає найвиразнішим представником української соціал-демократії (бажано цей висновок не ототожнювати з політичними партіями України, що носять аналогічні назви, а їх уже з півдесятка, частина з яких є політичним прикриттям для шахрайств і махінацій їхніх лідерів і нічого спільногого не мають з практикою соціал-демократії). І чи не є сьогодні ця модель (соціал-демократія), з огляду на ситуацію, найоптимальнішою для України? Не побоялися ж у наш час цієї дещо лівацької ідеології Литва, Польща, Швеція, Франція, Німеччина та інші європейські країни. А якщо так, то цілком очевидно, хто мав би бути на вершині піраміди цього задуму в Україні. І ще раз напрошуються, що тут Морозу дійовою підтримкою в об'єднанні зусиль і намірів міг би стати Євген Марчук. А для цього потрібен компроміс. Залишається надіятись: коли для останнього долі України дійсно важливіша, ніж власне марнославство, то такого компромісу буде досягнуто.

Якщо нинішня влада, обклавши сумацькими ділками, для яких національний інтерес став другорядним питанням, де стає очевидною спроба підпорядкувати нею собі судову владу та нейтралізувати тих, хто мав би гарантувати безпеку держави, де щораз виразніше спостерігається безпардонне підмінання владою під себе засобів масової інформації, то ми, як справді, на грані втрати правової державності. А, отже, цитований вже висновок «за крок до катастрофи» набирає логічного змісту.

В Україні вже дозріло ціле нове покоління, мисляче державницьким інтересом, не заплямоване шахрайством та захланністю і готове захиstitи як свою національну ідентичність, так і дотримання Конституційного ладу, але треба знайти точку опори для чину.

Останнім часом часто посилаються на Липинського, що державу можна побудувати, поєднавши зусилля патріотів та фахівців з минулової влади. Актуальність цього є очевидною й нині. Наприклад, мені страшенно прикро, що знаючий, дійовий і відданий українській справі політик Іван Плющ належно не реалізовує свого дару. І таких сотні.

Повернуся до основного.

Якщо соціал-демократизм Марчука є його переконанням, а не даниною моді, і якщо правий спектр українських політиків підтримує Марчуковий соціал-демократизм (Соціал-демократичний союз є базовою опорою Є. Марчука), то чому б Євгену Кириловичу не зблизитися і дійти пропонованого мною порозуміння з політіком, для котрого, як на мене, соціал-демократія є дійовою сутністю життя і він, на даний час, є її найвиразнішим представником в Україні.

Микола Горбаль

(Нафодний депутат України XIII скликання)

P. S. Стаття була написана перед виборами, які знаємо, як закінчилися. Чи був цей текст продуктом кон'юнктури? Не! Я не був у команді Мороза, я вийшов з активної політики і не бажаю у неї повернутись. Я лише опонував Бадзю щодо його безапеляційного вибору «координатів порятунку». Чи є щось у статті такого, чого зараз волів би не сказати, чи сказав би не так. Є. На мотивацію Юрія Бадзя, що Україна зараз має двох політиків загальнонаціонального масштабу — Є. Марчука та О. Мороза, я відповів, що і я так думаю. По правді сказати, я і тоді не думав, що Марчук належить до таких, але прийняв правила гри, запро-

поновані Юрієм. Інакше стаття на протиставленні не вийшла б. Та й мої аргументи у статті самі заперечують мое попереднє твердження. Мав надію, що статею вдастся зблизити двох кандидатів, а не протиставити їх одному (стаття була написана до створення т.зв. «Канівської четвірки») на користь справі. На той час здавалось нелогічним демонструвати категоричну Марчуку деструктивність. А шкода — саме його зусиллями вдалось підсадити на трон Кучму.

І ще не зовсім у мене було аргументів щодо Морозового соціал-демократизму, але своїми роздумами я свідомо «штовхав» цього політика з лівого флангу до центру. І зараз вважаю, що мені на душі було б спокійніше, якби соціал-демократію в Україні очолив він, а не В. Медведчук. І що довше він буде мурижитись — на угоду частини членів своєї партії — з ідеологією «відкритого соціалізму», що в Україні асоціюється з російським комунізмом, тим більше втрачатиме свої позиції, як політик. Його передвиборче гасло — «За чесну владу» мало підкріплення його власною життєвою позицією і є мені симпатичним і сьогодні.

11. 00. 2000.

Слухав по «Свободі» своє інтерв'ю, записане 08. 11. 00. Передача Ірини Халупи вийшла досить змістовою. Мій виступ був лиш одним епізодом у ній. Зараз бачу, що усний текст звучить переконливіше, ніж те, що переписав. Повтори, кострубаті речення. Мусив щось викинути, дещо уточнити — без мовної інтонації невиразне. А, загалом, нічого нового, про все це я уже десь висловлювався. У передачі взяли участь: Мирослав Попович, Дмитро Степовик, Богдана Костюк, язичник Віктор Лінчевський та інші. Але виступ Олекси Починка щодо симбіозу московського православ'я і більшовицького комунізму зацікавив підходом до теми. Зацитую лише кілька речень.

О.П.: «...ерозія християнських засад призвела до того, що світогляд комуністичний легко монтувався у ту частину свідомості, де перебуває мета-програма, тобто базові людські цінності. Він проник в організм, як вірус, що маскується під клітину, а імунна система не може його розпізнати, або й приймає за свого. Адже віруси завжди маскують свою присутність і свою непотрібність, як і сатана, що є великим мастаком усе заплутувати. Через це сьогоднішні комуністи, через сімдесят років кривавої драми, не бачать особливих протиріч між офіційною російською Церквою і комунізмом, бо і мета і засоби є майже однаковими, а Христос оголошується першим комуністом. Як і православна ортодоксія, так званий марксизм-ленінізм є догматичною вірою, а комунізм — це вже не небесний, а земний рай, де течуть молочні ріки у кисільних берегах, а кожному віддається за потребами.

Дорогу туди знає вождь, або ж месія. Хто не працює, або ж не вірює у вождя-месію, як верблюд через вушко голки не зможе пролізти до раю, себто — комунізму. Хто був останнім — стане першим. І буде керувати кухарка панами, а пани потраплять до пекла-гулагу. Брати і сестри во Хресті перетворились на: людина людині друг пролетарського походження, товариш і брат. Нема ні еліна, ні іudeя, ні українця, ні литовця, ні злого чечена. Усі в інтернаціональному царстві братерства знеосіблюються до радянського мушиного народу. Усе навколо народне, усе навколо колгоспне, начебто, як у перших християн. Позривали ікони, аби клястися і чистити себе під портретом вождя. Отже, не будь-яка теорія зможе поселитись у людській психіці. Потрібне поживне середовище. Психіка повинна бути готовою сприйняти теорію і пропустити її, як свою, як рідну. Через це в українців так погано ідуть сьогодні справи, що мета-модель московського православного ортодоксія з російським комунізмом змінюється не стільки на справжні християнські цінності, без яких неможливою є демократія європейського типу, оскільки спирається вона на ідеї

вільної людини, відповідальної перед Богом, скільки на жахливу суміш поганства з астрологією, ворожбиства з вірою у відьом, зурочення і усяке інше. Допоки українці не прочистять самі собі мізки, нічого доброго не буде. Адже і влада, і новоявлени духовні вожді насправді користуються з того, що вони ще погано, як щойно прозрілі сліпці розрізняють речі. В тім є ознаки того, що процес, як то кажуть, пішов. Але, як усякий процес духовного очищення, він є найбільш драматичним, хоча і мало помітним та тривалим».

Ірина Халупа: Це був Олексій Починок з думками про те, чим сьогодні наповнюють цю духовну порожнечу, яка постала внаслідок руйнації християнських зasad комуністичною владою. Останні роки Україну усе більше заполоняє хвиля різноманітних ворожок. У різних друкованих виданнях публікуються астрологічні прогнози, які часто заперечують один одного. З іншого боку, в Україні відбувається розквіт місіонерства різних Церков і конфесій. На цьому тлі почала відокремлюватися від усіх язичницька громада, що вважає лише себе «справжніми українцями». Мій колега Богдан Кошовий записав на цю тему розмову з поетом Миколою Горбалем.

Б.К.: Пане Миколо, на хвилі перебудови почалося відродження не тільки православної Церкви, не лише катакомбної греко-католицької, але й РУНвіри — рідної української національної віри, що ґрунтуються на дохристиянських язичницьких віруваннях українців. Що Ви думаете про язичництво в нинішній Україні?

М.Г.: Здавалося б недоречно заперечувати «рідну, українську, національну», коли сам, начебто — націоналіст, за національну ідею карався? І все-таки — мені шкода людей, котрі хотути знайти порятунок у дохристиянському минулому України. Шкода.

Оглядаючись в історичну ретроспективу, я не знаходжу благодаті Божої у нашему язичництві. А спроби робити компіляції з метою облагородження мину-

лого — можна зрозуміти, але мені було б не можливо змусити себе цьому ще й поклонятися. Для мене й справді наука і життєвий приклад однієї Бого-людини, Христа, достойна поклоніння, вона виразно відтінила зло від Божого промислу. І хочемо того чи ні — християнство уже стало загальнопланетарною цивілізацією. Це уже справа інша: чи захоче земне зло призвати нову істину. Гадаю, і те, що ця Богопослана постать прийшла в Іудеї, теж не випадково. Між іншим, на сьогодні громада християн в Ізраїлі є чи не наменшою серед країн.

А що до «рідна», «українська», «національна», «патріотична», то скажіть мені, будь ласка, літавці—католики, менші патріоти, ніж ми, українці? Чи католицька Польща, що завдячуючи Церкві розхитала і розвалила комуністичну систему в Європі, є меншими патріотами ніж ми — я цього сказати не можу. Так, свою історію треба знати, дохристиянську — теж, але це не означає, що вона варта обожнення.

В світі сьогодні є сотні мільйонів християн. І ця наука шириться. І це прекрасна наука, наука терпіння, смирення, наука, яка, врешті-решт, повинна принести в світі мир і злагоду. І я не бачу їй альтернативи.

Б.К.: Мій колега Олекса Починок вважає, що демократія європейського типу в Україні неможлива, оскільки конфесійно-релігійна карта України нагадує жахливу суміш поганства з астрологією, ворожбитества з вірою у відьом, зурочення і всяке інше. Який фактор чи фактори більше сприяють цьому — переважання в нинішній Україні православ'я, зокрема московського штибу чи щось інше?

М.Г.: Насамперед, християнство не заперечує, а тільки підтверджує, що постійно, кожен день за кожну душу на землі йде потужна боротьба між силами зла, тобто демонічними силами, і силами світла, серед яких є Христос. Так що будуть і ворожіння, будуть, і поганські теорії і нікуди ми від того не дінемося. Щодо православ'я, то я належу до Церкви, яка називається греко-католицькою, тобто католицька візан-

тійського, православного обряду. Яке її місце у світі? Тут є стаття переді мною, інтерв'ю з одним священиком російської православної катакомбної Церкви, який не визнає сьогоднішню офіційно діючу в Росії, що є при владі. (Власне, в Росії офіційна православна Церква завжди була державною Церквою, отже інструментом великороджавності і російського шовінізму. І не дивно, що їхні священики, оті пузані в рясах, сьогодні спускаються в шахти атомних ракет і освячують їх. Освячують витвір диявола). То цей катакомбний священик каже: «Я у 89 році разом стояв в Москві, коли пікетували греко-католики з домаганням відновити їм заборонену Церкву, і запитав одного з представників московської патріархії: «Как же так, вы ужились с атеистами и коммунистами и не можете найти общего языка с братьями во Христе?». Відповідь — однозначно негативна.

А не можуть вони зжитися з тими, хто хоче бути незалежний від них, бо для Росії Церква була завжди державним інструментом, і імперія не позбулася бажання стати третім Римом. Стати не для служіння Богові, а для світового панування. Для них релігія — ідеологія великороджавності, а не духовний світ московитів.

Б.К.: Ви на початку відповіді згадали боротьбу між добром і злом. Чи я правильно зрозумів, що у цій боротьбі між добром і злом язичництво можна поставити в один ряд з ворожицтвом і що це лінія зла?

М.Г.: Ну, в якійсь мірі, так. Оскільки — це багатобожжя. Для язичника усі містичні сили — божества. Він може молитися Перуну, може молитися якомусь там іншому богу, третьому, десятому, який, він вважає, відає певною сферою буття. Це можуть бути і демонічні сили. В Україні поганські звичаї зберігались досить довго. Та хоч згадаймо «Тіні забутих предків» Коцюбинського. Оті всі ворожіння, чари — все йде із поганства. Воно живуче й сьогодні — а ви подивітесь в газетах, в оголошеннях: «гадаю на картах», «ясновидиця така-то» і таке інше. Очевидно, що хтось із

них може мати якийсь контакт з чимось потойбічним. Боюся цього. Де гарантія, що цей контакт безнадійно не віддалить вас від промислу Творця небесного.

Б.К.: Пане Миколо, а скажіть, що на Вашу думку живить сьогодні це язичництво, цю РУНвіру конкретно?

М.Г.: Я мав можливість бачити оту «Біблію» Силенка, апостола цього вчення. Читати її — анекдотично. За подачею матеріалу — це той же більшовизм, це та ж нетерпимість, те ж несприйняття. Тільки з іншого полюсу.

Б.К.: Поки українські церкви відроджуються, все впевненіше на нашій землі почивають себе нетрадиційні для України церкви та їхні місіонери. Якою є Ваша думка з приводу нової ситуації останніх років?

М.Г.: Насамперед, що таке — традиційні? Християнство також свого часу прийшло, як нетрадиційне. Але ця наука вже живе в Україні, за неї тисячі, мільйони людей віддали своє життя. Я вже не кажу про тих священиків, тисячі яких і в Україні, (і православних, і греко-католицьких) свого часу за віру були відправлені в ув'язнення, які терпіли, дотримуючись цієї науки, маючи перед собою образ свого Учителя — Христа, який був розп'ятий за істину. Якщо проповідник несе таку ж місію, то чого його боятися? Що зробиш, коли часто-густо неофіт, який приходить до Бога, від тих проповідників має кращу можливість зіткнутися із справжньою Христовою науковою, ніж в деяких «традиційних Церквах». Та й чого гріха тайти, серед духовенства наших «традиційних Церков» не так вже й мало «богопромисловців», що не може не відштовхувати. Тому не боюся місіонерів-проповідників, головне, щоб їхня наука робила людину християнином — добрішою, благороднішою, жертвеннішою. Там, де є справжній пастор, а не ділок у храмі, до нього прийдуть.

P. S. Зараз до цього тексту добавив би зі Сверстюкової «На святі надій» лиш одну фразу: «Від таїнства

хрещення почалася наша дорога до джерел біблійної історії, а відтак до історії власної. Недарма ж наші літописи починаються від створення світу, а наше літочислення — від народження Христа. Недарма Володимир Великий височить у нашій історії над віками». (Ст. 157).

16. 11. 2000.

Зателефонував зранку Василь Овсієнко, сказав, що у нинішньому «Українському слові» є його стаття. Пішов на ринок, за продуктами, а по дорозі й газету купив.

Дійсно — «Наш Президент у Російському полоні». Досить велика стаття. Починається з докору Кучмі, що він десь там висловився не як Президент України, а як типовий малорос, що уже в котре принизив Україну перед світом. Натякнув Василь й чим для України є Росія: «Ta ж російська імперія — то наш найлютіший ворог! Про це свідчить увесь наш історичний досвід»... «А Кучма досі оточує себе саме тими російськими окупантами та їхніми нащадками, вони унього перші дорадники. І радять йому так, щоб Україна не стала справді самостійною». Згадав Василь і — «Адже Л. Кучма теж записувався «руssкіm», коли кандидував у депутати. Він досі зоріентований на російську культуру (це видно хоч би з того, які прислів'я і сталі вислови вживає, які пісні цитує, концерти яких артистів підтримує). Він — прихильник російської Церкви, яка молиться не за Україну, не за Президента України, а за російського Патріарха, за російську державу (і російського президента!), за перемогу російського війська (розуміймо: спершу над Чечнею, а потім над Україною)». Добре написано, перевеконливо, емоційно — всього не зацитуєш. Молодець Василь. Але, все ж таки, виникає одне питання: Василю, ви що й справді тільки тепер побачили, що Кучма є саме такий, який він є? Я б не зацитував деяких

уривків з цієї, блискуче написаної статті, якби у ній не один пасаж, який для протиставлення мушу зацитувати також: «Я теж агітував і голосував за Леоніда Кучму. Бо дуже не хотів на посаді президента мати комуніста або кагебіста: тоді Україні довелося б негайно повернутися у «тюрму народів» — пише Овсієнко. Оце, Василю, і є той черв'ячок, на який клюнула більшість в Україні і обрали президента, як ви кажете, — малороса. Тільки лякаючи комунізмом, ця сіренька постать, на угоду антиукраїнським силам, зуміла зайняти найвище місце у державі. Власне, варіант цей добре відпрацьований у Москві: «нє оберъоте Ельцина, прідуть комуністи». (Це вже справа інша, що — не добувши терміну — він, Єльцин, передасть владу кагебісту Путіну, але ж і Кучма не відстає — запросив у свою команду кагебіста Марчука, щоб його руками розгромити національно орієнтований уряд, щоб, чого доброго, цей уряд не викопав рів між Україною і Росією). Немає аж ніяких підстав звинуватити мене у симпатіях до комунізму, але я й справді вважаю зараз загрозу комунізму в Україні — жупелом, яким бандократи лякатимуть й надалі застрашений більшовизмом народ, щоб залишатись при владі. Гадаю, що комунізм, як російська ідеологія у ХХ столітті, здох у Біловезькій пущі. Перед цим Єльцин демонстративно, на з'їзді вийшов з комуністичної партії, але це не означало, що вона без нього не може існувати і що вона йому забуде такий зухвалий демарш. Іншого способу позбутися цього витвору тиранії, як розпустити Сов.союз не існувало. Заколот лише прискорив процес. Розпустивши Советський Союз (з притаманним Єльцину рускім ухарством), комуністична партія (Советського Союзу) стала фікцією. А ми — «...комуністи, комуністи...». Ну є у Франції комуністична партія, ну є в Америці, ну й що? Та й у нас собі така буде, нехай ще пограються трохи пенсіонери — з ослаблою пам'яттю — у ностальгічні ігри в леніна та в революцію. Нехай після «забивання козла» обговорюють план походу на штурм Києва. Тे-

пер Росія старатиметься тримати Україну біля себе православієм, а не комунізмом, від якого вона сама відмовилася. Зараз православіє є ідеологією російського імперіалізму, і Олексій-II є не гіршим (по своїй демонічності) її ідеологом, від ідеолога Суслова. Національні комуністичні партії у постсоветському просторі, після усього пережитого народом, не мають ґрунту ні для самоутвердження, ні, тим паче, для реваншу, хоча б тому, що нові багачі (олігархи) здебільше люди з того ж оточення (кравчуки, медведчуки, марчуки, пінчуки), — вони не дозволять (служба безпеки, поліція і армія приватизована зараз також далеко не комуністами). А щодо — «тоді Україні довелося б негайно повернутися у «тюрму народів»», думаю, це також придумана байочка. Ну прийшов у Білорусії комуніст Лукашенко до влади, ну і що? Хіба, що те, що національна опозиція стала виразнішою, як була при Шушкевичу (при владі там недруг Білорусії, а у нас же «наші»). Ну і що, може, етапами її, опозицію, усю у «тюрму народів»? Він, Лукашенко, за союз з Росією більше, як сам Єльцин, ну і що? Він більший анти-західник від Садама Гусейна, ну і що? Зате патріоти Білорусі знають, що у них антинаціональна влада, з якою треба боротися. А у нас що? — «Осанна фальшивій позолоті». Саме так називається стаття Ольги Сухорізової у цьому ж таки числі «Українського слова» з підзаголовком: «Жити у державі, з якої намагаються вихолостити українську душу, — страшно». Далі вона пише: «На жаль Кучма не належить до Української культури, не знає її, не розуміє. Отже, не дивно, що такого нищення української національної свідомості, як за останні роки, Україна ще не знала. А її, тої свідомості, й так уже було замало для протистояння. Саме за ці роки при повністю відкритих шлюзах для антиукраїнських сил і повній беззахисності українства, навіть деякій загрозі його з боку держави (бо б'ють же завжди українців), українство перейшло ту критичну межу, за якою — прірва. Жити в державі, з якої вихолощено українську свідомість, — страшно».

їнську душу, — страшно. Зрадництво піднято до рангу «мудрої державної політики». (...) «Дивує, що браття, виричиваючи очі, співають дифірамби «реформатору», дивує, що галицька інтелігенція влаштовує овації стоячи. Чому такий бездум, брак розуміння і волі?».

P. S. Ці мої міркування були надруковані, з деякими корективами, у Кременчуцькому «Інформаційному Бюлетні» з таким коретеньким додатком в кінці:

«Василь Овсієнко завжди залишиться моїм добрым приятелем. Мої міркування з приводу його статті не є йому докором. У бурхливому житейському вирі час змушує кожного мислячого міняти орієнтири згідно з власним сумлінням, щоб не поплисти за течією лукавих. З часом кожен по своєму починає це усвідомлювати. Ніхто з нас не хоче бути на арені історії у ролі приреченого бика, який засліплено ганяється за червоную ганчіркою на догоду тим, хто пхає йому шпаги у спину...».

21. 11. 2000.

Два роки, як не стало Богдана. Прийшла Неля Даниленко, принесла кошичок квітів — Богданчикові. Вона його чомусь саме так називає — Богданчик. Вона ніколи його не бачила. Зробила добрий телевізійний фільм про нього. Вийшов на Укртелефільмі у програмі «Світоч». Вона, я і Марійка тихо пом'янули це дивне явище — Богдан Горбаль.

24. 11. 2000.

Були звітно-виборні збори Товариства «Лемківщина». Задум — вмовити когось з молодших очолити Товариство — успіхом не увінчався, безвихід змусила

мене погодитися на головування. Весною 2002 у Києві має проходити III з'їзд Світової Федерації Лемківських Організацій, і буде з цим немало клопоту, а хто ж хоче ускладнювати собі життя — ніхто не хоче. Не хотів і я. (Це головування мені зараз, як дурний сон). Запропонував у раду здебільшого молодих хлопців: аспіранта Андрія Кісіля, працівника Аграрної Академії Михайла Гументика, викладача Академії державного управління Андрія Дуду, екс-народного депутата Юрка Тиму, аспіранта історика Івана Патриляка. Для декого таке оновлення виявилось не зрозумілим...

25. 11. 2000.

Сьогодні День пам'яті жертв голодоморів в Україні. Відзначення — на державному рівні — Президент, Прем'єр, Голова Верх. Ради поклали квіти до мізерненського пам'ятного знака глобальному жахіттю — показували у новинах по телевізору. Тут же диктор не обминула натякнути про якісь нові нюанси непорозумінь між Президентом і Прем'єром, на тлі дня скорботи це виглядало не лише недоречним, а й вульгарним. Кореспондент питає у Кучми: «Як ви розцінюєте нову заяву Прем'єра?». Кучма крутить пальцем біля скроні і каже, що так може поступити тільки...

Мені страшенно хотілося б, щоб усі оці телекінострічки з Кучмою залишилися в архівах, для історії, страшенно цікаві кадри для ілюстрації людської мізерності. А коли беруть інтерв'ю у його дружини — це ж «вообще» знахідка для розважальних програм.

Я відвідав інший захід: в Інституті літератури (Грушевського, 4) проходила наукова конференція, приблизно з цих же проблем. Головував М. Жулинський. Трохи спізнився і не чув його вступного слова — очевидно, таке звучало. Але підсумкове, що виголосив Микола Григорович при закритті першої частини конференції, викликало у мене сум'яття — якась прире-

ченість і безвихід Української долі перед духовною і культурною експансією Росії. Шепчу сусідові (Сергію Білоконю): А чому це він нам про це розказує? Це ми його повинні запитати, чому така ситуація у державі, адже він віце-прем'єр з гуманітарних питань, а він нам скаржиться. Чому не скаржиться з екранів телевізора а перед купкою колишніх дисидентів? Що — розписується у своїй безпорадності? Хто йому заважає назвати речі своїми іменами і проголосити це на весь світ: що Президент не відстоює національні інтереси України, що Рада національної безпеки і оборони займається чортзна чим, тільки не тим, що треба. Врешті, поклади Президенту на стіл концепцію оборони національних інтересів, а якщо він зігнорує, то покинь цю посаду, грюкни дверима. Щоб люди знали, що при владі не наші. Ми потім будем самвидавом розмножувати цю Концепцію опального Жулинського, як колись розмножували Дзюбин «Інтернаціоналізм, чи русифікація».

— То скажіть йому це зараз, виступіть, — радить Сергій.

— Не хочеться вносити елемент скандалу в єлейно-похоронну атмосферу.

— От, бачите... А коли істина досягалася без скандалу?

У президії з Жулинським Лук'яненко, Пронюк, Драч (у ранзі міністра), здається, він відпускає бороду.

Жулинський об'являє, що у кінці конференції виступатиме хор Ященка. Боженьку, всі ті ж, щой у шістдесятіх + Жулинський.

У перерві підходжу до Івана Федоровича привітати зі зміною у зовнішності, а він каже: «Миколо, нарешті на нашему окрузі обрали достойного поета: спочатку був Горбаль, потім Драч і, нарешті, — сам Шіллер¹».

Приємно, що Іван завжди знаходиться на жарт, навіть за не дуже приємних ситуацій.

¹ Жарт: Даний Шіллер — комерсант з Чернівців, член партії СДП(о) Медведчука, кажуть, що виграв вибори підкупом.

Підходжу у коридорі до Жулинського, починаю щось на тему: чого ви нам скаржитеся? Ви ж влада — діяти треба.

— «Діяти, діяти» — от були ми з вами у Верховній Раді — багато надіяли? Отакий закон треба було прийняти і інший — зуміли? А ви кажете — діяти. Роблю, що можу. Ну, сваріть мене, бийте мене. Ми тільки це й вміємо...

Хотілось сказати: «який там закон, вони плювати хотіли на наші закони», але встряв Василь Овсієнко: «То хоч зробіть для нас, українців, якусь резервацію, може хоч так виживемо».

Я зрозумів, що мислимо з Миколою Григоровичом трохи в різних площинах. Цей чоловік, дійсно, старається щось робити, але не на стільки, щоб це зашкодило його життєвому спокою, конформізм заважає. І яке я маю право комусь дорікати. Мені стало ніяково.

Підійшов Пронюк привітатися. Давно його не бачив. Василь кинув репліку — «Тамарин пахолок»¹. Василь часами буває дуже дотепним і він це робить не злостиво.

Я підійшов до Івана Дзюби: дав йому свою біографічну довідку. Він давно просив, вже десь рік тому, а я все зволікав. Марудні ті переселення та етапи, що й згадувати не хочеться. Днями змусив себе таки написати. Потрібно йому це для якогось довідника чи енциклопедії. Власне, задля цього й прийшов, бо знов, що буде виступати. Сказав, що однаково мені не дав би спокою, поки не приніс би.

¹ Гра слів: Тамара Пахолок — голова секретаріату у Пронюка.

Автобіографія

Микола Андрійович Горбаль, українець, належить до греко-католицького обряду віросповідання, народився 10 вересня 1940 року (за паспортом 6 травня 1941 р.) в с. Воловець Горлицького повіту Краківського воєводства на Лемківщині (Польща) в родині селян. Весною 1945 року депортовані в УРСР і поселені спочатку в с. Уплатнове Близницького району Харківської області, а з 1947 року живуть у с. Летяче Заліщицького району (на той час — Товстенського р-ну) Тернопільської області. Тут М.Г. закінчив се-мирічну школу, а в 1957 р. — Дорогичівську середню З 1957 р. по 1960 р. працював у колгоспі. З 1960 р. по 1963 р. навчається на музичному відділенні Чортківського педагогічного училища. З 1963 р. працює вчителем музики в м. Борщів Тернопільської області. В 1967 р. поступає на музичний факультет Кам'янець-Подільського педагогічного інституту. 1970 р. переводиться в Івано-Франківський педагогічний інститут на заочне відділення і одночасно стає викладачем естетики в Борщівському технікумі.

24 листопада 1970 року заарештований Тернопільським управлінням КДБ, а в квітні 1971 року за- суджений Тернопільським облсудом за звинуваченням по ст. 62 ч.1 КК УРСР («антирадянська агітація і про- паганда») до 5 років позбавлення волі в таборах суво- рого режиму і 2 років заслання. Відбував у Мордовсь- ких та Пермських таборах, а заслання — у Сибіру Томська області. Після звільнення 1977 року

приїжджає до Києва, де активно співпрацює з Українською Гельсінською Групою. 1979 року арештований вдруге за сфабрикованою кримінальною статею, отримує 5 років таборів суворого режиму. За день до закінчення цього терміну арештований втретє і у квітні 1985 року Миколаївським обласним судом засуджений за ст. 62 ч. 2 до 8 років таборів особливо суворого режиму і 3 роки заслання. 11 серпня 1988 року Президія Верховної Ради СРСР приймає ухвалу звільнити його від подальшого відbutтя покарання. Випускають на волю із внутрішньої в'язниці КДБ Києва 23 серпня 1988 року. З вересня місяця цього ж року — виконавчий секретар Української Гельсінської Спілки. З 1990 р. по 1995 р. Голова столичної організації Української Республіканської партії. З 1990 по 1994 рр.— депутат Київради. 1994–1998 рр. — народний депутат України. З 1999 року — Президент благодійного фонду «Галерея Богдана». Член українського ПЕН-клубу, лауреат премії ім. В. Стуса.

26. 11. 2000.

Забіг у Будинок вчителя, привітав Опанаса Заливаху з 75. Сьогодні його тут ушановують. Богу дякувати — на ці роки виглядає козаком. На самому врочистому вечері не зумів бути, мав іншу турботу. Обняв Опанаса, побіг.

Михайло Горинь сказав, що центр Києва обклеєний гарними кольоровими портретами Дмитра Табачника. Я запитав, з якої нагоди. — А без «нагоди», просто розклешні портрети та й усе — (?).

28. 11. 2000.

Знову Будинок учителя і знову свято душі — вечір Алли Горської. Веде Сверстюк. Він, здається, уже зжився з цією роллю — представляти Києву Україну духовну, ідеалістичну і звитяжців цього духу. Окрім ілюстрацій Алліного живописного доробку, що методом діапозитиву добре прокоментував Богдан Горинь, зачитували ще її листи. Це відкриття! Склад думки, фраза, образність мови, поетичне світобачення викликали у мене захоплення. Цьому може позаздрити будь-який письменник. Хоч це писано просто так, часто на коліні. І без найменшого натяку, що це ще хтось читатиме, окрім адресата. Шедеври для одного. Боже, який великий дух цієї жінки! Але кому я кажу? Ти ж, Боже, і так про це знаєш.

З сьогоднішнього дня розпочався піст. З вчоращеного вечера нічого не їм. Постараюся бодай тиждень пробути лише на воді. Часом не завадить побичувати свою дурну плоть.

29. 11. 2000.

Почув з радіо «Свобода» про оприлюднення народним депутатом Олександром Морозом якогось запису телефонної розмови Президента Кучми, з якого випливає, що він, Кучма, обізнаний з механізмом нейтралізації свого опонента, журналіста Гонгадзе. О-хоро. Прозвучало також, що Мороз був включений у парламентську делегацію до Страсбургу, але Плющ його в останній момент викреслив. І, не виключено, через те, що стало відомо, що він хоче оприлюднити там цей запис перед світом. Прикро, якщо Плющ уявиться у цю мокру справу. Ще одна риса Мороза, яку я до цього часу не зауважив. Адже він добре знає, у що ввязується і чого це йому може коштувати.

Потелефонував мій приятель (ім'я свідомо опускаю), схвильований діями Мороза, «бо якщо це правда, то як Україна буде виглядати перед світом». Зрозумів, що волів би приховати цю страшну правду в ім'я доброї репутації України. Виявляється, що у цьому старому світі нічого нового. Тоді також зібрались первосвященики, мудреці, старійшини і вирішили, що правдолюбця, що підриває їхні устої, краще розіп'яти. Для збереження у країні спокою. Ну, а що невинний, то можна буде потім вмити руки.

Ще почув з радіо, що піст «пилипівка» пов'язаний з такою подією: апостола Пилипа катували і він просив у Бога кари для своїх мучителів, і коли душа покинула тіло і представилась перед Богом, було йому сказано, що через те, що бажав комусь покарання, ще 40 днів не зможе ввійти до неба. І піст цей триватиме 40 днів.

У Євангелії такого сюжету не знаходив. Також Церква каже, що після смерті Пречистої Діви Марії, матері Спасителя нашого, тіло Її було забрано у Небо. (Очевидно, Божею волею трансформувавшись в іншу, не матеріальну сутність). Але в Євангелії спомину про це також не знайшов. Треба буде запитати у священика, де про це написано.

Ще сказали сьогодні по радіо «Свобода», що Патріарх Росії Алєксій-II десь висловився, що він не проти, щоб Папа Римський приїхав у Росію, за умови, що він, Папа Римський, змусить Західно-українських униатів повернути православним храми. (Тут згадались мені слова Семена Скалича, що прийде час, коли ця невелика Церква у християнському світі буде заважати і Сходу, і Заходу). І чого це раптом Москва так вболіває за православних у Галичині? У кого не спітав, всі православні священики у Галичині категорично заявляють, що вони під юрисдикцією або Української автокефальної, або Київського Патріархату. При чому тут Москва? А може я не все знаю?

Алексей-II, власне, вимагає узаконити Сталінський Собор 1946, коли усі униатські церкви, під дулами автоматів були передані Москві. Чи ж не демон вселився у цього німця¹?

Дістав журналістський фрагмент заяви О. Мороза, що учора прозвучала у Верховній Раді. Цитую: «Суспільство сповзає у пітьму криміналу і бандитизму. Саме тому, маючи достатні підстави, зобов'язаний заявити, що замовником зникнення журналіста Георгія Гонгадзе є Президент України Леонід Кучма. Причому замовником, який систематично контролював хід виконання свого доручення.

В курсі підготовки та здійснення цього замовлення з самого початку був глава Адміністрації Президента В. Литвин. Безпосереднім розробником «сценарію» і організатором здійснення операції є міністр внутрішніх справ України Юрій Кравченко. З усього цього можна зробити один невтішний висновок: на найвищих державних посадах в Україні, цілком ймовірно, знаходяться кримінальні злочинці. Висновки з цього приводу мають зробити Верховна Рада і суд. Знаю, що моє повідомлення не поліпшує імідж України, і без того знівечений владою. Проте у нас є можливість, відкидаючи наміри апологетів диктатури, самим очиститись від бруду, продемонструвати світу здатність захистити демократію і права людини, не на словах, а на практиці підтвердити статус української правової держави».

Якби щось подібне прозвучало в якісь іншій країні, це викликало б шок нації. А тут замнуть. Хоч є ідеальна можливість «самим очиститись від бруду». Не захочуть. Розпатрякування Удовенка з цього приводу перед камерою гайдко слухати. І це лідер чорноволівського руху. Яка срамота!

Генеральний прокурор корчить із себе блазня.

І все-таки ця ситуація цікава тим, що демонструє хто є хто з претендентів на лідерів нації. Відчуваю, що багато націонал-патріотів воліли б, щоб краще пропав

¹ Алексей-II — німець за національністю, прізвище Рідігер.

Мороз, ніж уся мерзенність президентського почту стане «достоянієм».

Ситуація екстремальна — і дуже важливо, хто як себе поводить у ці перші хвилини. Бо потім, як усе стане на свої місця, можна буде розпатрювати про свою порядність що завгодно.

01. 12. 2000.

Надвечір запросив до себе на коротку розмову Олександер Сугоняко. Були запрошені ще Михайло Горинь та Євген Сверстюк. Олександер показав проект створення нового громадського об'єднання. Умовно назвав його Український Громадянський Фронт. Мотиви: більшість партій дискредитували себе, Рух перестав бути об'єднуючою силою, нація чекає такого нового об'єднання людей, не заплямованих продажністю.

Мені зробилось гаряче. Я уже понастворювався тих організацій. Аргументи Олександра правильні, але я відчув себе у цьому задумі витисненим, як цитрина. На заперечення не наважився — «где общее добро в упадку, забудь отца, забудь и матку». Зі страхом Божим проковтнув ідею, як належне, як ковтаєш ліки. Домовились цим же складом зустрітись в неділю о 4 годині для детальнішого обговорення і вироблення платформи.

У метро купив газету «Експрес»: опубліковано зміст оприлюдненої Морозом аудіо-касети. Одна знайома у таких випадках каже — «кашмар». Суцільні російські матюки — це розмова Президента України по телефону зі своїм міністром та головою своєї Адміністрації. Найвище керівництво держави, у столичному Києві! — Яка гидота! І, найголовніше, що таки міністр внутрішніх справ за підказкою Президента готували нейтралізацію Гонгадзе. І я мав цілковиту рацію, виступаючи на радіо «Свобода». Президент, міністр внутрішніх справ, Генеральний прокурор що раз виразніше виглядають шайкою змовників.

Пам'ятаю Біблійне «Не суди ...» — і не беруся їх осуджувати. Знаю, що мені належиться любити недругів своїх і я це намагаюся. І мені було б зрозуміліше і приємніше пошановувати дільничного інспектора міліції Кравченка, інженера з ракетного заводу Кучму і юристконсульта заводу «Ленінська кузня» Потебенька. Боже, чому цей народ має ще й цю ганьбу пережити перед світом? Хіба нам мало Чорнобиля? Хіба ми не достойні мати ліпше керівництво?!

02. 12. 2000.

Три години уточнювали «платформу». Дійові особи ті ж: Сугоняко, Горинь, Сверстюк і я. Півтори сторінки тексту. Тепер це об'єднання, якщо воно відбудеться, називатиметься «Громадянська позиція». Мені здається, що Олександр не зовсім маштабно собі уявляє, за що він узявся. Відважний чоловік, дай йому, Боже, здоров'я. Але ж очевидно, що суспільство погрузло в продажності і корупції, влада зрослася зі злочинним світом — треба ж, нарешті, щось робити.

05. 12. 2000.

Був на виставці Люби Панченко. Є вражаючі полотна. Організовував виставку Фонд «Касталія». Там проходила також презентація збірника творів «Інші» та одноіменного відеосюжету. Автор проекту Олександр Дирдовський. Творчість людей не від світу цього. Багато сюжетів фільму проілюстровані Богдановими малюнками, хоч у сюжеті ніде не обговорено прізвище Богдана Горбала. Може скластися враження, що це роботи того, кого показують на екрані. Правда, у титрах було вказано, що у сюжеті використано роботи Богдана Горбала. Потім підійшла до мене Іра Глузманова і сказала приємну новину, що знайшлися

Богданові пропалі малюнки. Через три роки. Слава Богу!

07. 12. 2000.

Зранку почув по радіо «Свобода», що Кучма виступив по першому національному каналу телебачення зі зверненням до народу. (Нарешті склепали йому текст). Зміст такий, що справа з аудіо-касетою — це змова міжнародних спецслужб, мовляв, хтось дуже не зацікавлений у незалежності України (і знову галичани просльозяться за свого дорогого президента, яко му, «мать його перематъ», так важко втримувати цю незалежність) і що в Україні повна свобода слова і т. д. і т. п. І ні слова про те — його там, на касеті, голос, чи не його? І де ж Гонгадзе? — теж ні словечком.

Тільки що (21 година з чимось) по радіо «Свобода» виступав Олександр Мороз. З цією ж проблемою. Між іншим зазначив, що свобода слова в Україні така, що він має можливість виступити лише на іноземному радіо.

Слухаю зараз новини по радіо, телевізор поламав ся. Не лагоджу. Дивитися його — дурна трата часу — усі канали кимось скуплені, інформація примітивно переджена. Усі «акценти» на т. зв. першому національному каналі розставляє журналіст Лапікура, який залишиться для нащадків взірцем холуйства. (Остачто бідолага переплутав журналістику з проституцією). Слухаю іноземну «Свободу», бо нашему радіо якось незручно говорити на Президента «кака», ми люди, привчені шанобливо ставитися до влади.

Сьогодні в «Українському слові» надруковано наше звернення до громадян України. Знову ж таки газета вліпила величезними літерами недолугий заголовок над зверненням — «Треба боротись за інтереси народу». Такі відомі люди підписалися під зверненням до свого народу, а їм — «Треба боротися...». Так і підбиває сказати: — Ти ба? Добре, що нагадали, а то

ми й не знали б. Замість того, щоб великими літерами написати просто —

ЗВЕРНЕНЯ ДО ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Український народ віками мріє про владу, зорієнтовану на добро, про яку Біблія пише так: «Хочеш не боятися влади? Роби добро, і матимеш похвалу від неї, бо володар — Божий слуга тобі на добро». (Рим. 13:3–4).

Не така влада була в Україні: тих, що прагнули правди і робили добро, влада переслідувала, карала. Злодії, лукаві прислужники і нечестивці були у пошані. Так і зараз.

У стратегічних планах утримання у силовому полі метрополії колишніх колоній, очевидно, є такі продумані заходи:

- зберегти ідеологічний вплив «центр» на засоби масової інформації;
- зберегти москоцентризм в особі Президента і його оточення, яке задає тон;
- принизити націю і саму ідею національної незалежності, щоранку нагадувати про борги і про безвихідь;
- принизити національну мову, культуру і не дати їм виходу на телеканали (окрім провінційно-побутових тем);
- загальмувати національне книговидання, посилити експансію «центрального»;
- «зареформувати» освіту так, щоб її стару структуру зруйнувати і не дати нового наповнення;
- посіяти в людях страх, зневіру, розкласти морально, довести народ до матеріального виснаження, щоб, деморалізований, він сам попросив до керма чужих;
- систематично дискредитувати в очах народу національні святыни та видатних осіб, здатних вносити позитивні зміни в економіку, культуру, розвиток життя.

Ми з Вами не змогли зупинити реалізацію такої стратегії, яка не на добро, а на зло народові і Україні.

Але під час глибокого занепаду суспільства все ж таки з'являються високопрофесійні особистості і з добрим спрямуванням. Попри все, вдається досягати позитиву урядові Ющенка: він вперше розрахувався з пенсіонерами, вперше створив фінансові можливості для підвищення пенсій і зарплат, вперше не збільшив, а зменшив зовнішні борги України, вперше зросло виробництво, вперше уряд не дає розкрадати народне добро олігархам... Це початок руху до кращого життя країни, що опинилася серед останніх, хоча їй прогнозували місце серед перших.

Тіньовиків такий хід справ не влаштовує. Прозорість для них загибель. Разом із чиновниками вони роблять і будуть робити все — дискредитувати уряд, готовати провокації, виключати електрику, тепло, газ — аби відправити В.Ющенка у відставку.

Усе більше громадян постає на свій захист, хоча суспільство залякане. Ми читаємо,чуємо заяви, бачимо роботу груп людей, організацій, партій на підтримку дій свого правдивого представника у владі.

На жаль, національно-демократичні партії та їхні лідери у своїй більшості виявилися банкрутами, бо розміняли принципи. Справжні лідери — не серед політичного бомонду останніх десяти років. Вони серед мільйонів свідомих громадян, які несуть у своєму серці віру і відповідальність за українську націю. Їхній час настав. Україна кличе їх до активного суспільно-політичного буття, до самореалізації.

Мусимо знову починати політичну боротьбу за справедливість, за інтереси народу і країни.

Через самоорганізацію народу.

Мусимо діяти разом на засадах моральності, законності — діяти розумно, виважено і дружньо.

І добро переможе. І створимо владу, що спирається на Закон.

У нас з'явився реальний шанс підтримати уряд, за який не соромно ні перед собою, ні перед світом. Не чекаймо пасивно того, що для нас запланували люди злой волі і нечистого сумління. Організуймося на підтримку розумної і чесної сили при владі.

Андрухович Юрій, Гаврилюк Іван, Гончар Петро, Гурбаль Микола, Горинь Михайло, Дзюбенко Наталія, Жовтняк Євген, Заливаха Опанас, Захаров Євген, Лісовий Василь, Матвієнко Ніна, Миколайчук瑪рія, Овсієнко Василь, Панченко Володимир, Петриненко Діана, Руденко Микола, Сверстюк Євген, Сирота Михайло, Стretovych Володимир, Сугоняко Олександер, Ткачук Анатолій, Хмарапан, Шевчук Валерій.

08. 12. 2000.

Сто років Катерині Білокур. Виставка у Будинку художника. Міністр культури вручив премію Катерині Білокур Ганні Шабатурі. Ні самого лауреата, ні її дочки Стефи на виставці не було.

Щось є незбагненне у цих українських жінках-художницях самоуках. (Треба нарешті написати листа Февронії Пелешок до Парижу. Я безсовісний!). Після вроочистого відкриття виставки був концерт. Не встиг купити буклет для пані Февронії. Вже було зчинено. Треба знайти час ще раз заскочити на виставку.

10. 12. 2000.

День прав людини. У Будинку вчителя презентація тритомника табірних творів Михайла Хейфиця.

Який відкритий порядний і миливий чоловік. Від присутності таких людей світ стає добрішим. Купив собі ці книжки — 20 грн. Випустив Євген Захаров, Харківська правозахисна група. У таборі разом з Хейфіцем мені не довелось сидіти.

Для зламу певних негативних стереотипів у свідомості світового єврейства щодо українців Хейфиць зробив чи не найвагоміший внесок.

Вся увага вечора була прикута до цього видання та виступів героїв із «Українських силуетів». Це, дійсно, цікава тема, але я гадав, що все-таки це якось буде пов'язано з Днем прав людини. Може, це кожен мав мати в «умі», бо вслух ніхто ані півсловом не натякнув про сьогоднішню дату і що вона значила для усіх політв'язнів. Тим паче на тлі моторошного детективу, коли президент держави розробляє план, як знищити журналіста. А, може, не варто було про це згадувати при шановному гостеві з Ізраїлю? Виглядало так, що ми усі в минулому, у спогадах.

10 грудня 1978 року. Цей день подарував мені приятеля, капітана міліції. Дивні часом у житті бувають випадки.

Я того дня вже зранку був у Стокотельних. Павло, його сестра і я зібралися кудись іти. При вході на трамвайну зупинку мене викрадають. Кілька чоловік вхопили мене за руки і вкинули у машину. І усе це так раптово, що Ольга й не зауважила, куди я дівся. Як з'ясувалося потім, я був не єдиною такою жертвою того дня — усіх, кого КГБ вважало причетними до дисидентського руху, в цей самий час було затримано. Мене привезли у міліцію і тримали там рівно до 24 години. Я зразу ж:

— Що це таке? На якій підставі?

— Шас виясним, шас виясним. Тут є підозреніє в краже. Січас, мінунточку, разбір'юмся...

І йдуть кудись там телефонувати, метушаться. Бачу, керує усім цим «цифком» капітан. Гарний із себе чоловік, з ясними карими очима. Я до нього:

— Товаришу капітане, не метушіться. Хочете, я вам поясню, що усе це значить? І не треба вам буде розігрувати комедію, що ви ловите злодія. Цей фарс затіяли не ви, міліція, а КГБ. І ті хлопці, що мені скручували руки, — це з їхнього відомства. Вони за-

раз пішли додому, а ви змушені будете тут зі мною чегувати. Вони ж ітелігенція, а ви їхній чорноробочий. І будете ви мене тут тримати до тих пір, поки вони вам не скажуть мене випустити. А чому затримали мене, і чому сьогодні? Та тому, що я колишній політв'язень, а сьогодні Міжнародний день прав людини. А КГБ боїться, щоб я не узяв, бува, якого плаката та не пішов на Хрещатик демонструвати. Так що сідайте, бо сидіти нам сьогодні тут разом, поки «компетентні органи» нас не відпускають.

Капітан не промовив ні слова і, справді, сів напроти. І у нас почалася абсолютно дружня розмова. Він попросив сержантіків вийти.

Я йому розповів про Декларацію прав людини, коли і де прийнята, і що у ній передбачено, і чому вона у нас заборонена.

Він поцікавився де знаходяться політичні табори і які в них умови утримання, які там люди сидять, що мені інкримінували і т. ін. Потім гукнув сержантика і послав за піріжками і сітром. Отак за тими піріжечками ми собі й балакали. Десь коло дванадцятої його покликали до телефону. Повернувшись усміхнений і каже: «Можете йти». Ми потисли один одному руку. Потім при випадкових зустрічах десь на вулиці він приязно посміхався і вітався зі мною. Така приязнь одного разу стала мені вельми у пригоді. А було це так: якось приїхала з Москви Ланда Мальва, представниця Московської Гельсінської групи. Мені передали, що конче хоче зі мною зустрітися. Виявилось, що нею передали якісь «ксиви» від українців з політтабору. Ми зустрілися у помешканні Стокотельних. Був будній день — Павло і Ольга на роботі.

Хто мав справу із записками з-за колючого дроту, знає, яка це копітка і мафудна справа — розбирати їх, вичитувати той мікроскопічний почерк.

Ми тільки-но почали розпечатувати запаяну целофанову ампулу із записками, як тут дзвінок і стукіт

у двері: «Откривайтє! Міліція!» ... Я вкидаю записки у туалетну кімнату і заштовхую туди Мальву — на випадок чого, думаю, здогадається спустити все з водою. Там гатять ногами у двері: «Открирай!!». Якусь хвилину стараюся взяти себе в руки і йду відчиняти, а то ж висадять двері. Відчиняю. Група міліціонерів, чоловік з п'ять, а спереду знайомий мені капітан.

О... Добрий день,— кажу йому, — знову з вами, товаришу капітане, кагебісти «шутки шутят». На цей раз, напевно, сказали вам, що квартирна кража, чи не так?

Капітан вилаявся, сплюнув і сказав до своїх підлеглих: «Пашлі атсюда!».

Зачиняю двері. Прошу Мальву вийти з туалету, записи залишилися цілі.

Я знаю, скільки це коштує нервів, — зуміти передати їх на свободу і щоб, не дай Боже, весь цей труд так по-дурному пропав. Я побачив, як у мене дрібненько тримтять руки.

А не було б тієї зустрічі 10 грудня? — я тут не прописаний, Мальва — москвичка, господарів немає вдома, чужі люди у хаті. Круті нам руки, роби обшук, вези у міліцію. Воістину, не знаєш де загубиш, а де знайдеш...

11. 12. 2000.

Вночі заболіло серце. Треба почати їсти. Сьогодні дванадцятий день. Значно полегшав, але серце... Почну з соку. Пішов купити.

У новинах побачив Кучму, щось там «вболівав за народ». Перший національний та «Інтер» зі шкіри лізуть доказати, що президент «паїнка». Стояв зі своїм почтом. Серед них ззаду Микола Жулинський. Створював інтелектуальне тло. Цікаво, що робиться в душі у цього чоловіка? Він що, не розуміє, що своєю

присутністю у цій компанії він освячує материну цинічних мерзотників? Розуміє, але не вистачає духу відмовитися від посади. То хоч би інтелігенцію українську пошкодував. Як їй на тебе, Миколо Григоровичу, безпринципного, дивитися? Тепер уже тебе ніхто за громадянську позицію у тюрму не посадить. Однаково бойтесь. Тоді, при комуністах, — зрозуміло, те вибачається, хоч і не заслуговує на похвалу, а як же ж зараз? Виявляється, що для декого навіть грюкнути дверима вимагає громадянської мужності. А мудрий же чоловік, директор інституту літератури. Книжник. Чому це слово у Книзі-книг з негативним відтінком. Виявляється, і тоді, дві тисячі років тому, були грамотні, але безпринципні. І, очевидно, також мали якісь аргументи своїй безпринципності. О, ні — цьому не дано поперевертати столи торгаших у храмі. Стояв, мовчав, кліпав очима. Проте — серед сильних світу цього.

13. 12. 2000.

Свято Андрія. Був у церкві. Зофірував Службу за рідних. Привітав сина з іменинами по телефону. Має купу роботи, готується до презентації якогось-там сайту.

14. 12. 2000.

Помер Глава Української Греко-католицької Церкви кардинал Любачівський.

15. 12. 2000.

Сьогодні відбулася презентація Андрійового комп'ютерного сайту «Лабіrint українського самвидаву» /samvydav.net/. Свого часу він зі своїми прияте-

лями виграли грант (чи то — транш; понавидумували ж слів) у Фонді «Відродження» на таку програму.

Першому Андрій надав слово «батькові», як ветерану самвидавського руху у шістдесятіх — так і сказав. (Ким я уже не був, от тільки «ветераном», здається, — вперше). Я щось говорив про величезний стрибок цивілізації за цих 40 років у засобах комунікації. Від рукописного розмноження недозволених творів, — до інтернет-програм. Але кожна епоха має свої проблеми у формуванні відкритого суспільства. Інтернет-програма «Українська правда» коштувала її засновнику життя. І хоч за статистикою поки що тільки один процент громадян України користуються Інтернетом, це не могло не насторожити владу. Цей 1% виявився дуже вагомим в Українському соціумі.

Побажав успіху в їхньому задумі. Андрійові приятелі по програмі — хлопці знаючі і цікаві. Андрій говорив вільно, зі знанням справи, доброю мовою. Журналістів на презентації майже не було, увага усіх була прикута до «події віку» — закриття Чорнобильської атомної.

На Майдані незалежності молодь розпочала безстроковий пікет — «Геть Кучму! Кучма — вбивця?!». Як сказали тільки що по радіо «Свобода», цю акцію підтримали уже біля десятка українських організацій. Створено оргкомітет цього заходу.

На завтра на вечір запросив Сугоняко на нараду. Подам ідею, що терміново треба написати звернення від «Громадянської позиції», хоч юридично ще такої й немає, але це — найкраща можливість засвітити нову структуру. Звернення занести в оргкомітет акції і у понеділок-вівторок провести пресконференцію «Громадянської позиції».

Приблизний текст звернення: Ми, колишні в'язні сумління, учасники руху шістдесятництва, працівники культури і науки України, що згуртувалися в громадське об'єднання «Громадянська позиція», підтри-

муємо акцію, ініційовану молоддю, з імпічменту президента і усунення від влади його злочинного оточення. Настав час істини, Україна хоче і мусить очистити від скверни свою владу. Це неможливо зробити руками політичних організацій, що скомпрометували себе продажністю, політичним кон'юнктуризмом. Ми, що стоїмо на засадах ... (виписка з декларації принципів), готові на співпрацю з усіма громадськими і політичними структурами України, що поділяють такі позиції. І підписи: Андрухович, Забужко, Дворко, Заливаха, Горинь, Овсієнко, Марченко, Лісовий, Сверстюк, Плахотнюк і т. д.

16. 12. 2000. _____

Нарада у тому ж колі. Задум подачі такої заяви відхилено, визнано передчасним. Схвалено скликати 26 грудня зібрання «правозахисників». Вибрано більше двох десятків людей під таку назву (пишу це слово у лапках, бо не має поки що ніякого юридичного підтвердження).

19. 12. 2000. _____

Св. Миколая. Мені Миколай приніс два гребінці — один дерев'яний з випаленим на ньому цікавим написом: «From Siberia with love» (що би це значило? Американці Сибір узяли?), кімнатні тапочки і теніску. Що характерно, що усе подароване св. Миколаєм — речі доконче потрібні. Гребінці погубив, бо як в одному, так і в другому піджаку у кішенці є дірка. Ніяк не зберуся зашити. Тепер уже мушу — є нові гребінці. Теніска геть розлізлася, та й тапочки були розтоптані. Від св. Миколая цього не забереш — Він таки знає, що кому треба. Марійці, у свою чергу, в конверті приніс 100 грн. З написом: «На парфуми і чеколяду» — їй також постійно цього не вистачає.

МАМА ледве нас вклала спати. Мені з Богданом так ніколи і не вдалося схопити Святого Миколая за руку, коли він клав пакунок з подарунками під подушку. Узимку ми з братом спали не на бамбетлі, а на печі. Цієї ночі я таки не полішав надії бодай дотркнутися до риз чудотворця. Ми уже два дні перед цим співали «Ой хто, хто Миколая любить...», — так що подарунки мусіли бути. Як і завжди — не спам'ятаєшся, коли заснув. Прокинувся, коли за вікном уже сіріло. Руку під подушку — шурхіт паперу, пакунок:

— Є!

— Що є? Що там сталося? — процидається мама.

— Подарунки!

Подарунки? — питав зпросоння здивований батько, — я уже думав, що цього року він вам нічого не принесе. І чого він вас так любить? Ану покажіть, що там?

Мама у довгій білій сорочці встає з ліжка, знімає з лямпи шкелко і сірником засвічує її. Ми з Богданом уже розмотуємо аккуратно завернуті папером пакунки. Тато явно здивований — за що Він нас так любить. Я не сумніваєшся, що вміст подарунків мені і Богданові буде однаковий, так було завжди. І тепер пакунки були однакові за розміром. Тут було, як і минулого року: по альбому для малювання, по пачечці кольорових олівців, по кульочку цукерків, по кілька яблук і по кругленькові малаю. А ще по записці від Святого Миколая, з побажаннями, зауваженнями і рекомендаціями — як ми себе маємо поводити надалі: цей текст уже носив «диференційований» характер. До мене завжди було більше претензій, як до Богдана. Мушу визнати, що й тут обізнаність Святого була беззаперечною. Правда, почерк Святого Миколи чимось нагадував батьків, особливо літера «я». Навіть звернув на це татаову увагу:

— Дивіться, а Святий Миколай пише так «я», як і ви.

— Раніше так усіх вчили писати цю літеру.

— А вам не здається, тату, що ці яблука такі самі, як у нас у саді родяться?

— Ти знаєш, я також це зауважив. Але, гадаю, що у цьому і є чудо. Не може ж він для усіх дітей яблука нести з неба. Та тільки у нашому селі треба б кілька міхів яблук. А по усіх селах і містах? Думаю, що він приходить під хату, там де є слухняні діти, заходить у сад і яблуні йому серед зими родять кілька яблук для дафунку. На то ж він і чудотворець. Чи як ти собі гадаєш?

На цьому питання яблук з подальшого розгляду знімається. Зараз мое зацікавлення прикуте до малая. Малай — це невеликий хлібець, спечений з кукурудзяної муки. Цей подафунок ми отримуємо вперше. Минулого року нам було подаровано печиво, таке, як продають у магазині. Малай з певною натяжкою можна б прірівняти до теперішнього кулінарного кексу. І раптом бачу знизу відбиток латки з нашої червоненької каструльки. Цю каструльку ми привезли ще з Лемківщини. У ній збоку колись прогоріла дірочка і тато пробував заклепати її алюмінійовим дротиком, але дірка виявилася досить величенькою, то він поставив на це місце ще алюмінійову латочку. Тепер ця латочка вифразно відбилася знизу на малай.

— Тату, цей же малай печено у нашему рондлику: подивіться, он латочка, що ви заклепували, відбилася.

— А їй справді чудо. Є підстави вважати, що й прянощі він не носить просто з неба, а чудодійним способом отримує їх тут для подафунків. Ти бачив, щоб мама вчора пекла малай?

— Ні.

— Отож бо їй воно. А він тобі подарований чудодійним способом. І те, що ви з Богданом цього року отримали альбоми й олівці і те, що маємо дах над головою — це чудо, це благодать Божа.

Я не зовсім збагнув, причому тут «дах над головою» до подафунків.

Богданко уже порозкладав олівці.

Мама у довгій білій сорочці мовчики стояла біля нас, як ангел. Розчулена, зі звологеними очима. Вона ніколи не могла приховати радості, коли нам добре.

Був сьогодні на ювілейному вечорі Миколи Руденка. Миколі Даниловичу — 80. Вів Василь Овсієнко. Він напам'ять знає усіх членів Гельсінської групи, хто скільки відсидів і яка це сумарна кількість років. Він вирисовується у знавця українського гельсінського процесу, що добре знає його зсередини.

Останнім часом такі вечори мають художню частину. Було це й сьогодні. Думаю, що цьому сприяє адміністрація Будинку учителя.

Поза сумнівом — Микола Руденко є явище у новітній Українській історії. Спеціально наголошую — в історії. Цим аж ніяк не хочу применшити його літературної діяльності. Але саме громадянська відвага зробила його постаттю в Україні і у світі. Його книга «Енергія прогресу» свого часу стала замахом на святая-святих ідеології советів — на марксизм. Нечуване на той час зухвальство. На жаль, у ті часи мені не прийшлося прочитати цього Руденкового твору. Донедавна я був абсолютно переконаний, що це дещо політизований, але художній твір, де автор, як реалістично мислячий письменник, намагається матеріалістичною аргументацією заперечити Марксів матеріалізм, обґрунтувати ідеалізм, підвести до ідеї Бога.

І яким було моє здивування (я був шокований), прочитавши у Сверстюковому нарисі про Руденка: «Усе в ньому від всеплодючої землі і від всемогутнього неба» (підкрелення мое — М. Г.). І далі Сверстюк підтверджує цю думку цитатою із Руденкових спогадів: «Зустріч із Пантократором для мене, атеїста, була великим потрясінням... Три доби я прожив із полум'яним шоломом на голові... Мене палив Космос... Я вдячний таємничим силам, що вели мене через усе мое життя. Вони знали, що мені робити, знали набагато краще за мене».

Я маю книжку Руденкових спогадів «Найбільше диво — життя»: не доходили руки, зараз обов'язково прочитаю. Виявляється, Руденко мав містичні візії і відважився про це розповісти, не боячись, що матимуть його за божевільного.

Тепер маю вичерпні відповіді на усі нез'ясовані раніше «чому?»: чому колишній парторг спілки письменників раптом виступає проти комунізму; чому колишній комісар зненавидів сталінську систему; чому саме він узявся за створення правозахисної групи і очолив її. На нього вказав перст Божий, і він не відмовився виконувати покладену на нього місію: «Я вдячний таємничим силам, що вели мене через усе мое життя. Вони знали, що мені робити, знали набагато краще за мене» — пише Руденко. І він з гідністю переніс усі випробування гоніннями, переслідуваннями, концтаборами, засланнями.

Мені лиш залишається подякувати тій же Небесній Силі, що привела мене в коло тієї невеликої Групи людей, очолюваної Миколою Руденком.

Ювіляр на свої 80 виглядає досить добре. Дай йому, Боже, докрокувати до 100, а там, як собі захоче.

20. 12. 2000. _____

Отримав персональне запрошення від Володимира Цендрівського на презентацію його книжки «Время быть и время выбирать». Захід проходив у Парламентській бібліотеці. Як казав один знайомий: «Було досить багато людей і депутатів». Автор задався метою дати відповідь на усі питання, що з часом постають перед людиною: куди йдемо? що робити? Про усе не варто переповідати, для цього треба читати книжку, але на окремих спірних нюансах зупинюся. Автор пише: «Нести Слово Боже, здійснювати таїнства і бути посередником між Творцем і людськими душами можуть тільки ті служителі і очолювані ними церкви,

чиє рукопокладення у сан не переривалось від перших дванадцяти учнів Христових, котрі отримали таке право у результаті осягнення знань та істини від Спасителя, право, освячене зішестям на них Святого Духа». Така теза ніби й не викликає заперечень, але автор делікатно підживить читача до думки, що таке право має єдина Церква — ортодоксальна, православна. Причому автор не обтяжив себе клопотами дослідити, чи не переривався цей зв'язок рукопокладень бодай у Російській православній Церкві, коли вона стала інструментом великороджавності, коли ця Церква підрядковувалася спочатку вбивцям-царям, а потім КГБ. Власне, стала інструментом зла. Цей недогляд Цендрровському можна було б вибачити, якби в іншому місці, пишучи про Росію, він не видав: «Країна, що не заплямувала рук кривавими хрестовими походами, інквізицією, колоніальними завоюваннями і колоніальною експлуатацією, і в той же час об'єднала без малого дві сотні народів в єдину, немислиму за своїми маштабами трансконтинентальну імперію, ввібрала у себе дві третини Європейського і половину Азіатського континенту. Шоста частина землі з короткою назвою «Русь».

Отут мене й перемкнуло. Довелось виступити. Я похвалив автора, фізика за фахом, за ґрунтовне дослідження «хронології роду людського» від Адама до Ноєвої цивілізації, через Вавілонське створоптворіння до спасіння через віру — початок християнської цивілізації. Назвав похвальним, що автор намагається підвести читача до обраності української долі, українського месіанства. Але, на жаль, ця його ідея густо замішана на панславізмі, що дуже сподобалося б і пану Жириновському. Автор, очевидно, дивиться на Україну через окуляри істориків Погодіна й Соловйова, компіляторів «Історії Росії», у якій немає місця Україні. Порадив йому прочитати ще Й Грушевського. А щодо «незаплямованих кров'ю рук», то, може, вони у білих рукавичках сьогодні вбивають чеченців?

Отаким підступним і кривавим методом Московія і «об'єднала» без малого дві сотні народів. А що до статусу Росії, як неколоніальної держави — даруйте. Ну, це ж несерйозно. Автору просто поталанило, що йому не довелося пережити депортаций, чи проїхатись етапами по Сибіру: може б він цю милу серцю одну шосту планети відчув би по-іншому.

І ще я сказав, що нинішня Росія, цей новітній Вавілон, повинна розвалитися, хоча б тому, що таке утворення у нинішніх світових реаліях є нежиттєздатне. Воно ще якийсь час може триматись на силі танків і страху, на награбованих за століття багатствах у інших народів, на пограбуванні багатств народів Сибіру і Далекого Сходу. Але вічно так тривати не може. І якщо московити хочуть зберегти себе, як держава, то вони повинні вибачитися перед усіма поневоленими народами і відпустити їх. Вибачитися за ріки пролитої крові і за мільйони замордованих. Московська держава має право на існування, бо вже існує така культура, бо мають Пушкіна і Достоєвського, але мусять почати з початку, — з покаяння. У Росії є християни, що розуміють диявольську суть великороджавності, але вони і по сьогодні у катакомбній Церкві. Їхніх пастирів просто вбивають. Це до теми «рукопокладених» у православії.

На фуршеті до мене підійшла одна журналістка із запитанням: «Я сама русская, так почему я у вас должна просить прощения?»

— Я не маю потреби, щоб ви особисто, пані, просили у мене прощення, така потреба мала б бути необхідною вам, якщо ви себе чуєте приналежною до певного етносу. Відчути потребу просити прощення за те, що робиться сьогодні у Чечні, за колишню війну в Афганістані, за роздушених танками студентів у Празі, за винищення карелів та десятків інших народів. Це робилося Москвою, це робила Росія. Ви ж публічно не виступили проти цього. Бо якби виступили, то у вас не виникло б запитання до мене. Шкода, що у Москві тільки Євгенія Новодворська знаходить-

ся публічно вибачитися перед чеченцями за злочини її співвітчизників. Слава Богу, що хоч декілька праведників має Росія. Буду надіятись, що і ви колись досягнети цього розуміння.

Русская журналістка більше запитань не давала. У мене склалось враження, що вважає мене якимось ущербним.

Володимир Цендрівський залишається для мене цікавим чоловіком, що у постійних пошуках України і себе у ній. Виховання у російській культурі, в її історіографії не могло не замулюти стежки його пошуків. Він мій добрий приятель, тому й дозволив собі з ним сьогодні так відверто побалакати.

23. 12. 2000.

У музеї літератури — ювілейний вечір Святослава Караванського. 80. Він у США. Два роки тому залишився удівцем. Його вірна дружина і соратниця Ніна Строката похована в Америці.

Офіційно готував і вів вечір Іван Русин. Під самий кінець виступив і я.

24. 12. 2000.

З самого ранку зателефонував Степан Хмара, запитав, яке мое «ставлення до заяви Пронючка», що прогучала по радіо від імені Товариства репресованих, на підтримку Кучми. Я сказав, що вперше чую про таку заяву, а по-друге — я ще у 94 вийшов з «пронючкового товариства». Не знаю, що там звучало, але знаю, хто там зараз робить погоду у тому товаристві. Сумно.

Тільки що дивився інформацію по усіх каналах Українського телебачення — лакейське прислужництво журналістської братії і цинізм влади. Телебачення їхнє, вони й музику замовляють. Сороміцька це музика.

Зібрання правозахисників провели у приміщенні санаторію у Пущі-Озерній. Із запрошених були: Бабич Сергій, Горинь Богдан, Горинь Михайло, Заливаха Панас, Коц Микола, Коцюбинська Михайлина, Криштальський Андрій, Лісовий Василь, Мармус Володимир, Марченко Ніна, Матвіюк Кузьма, Микитко Яромир, Овсієнко Василь, Плахотнюк Микола, Приходько Григорій, Ребрик Богдан, Розумний Петро, Русин Іван, Сверстюк Євген, Семенюк Клім, Січко Петро, Чорномаз Богдан.

Оце, власне, ті перші, що мали б створити моральне підґрунтя об'єднанню «Громадянська позиція». Думаю, що двоє-троє з цих людей виявляться не у своїй тарілці. Час покаже. Гадаю, що кілька добавляться нових. У призначені зібрання значилося: «З'ясування масштабу завдань, що поставлені часом перед українською нацією, можливості їх розв'язання та роль правозахисників та їх об'єднань у становленні правдиво української держави». Я мав виступити «Про шляхи посилення впливу правозахисників та їх об'єднань на суспільні процеси». Вступне слово мали Сверстюк та Михайло Горинь. Про стратегічні завдання нації та шляхи їх розв'язання — Олександер Сугоняко. Про поточні проблеми, а, власне, про теперішню політичну ситуацію в Україні виступив Володимир Стретович. Виступив аргументовано, з цікавими нюансами, яких на поверхні політичного життя не завжди можна побачити. Один з таких нюансів: лідери комуністів ніколи офіційно не шкодитимуть режиму Кучми — їм обидвом Москвою виділено окремі ролі в одній виставі, завданням якої є — довести неспроможність України на власну державу, сприяти Росії заволодіти українським матеріальним ресурсом, що, врешті, має поставити перед фактом в недоцільноті такої інституції, як окрема Українська держава.

З окремих нюансів виступу Стретовича почав його доймати Богдан Горинь. В обговоренні я зірвався на

опонування останньому. Думаю, що це з моєго боку було надто емоційно, але не міг себе стримати. Позиція «Не рухати Кучму, щоб не було гірше», як на мене, не стикується з принципами моралі. Богдан переживає, що за даної ситуації авторитет Мороза може вирости... Отже, краще зробити вигляд, що нічого не сталося. Після кожного емоційного виступу чуюся зле, сьогодні також.

Побачився на цьому зібранні з Миколою Коцом. Приїхав, обнялися. Він у тому ж благенькому плащичку, що бачив його в ньому й 8 років тому, але, як завжди, з фотоапаратом і (!) — відеокамерою. Полюбляє він цю техніку — «американський шпигун» та й годі.

28. 12. 2000. ---

Був на врученні щорічної премії Валерія Марченка. Відбувалося це у приміщені Фонду «Відродження». Приємно уже те, що побачився там з Зіновієм Антонюком та Семеном Глузманом. Боже, як багато часу спливло відтоді, як ми у бушлатах стояли на «розводі» із «промзони» у «жилзону». (Колись я собі дорікнув, що надаремно намагаюся впхати час у багетові рамки, це неможливо). Сьогодні вручили відзнаку лауреата журналістці із Черкас. Відважна і чесна жінка. Відкрив церемонію Семен Глузман. Лаконічно (російською мовою). Вручала Ніна Михайлівна. Власне, тільки вона й розказала, хто той, ім'ям якого нагороджують. Між іншим згадала, що недавно отримала у Верховному суді постанову про помилування сина, датовану 90 роком, за підписом судді Якименка. Це той самий суддя, що свого часу відмовив визнати касаційну скаргу Валерія і написав, що усе скоене ним оцінене судом правильно і що він, Марченко, заслуговує за свої вчинки саме такого покарання — 10 років таборів особливо суворого режиму і 5 років заслання, чим підписав йому смертний

вирок. «Зараз цей же Якименко, — каже Ніна Михайлівна, — перерахував по пунктах усі ті колишні звинувачення і сам же підтвердив, що ні в одному із них немає складу злочину. Тому справу Валерія Марченка закрито, а його реабілітовано». Подумалось — оце і є обличчя нинішньої України, країни крайностей, що заперечують одна одну. Бери два документи за підписом Якименка: вирок Марченка, де Якименко стверджує, що усе скоене Валерієм заслуговує найтажчого покарання і ним же, Якименком, підписаний інший документ де він стверджує, що ні в одному пункті звинувачення немає складу злочину, і подаваймо ці два папери у суд на Якименка: за що ти послав чоловіка на смерть, коли сам призвався, що підсудний був не винен? Але за цією ж схемою треба б судити і усіх решта — кравчуків, марчуків, пінчуків, медведчуків і т. д.

Нехай простяться їм провини.

Новий лауреат, журналістка з Черкас Валентина Васильченко, розказувала про свавілля, яке собі дозволяє щодо простого люду місцева влада на периферії. Нові багатії-можновладці почиваються безкарними. Бідний наш народ, вічно принижуваний, обманюваний і застрашений. Сьогодні чесний журналіст — це знову подвиг. Журналістка розказувала про свою небезпечну працю українською мовою.

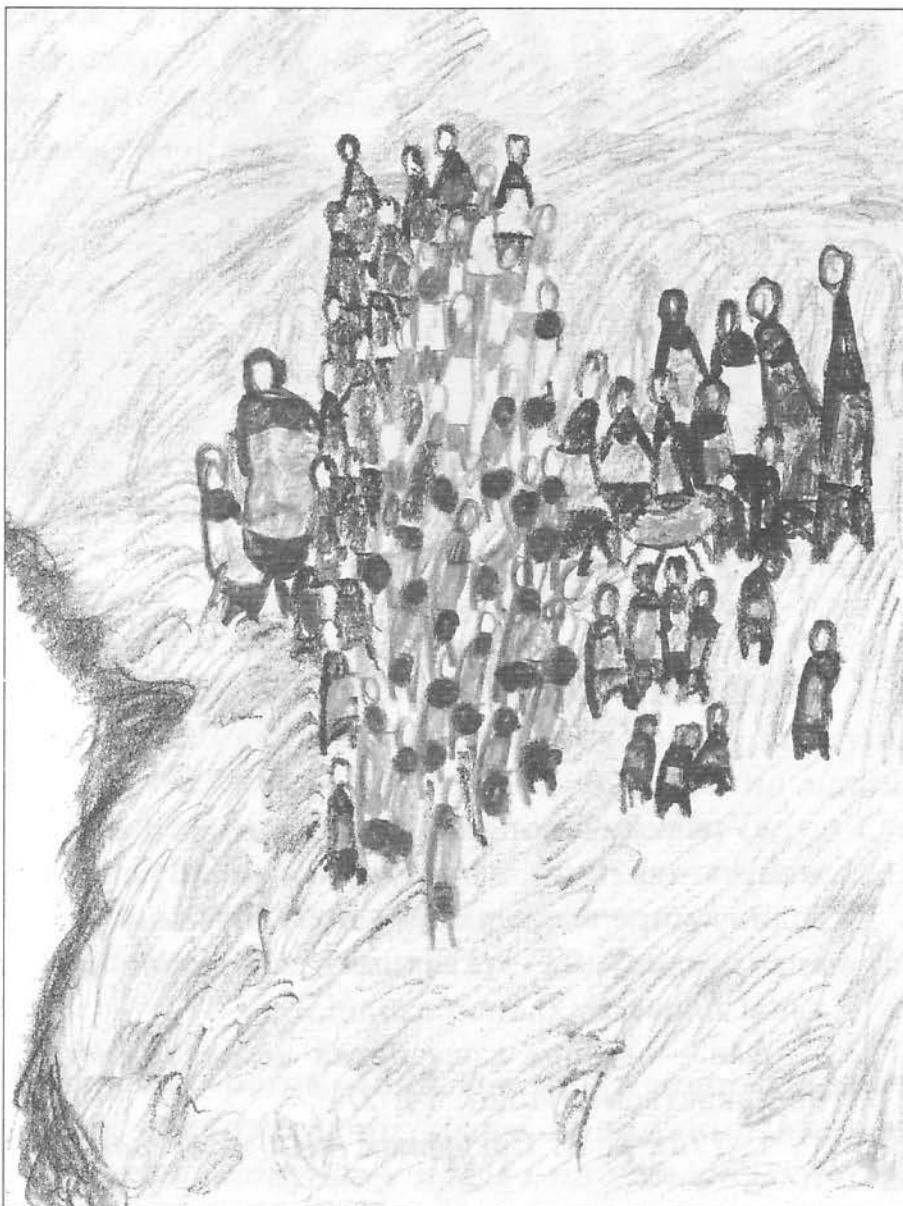
29. 12. 2000.

З самого ранку зателефонувала Ніна Михайлівна. Дякувала, що учора прийшов на вручення премії. Власне, й дякувати нема за що — на цей раз я відбувся статистом. Виступів майже не було. Може, так й краще — що з року в рік говорити про одне і те ж. Відкриваючий церемонію сказав: «Валерій Марченко не сіділ за український народ ...» (?), очевидно, малось на увазі, що проблеми, які він відстоював, є загальнолюдськими, планетарними. Може, й так.

«Було ж там написано: «Ісус Назарянин, Цар Юдейський». (...) Тож сказали Пилатові юдейські первосвященики: «Не пиши: Цар Юдейський, але, що він сам говорив: Я — Цар Юдейський». Пилат відповів: «Що я написав — написав».

(Євангеліє від Івана 19. 19; 19. 21).

Нікуди вже не дінемося від Біблійних асоціацій. У цьому старому світі — немає нічого нового.



Богдан Горбаль. Край світу

2000 років від Різдва Христового. Син Людський приніс світу передану Богом науку любові, миру, все-прощенства — виявився непотрібним. Заважав. Знищили.

Куди йдемо?
Спасителю, помилуй нас.



Богдан Горбаль. Куди йдемо?

СХОДАМИ КАТАСТРОФІЧНИХ ДАТ (мінорний етюд)

«У вічному морі все та сама вода. І вітри часу
женуть хвилю — з минулого в майбутнє. В ясну
годину море відзеркалює небо. В темну годину, в
лиху годину за зухвалим і запіненим гребенем
хвилі пливе відхлань безодні...

Але — «серце ваше нехай не бентежиться, ані
не лякається» (Йоан, 14, 27)

1988 р. Є. Сверстюк «На межі фатальній»

Весна 1950 видалася ранньою і досить теплою.
Лоза над Збручем всуціль розцвіла котиками. Оля і
Павлик уже вкотре бігають ламати «котики» — че-
рез кілька днів шуткова неділя і вони лупцювати-

мутъ усіх розквітлими прутиками лози, примовляючи: «Шутка б'є, не я б'ю — через тиждень Великденъ!». Цю скоромовку вони уже добре завчили, але виконувати це дійство можна буде лише у шуткову неділю — не можуть дочекатися.

Вони двійнятка, завжди двоє, усюди бігають разом. Цієї осені підуть уже до школи.

Сьогодні на дворі тепленько і вони знову положили босими ніжками до потічка ламати лозу, хоч мама гукає їм навздогін, що досить уже тої лози. Потічок тече поза їхнім городом, вигинається змійкою попід горою і впадає до Збруча.

У п'ятницю зранку біля подвір'я зупинилося велике вантажне авто. З нього позістрибували солдати і оточили обійстя. Якийсь військовий начальник зачитав їхньому татові постанову, де визнано їх куркулями і «пособниками бандеровців» і усю сім'ю належиться виселити до Сибіру. Їхня матуся заломила руки і заголосила. Цей незрозумілий мамин плач приголомшив діток, Оля і Павлик схопилися за мамин подолок і розплакалися також.

Їм дано дві години зібрати необхідне. Усю решту майна конфісковано. У розпачі не знають, за що вхопитися: перину, подушки, одяг... Солдати відбирають все, що «непаложено» і скидають на купу біля машини. «Бистре! Бистре!». «Детей на машину!». Оля і Павлик узяли з собою розквітлу лозу. Солдат вирвав з їхніх рук котики і викинув — «Нє паложено, в тайге наламаєте!». Діти плачуть.

... «Шутка б'є, не я б'ю — через тиждень Великденъ».

Літо та осінь 2000 року. Колишній член Гельсінської правозахисної групи Володимир Маленкович уже вкотре виступає у пресі і по телебаченню про надання російській мові в Україні статусу державної.

Червень 1950 р. Баржа уже третю добу пливе за течією широкої ріки з дивною назвою «Об». Нараз

біля якоїсь поляни це неоковирине судно причалило. Солдати скинули трапи і скомандували усім сходити. Більше як півтисячі людей з клумками, з дітьми, мов з великого мурашника почали вербечкою сходити на землю — литовці, українці, латиші, естонці... Відтепер вони житимуть тут, серед цього дикого лісу.

Через місяць у цій глухомані уже стоятиме кілька бараків. Усе доросле населення працюватиме на лісоповалі. Діточки з ранку до вечора — у баракі самі, як звірята.

Групування малят за мовною ознакою триває недовго. Оскільки усі перебувають в однакових умовах, переживають одні і ті ж проблеми, однаковоплачуть і сміються — це зближує їх. Через якийсь час батьки (естонці, українці, литовці), приходячи увечорі з роботи додому, зауважують, що їхні діти спілкуються між собою не лише жестами та емоційним гарчанням, але й словами, які розуміють лише вони. Малята витворили свою мову. Так народжувався новий Вавилон.

1988 рік. Євген Сверстюк «Перебудова Вавілонської вежі»: «Ще вчора вони вірили у свою місію визволити світ, уніфікувавши свідомість і мораль усіх людей за своїм зразком. Ще вчора вони пишалися своїми досягненнями у нищенні національних мов, культур, віри і пам'яті — в ім'я визволення людства від «пережитків минулого».

Рік 1951. Минулого року Оля і Павлик так і не пішли у перший клас. Цього року вони уже підуть, їх возитимуть за двадцять кілометрів до села Тогор. Зараз їхня адреса: Томська область, Колпащевський р-н., с. Тогор, посёлок (N).

Через незнання російської мови впродовж двох років дітки пройдуть через насмішки і приниження. Але четвертий клас вони уже закінчатъ відмінно.

Як винагороду, відмінників повезуть на екскурсію у село Нафим Парабельського р-ну у музеї-садиби, в яких свого часу відбували заслання товариши Сталін і товариши Свердлов.

Парабель. 1976. Сюди з ув'язнення привезли Миколу Горбала на заслання. 14 січня звільнили з-під варти. Має право пересуватися в межах району. За два роки так і не відвідав музей у селі Нафим.

1958 рік. Родина Стокотельних повертається з Сибіру на Україну. Їм не дозволяють поселитися у рідному селі Нівра Борщівського р-ну на Тернопільщині, що над Збручем. Поселяються по той бік Збура у Кам'янці-Подільському. Павло і Ольга Стокотельні закінчують там російську середню школу.

18 травня 1966 повернулася з ув'язнення до Києва Надія Світлична. Відбула чотири роки у мордовському концтаборі. Її дворічний Яремко став шестирічним. Уесь час, за відсутності мами, був з бабусею. Маму не впізнав.

Основним епізодом звинувачення Надії Світличній була вилучена у неї під час обшуку праця Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація» — фактаж про насильницьку і тотальну русифікацію України.

Після звільнення Світличну зразу ж у Києві поставили під прокурофський нагляд: не появлятися у людних місцях, не виходити з дому з 20 вечора до 8 ранку, за три порушення режиму — арешт.

Не може знайти роботи. Нарешті влаштовується дівірничкою-прибіральницею. Прокуратори всяко намагаються влаштувати їй порушення режиму нагляду.

16 квітня 1977. Павло Стокотельний і Надія Світлична одружуються. Павло Стокотельний заявляє кагебістам: «Від сьогодні ця жінка під моїм захистом. Вона моя дружина і працювати дівірничкою їй не обов'язково. Я радянський інженер і здатен за-

безпечити їй проживання, нехай виховує сина. І дайте, нарешті, спокій цій жінці! ».

1976. Вересень. Офіційно заявлена про створення Української Групи сприяння виконанню Гельсінських домовленостей (Українська Гельсінська група). Основним завданням цього утворення є захист прав людини та захист права нації на свою ідентичність (захист мови та культури). Через три місяці починаються арешти членів Групи.

Червень 1977. Звільненіться Микола Горбаль, приїздить до Києва.

Жовтень 1979. Заарештовано Миколу Горбала. Ольга Стокотельна щомісяця приносить йому у в'язницю передачі.

1980. Весна. Заарештували одного з останніх членів Української Гельсінської групи Василя Стуса.

Володимиру Маленковичу дозволяють емігрувати. Працює в Мюнхені у російській редакції радіо «Свобода».

9 травня 1981 у Києві відкривають залізний пам'ятник жінці (народна назва — «кльопаная матір»). Вона має возвеличитись над усіма київськими святынями. Такий задум влади. На відкриття пам'ятника приїздить Леонід Брежнєв.

11 травня 1981 повертається з неволі журналіст Валерій Мафченко. Його згоръювана мама Ніна Михайлівна — щаслива.

21 жовтня 1983 Валерія Мафченка заарештовують. Основним пунктом звинувачення є переданий ним на Захід текст постанови Міністерства освіти УРСР «Про посилення викладання російської мови в Україні». Текст постанови з коментарем Валерія Мафченка про посилення русифікації в Україні прозвучав по радіо «Свобода». За час слідства цей

текст якимось чином з радіо «Свобода» потрапляє у КГБ. Долучений до справи. Вирок суду: 10 років та борів особливо суворого режиму і 5 років заслання.

7 жовтня 1984 Валерій Марченко помирає в неволі.

4 вересня 1985 в кафцері Кучинського табору помирає Василь Стус.

24 вересня 1985 в Кучинський табір привозять Миколу Горбала.

Літо 2000. У Черкасах жорстоко побили журналістку-правозахисницю Валентину Васильченко.

Осінь 2000. Валентина Васильченко стає лауреатом журналістської премії імені Валерія Марченка.

16 вересня 2000. День народження Валерія Марченка. Поклонитися його праху прийшли його мама Ніна Михайлівна, тітка Алла Михайлівна, Євген Сверстюк, Василь Овсієнко, Микола Горбаль та інші, кому дороге є ім'я. Цього ж дня ...

16 вересня 2000 безслідно щезає український журналіст, редактор «Української правди» Георгій Гонгадзе. «Блаженні гнані за правду, бо їхнє Царство Небесне». (З Нагорної проповіді Ісуса).

* * *

Україна входить у нове тисячоліття з відрубаною головою свого праведника. Це так нагадує долю Предтечі. Варто було Іоану Хрестителю дорікнути цареві Іроду про його аморальні вчинки, як оточення царя принесло йому на таці відрубану голову праведника. Воістину, у цьому старому світі так мало що змінилося. Тепер мені є зрозумілішим Твоє, Ісусе, — «Я прийду ще рід цей не минеться». Воістину, рід тих, хто відррубує голови праведникам, ще не минувся.

І наскільки, Ісусе, прокуратор Пилат, був благороднішим від нашого. Пилат кілька раз звертався до

первосямеників про Твою невинність. Врешті він наказав збичувати Тебе і відпустити. Це вже справа інша, що увесь Синедріон вимагав покарати Тебе на смерть і він не міг нічим зарадити. Пилат умив руки. Наш прокуратор тільки те і робить, що захищає тих, хто відрубав голову праведнику. І усе це, Ісусе, через 2000 років після Твоєї науки любити ближнього. І усе це котиться на тих Дніпрових пагорбах, куди дійшов твій улюблений учень Андрій і прорік, що тут вossaє благодать Божа. Поможи нам, Спасителю, очиститися від скверни, щоб збулося пророцтво.

Людино, куди біжиш, переступаючи через тисячоліття? Тисячоліття від народження Спасителя. Переступаючи...

Залишилось два дні, два кроки...



Богдан Горбаль. Куди біжиш?

РІК ПЕРЕСТУПНИЙ

29 листопада 2000 року студентка-другокурсниця Інституту журналістики, що проходила виробничу практику в моєму відділі всеукраїнської газети, з'явилася на роботу сама не своя — втомлена, невиспана, зі слідами недавніх сліз на обличчі...

— Що сталося? — питаю.

— Я ніколи не буду писати про політику, — відказує дівчинка. — Соціалка, гуманітарні проблеми, культура, все, що завгодно, але не ця... гидота... Невже справді наш президент розмовляє такою мовою?

Це був для мене один з найзнаковіших моментів року, що минув. Саме того, про який мало не всі мої друзі й знайомі говорили як про один з найважчих і найдеструктивніших у всьому — від приватного до суспільного. Року, який моя бабуся назвала «переступним», і це слово сприйнялося далебі не лише синонімом до «високосний». Бо й справді здається, що торік ми переступили у собі, в суспільстві, в державі щось живе і справжнє, щось таке, яке повною мірою можна осмислити тільки з часом. А ще переступили через власні ілюзії, через наївну патерналістську віру в те, що ми не просто кудись там ідемо, а нібито розвиваємося, і що нас не просто кудись там ведуть, а принаймні, знають куди.

До того ж слово «переступ» у нашій мові має ще одне значення — радикальний крок поза межу людського в людині, усвідомлений чи неусвідомлений сатанинський демарш, виклик Богові. Не певен, що ми справді зайдли так далеко, але було щось того року

таке, що змусило дуже багатьох задуматися, чи й справді, як писав російський поет Станіслав Тинянов, «добро має бути з кулаками», і чи не перетвориться воно автоматично на зло, використавши ті кулаки за їхнім прямим призначенням?

Отож, вернемося до тієї такої ненависної моєю колишньою практикантою політики, яка в нашій країні, як і в більшості далеких від демократії держав, визначає занадто багато. Справді, наприпочатку 2000-го ілюзії стосовно того, що після дев'яти років балачок про реформи їхній «віз» потихеньку рушив з болота, були небезпідставними. Здавалося навіть, що ми й справді отримали бодай у чомусь «нового» президента, як нам про це надсадно обіцяли в ході щойно завершених виборів. Принаймні, його укази про реорганізацію земельних відносин, про амністію тіньових капіталів та низка інших, а також сама лише декларація намірів упритул взялася за здійснення фіскальної та адміністративної реформ виказували наявність політичної волі до змін. А тим паче формування первого в нашій історії бодай частково ліберального уряду з панукрайнцем Віктором Ющенком на чолі виглядало особливо знаково — адже саме цей уряд, попри низку інших здобутків, за лічені місяці зумів погасити заборгованості з пенсій, накопичені всіма його численними попередниками, переконливо довівши, що економічні методи роботи значно дієвіші від адміністративних, і не застосовували їх досі лише тому, що не хотіли — сиріч, «не хотіти» комусь було вигідно.

Ще один знаковий момент наприпочатку року, який, попри все, слід було зарахувати до обнадійливих — усунення зі своїх посад лівого керівництва парламенту і формування некомуністичної більшості, яка кілька місяців бодай частково, але все-таки провадила законодавчу підтримку реформ.

Проте всі ці відносні позитиви, як коса об камінь, пощербилися об референдум, зініційований так званим «народом» — так тепер іменується найближче

президентське олігархічне оточення. Слід визнати, що спершу задум — лише як тактичний хід — був доволі вдалим, бо завдяки йому вдалося провести «оксамитову» революцію в парламенті без танків на вулицях, до яких у схожій ситуації вдалися росіянини. Відтак же невміння чи небажання в потрібний момент натиснути на гальма знівелювало і благі наміри, і політичну волю, і наївні паростки демократії, та й чого лиш не знівелювало...

Згадаймо: після кількохрічного українського гострого протистояння між парламентом і президентом довкола визначення форми державного устрою наспіх прийнята Конституція не змогла врегулювати головного питання: формування комплексу важелів і противаг в системі державної влади. Як відомо, в класичній демократичній системі найдієвішими механізмами, які унеможливлюють перетягування котроюсь із гілок влади на себе більшості владних повноважень, зберігаючи політичну рівновагу і взаємоконтроль, є право президента розпускати парламент і право парламенту виголошувати імпічмент президенту. Саме ці базові моменти й не були вписані в нашій Конституції, даючи привід для спекуляцій. Саме така спекуляція, нечесна гра президента і його оточення в питанні референдуму, вкупі з низкою інших, у тім числі й зовнішньополітичних факторів, спричинила глобальну політичну кризу, яка розгорілася в Україні після 28 листопада 2000-го року, — оприлюднення депутатом Олександром Морозом відомих аудіозаписів у кабінеті президента. І наслідком цієї кризи має стати або демократизація і європеїзація України, або ж чергове перетворення нашої держави на відверту чи призавуальовану (хрін від редьки не солодший) російську колонію.

Вочевидь, головна особливість книжки, яку ви, шановний друже, щойно прочитали, полягає не лише в тому, що вона відтворює «дух і літеру» одного з шістдесяти років у житті одного з чільних шістдесятників, а перш за все в тому, що є живим і правдивим

свідченням вельми знакового року в історії України, який занадто виразно показав нам усім, якою має і якою не має бути державна політика, який вивів наріжними каменями такі «призабуті» в нашому політикумі категорії як чесність, прозорість, порядність, уміння йти на компроміси з опонентами і не йти на компроміси з власною совістю.

Мемуарна література, яка в світі належить до найбільш читабельних, у нас наразі розвинута недостатньо. Попри те я певен, що саме про 2000-ий рік згодом з'явиться український багато свідчень, у тім числі й достатньо суперечливих — надто вже небуденным був цей переступний рік. І тим більшою є цінність свідчень, запропонованих Миколою Горбалем «по гарячих слідах». Тим паче, що автор саме в цей період свого життя, будучи вже екс-парламентарем, не належав до «обтяжених владою», а отже, на його свідчення нічого, крім власного сумління, впливати не могло.

У сумлінні ж, після стількох років, проведених Миколою Горбалем у радянських політичних концтаборах, сумніватися не доводиться. Особливо в наші переступні часи, коли зраду національних інтересів називають «прагматизмом», а від громадянської позиції відмахуються, як від «архаїчної романтики»...

Як тільки вийде друком ця книжка, першою, кому я порекомендую її прочитати, буде та сама наївна і щира моя колишня практикантка, майбутня — вірю! — неабияка журналістка. Я певен, що вона і її ровесники зможуть почерпнути звідси чимало справжнього, людського, неперебутнього; зможуть переконатися в тому, що від особистої позиції кожного з нас, українців, залежить не так мало, як це нам дехто хоче нав'язати. Впевнитися, що далеко не все ще втрачено, але роботи ще непочатий край, і ніхто, крім нас самих, її не подужає...

Іван Андрусяк

ЗМІСТ

<i>Анатолій Дністровий «Подорож у катастрофу» (передмова)</i>	5
Людина. Натовп. Народ	13
Страх (етюд)	20
01.01.2000. «Отче наш»	28
04.01.2000. День народження мами. «Тато»	31
05.01.2000. Вечір Василя Симоненка. «Тато»	35
06.01.2000. Святвечір. «Тато»	41
07.01.2000. Різдво Христове. «Мама»	44
08.01.2000.	48
12.01.2000. Вручення премії Василя Стуса. «Тато»	50
14.01.2000. Старий новий рік	59
19.01.2000. Водохреста. Виставка художниці Ганни Шабатури. «Мама»	59
21.01.2000. Державне відзначення	
Різдва Христового	64
«Фальшиві ноти ...» (стаття)	68
«Тато»	77
28.01.2000. «Якими нормативними актами це передбачено»	85
«Матуся»	100
01.02.2000. «Буржуазна революція»	102
«Тато»	105
02.02.2000. Круглий стіл «Формування парламентської більшості»	106
«Текля» (етюд)	109
08.02.2000. Похорон Анатолія Лупиноса	113
12.02.2000. Вечір з проблем депортаций	118
«Микола Коц» (спогад)	126
15.02.2000.	
«Тато»	136
	137
02.03.2000. Ініціатива скликання всеукраїнської конференції щодо «референдуму»	141
18.02.2000. «Тато»	142
20.02.2000. «Ювілейні рефлексії»	144
«Матуся»	150
25.02.2000.	150
28.02.2000.	151

01.03.2000.	Заява правозахисників «Мама»	153 155
03.00.2000	«Тато»	156
04.03.2000.		157
05.03.2000.	«Татова нова посада»	157
06.03.2000.	«Тато»	160
08.03.2000.	«Тато»	162
09.03.2000.	«Матуся»	164
10.03.2000.	«Самостійницький» удар по комунізму. День народження Андрія Горбала (батька) «Тато»	166 167
05.03.2000.		170
16.03.2000.	«Кістка посеред горла»	170
17.03.2000.	Всеукраїнська конференція «Референдум і ми...»	171
19.03.2000.	Мітинг солідарності з Чечнею	172
20.03.2000.		176
21.03.2000.	Презентація книги В. Домонтовича	177
29.03.2000.	Інтерв'ю для радіо історику Ю. Шаповалу	182
02.04.2000.	День народження Леоніди Світличної	189
10.04.2000.		190
14.04.2000.		190
15.04.2000.		191
18.04.2000.	Презентація книжки І.Андрusяка та Є. Петренка	191
19.04.2000.	Похорон дружини Романа Корогодського	193
14.05.2000.	Летяцький Великдень «Матуся»	193 202
16.05.2000.		204
18.05.2000.	Зшивання брошури «Богдан — мій брат»	205
	«Богдан — мій брат» (нарис)	206
08.05.2000.	Відкриття персональної виставки Богдана Горбала	231
13.06.2000.	День народження Богдана Горбля	233
21.06.2000.	День народження Андрія Горбала (сина)	234
28.06.2000.	«День Конституції» (етюд)	235
24.07.2000.	Повернення з Лемківщини	243
26.08.2000.	Перепоховання Степана Мамчура	254
29.08.2000.	Клопотання у Київраду	254
30.08.2000.	Інтерв'ю радіо «Свобода» щодо кагебістського адвоката	260

10.09.2000.	Мені — 60.	265
16.09.2000.	День народження Валерія Марченка	265
09.10.2000.	Повернення з відпустки	270
10.10.2000.	Націонал-пепіки	272
15.10.2000.	Поїздка до Krakova	273
20.10.2000.	Презентація книжки Гелія Снєгірьова «Роман-донос»	293
	Спогад про Антоненка-Давидовича	297
21.10.2000.	Радіопередача з приводу зникнення Г. Гонгадзе	304
25.10.2000.	Річниця смерті Івана Світличного	307
30.10.2000.		309
01.11.2000.	Літературний вечір Олени Пчілки	309
02.11.2000.		310
03.11.2000.	Кум Євген 310	
04.11.2000.	З'їзд УРП	312
07.11.2000.	Дмитру Федоріву — 70	317
08.11.2000.	Відкритий лист Президенту України Спомин про Івана Сокульського	318
09.11.2000.	З приводу «Кординатів порятунку...»	334
11.11.2000.	Інтерв'ю «Свободі» щодо неоязичництва в Україні	345
16.11.2000.	Щодо статті «Наш Президент у Російському полоні»	351
21.11.2000.	Річниця смерті Богдана Горбала.	354
24.11.2000.	Звітно-виборні збори Товариства «Лемківщина»	354
25.11.2000.	День пам'яті жертв голодоморів в Україні	355
	Біографічна довідка М. Горбала	358
26.11.2000.	День народження Опанаса Заливахи	359
28.11.2000.	Вечір Алли Горської	360
	Заява О. Мороза щодо «касетної справи»	360
01.12.2000.	Зустріч в О. Сугоняки	363
02.12.2000.	Ідея створення «Громадянської позиції»	364
05.12.2000.	Виставка робіт Л. Панченко	364
07.12.2000.	Звернення до громадян України	365
08.12.2000.	100 років Катерині Білокур	368
10.12.2000.	День прав людини. Презентація книжки Михайла Хейфіца	368

11.12.2000.	371
14.12.2000.	372
15.12.2000. Презентація сайту «Самвидав»	372
16.12.2000.	374
19.12.2000. День Святого Миколи. 80 років Миколі Руденку	374
20.12.2000. Презентація книги Цендрівського	378
23.12.2000. 80 років Святославу Караванському	381
24.12.2000.	381
26.12.2000. Зібрання правозахисників	382
28.12.2000. Вручення премії Валерія Марченка	383
29.12.2000. Сходами катастрофічних дат (мінорний етюд) Іван Андрусяк «Рік переступний» (Післямова)	384 387 393

Літературно-художнє видання

МИКОЛА ГОРБАЛЬ

ОДИН ІЗ ШІСТДЕСЯТИ (Спогади на тлі ювілейного року)

Малюнки
Богдана Горбала

Художнє оформлення
та оригінал-макет А. Лівня

Коректор В. Рівна

Здано до складання 08.03.2001. Підписано до друку 02.07.2001.

Формат 84x108/32. Папір офсетний.

Друк офсетний. Тираж 1000 пр. Вид. 57. Зам. 240.

Друкарня видавництва «АртЕк»
02160, Київ-160, вул. Регенераторна, 4.

